

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ХАРЧЕНКО ЮЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК [332.12:330.837](477)(043.5)

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Спеціальність: 08.00.05 – розвиток продуктивних сил
і регіональна економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Ю. П. Харченко

Науковий консультант

Бутко Микола Петрович,
доктор економічних наук, професор

Чернігів 2024

АНОТАЦІЯ

Харченко Ю. П. Інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних умовах. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Національний університет «Чернігівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Чернігів, 2024.

Дисертація присвячена поглибленню теоретичних положень та розробленню прикладних засад активізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України з урахуванням сучасних умов регіонального розвитку.

У дисертаційній роботі досліджено сутність дефініції «територіальна організація господарства». З урахуванням результатів аналізу її змісту, вивчення теоретичних та методологічних положень інституціоналізму, аналізу сутності таких категорій як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовища» та «інституціональний механізм» конкретизовано зміст інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. На основі застосування системного підходу було визначено зміст системи такого забезпечення, що дало можливість розглянути таке забезпечення як цілісний об'єкт з притаманними йому функціями, властивостями та принципами.

Розроблено методологічну платформу дослідження формування та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, яку сформульовано на основі використання концептуальних положень інституціоналізму, теорії регіональної економіки та розміщення продуктивних сил, що дало можливість сформулювати гносеологічну модель пізнання сучасного стану й особливостей модернізації такого забезпечення,

виокремити магістральні методи такої моделі, закономірності, сформулювати базові принципи її використання та розробити нові наукові підходи для вивчення актуальних тенденцій регіонального розвитку країни, опису макроекономічних змін, які впливають на такий розвиток

Встановлено, що просторова організація господарства є наслідком і проявом територіального поділу праці і складається з територіальних процесів (явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях) і територіальних структур (сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових та форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками у межах національної сегментації економіки та транскордонного будівництва).

В дисертаційній роботі авторкою здійснено систематизацію принципів та розширено сукупність основних принципів інституціонального базису територіальної організації господарства, які були розподілені у три групи з конкретизацією переліку принципів кожної з них, а саме: формування (законності, науковості, пріоритетності, згуртованості, сталості, транспарентності), функціонування (ієрархічності, аксіологічності, синергії, комплементарності, унітарності, адаптивності) та розвитку (системності, іманентності, екзистенційності, інклюзивності, евристичності, релевантності, емерджентності).

Встановлено, що врахування і дотримання цього принципу в процесі удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства дозволить окрім врахування природних, демографічних чинників для забезпечення регіонального розвитку, враховувати також і особливості вже сформованого інституціонального середовища окремих регіонів.

Авторкою обґрунтовано сутність системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через використання методологічних положень системного підходу. Запропоновано таку систему розглядати як цілісний об'єкт, сукупність взаємопов'язаних соціальних норм, правил, які виникають у процесі взаємодії економічних

суб'єктів та впливають на здійснення цілеспрямованого узгодження їх цілей з особливостями розміщення продуктивних сил певної території, що реалізується через використання спектра правових, економічних, організаційних методів для забезпечення її ефективного розвитку. Це дало можливість виокремити її основні елементи, уточнити основні види інституцій та інститутів, з'ясувати роль зовнішнього середовища у трансформації цієї системи в сучасних умовах.

У дисертаційній роботі поглиблено теоретичні та методологічні аспекти відновлювально-реконструктивної парадигми розвитку економічних систем. Визначено, що таку парадигму варто розглядати як об'єктивно та історично сформовану модель світоглядних поглядів на розвиток систем різної природи внаслідок їх попереднього фізичного руйнування, занепаду, пошкодження, яка базується на формуванні оновлених концептуальних підходів до відновлення таких систем з урахуванням стану їх функціонування, нових суспільних викликів, обставин та сучасних принципів забезпечення їх відбудови.

З урахуванням цього в дисертації розкрито основні підходи до розгляду змісту інституціонального базису територіальної організації господарства (статичний підхід; системний підхід), визначені його закономірності (відповідність розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин; консолідація нації та створення візії майбутнього нашої країни з вектором на міжнародний цивілізований розвиток; подолання ексклюзивних перепон як інтерактивного чинника державотворення).

Завдяки зазначеному дисертантці вдалося описати роль інституціонального забезпечення у здійсненні ефективного територіального розміщення продуктивних сил, конкретизувати особливості його трансформації в період відновлення розвитку економічних систем та провести ґрунтовне дослідження сучасних тенденцій економічного розвитку регіонів, прораховано динаміку окремих субіндексів за кожним регіоном країни, що дозволило поглибити розуміння актуальних тенденцій інклюзивного розвитку регіонів в Україні.

В дисертаційній роботі визначено значення композитного індексу інклюзивного розвитку регіону, враховуючи субіндекси: регіонального стану продуктивних сил, соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь, екологічної безпеки і сталості розвитку, регіонами, що дозволило провести групування регіонів за рівнем такого індексу.

Встановлено, що регіональний ландшафт України має глибоко диференційовану структуру, котра включає реальний сектор економіки, інфраструктурне середовище, сферу матеріального виробництва, тіньову частину, а передусім домогосподарства, як базову інституцію інклюзивності просторового розвитку.

Розглянуто роль домогосподарств у формуванні та удосконаленні інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, обґрунтовано сутність інклюзивності та інклюзивного розвитку і його роль у відновленні економічного розвитку регіонів України, проаналізовано актуальні системні проблеми у відновленні економічного потенціалу регіонів країни, виявлено та конкретизовано загрози впровадження перспективних заходів для їх вирішення.

Конкретизовано теоретичні аспекти інклюзивного розвитку регіонів, що було здійснено на основі дослідження сутності дефініції «інклюдія». Це реалізовано через детальний розгляд наукових підходів до її трактування. У підсумку було виокремлено наступні концепції розгляду цієї дефініції: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід.

Встановлено що основою інклюзивного розвитку є рух від низу до гори, головна мета – побудова такого суспільства, в якому пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та забезпечення рівних можливостей для кожної людини через впровадження доступної та якісної освіти, розвиненої інфраструктури та послуг охорони здоров'я.

Запропоновано інклюдію розглядати як процес підвищення рівня залучення господарюючих суб'єктів до соціально-економічного розвитку країни, а інклюдивний розвиток – процес якісної трансформації соціальної,

економічної та екологічної систем, який сприяє формуванню можливостей для самореалізації і розвитку всіх громадян. Встановлено також, що основою інклюзивного розвитку є рух знизу вгору, головна мета – побудова суспільства, де пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та створення рівних можливостей для кожної людини завдяки доступній та якісній освіті, розвиненій інфраструктурі та послугам охорони здоров'я.

Ідентифіковано системні проблеми забезпечення регіонального розвитку України в сучасних умовах. Такі перешкоди були систематизовані у дві групи: макроекономічні (загрози екзистенціального існування країни та її національного господарства, нестабільність економічних умов, тінізація господарських відносин, дефіцит фінансових ресурсів, розбалансування функціонування фінансової системи, недостатня ефективність роботи органів державної влади, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку країни у воєнний період, поглиблення неформальних інституцій (корупція, лобіювання економічних інтересів)) та регіональні (руйнування виробничих потужностей, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, зменшення обсягів фінансових ресурсів, міграція населення, мобілізації мешканців громад).

Встановлено, що забезпечити інклюзивний розвиток регіонів країни можливо через створення умов для: залучення через можливість здійснення самореалізації всіх громадян до економічного життя країни, незважаючи на їх рівень доходів, освіти та інші відмінні риси; поступове залучення до економічного розвитку регіонів, які на сьогодні тимчасово перебувають у зоні бойових дій, окупації, втрати власного економічного потенціалу; залучення громадян, які тимчасово змінили місце проживання і виїхали в інші регіони країни, їхні можливості та потенціал варто використати для відновлення економіки, що повинно здійснюватися шляхом створення умов для їх працевлаштування насамперед у державні установи, на державні підприємства (сфера охорони здоров'я; освіта, соціальне забезпечення, військова промисловість та забезпечення військових); залучення громадян, які тимчасово втратили працездатність, відновлення їхнього здоров'я та

використання їхніх можливостей у господарській діяльності в різних галузях та сферах економіки; залучення можливостей громадян, які тимчасово виїхали за кордон, формування на рівні держави політики щодо їх повернення та включення в економічне життя країни; особливо це є важливо для регіонів, де громадяни втратили своє житло, які зазнали руйнувань та значна частина яких на сьогодні замінована й непридатна для життя.

Обґрунтовано необхідність оновлення діючої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. визначено науково-концептуальні положення, впровадження яких варто здійснити для актуалізації такої стратегії та її осучаснення відповідно до поточної безпекової, економічної та соціальної ситуації в країні, а саме: конкретизація нових викликів та першочергових задач для формування політики для їх вирішення в короткостроковому та довгостроковому періодах; типологізація макрорегіонів з причин їх територіальної близькості розміщення до фронту, наслідками завданими через бойові дії і визначення орієнтирів щодо їхньої спеціалізації в загальноукраїнському ринку на основі повоєнних можливостей; варто переглянути систему цілей.

Дисертанткою встановлено, що обраний стратегічний курс на інтеграцію України в європейське співтовариство може бути забезпеченим лише через зміну інституціонального середовища регіонального розвитку, підвищення ефективності територіальної організації господарства. Впровадження вже апробованих європейськими країнами методів та інструментів державного стимулювання розвитку регіонів є важливим для формування дієвої державної регіональної політики.

Це своєю чергою також вимагає ефективних управлінських рішень на загальнодержавному, субнаціональному й місцевому рівнях з урахуванням ресурсного потенціалу регіонів, реальної спроможності державних інститутів здійснювати ефективний вплив на діяльність господарюючих суб'єктів з обов'язковим врахуванням безпекових чинників.

Досліджено науково-прикладні положення удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства та обґрунтовано положення щодо оновлення державної регіональної політики, що реалізовано через виокремлення двох підходів до розкриття її сутності: функціонально-рівневий (ґрунтується на переході від централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); синергійний (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва і повоєнної розбудови інфраструктури).

Обґрунтовано необхідність у оновленій стратегії державної регіональної політики, задля гармонізації відносин між центром і регіоном проводити спільне фінансування проєктів через: концентрацію ресурсів регіонів і держави на вирішенні найгостріших проблем; узгодження інтересів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань інклюзивного розвитку регіонів; диверсифікацію джерел інвестиційного забезпечення за умов широкого залучення приватного капіталу для фінансування спільних проєктів регіонального масштабу; чітке визначення зобов'язань сторін, спільну відповідальність уряду та місцевої влади за кінцевий результат реалізації визначених стратегічних завдань.

Дисертанткою запропоновано пріоритетні напрями оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, виокремлено такі: поступова відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їх реальних потреб та врахуванням можливостей і доцільності через постійні загрози їх задоволення; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; випровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад інфраструктури; забезпечення розвитку

вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності.

У дисертаційній роботі обґрунтовано, що для України та її регіонів першочерговими для вирішення залишаються питання безпеки економічної діяльності, а напрямки розбудови регіональної економіки, удосконалення територіальної організації господарства повинні тісно корелювати зі стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його поточний стан функціонування, діяльність громад у межах його території. Запропоновано власні аспекти активізації інноваційної діяльності.

Авторкою конкретизовано напрями розбудови регіональної економіки в сучасних умовах, які мають тісно корелюватися з розвитком ВПК, стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його поточний стан функціонування, діяльність громад у межах його території, і системні проблеми, які стримують активізацію господарського життя та поступове його відновлення, запропоновано концептуальні засади оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства в сучасних умовах.

Розроблено рекомендації управлінського характеру для забезпечення підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Доведено, що якість функціонування окреслених інститутів визначає і якість інституціонального забезпечення територіальної організації господарства.

Ключові слова: інституціоналізм, регіональний розвиток, територіальна організація господарства, інклюзивність, модернізація продуктивних сил, регіон, інституціональне забезпечення.

ANNOTATION**Kharchenko Yu.P. Institutional support of territorial organization of the Ukraine's economy in current conditions. – Qualification work as a manuscript.**

Dissertation for acquiring the degree of the Doctor by Economics by specialty 08.00.05 – development of production forces and regional economy. – Chernihiv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernihiv, 2024.

The dissertation is devoted to the deepening of theoretical provisions and development of the applied bases for activating the industrial support of the territorial organization of the economy of Ukraine, taking into account current conditions of the regional development.

In the dissertation work, the essence of the definition “territorial organization of the economy” is studied. Taking into account the results of the analysis of its content, the study of theoretical and methodological provisions of institutionalism, the analysis of the essence of such categories as “institute”, “institution”, “institutionalism”, “institutional environment” and “institutional mechanism”, the content of institutional support for the territorial organization of the economy is specified. Based on the application of the systematic approach, the content of the software system was determined, which made it possible to consider such software as an integral object with its inherent functions, properties and principles.

A methodological platform for studying the formation and improvement of institutional support for the territorial organization of the economy has been developed, which is formulated on the basis of using conceptual provisions of institutionalism, the theory of the regional economy and the placement of productive forces, which made it made possible to formulate an epistemological model of knowledge of the current state and features of modernization of such support, to highlight the main methods of this model, regularities, formulate the basic principles

of its use and develop new scientific approaches for studying current trends in the country's regional development, describing macroeconomic changes, which influence this development.

It is established that the spatial organization of the economy is a consequence and manifestation of the territorial division of labour and consists of territorial processes (the phenomenon of the differentiation of integration and concentration of economic entities in different taxonomic levels) and territorial structures (a set of economic entities of different organizational, legal forms of ownership, spheres of the activity connected by economic ties within the national segmentation of the economy and cross-border construction).

In the dissertation work, the author carried out the systematization of the principles and expanded the set of basic principles of the institutional basis of the territorial organization of the economy, which were divided into three groups with the specification of the list of principles of each of them, namely: formation (legality, scientific nature, cohesion, consistency, transparency), functioning (hierarchy, axiology, synergy, complementarity, unitarity, adaptability) and development (consistency, immanence, existentiality, inclusivity, heuristics, relevance, emergence).

It is established that taking into account and observing this principle in the process of improving the institutional support of the territorial organization of the economy will allow, in addition to considering natural, demographic factors to ensure regional development, to take into account the features of the already formed institutional environment of individual regions.

The author substantiates the essence of the institutional support system for the territorial organization of the economy, which is implemented using methodological provisions of the system approach. It is proposed to consider such a system as an integral object, a set of interrelated social norms, rules that arise in the process of interaction of economic entities and affect the implementation of purposeful coordination of their goals with the features of the placement of productive forces of a certain territory, implemented through the use of a range of legal, economic,

organizational methods to ensure its effective development. This made it possible to identify its main components of institutions, and find out the role of the external environment in the transformation of this system in modern conditions.

In the dissertation paper, theoretical and methodological aspects of the restorative-reconstructive paradigm of the development of economic systems are deepened. It is determined that this paradigm should be considered as an objectively and historically formed model of worldwide views on the development of system of various nature due to their previous physical destruction, decline, damage, which is based on the formation of updated approaches to the restoration of such systems, taking into account the state of their functioning, new social challenges, circumstances and modern principles of ensuring their restoration.

With this in mind, the dissertation reveals the main approaches to considering the content of the institutional basis of the territorial organization of the economy (static approach; systematic approach), defines its regularities (compliance of the development of productive forces with the nature of production relations; consolidation of the nation and creation of a vision of the future state with a vector of the civilized development of the world; overcoming the exclusive barrier as an interactive factor of the state).

Thanks to this dissertation, it is possible to describe the role of institutional support in the implementation of effective territorial allocation of productive forces, to specify the features of its transformation during the recovery of economic systems and to conduct a thorough study of current trends in economic development or regions, to calculate the dynamics of individual sub-indices for each region of the country, which allowed to deepen the understanding of current trends in inclusive development of regions in Ukraine.

In the dissertation work, the value of the composite index of inclusive development of the region is determined, taking into account the subindices: the regional state of productive forces, social stratification and generational continuity, environmental safety and sustainability of development of the regions, which made it possible to group regions according to the level of this index.

It is established that the regional landscape of Ukraine has a deeply differentiated structure, which includes the real sector of the economy, the infrastructure environment, the sphere of material production, the shadow part, and above all households, as a basic institution of inclusivity of spatial development. The role of households in the formation and improvement of institutional support for the territorial organization of the economy is considered, the essence of inclusive development and its role in restoring the economic development and its role in restoring the economic development of the regions of Ukraine is justified, current systematic problems in restoring the economic potential of the regions in the country are analysed, threats of introducing promising measures to solve them are identified and specified.

Theoretical aspects of the inclusive regional development are specified, which was carried out on the basis of the study of the essence of the definition “inclusion”. This is implemented through a detailed consideration of scientific approaches to its interpretation. As a result, the following concepts of considering this definition were identified, namely: process approach, system approach, social approach, psychological approach.

It is established that the basis of inclusive development is the movement from the bottom up, the main goal is to build a society in which the priority is to unlock the full potential of people and ensure equal opportunities of each person through the introduction of affordable and high-quality education, developed infrastructure and health services.

It is proposed to consider inclusion as a process of increasing the level of involvement of economic entities in the socio-economic development of the country, and inclusive development is a process of qualitative transformation of social, economic and environmental systems, which contributes to the formation of opportunities for self-realization and development of all citizens. It is also established that the basis of inclusive development is the movement from the bottom up, the main goal is to build a society where a priority is to unlock the full potential of people and to create equal opportunities for each person through affordable and high-quality education, developed infrastructure and health services.

Systemic problems of ensuring regional development of Ukraine in modern conditions are identified. Such obstacles were organized into two groups: macroeconomic (threats to existential existence of the country and its national economy, instability of economic conditions, shadowing of economic relations, lack of financial resources, imbalance in the functioning of the financial system, insufficient efficiency of public authorities, lack of a clearly defined strategy for the development of the country during the war period, deepening of informal institutions (corruption, lobbying of economic interests)) and regional (destruction of production capacities, critical facilities, social infrastructure, reduction of financial resources, migration of the population, mobilization of community residents).

It is established that it is possible to ensure inclusive development of the country's regions by creating conditions for attracting all citizens to the economic life of the country through possible self-realization, regardless of their level of income, education and other distinctive features; gradual involvement in the economic development of regions that are currently temporarily in the war zone, occupied, lost their economic potential; involvement of citizens who have temporarily changed their place of residence and left for other regions of the country, their capabilities and potential should be used to restore the economy, which should be carried out by creating conditions for their employment primarily in the state institutions, state-owned enterprises (healthcare sector; education, social security, military industry and military support); attracting citizens who have temporarily lost their ability to work, restoring their health and using their opportunities in economic activities in various sectors and spheres of the economy; attracting opportunities for citizens who have temporarily left abroad, forming a state-level policy for their return and inclusion in the economic life of the country; this is especially important for regions where citizens have lost their homes, suffered destruction and a significant part of which is currently mined and uninhabitable.

The necessity of updating the current strategy for regional development for 2021-2027 is justified and conceptual provisions are identified, the implementation of which should be carried out to update such a strategy and modernise it in

accordance with the current security, economic and social situation in the country, namely: specification of new challenges and priority tasks for the policy formation to solve them in the short and long term; typologization of macro-regions for the reasons of their territorial proximity to the front, the consequences caused by military operations and the determination of guidelines for their specialization in the All-Ukrainian market based on post-war capabilities; it is worth reviewing the system of goals.

The author of the dissertation work found that the chosen strategic course for the Ukraine's integration into the European community can be ensured only through changing the institutional environment of the regional development, improving the efficiency of the territorial organization of the economy. The introduction of methods and tools for the stimulation by the state of the regional development already tested by European countries is important for the formation of the effective regional policy.

This, in turn, also requires effective managerial decisions at the national, subnational and local levels, taking into account the resource potential of the regions, real ability of state institutions to effectively influence the activities of economic entities with mandatory consideration of security factors.

Scientific and applied provisions for improving the institutional support of the territorial organization of the economy are studied, and the provisions for updating the state regional policy are justified, which is implemented through the allocation of two approaches to revealing its essence: functional-level (based on the transition from a centralised to a hierarchical model of the institutional structure of power, functions, powers and resource provision of territories); synergistic (focused on the combined effect of a set of measures in the field of budget alignment, strategic and spatial planning, entrepreneurship development and post-war infrastructure development).

The article substantiates the need for an updated strategy of the state regional policy, in order to harmonize relations between the centre and the region, to conduct joint financing of projects through: concentration of regional resources and the state

on solving acute problems; coordination of interests of executive authorities and local self-government bodies on the implementation of strategic tasks of the inclusive regional development; diversification of the sources of investment support in the context of broad attraction of private capital to finance joint projects on a regional scale; clear definition of the obligations of the parties, joint responsibility of the government and local authorities for the final result of the implementation of certain strategic tasks.

The dissertation candidate proposed priority directions for optimizing the institutional support of the territorial organization of the economy, highlighted the following: gradual restoration of critical logistics and transport infrastructure; implementation of the mechanisms for the recovery of affected communities that have suffered destruction, studying their real needs and taking into account the opportunities and expediency due to constant threats to their satisfaction; modernization of the construction industry, stimulating the development of small and medium-sized enterprises in this area; restoration and rebuilding social infrastructure; implementation of mechanisms for protecting the infrastructure that is critical for maintaining the life of communities; ensuring the development of the domestic military-industrial complex based on compliance with the principles of expediency, efficiency, stability, safety, rationality and capability.

In the dissertation work, it is proved that for Ukraine and its regions, security of the economic activity remains a priority for solving, and the directions for development of the regional economy, improvement of the territorial organization of the economy should closely correlate with the national security strategy, taking into account at the same time at the same time the existing economic potential of each region, its current state of functioning, and the activities of communities within its territory. Our own aspects of activating the innovation activity are proposed.

The author concretizes the directions of the development of the regional economy in modern conditions, which should closely correlate with the development of the military-industrial complex, the National security strategy, take into account at the same time the existing economic potential of each region, its current state of

the functioning, the activities of communities within the territory and systematic problems that restrain the activation of the economic life and its gradual restoration, and offers the foundations for optimizing the institutional support of the territorial organization of the economy in modern conditions.

Management recommendations have been developed to ensure that the work of executive authorities and local self-government bodies is improved. It is proved that the quality of functioning of these institutions also determines the quality of institutional support for the territorial organization of the economy.

Keywords: institutionalism, regional development, territorial organization of the household, inclusivity, modernization of productive forces, regional institutional support.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Монографії***

1. Харченко Ю. П. Інституціоналізація регіонального простору: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 290 с. (16,9 д.а.)

Статті у зарубіжних наукових виданнях

2. Popelo O., Tulchynska S., **Kharchenko Y.**, Dergaliuk B., Khanin S., Tkachenko T. Systemic Approach to Assessing Sustainable Development of the Regions. *Journal of Environmental Management and Tourism (Volume XII, Summer)*. 2021. Vol. 3(51). Pp. 742-753. DOI: [https://doi.org/10.14505//jemt.12.3\(51\).13](https://doi.org/10.14505//jemt.12.3(51).13) (1,3 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано методичний підхід, який передбачає визначення стану та динаміки сталого розвитку регіонів шляхом визначення інтегрального індексу та його субіндексів (0,4 д.а.).*

3. Popelo O., Tulchynska S., Marhasova V., Garafonova O., **Kharchenko Y.** Public management of regional development in the conditions of the inclusive economy formation. *Journal of Management Information and Decision Sciences*. 2021. Vol. 24(S2). Pp. 1-8. <http://surl.li/msesh> (1,4 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано визначити вплив державного управління регіональним розвитком на формування інклюзивної економіки за принципом Л. Понтрягіна (0,5 д.а.).*

4. Samiilenko H., Khudolei V., **Kharchenko Yu.**, Povna S., Samoilo v ych A., Khanin S. Innovative development of regions in the era of digital economy: world experience and Ukrainian realities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21(6). Pp. 61-70. DOI: http://paper.ijcsns.org/07_book/202106/20210610.pdf (0,9 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано механізм визначення та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонів в контексті розвитку цифрової економіки (0,3 д.а.).*

Статті у наукових фахових виданнях:

5. Харченко Ю. П. Категоріальний аспект розвитку інституціоналізму. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 80-87. <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204263/203994> (0,9 д.а.).

6. Бутко М. П., **Харченко Ю. П.** Методологічне стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави. *Регіональна економіка*. 2020. № 4(98). С. 13-23. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-4-2> (1,3 д.а.). *Особистий внесок визначено сутність концепту методологічного стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави, вказано на основні модернізаційні чинники* (1 д.а.).

7. Бутко М. П., **Харченко Ю. П.** Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058> (1,7 д.а.). *Особистий внесок: проаналізовано механізм формування передумов для локалізації економічного простору, ефективного функціонування соціогуманітарної сфери та раціонального природокористування* (0,85 д.а.).

8. Харченко Ю. П. Аналіз інклюзивних інститутів розвитку регіону на прикладі Чернігівської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2021. Вип. 47. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-47-7> (0,7 д.а.).

9. Харченко Ю. П. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення регіоналізму в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2021. № 2(18). С. 57–64. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2019-2\(18\)-57-64](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2019-2(18)-57-64) (0,9 д.а.).

10. Харченко Ю. П. Концептуальні засади інклюзивності у сфері промислової діяльності в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-92> (0,7 д.а.).

11. Харченко Ю. П. Домогосподарства та їх роль в інституціоналізації регіонального простору на засадах інклюзії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 2(96). С. 3–8. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2021-2\(96\)-3-8](https://doi.org/10.26642/ema-2021-2(96)-3-8) (0,7 д.а.).

12. Харченко Ю. П. Закономірності та екстрактивні максими модернізації інституціонального базису регіонального розвитку. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 98-102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-18> (0,6 д.а.).

13. Харченко Ю. Сучасний стан рівня соціальної стратифікації як компоненти забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 3(27). С. 158-164. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3\(27\)-158-164](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-158-164) (0,8 д.а.).

14. Харченко Ю. Територіальна організація господарства та її інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5, Том 2. С. 304-308. DOI: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=18543> (1,2 д.а.).

15. Харченко Ю. П. Екологічна безпека, як детермінанта інклюзивного регіонального розвитку. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 1(22). С. 79–87. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-1\(22\)-79-87](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-1(22)-79-87) (1,0 д.а.).

16. Харченко Ю. П. Аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 2(30). С. 93-100. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-93-100](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-93-100) (0,9 д.а.).

17. Харченко Ю. Інституціональне забезпечення становлення знаннєвої економіки в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 41-55. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-65-78](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-65-78) (1,7 д.а.).

18. Бутко М. П., Харченко Ю. П., Рассказов О. І. Європейський досвід інституціоналізації агропромислового комплексу у контакті з процесами розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. Т. 6(158). С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071->

4653-2022-6-2 (1,5 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано упровадження інституційних змін шляхом трансформування нормативно-правового поля, використання інструментів підтримки на державному та регіональному рівнях, створення відкритої та доступної інформаційної сфери та формування інститутів сприяння розвитку (0,9 д.а.).*

19. Харченко Ю. Аспекти територіальної організації господарства та інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2. Т. 2. С. 292-296. URL: <http://surl.li/nzsgx> (1,9 д.а.).

20. Харченко Ю. П. Пріоритетні напрями інституціонального забезпечення регіонального розвитку в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1(103). С. 22–25. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-22-25](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-22-25) (0,5 д.а.).

21. Kharchenko Yu. Challenges of the Russian-Ukrainian War for Regional Development Strategy. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*». 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-05-02> (0,6 д.а.).

22. **Харченко Ю.**, Тимофєєва Н. Інституціональне забезпечення розвитку знаннєвої економіки, як передумова ефективної територіальної організації господарства України. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 1 (26). С. 70–85. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1\(26\)-70-85](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1(26)-70-85) (1,7 д.а.). *Особистий внесок: окреслено вплив економіки знань на суспільний розвиток, запропоновано відновлювальну-реконструктивну модель модернізації діючих підприємств та структурних перетворень у складі регіональної економіки з одночасним інтегруванням її в глобальне конкурентне середовище (1 д.а.).*

23. Харченко Ю. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 1(159). С. 12-16. URL: https://ird.gov.ua/sep/doi/sep2023.01.012_u (1,3 д.а.).

24. Бутко М., Харченко Ю., Колоша В., Рассказов О. Інституціональні засади посилення впливу агропромислових підприємств на комплексний розвиток сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1(33). С. 85–97. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1\(33\)-85-97](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-85-97) (1,5 д.а.). *Особистий внесок: визначено основні максими реалізації удосконаленої інституціональної сфери розвитку нових виробничо-територіальних формувань* (0,9 д.а.).

25. Харченко Ю. Інституціональні передумови капіталізації людського потенціалу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 3(35). С. 39-49. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058> (1,7 д.а.).

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

26. Харченко Ю. П. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу та досвід для України. *Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.). Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 288-289. (0,2 д.а.).

27. Харченко Ю. П. Інституціоналізм як каталізатор модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації владних повноважень). *Економіка в контексті глобальних змін суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2020. С. 113-117. (0,3 д.а.).

28. Харченко Ю. П. Інституціональні основи модернізації продуктивних сил регіонів. *Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2020. С. 33-36. (0,2 д.а.).

29. Харченко Ю. П. Характеристика принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : збірник

тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції студентів аспірантів та молодих учених (м. Київ, 28 листопада 2020 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова економіка», 2020. С. 81-85. (0,2 д.а.).

30. Харченко Ю. П. Аналіз критеріїв проведення структурного дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти* : IX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.) Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. С. 75-78. (0,3 д.а.).

31. Харченко Ю. П. Аналіз закономірностей модернізації регіонального розвитку. *Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : зб. тез XI Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 березня 2021 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 421-423. (0,2 д.а.).

32. Харченко Ю. П. Роль соціальної стратифікації в інклюзивному розвитку регіонів. *Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 2 жовтня 2021 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 56-61. (0,3 д.а.).

33. Харченко Ю. П. Пріоритетні маркери відновлення регіонального розвитку України. *Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Lviv, 28-30.11 2022. Pp. 1725-1729. (0,4 д.а.).

34. Харченко Ю. П. Основні напрями оптимізації територіальної організації господарства України в умовах воєнних дій. *Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*. VoScience Publisher. Boston, USA, 1-3.12.2022. Pp. 759-761. (0,4 д.а.).

35. Харченко Ю. П. Аналіз соціальної стратифікації для забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : збірник тез

Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2022. С. 187-189. (0,2 д.а.).

36. Харченко Ю. П. Безпекові виклики для регіонального розвитку. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів, 2022. С. 609-612. (0,4 д.а.).

37. Бутко М. П., Трейтяк О. В., **Харченко Ю. П.**, Агафошина М. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального менеджменту. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. С. 579-585. (0,4 д.а.) *Особистий внесок: запропоновано інституціональні засади впровадження фінансіалізації в модернізацію продуктивних сил регіону (0,2 д.а.).*

ЗМІСТ

ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади створення та модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства	39
1.1. Категоріальний кейс конкурентності сучасного інституціоналізму.....	39
1.2. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація в удосконалення територіальної організації господарства України Україні.....	55
1.3. Сучасний концепт регіонального розвитку в країнах ЄС	72
Висновки до розділу 1	97
РОЗДІЛ 2. Методологічні положення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства	100
2.1. Концептуальні підходи до дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства	100
2.2. Закономірності та екстрактивні принципи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства.....	118
2.3. Методологічне стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави	133
Висновки до розділу 2	146
РОЗДІЛ 3. Аналіз сучасних тенденцій територіальної організації господарства	149
3.1. Зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів	149
3.2. Стратифікація та спадкоємність поколінь у сучасному форматі....	168
3.3. Екологічна безпека та сталий розвиток як вектор модернізації інституціональних засад територіальної організації господарства.....	187
Висновки до розділу 3	204

РОЗДІЛ 4. Науково-прикладні аспекти забезпечення інклюзивного розвитку регіонів в Україні.....	207
4.1. Домогосподарства та їх проєкція на процеси в інституціоналізації регіонального простору.....	207
4.2. Інституціоналізація регіонального простору в умовах функціонування реального сектору та тіньового сегмента економіки	223
4.3. Інституціоналізм та безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України	237
Висновки до розділу 4	263
РОЗДІЛ 5. Науково-прикладні положення удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.....	266
5.1. Концептуальні підходи до оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства органами публічної влади	266
5.2. Парадигмальне забезпечення концентрації фінансових ресурсів на регіональному рівні.....	279
5.3. Інституціональне забезпечення становлення знаннєвої економіки в Україні	292
Висновки до розділу 5	318
ВИСНОВКИ.....	321
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	327
ДОДАТКИ.....	363

ВСТУП

Актуальність теми. Продуктивні сили України зазнали великомасштабної руйнації внаслідок російсько-української війни. У результаті країна опинилася в найскладнішому та найтяжчому у своїй історії періоді, який супроводжується значними жертвами серед цивільного населення та військових, руйнуванням житлового фонду, критичної та соціальної інфраструктури, виведенням з ладу потужностей промисловості, сільського та лісового господарства, деструктивним впливом на функціонування екологічних систем. У сучасних умовах у країні фактично повністю порушена раніше сформована система територіальної організації господарства, значно змінилися умови для подальшого відновлення та розвитку регіонів країни, що обумовлено значною кількістю мігрантів, активними бойовими діями на значній території країни, втратою місцевими громадами власного економічного потенціалу (зміна обсягів доступних фінансових ресурсів; знищення виробничих потужностей, логістичних об'єктів, руйнація транспортної, дорожньої інфраструктури, неможливість їх відновлення через безпекову ситуацію; значні площі замінованих територій).

Варто констатувати також і наявність системних проблем в економічному розвитку країни, які існували й до війни. Інституціональні провали в реалізації стратегічного курсу держави на повну лібералізацію економічних відносин впродовж трьох останніх десятиліть призвели до втрати науково-технічного, інтелектуального, інвестиційного та людського потенціалу, внаслідок чого Україна не змогла забезпечити технологічну модернізацію та позитивні структурні зміни в економіці. Проте окреслена ситуація вимагає поступової зміни, впровадження дієвих механізмів активізації економічного розвитку країни та її регіонів, особливо в період післявоєнної відбудови, пошуку нової моделі довгострокового розвитку українського суспільства з урахуванням національних особливостей та безпекової ситуації. При цьому важливу увагу варто приділити питанням рівномірного та гармонійного розвитку країни з

урахуванням різного ступеня руйнування її окремих регіонів. Це й актуалізує проведення нових досліджень у сфері територіальної організації господарства, формування умов для її ефективності в період трансформації та модернізації інституціонального забезпечення відновлення продуктивних сил.

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти обґрунтування ролі інститутів у розвитку національного господарства, результати аналізу їхнього впливу на економічний розвиток детально представлені в наукових працях основоположників інституціональної теорії, а саме Т. Веблена, К. Ейрса, Д. Норта, Дж. Ходжсона, Дж. Серла, Г. Спенсера, К. Менгера, О. Уільямсона, У. Берга та інших.

Науково-концептуальні положення формування, удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства розглядаються у працях О. Амоші, Б. Буркинського, М. Бутка, Т. Васильєвої, С. Вовканича, В. Гейця, О. Гонти, А. Гриценка, А. Гриценка, Б. Данилишина, Ж. Дерій, М. Долішнього, М. Дубина, М. Забаштанського, В. Загорського, Н. Іванової, В. Кравціва, В. Лагодієнка, Е. Лібанової, М. Максимчука, М. Мельник, С. Пирожкова, О. Перепелюкової, О. Попело, А. Ревко, А. Рогового, В. Сіденка, І. Сторонянської, А. Тульчинського, С. Тульчинської, В. Худолій, Л. Чернюк, А. Чухна, С. Шульц та ін.

З огляду на наукові результати, які були отримані зазначеними науковцями, зауважимо, що питання модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства є сьогодні недостатньо вивченими. Насамперед актуальними в сучасних умовах стають дослідження процесів трансформації усталених у суспільстві інститутів та інституцій, формування нового інституціонального базису забезпечення збалансованого та комплексного розвитку країни та її окремих регіонів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі менеджменту та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту, харчових технологій та торгівлі Національного університету «Чернігівська політехніка» за темами:

«Стратегічне управління підприємствами в умовах післявоєнної відбудови» (номер державної реєстрації 0117U004542, 2022-2025 рр.), у межах якої авторкою поглиблено методологічні засади удосконалення інституціонального забезпечення для активізації підприємницької діяльності в регіонах України; «Механізми державного управління регіональним розвитком в умовах переформатування владних відносин» (номер державної реєстрації 0120U105292, 2020-2025 рр.), де дисертанткою запропоновано методологічний підхід до оцінки рівня розвитку продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління.

Мета й завдання дослідження. *Метою дослідження є поглиблення теоретичних, методологічних положень дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства та розробка практичних рекомендацій щодо його удосконалення.*

Для досягнення визначеної в дисертаційній роботі мети поставлені такі наукові та практичні завдання:

– поглибити наукові підходи щодо розгляду сутності територіальної організації господарства та теоретичних положень забезпечення її ефективної модернізації;

– обґрунтувати теоретичні й методологічні аспекти інституціоналізму та сутність інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;

– визначити зміст системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, її структуру та компонентний склад;

– сформулювати методологічні положення реалізації дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;

– систематизувати та конкретизувати зміст основних принципів інституціонального базису територіальної організації господарства;

– удосконалити методичні підходи до проведення емпіричного аналізу інклюзивного розвитку регіонів;

- дослідити сучасні тенденції регіонального розвитку та актуальні тренди інклюзивного розвитку регіонів в Україні;
- поглибити теоретико-методологічні положення забезпечення інклюзивного розвитку регіонів;
- визначити основні перешкоди забезпечення сучасного регіонального розвитку України та ефективності територіальної організації господарства;
- обґрунтувати науково-прикладні положення оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;
- запропонувати актуальні напрямки удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;
- розробити та систематизувати рекомендації управлінського характеру для підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Об’єктом дослідження є процеси модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних умовах.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та прикладні аспекти модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження обрано загальнонаукові та прикладні аспекти теоретичного пізнання і практичної апробації, які ґрунтуються на концептуальних положеннях теорії розвитку продуктивних сил та регіональної економіки, виявленні, аналізі та оцінці структурних зрушень просторової економіки в сучасних умовах.

Досягнення поставлених завдань зумовило використання таких методів: *методи контент-аналізу та узагальнення* – для дослідження теорії інституціоналізму й використання її положень для розробки нових теоретичних засад забезпечення ефективної територіальної організації господарства; *абстрагування, індукції та дедуції* – для поглиблення

понятійно-категоріального апарату теорії розвитку продуктивних сил у частині уточнення сутності таких категорій «інституціональне забезпечення», «територіальна організація господарства», «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства»; *інституціональний підхід* – для розробки методологічних положень пізнання процесів формування та модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства; *параметричний метод, метод групування* – для конкретизації методичних положень оцінки рівня інклюзивного розвитку регіонів; *статистичні методи* – для проведення аналізу динаміки регіонального розвитку України; *індексний метод* – з метою проведення емпіричного дослідження сучасних тенденцій інклюзивного розвитку регіонів України; *метод систематизації та абстрагування* – для визначення базових перешкод удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства; *методи аналізу, синтезу* – для розробки пропозицій щодо модернізації інституціонального забезпечення ефективної територіальної організації господарства, стратегічних заходів відновлення господарського життя в регіонах України; *графічний, аналітичний методи* – для представлення результатів емпіричних досліджень сучасного стану інституціонального забезпечення територіальної організації господарства та актуальних тенденцій регіонального розвитку України.

Інформаційну базу дослідження становили нормативно-правові та законодавчі акти, аналітичні матеріали Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державної служби статистики України, аналітичні дані агенцій Європейського Союзу, аналітичні матеріали органів державної та регіональної влади й органів місцевого самоврядування. Теоретичну та методологічну основу дослідження сформували наукові праці провідних вітчизняних та закордонних учених у сфері розвитку регіональної економіки та продуктивних сил.

Наукова новизна дослідження полягає в розширенні теоретичних підходів, розробленні науково-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних умовах. Найбільш важливими науковими результатами, що містять елементи наукової новизни, є:

вперше:

– розроблено методологічну платформу дослідження формування та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, яку сформульовано на основі використання концептуальних положень інституціоналізму, теорії регіональної економіки та розвитку продуктивних сил, що дало можливість сформулювати гносеологічну модель пізнання сучасного стану й особливостей модернізації такого забезпечення, виокремити магістральні методи такої моделі, сформулювати базові принципи її використання та розробити нові наукові підходи для вивчення актуальних тенденцій регіонального розвитку країни, опису макроекономічних змін, які впливають на такий розвиток;

– обґрунтовано теоретичні положення відновлювально-реконструктивної парадигми модернізації економічних систем в післякризовий для них період перебування, що дало можливість описати сутність інституціонального базису територіальної організації господарства з урахуванням концептуальних підходів зазначеної парадигми, виокремити та розкрити зміст його базових закономірностей (відповідність розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин; консолідація нації та створення візії майбутнього держави з вектором на світовий цивілізований розвиток; подолання ексклюзивного бар'єра як інтерактивного чинника державотворення) і сучасних принципів модернізації; це дозволило описати вплив інституціонального забезпечення на ефективність територіальної організації продуктивних сил, конкретизувати особливості його трансформації в період відновлення розвитку економічних систем;

– застосовано системний підхід до розгляду сутності інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що дало можливість описати зміст системи такого забезпечення, виокремити її основні компоненти, визначити особливість їх взаємодії, та обґрунтувати її взаємозв'язок з елементами екзогенного середовища; це дало можливість поглибити теоретико-методологічні положення функціонування зазначеної системи, виділити основні види інституцій та інститутів, які в сукупності формують єдиний інституціональний простір для забезпечення ефективного регіонального розвитку;

удосконалено:

– методичний підхід до емпіричного дослідження стану інклюзивного розвитку регіону, який, на відміну від інших, полягає в розрахунку композитного індексу такого розвитку, що складається з трьох компонентів: субіндекс реального стану продуктивних сил, субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь та субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку; поетапний аналіз зазначених показників дозволяє сформулювати об'єктивне розуміння сучасних тенденцій функціонування регіонів та оцінити рівень їх інклюзивного розвитку;

– систематизовано базові принципи формування (законності, науковості, пріоритетності, згуртованості, сталості, транспарентності), функціонування (ієрархічності, аксіологічності, синергії, комплементарності, унітарності, адаптивності) та розвитку (системності, іманентності, екзистенційності, інклюзивності, евристичності, релевантності, емерджентності) інституціонального базису територіальної організації господарства, перелік яких було розширено новим принципом інклюзивності, зміст якого запропоновано розглядати як необхідність максимального залучення до економічного відновлення і розвитку регіонів країни всіх громадян, незалежно від їх доходів, освіти, місця проживання, віку, статі;

– науково-концептуальні засади конкретизації сутності категорії «інклюдія», які на відміну від існуючих, були виокремлені та згруповані за такими основними підходами до їх трактування: процесний підхід, системний

підхід, соціальний підхід, психологічний підхід; це дало можливість більш чітко охарактеризувати зміст інклюзивного розвитку, розглянути можливі напрямки його забезпечення в період післявоєнної відбудови регіонів країни;

– вектори підвищення ефективності роботи органів влади для забезпечення зростання якості інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, які на відміну від сформованих підходів, були розподілені у дві групи: для органів державної влади та для органів місцевого самоврядування; це дозволило поглибити теоретико-прикладні положення функціонування інституціонального базису такої організації, конкретизувати особливості його зміни в результаті трансформації інституціонального простору регіонального розвитку;

– теоретико-прикладні положення модернізації державної регіональної політики, сутність якої, на відміну від сформованих концепцій, запропоновано розглядати через застосування двох методологічних підходів: функціонально-рівневого (грунтується на переході від суто централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); синергійного (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу дій і заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва та повоєнної відбудови інфраструктури); це дозволило визначити напрямки актуалізації державної стратегії регіонального розвитку, конкретизувати поточні ризики та безпеки, які стримують її впровадження для активізації господарського життя у регіонах в умовах стохастичності макроекономічного середовища;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат регіональної економіки в частині уточнення сутності дефініції «територіальна організація господарства», яку запропоновано розглядати як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів,

механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни; це забезпечило можливість у подальшому дослідженні поглибити розуміння особливостей формування та удосконалення інституційного забезпечення окресленої організації господарства;

– науково-концептуальні підходи до розгляду сутності категорії «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства», зміст якої, на відміну від сформованих підходів, сформульовано на основі результатів синтезу базових змістовних ознак дефініцій «інституціональне забезпечення» та «територіальна організація господарства»; запропоновано окреслену категорію розглядати як сукупність суспільних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою розвитку територій країни;

– систематизація базових перешкод модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через виокремлення таких з них: на макроекономічному рівні (загрози екзистенціального існування країни та її національного господарства, нестабільність економічних умов, тінізація господарських відносин, дефіцит фінансових ресурсів, розбалансування функціонування фінансової системи, недостатня ефективність роботи органів державної влади, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку країни у воєнний період, посилення впливу неформальних інституцій (корупція, лобіювання економічних інтересів)) та на рівні функціонування окремих територіальних громад (руйнування виробничих потужностей, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, зменшення обсягів фінансових ресурсів, міграція населення, мобілізація мешканців громад);

– напрями активізації розвитку регіонів на основі удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства в умовах турбулентності економічного простору, серед яких пріоритетними визначено такі: поступова відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їхніх реальних потреб та врахуванням можливостей їх задоволення через постійні сучасні загрози; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; впровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад інфраструктури; забезпечення розвитку вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності.

Практичне значення отриманих результатів. Наукові положення, методологічні, методичні та практичні результати досліджень за темою дисертаційної роботи впроваджені та використовуються в діяльності:

- Директорату з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою Міністерства розвитку громад та територій України, під час підготовки пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань реформування місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою (довідка № 7/34,1/1928-23 від 20.02.2023);

- Чернігівської обласної ради в контексті адаптивності функціонування органів місцевого самоврядування області до сучасних умов (довідка № 01-05/109 від 10.02.2023);

- Департаменту економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації, при розробці Стратегії сталого розвитку Чернігівської області до 2027 року та в процесі її коригування з урахуванням необхідності повоєнної відбудови регіонального економічного простору. (довідка № 02.01-21/225 від 10.02.2023);

- Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього Національної академії наук України» при розробці науково-дослідної теми «Трансформація моделі просторового розвитку України» (державний реєстраційний номер теми 0122U002055); у межах якої представлено авторську модель інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України на основі сучасних змін інституціонального ядра (довідка № 1/61 від 20.02.2023).

Результати дослідження використані для навчально-методичного забезпечення дисциплін «Інституціональне забезпечення розвитком економіки», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Розвиток продуктивних сил», «Менеджмент для місцевих органів публічної влади» Національного університету «Чернігівська політехніка» (довідка № 202/08-354/ВС від 17.02.2023).

Особистий внесок здобувача. Результати наукового дослідження, які виносяться на захист, отримані автором особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. Внесок автора у працях, опублікованих у співавторстві, наведено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні, науково-методичні та практичні результати дисертації доповідалися на таких науково-практичних конференціях: Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.); Економіка в контексті глобальних змін суспільства (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.); Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року); Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи (м. Київ, 28 листопада 2020 р.); Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.); Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства (м. Чернігів, 25-26 березня 2021 р.); Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку

(м. Київ, 2 жовтня 2021 р.); Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільств (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.); Сучасна парадигма публічного управління (м. Львів, 10-12 листопада 2022 р.); Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua” (Lviv, 28-30 November 2022); Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference (Boston, 1-3 December 2022).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 37 наукових праць, з яких: 1 монографія; 24 статті в наукових виданнях (з них: 3 – у зарубіжних наукових виданнях (Web of Science та Scopus); 20 – у наукових фахових виданнях України; 12 тез доповідей та матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій). Загальний обсяг наукових праць становить 47,8 д.а., з яких 42,2 д.а. належить особисто авторці.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 420 сторінках комп’ютерного тексту, з них 282 сторінок основного тексту, що включають 32 таблиці і 43 рисунки (з яких 14 займають повну сторінку). Список використаних джерел включає 361 найменування на 36 сторінках, додатки викладено на 45 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА

1.1. Категоріальний кейс конкурентності сучасного інституціоналізму

Ефективність регіонального розвитку безпосередньо має взаємозалежність від якісної організації модернізації продуктивних сил регіонів та відповідної територіальної організації країни. Для теперішнього етапу державотворення в умовах воєнних дій та повоєнної відбудови країни актуальною є проблема створення такого публічного управління, яке в змозі здійснити об'єктивне поєднання всіх складників економіки та раціональне використання потенціалу соціогуманітарного простору, враховуючи наслідки військової агресії, яке забезпечить гармонізацію та збереження довкілля для наступних поколінь. Тому основним завданням усієї наукової спільноти є пошук засобів модернізації для поліпшення інституціональної компоненти у сфері суспільних відносин.

Теперішні дослідження інституціональної економічної теорії ґрунтуються на працях таких видатних закордонних учених, як У. Берг, Т. Веблен, Г. Спенсер, Д. Норт, Дж. Ходжсон, К. Ейрс, Дж. Серл, К. Менгера, О. Уільямсон, та інших.

На українському науковому просторі значний внесок у вивчення питання формування інституціонального середовища належать працям О. Амоші, Б. Буркинського, М. Бутка, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Загорського, Е. Лібанової, І. Манцурова, А. Олейник, П. Саблука, В. Сіденка, А. Чухна.

Однак, незважаючи на зацікавленість до проблеми інституціонального середовища й розгорнуту дискусію є потреба в посиленні дослідження особливості впливу інститутів та інституцій удосконалення регіонального розвитку в умовах децентралізації влади [58]. Зазначене може спричинити посилення методологічних суперечностей та створення нових прецедентів для спору.

Проблеми інституціоналізму варто почати вивчати з дослідження розвитку поглядів науковців на основі факторів розвитку соціально-економічного складника та формування категоріального апарату [102].

Як ми знаємо, теорія інституціоналізму, засновниками якої були ідеологи німецької історичної школи, англійські фабіанці, французькі соціологічні традиції, впродовж періоду еволюції увібрала в себе ці ідеї, а також ідеологію марксизму [230; 290; 293; 298; 301; 304; 327; 303].

Дефініція «інституціоналізм» (від лат. *institutio* – вияв дії, традиція, напрямок, вказівка, англ. *institutionalism*) уперше це слово використав У. Гамільтон – американський економіст – коли брав участь у зборах Американської економічної асоціації в 1918 р. для того, щоб позначити систему наявних поглядів на тогочасне суспільство й функціонуючу економіку, яка спирається на категорію інститут [17, с. 8].

Значення поняття «інститут» виконує роль центра, є фундаментальним ядром інституціональної концепції, та бере початок із запозиченого економістами із соціальних наук, до прикладу юриспруденція і соціологія [200, с. 100]. Неоднозначним є визначення сутності досліджуваної дефініції, тим самим ускладнюючи її імплементацію та суперечить поглядам теорії інституціоналізму [305, 311, 326].

«Інституціоналізм», як економічна категорія (першооснова лат. *institution* трактується англ. *institutionalism, institutional economics*) – певний спосіб дії, звичай, усталений порядок, чітка вказівка), у широкому сенсі є концепцією економічної теорії, що в суспільній системі являє собою синтезатор значущості соціально-правових, організаційно-політичних, морально-етичних, екологічних, науково-технічних природоохоронних чи ментальних інститутів, які імплементують свої основні риси у процесі функціонування.

Як зазначає А. Чухно, інституціоналізм – одна із поширених, плідних авторитетних шкіл економічної теорії. А переваги інституціональної теорії полягають у тому, що предметом її пізнання є інститути, які мають місце в економіці й у соціальній сфері, і у сфері права, моралі, релігії тощо [272, 273].

За своєю суттю інституціоналізм характеризується багатьма складовими, і отже, універсальної класифікації стосовно змісту його течій остаточно ще не представлено. Переважно це через об'ємність предмета дослідження і формуванням приналежності до певного наукового напрямку тих чи інших дослідників. Єдине, що об'єднує школи інституціоналізму, – це акцентування уваги на вивченні та аналізі взаємовідносин власності, що свідчить про те, що інституціоналізм як економічна наука має суспільний характер [155].

Головні ідеї інституціонального аналізу, сформульовані Т. Вебленом, інститути трактують як фундаментальні звички мислення, що притаманні спільності людей [107; 220].

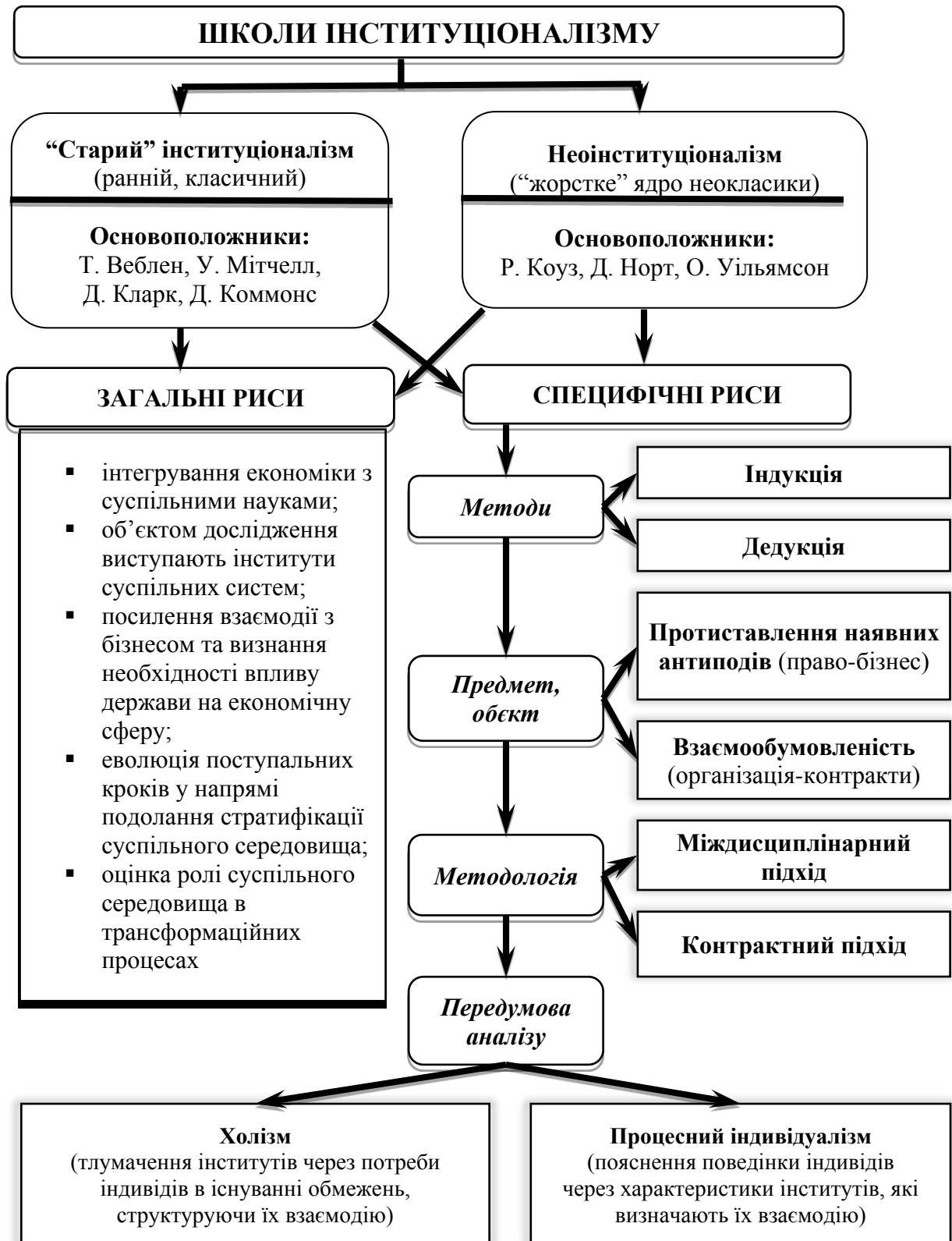
Дж. Коммонс формулює його як діяльність колективу, спрямовану контролювати діяльність індивідуумів як звичай, тобто як неорганізовану колективну діяльність і як специфічний вид соціальної структури, що здатний впливати на зміну цілей та уподобання агентів, учасників соціального діалогу [290].

У. Гамільтон, своєю чергою, – як поширений узвичаєний спосіб мислення або дії, що укорінився у звичках групи або звичаях народу; Д. Норт – як комплекс правил, що створені людьми, і норм, що проявляються у певних обмеженнях [301].

Дж. Серл – як сукупність таких правил, що не регулюють, а вибудовують саму поведінку, при цьому інституціональну реальність можна не тільки описати мовою, але й сформулювати за допомогою мови. Тож, інституціональна онтологія є суб'єктивною, при цьому існування інституціональних фактів відбувається тільки завдяки висловлюванням їхніх учасників [339].

Дж. Найт, Дж. Ходжсон – трактують через систему заведених у звичаях і загальнообумовлених правил соціальної поведінки, які є структурою соціальної взаємодії [56, с. 29, 304].

Попри велику чисельність трактувань інституціоналізму в наукових працях закордонних дослідників, за своєю суттю інституціоналізм є різностороннім явищем, а тому ще не сформовано єдиної класифікації інституційних течій [270; 76] (рис. 1.1).

*Рис. 1.1. Загальні та особливі риси наукових шкіл
«старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму*

Джерело: дослідження дисертантки на основі [313, с. 28-31; 137; 339; 286].

Ще з Т. Веблена визначальним елементом інституціоналізму був еволюційний підхід до аналізу економіки [107; 220].

Г. Мюрдаль, який був інституціоналістом, у 1958 р. доповнив наявні твердження неминучістю існування у соціальних науках суб'єктивних оцінок [241]. Дж. Ходжсон пріоритетним для долучення до школи інституціоналізму вважав необхідність усвідомлення явища «інституціоналізованого індивіда». На його переконання, ця інституціоналізованість проявляється через різноплановий вплив, який здійснюється інститутами на те як формується особистість (Дж. Гелбрейт) і навіть на її потреби (К. Айрес) [218].

Одночасно нова інституціональна економічна теорія (далі - НІЕТ) переважно здійснює аналіз інститутів як результат, як наслідок раціональних рішень, максимізує агентів, у зв'язку з чим можна зауважити взаємовплив індивідів та інститутів один на одного [298].

Спільними ж рисами в дослідженні методології інституціоналізму можуть бути:

- застосування інституційного та еволюційного підходів;
- аналіз самого безпосереднього процесу удосконалення самої системи, а не її функціонування;
- урахування ролі соціогуманітарного середовища тощо [126; 338; 340; 356].

Багатьма дослідженнями методології учених різних течій встановлено перспективність інституціоналізму як напряму економічних досліджень визначає економічні проблеми об'єкта шляхом формальних і неформальних правила та традиції (інституції), спонукаючи суб'єкта до конкретних дій і при цьому здійснюють формування мотиваційного механізму соціального й економічного змісту [109].

Проводячи порівняння пріоритетних догматів «старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму, спробуємо окреслити суттєві особливості кожної зі шкіл. Основними з-поміж них є:

- представники «старого» інституціоналізму у дослідженні економічних проблем використовують такі методи: правовий, політичний та психологічний;

- неоінституціоналістами при вирішенні економічних проблем застосовують методи нової класичної економіки через призму політичних, правових та соціологічних аспектів;

- представники школи «старого» інституціоналізму досліджували колективну діяльність для захисту інтересів кожної особи (професійні комітети, уряди),

- для досліджень у представників другої школи підґрунтям були інтереси конкретної особистості, яка для свого утвердження бере за основу методологічний індивідуалізм, тобто колективність не була першоджерелом, а враховувались виключно індивідуальні потреби[45].

Дослідження закордонних і вітчизняних науковців доводять, що в наукових працях представників двох шкіл є спільні риси, зокрема їх об'єднують ті позиції, що розтлумачують концептуальне тлумачення інституцій та інститутів представниками відповідної течії.

На думку П. Саблука, використовуючи категорії інституціоналізму, слід брати до уваги таку сутнісну особливість, як змога набуття інституцією рис інституту в умовах певного суспільного розвитку та ринкового механізму. Таким чином ця можливість дозволяє інституції втілитися в інститутах, а інститути в свою чергу мають потребу в інституціях для того щоб забезпечувати удосконалення формацій, соціально-економічного спрямування, які відповідають вимогам сучасного суспільства [193, с. 8].

При цьому слід підкреслити, що певною мірою однозначне трактування фундаментальних категорій інституціоналізму можна подолати шляхом виділення окреслення використання окремого з них та неприпустимість ототожнення їх визначень.

Світовий і вітчизняний досвід засвідчують, що визначення вищевказаних категорій характеризує «інституцію», як дефініцію для окреслення механізму дії основних норм (правил) у різних сферах міжособистісних відносинах, враховуючи особливості управління.

Т. В. Усюк вказує, що, на її переконання, інституції, а саме економічні, правові та соціальні, трактують як прояв суспільного життя і одночасно ознайомлюють з їхніми характерними рисами. А от дефініції «банківський інститут» на противагу «банківська інституція», «інвестиційний інститут» на противагу «інвестиційна інституція» розрізняються у такому: перший випадок визначає зміст самостійної незалежної структури (об'єднання, організації), другий – пояснює механізм її функціонування [230].

До складових структури інституціонального середовища належать основні взаємопов'язані елементи (інституції). В основу класифікації покладено такі критерії:

1) суб'єктність регулювання:

- а) державні суб'єкти;
- б) недержавні суб'єкти.

2) сфера прояву:

- а) політико-економічні;
- б) соціально-культурні;
- в) екологічні.

3) форми інституціоналізації:

- а) формалізовані;
- б) неформалізовані.

4) походження:

- а) іманентні.,
- б) архаїчні.

Для того щоб досягти вказані цілі, сформовані задля удосконалення національної економіки інституціональному середовищу варто адаптуватися до прогнозованих змін, наближати та сприяти, удосконалювати та ініціювати структурні перетворення.

Розглянувши теоретичні аспекти розвитку інституціоналізму, можна зазначити, що такі дефініції як «інституційна основа» «інституціоналізм», «інституційна структура», «інституціональне середовище», трактують різні

явищам, які пов'язані між собою каналами формування інституціонального середовища, але несуть різний дефініційний зміст, ототожнювати який буде помилково [79; 94; 229].

Варто зазначити необхідність адаптації підходів щодо ідентифікації місця та ролі інституціоналізму як перспективного вектору регіонального розвитку Північного, Південного, Східного, Західного та Центрального макрорегіонів [281; 279].

Територіальна організація господарства є результатом і проявом поділу праці і включає територіальні процеси й територіальні структури, при цьому ідентифікуються територіальні процеси, як явища, які диференціюються, інтегрують і концентруються у господарюючих суб'єктах на таксономічно різних рівнях.

Варто наголосити, що територіальні формування традиційно розглядаються на рівні регіонів нашої держави. Однак, керуючись Законом України “Про засади державної регіональної політики”, де чітко сформульовано розуміння визначення макрорегіонів.

При цьому, новітня парадигма модернізації продуктивних сил, яка орієнтовно направлена на децентралізацію влади вказує на значиме підвищення ролі територіальних громад у господарському житті та локалізацію та розвиток економічного простору [210; 58]. На підтвердження вказаного можна взяти той факт, що сучасні форми територіальної організації господарства можуть бути представлені у формі кластерів, транснаціональних формувань, технополісів, індустріальних парків, та значимо впливають на формування теоретичних засад модернізації регіональної економіки.

Варто взяти до уваги також і наслідки російської агресії в Україні, яка відкидає можливості розвитку окупованих територій на невизначений період, порівнюючи реально функціонуючі ареали нашої держави.

Підсумком модернізації нинішніх процесів просторового розвитку національної економіки є формування так званих територіальних структур, під якими слід розуміти сукупність господарюючих суб'єктів будь яких

організаційно-правових форм власності та сфер життєдіяльності, які поєднані між собою певними господарськими зв'язками обмеженими національною сегментацією української економіки та транскордонного співробітництва [224].

Локалізація групового розміщення господарських суб'єктів сприяє економії витрат, яке можна досягти шляхом спільного використання природоресурсного і трудового потенціалу та можливостей інфраструктурного середовища [148].

Є підстави вважати, що на сукупну територіальну організацію господарства покладено сподівання на створення додаткового економічного ефекту через встановлення потужних виробничих зв'язків серед підприємств, які сприяють зменшенню логістичних перевитрат, забезпечать утилізацію відходів, завдяки співпраці, адже переробка продукції або відходів одного виробництва зможуть займатися інші підприємства-сусіди.

При цьому така форма розміщення має назву територіально-виробничий комплекс, а для більшої точності слід вказати територіально-господарський комплекс, адже до його складу входять не лише об'єкти виробничої, а й усіх інших форм людської діяльності [62].

У межах нашого наукового пошуку звернемось до форм територіальної організації господарства, які мають різний таксономічний вияв. У економічній науковій літературі у фундаментальній сфері економічної діяльності:

- промисловий пункт – окреме спеціалізоване підприємство з інфраструктурою і відповідними підприємствами, які взяли на обслуговування потреби населення (визначається на рівні невеликого за площею населеного пункту);

- промисловий вузол – два чи декілька більше спеціалізованих підприємств, які переважно пов'язані між собою певними виробничими зв'язками, що загалом відповідає утвердженій комплексній формі розміщення, а саме – локальному (йдеться про рівень міста, агломерації);

- промисловий центр – який вміщує два чи більше спеціалізовані підприємства, які не пов'язуються між собою виробничими зв'язками, та відповідають груповій формі розміщення (рівень міста);

- промисловою зоною називають сукупність суміжних промислових районів – (таке трактування має рівень великої частини країни, переважно урбанізованої зони, на зразок мегалополіса).

- промисловий район – певна територія, яка має велику концентрацією промисловості, тобто промисловий територіальний комплекс;

Групування і градація включає, крім промислових, також і спеціальні форми територіальної організації для певних сфер господарювання лісового господарства, сільського, рекреаційного комплексу.

У науковій економічній сфері загалом виділяють такі фундаментальні аспекти територіальної організації господарства:

- економічні мікрорайони, вони дефініційно трактуються як територіальні господарські комплекси в межах декількох адміністративних районів (певна частина області);

- економічними підрайонами називають – територіальні господарські комплекси на рівні області як ґрунтовної складової економічного району (рівень області);

- (великий економічний район) – великий за обсягом територіальний господарський комплекс чи сукупність декількох межуючих областей (частина країни) [266, с. 13]

Господарським комплексом країни називають територіальні господарські комплекси в Україні загалом [5].

В економічно розвинених країнах переважним є правило, згідно з яким відбувається регіональне планування розвитку проблемних територій. Як приклад можемо навести одну з формалізованих версій територіальної організації господарства регіону, модель "центр – периферія" Дж. Фрідмана, завдячуючи якій є змога відокремити ареали регіону з різними рівнями і перспективами розвитку [130, с. 236].

Виокремлення економічних регіонів може здійснюватися різними способами, знаходити підходи з різних позицій залежно від мети і методології дослідження, тому різноманітність їх видів може бути необмеженою (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Традиційні види економічних регіонів

Джерело: розроблено авторкою на підставі [8; 9;16; 37; 222; 282].

1. За масштабами території.

Економічні регіони ідентифікуються як вагома складова економічного простору, які мають різну площу — малу (так звані локальні ареали) та великомасштабні (навіть частини світу).

Зазначене притаманне для регіонів різних форм і рангів. До прикладу, з метою підготовки для впровадження програм регіонального розвитку певного містечка чи невеликого населеного пункту, його територію варто розглядати як локальний економічний простір, тобто економічний регіон. Для планування на рівні району виокремлюють економічні мікрорайони, які є частинами економічного простору областей. При розробці програм з метою соціального і

економічного розвитку областей України їх ототожнюють з економічними регіонами обласного рівня. Економічними регіонами також часто визнають і економіко-географічні райони.

Варто зазначити, що у територіальній організації господарства можна виокремити окремі ареали розвитку чи наявні у будь-якій сфері діяльності і їх можна застосовувати через дослідження секторальних складових економічного регіону як у межах однієї країни, так і всього світу. Завдяки такому трактуванню цей спосіб дозволяє і районування і міжгалузевих комплексів.

Території, які зайняті об'єктами, які належать великим компаніям, можуть утворювати економічні регіони масштабуючись у певній країні, так і загалом у світі. Економічними регіонами транснаціональних компаній за власним профілем можуть бути як галузеві (спеціалізовані фірми), так і міжгалузеві (до прикладу промислово-фінансові групи, холдингові компанії, багатофункціональні організації).

Власний економічний прості можуть сформувати і регіональні економічні об'єднання, які сформовані будь-якими країнами світу, який може вважатися великим економічним регіоном, яскравим прикладом є територія Євросоюзу.

2. За внутрішнім укладом господарства.

Ця ознака дозволяє виділити галузеві економічні регіони, згідно з галузевою класифікацією господарств, міжгалузеві економічні регіони, ті які об'єднані подібними або взаємозалежними галузями, інтегральні економічні регіони, такі які групуються, враховуючи сукупність об'єктів територіальної організації господарської системи. Останній випадок поділу на економічні регіони збігається з економіко-географічним районуванням.

Відмінністю у внутрішній структурі господарства регіонів може різнитися ще й набором тих видів діяльності, за профілями галузей, пропорцій співвідношення елементів галузевої і територіальної структури.

3. За формою власності та профілюючими особливостями організації компаній.

У сучасній економіці вагома роль у формуванні та модернізації економічного простору належить великим компаніям та фірмам особливо транснаціональним компаніям, у яких обсяг виробничих потужностей і дохід часто перевищує ВВП і, навіть, державні бюджети певних країн. Отже, є досить великий науковий інтерес для вивчення їх функціонування як територіальної організації та формування економіки транснаціональних регіонів.

Ще до середини ХХ ст. міжгалузєва спеціалізація була переважною у світі, тобто весь обмін у торгівлі здійснювався здебільшого вже виробленою готовою продукцією або сировиною, для її виготовлення. Рушійний науково-технічний прогрес та ті, нові форми, які він приніс для полегшення організації виробництва стали значним поштовхом для розвитку поділу виробничого процесу у світі й зокрема переважно всередині самої фірми. Цей процес дістав назву «фордизм», оскільки він був заснований на виготовленні досить дешевої масмаркетингової продукції через удосконалення конвеєрного виробництва, та залучення до роботи працівників, які зможуть її виконувати не маючи великої кваліфікації чи досвіду роботи. Своєю чергою великі компанії-виробники змогли відкривати свої філії у малорозвинених країнах з дешевою робочою силою, де зосереджені і багато споживачів їхньої продукції.

Таким чином, транснаціональні компанії приймають вдалі рішення щодо розміщення у слаборозвинених країнах своїх основних базових та стандартизованих видів виробництва, використовуючи дешеву робочу силу, а в розвинених країнах облаштовують наукові, аналітичні, експериментальні дослідні, архітектурні, проєктувальні, конструкторські види діяльності, враховуючи і те, що саме розвиток високих технологій потребує застосовувати висококваліфіковану працю співробітників.

На зміну фofdизму прийшов постфордизм — нова сучасніша форма розміщення виробництва в постіндустріальному суспільстві, в основі якої гнучке виробництво спеціалізованої дрібносерійної продукції розрахованої на сегментований ринок. Такий виробничий процес започатковують мережеві компанії, що забезпечують роботою малі та середні підприємства. Цей

організаційний спосіб виробництва викликав появу такого феномену, коли окремих регіон чи компанія більше задіяна в міжнародному, чим у внутрішньонаціональному поділі праці. Крім того, дедалі вагомніше значення набувають внутрішньофірмові фінансові потоки та вливання інвестицій, розвиток допоміжної інфраструктури та логістики.

Для цього використовується і релокація цілих підрозділів до інших країн на досить значну відстань від місця дислокації центрів, де приймаються корпоративні рішення [6]. Варто зазначити, що активізація міжнародної інтеграції, більша доступність до національних економік, спільне протистояння необумовленій агресії можуть спричинити виникнення нових, доки ще не відомих і не використовуваних форм вказаної територіальної організації.

4. Згідно з метою формування.

Окремі економічні регіони сформувалися на рівному місці, так би мовити, "з нуля". Однак це не означає, що їхній розвиток розпочинається на невідомих і неосвоєних територіальних одиницях. Територія зазвичай і історично відома, але може перебувати у соціально-економічному занепаді, тому відчутною є необхідність її оновлення, зокрема пошук можливостей створювати нові види виробництва, застосування реконструкції до тих, які застарілі, удосконалення, розвиток інфраструктури та інші заходи [317]. Ці регіони характеризуються як проблемні, отримують назву депресивні, відсталі і т. ін., такими вважають і райони екологічного лиха, а також ті, що постраждали внаслідок стихійних і техногенних катастроф. Боротьба з кризовими ситуаціями часто потребує повної перебудови їхнього господарства.

До таких територій можна додати регіони піонерного освоєння, що активізуються для розвідки та освоєння цінних покладів корисних копалин, чи інших природних ресурсів, які розміщуються переважно в екстремальних умовах — джунглях, високогір'ях, пустелях, тайзі, північних районах із суворим кліматом тощо.

Освоєння так званих "диких" територій має потребу у спеціальній організації та використанні таких методів будівництва, що відповідають сучасним викликам, а також господарської діяльності (до прикладу, запровадження вахтового методу роботи).

З метою найефективнішого досягнення цілей у вирішенні питань розвитку депресивних територій впроваджують конкретноцільові комплексні програми, і від так ці регіони отримують назву програмних. Ці регіони відрізняються від звичайних регіонів, що підпадають під чинне державне територіальне планування, до прикладу, адміністративні області України, для яких постійно (в терміни, передбачені законом) впроваджують програми для модернізації соціального й економічного розвитку. Регіони, які називають проблемними чи піонерними здебільшого не відносяться до системи планувальних адміністративних одиниць їм притаманна чітка, кінцева мета реалізації програми [238].

До програмних можна віднести і ті регіони, які за основу свого розвитку вважають не тільки реформи економіки, а ще й структурні зміни в здійсненні самоорганізації території, наприклад, розвиток ефективного самоврядування через демократизацію громадянських суспільств, федералізацію та інші сучасні форми надання ширшої самостійності регіонів, автономізація для вирішення чи взагалі уникнення національних, етнічних чи релігійних проблем та ін.. Найяскравішим зразком саме таких територій є єврорегіони. Такі програми розвитку можуть розробляти і для спеціальних економічних зон.

5. За формою надання пільг та спеціального інвестування.

Території, які мають пільги в інвестуванні, оподаткуванні, діяльності банківської сфери, митної та інших фінансових економічних систем, мають назву спеціальних, або вільних економічних зон. Метою їх створення є залучення капіталу для стимулювання удосконалення та розвитку економіки регіону або країни загалом. Особливим є їх значення для розвитку невеликих (за розмірами) країн, які мають вузьку господарську спеціалізацію; припортових і прикордонних територій; відсталих чи старопромислових

регіонів; центрів наукових, експертних технічних досліджень; туристично-рекреаційних та інших комплексів. Ці території мають спеціальні кордони, для них держава чи регіональна влада розробляють особливий тимчасовий статут і програми модернізації [238].

Багатоманіття класифікаційних типів регіонів варто визначати і за рівнем їхнього економічного розвитку (наприклад, розвинені й відсталі, депресивні регіони), за ступенем інвестиційної привабливості і інвестиційного ризику, відповідно до характеру спеціалізації, за ступенем комплексності регіонального господарства, за рівнем ефективності застосування наявного потенціалу (сукупності природних, трудових, економічних, науково-технічних переваг) та багатьма іншими проявами й чинниками регіонального розвитку.

Варто наголосити, що останнім часом у теорії регіональної економіки спостерігаємо появу нових концепцій, які за прикладом у цивілізованих країнах є відтиском сучасних тенденцій посилення регіоналізму — насамперед прагнення регіонів до економічної і політичної незалежності.

В Україні сучасна парадигма розвитку модернізації продуктивних сил скерована на децентралізацію владних повноважень, що неможливе без врахування викликів, пов'язаних з військовою агресією. Зазначене є орієнтиром на вагоме підвищення ролі в цих процесах самодостатніх територіальних громад, їх участь у господарському житті та локалізацію економічного простору [210]. А особливе значення, мають новітні форми територіальної організації господарства, які вбачаємо у формі кластерів, технополісів, транснаціональних формувань, індустріальних парків, які мають суттєвий вплив на переформатування теоретичних засад модернізації регіональної економіки.

Позитивним впливом сучасних процесів модернізації просторового розвитку економіки України є впровадження територіальних структур, під якими розуміємо сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових заходів, форм власності, сфер діяльності, які поєднуються між собою господарськими взаємозв'язками, означеної національної сегментації вітчизняної економіки та транскордонного будівництва.

При цьому, є потреба у посиленому дослідженні наслідків російської агресії в Україні, яка відтерміновує розвиток окупованих територій на невизначений значний період у розвитку, порівнюючи з реально функціонуючими територіальними одиницями держави, призводить до значних людських, економічних втрат та вимагає значущих зусиль для того, що здійснити повоєнне відновлення.

1.2. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація в удосконалення територіальної організації господарства України

Трансформаційні процеси, у яких перебуває Україна протягом останніх десятиліть, впровадження соціально-економічних і конституційно-правових реформ, спрямованих на забезпечення належних умов для результативної реалізації людського потенціалу, зменшення інтенсивності людської діяльності, гнітючого впливу багатьох формальних і неформальних інститутів, призводять до стабільного розвитку національного господарства, а також обґрунтовують функціонування і модернізацію регіональних економічних систем.

Однак зазначені процеси будуть результативними тільки за умови поліпшення інституціональної структури економіки регіонів, яка ґрунтується в економічних відносинах на нові правила, відповідні норми та трактування економічної діяльності. Їх формування неможливе без аналізу фундаментальних засад інституціоналізму в регіональній економіці.

Враховуючи актуальну проблему дослідження та значний інтерес до інституціонального середовища, виникає необхідність посилення аналізу формування та впливу передових наукових шкіл і напрямів досліджень на осучаснення продуктивних сил регіонів України.

Дефініційне тлумачення «інституціоналізм» доцільно почати з дослідження зачаткування формування прогресивних поглядів науковців на основі факторів розвитку соціально-економічного складника й головних складових поняттєвих факторів регіонального розвитку [71].

З моменту свого виникнення теорія інституціоналізму в США і потім протягом усього розвитку запозичила основоположні ідеї німецької історичної школи, наукові здобутки англійських фабіанців, креативні прагнення французьких соціологічних традицій певною мірою ідеологічні гасла марксизму [229].

Поняття «інститут» є центром, стрижнем інституціональної концепції. Вважається, що воно було імплементоване економістами із соціальних наук, юриспруденції і соціології [269, с. 100]. Щодо визначення сутті цього поняття, то тут немає однозначності, і це певною мірою є перешкодою до його використання, а також цементує наявні неоднозначності у трактуванні та суперечності в поглядах зокрема і на саму теорію інституціоналізму.

В основі «старого інституціоналізму» лежить доктрина М. Вебера – професіоналізації бюрократії для держави [17]. Інституціоналістські приклади такого змісту: аргументи К. Маркса опиралися на «соціальні класи», М. Вебера – на «бюрократію», Е. Дюркгейма – на «поділ праці» [22], Т. Веблена – на «споживання» [295].

У своїй праці «Громадська культура», виданій у 1950-х роках Г. Алмонд та С. Верба подають досить розмиті уявлення про інститути, оскільки у науковців більше занепокоєння викликали саме питання непостійності процесу осучаснення в різних країнах, та питання приналежності та узагальнення на тогочасному системному рівні, не окреслюючи, не визнаючи шляхи розвитку [232].

Ще за Т. Веблена одним із головних елементів інституціоналізму вважали еволюційний підхід до аналізу економіки.

Згідно з Дж. Ходжсоном [307], є 5 методологічних положень інституціоналізму, які сформулював У. Гамільтон ще у 1919 р. (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Методологічні положення інституціоналізму за Дж. Ходжсоном
Джерело: сформовано авторкою на підставі [323].

Спільні риси в дослідження методології інституціоналізму представлені на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Спільні риси в дослідження методології інституціоналізму
Джерело: сформовано авторкою на підставі [323; 216; 209; 202].

Формальні інститути діють на рівні всієї економіки, установи, організації, тобто є і макро-, і мікроструктурні. Завдяки формальним нормам і правилам утворюється ієрархічна, тобто інституціональна структура [360; 153].

Порівнюючи основні фундаментальні обґрунтування «старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму, можна вказати на суттєві особливості кожної зі шкіл (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Особливості основних постулатів «старого» інституціоналізму та неоінституціоналізму

Джерело: сформовано авторкою на основі [138; 131; 114].

Дослідження закордонних і вітчизняних науковців доводять, що в наукових працях представників двох шкіл є спільні риси, зокрема їх об’єднуючою позицією, яка пояснює концептуальне бачення інституцій та інститутів видатними представниками напряму.

Проте слід підкреслити, що дека міра однозначності головних категорій інституціоналізму долається завдяки виділенню унікальності використання кожного з них та недопустимості ототожнення їх основних дефініцій.

Зважаючи на те, що визначення зазначених категорій засвідчено світовим та вітчизняним досвідом і описує «інституцію» для окреслення механізму дії норм (правил) у всіх сферах суспільних відносин та враховує особливості управління (рис. 1.6).

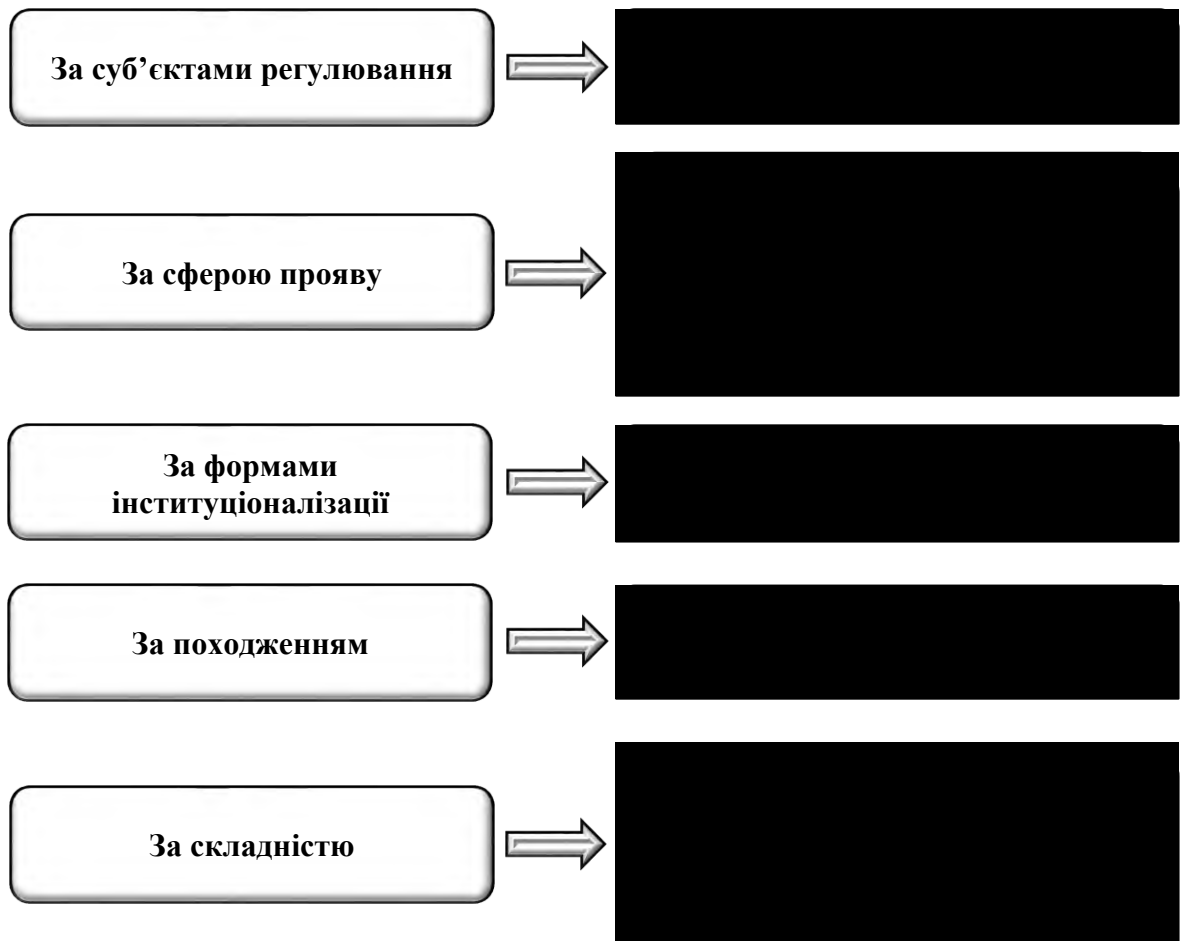

Рис. 1.6. Класифікація інституціонального середовища

Джерело розроблено авторкою на основі [215, с. 12; 225].

Тобто синоніми до поняття «інституція» обмежені лише трактуванням поняття «механізм», але в жодному разі не «інститут». Інституції створюють таке інституціональне середовище, що має вплив на індивідуальну поведінку, але при цьому встановлює відповідні обмеження щодо здійснення його діяльності, використовуючи різні чинники, зокрема психологічні, політичні, правові, економічні та соціальні [230].

Інституції – це сукупність суб'єктів, що дозволяють верифікувати діяльність інститутів у реальному середовищі.

Для того щоб досягти цілей національної економіки, є нагальна потреба в тому, щоб інституціональне середовище адаптувалося до планових змін. До того ж сприяє очікуваним змінам. Варто акцентувати, що від інституціонального середовища залежним є (рис. 1.7):

– гармонізація відносин «влада – бізнес – суспільство» для цього необхідна розвивати інституту державно-приватного партнерства, разом з інститутами громадянського суспільства, релігійними осередками, а також покращувати вектори взаємодії, стимулюючи соціальну відповідальність бізнесу.

Рис. 1.7. Залежність від інституціонального середовища

Джерело розроблено авторкою на основі [64; 201; 289; 353; 359].

Головні зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, зокрема децентралізаційні, свідчать про важливу роль громади в процесі реалізації наявних можливостей людського потенціалу, однак існує потреба в реалізації модернізації інститутів державно-приватного партнерства, застосування можливостей інститутів громадянського суспільства удосконалювати вектори взаємодії та стимулювати й активно впроваджувати соціальну відповідальність бізнесу, що під час повномасштабного вторгнення довело свою важливість тощо;

– взаємоіснування як формальних, так і неформальних інститутів на кожному етапі реформування;

– узгодженість між ними, що зазвичай сприяє стабільності інституціональної системи, а конфліктність є загрозою стійкості країни в соціально-політичній сфері, що може спричинити економічну кризу;

– гарантії неухильного дотримання прав усіх учасників економічних відносин при здійсненні операцій та після завершення трансакцій.

Здійснюване нами аналітико-діагностичне дослідження основ теоретичних аспектів розвитку інституціоналізму дає підстави стверджувати, що дефініції «інституціоналізм», «інституційна структура», «інституційна основа», «інституціональне середовище», називають різні явища, які хоча і пов'язані між собою завдяки системі каналів для формування належного інституціонального середовища у національній економіці, проте містять у собі різний поняттєвий зміст і не можуть порівнюватися. Розбіжності в трактуванні дефініції «інституціоналізм» викликані різницею в наукових поглядах, теоріях, з погляду яких воно окреслене, та предмета й завдань конкретного дослідження, на його формування здійснює вплив і належність представника, установи і школи «старого» інституціоналізму та неоінституціоналістів.

Перевага інституційної теорії виявляється в тому, що суб'єктом пізнання є інститути, які мають місце у сфері економіки, суспільства, права, моралі та релігії. Про важливість визначення інститутів як предмета дослідження свідчить і те, що цей напрям економічної теорії отримав свою назву. З одного боку, ця концепція взаємодіє з іншими інститутами, насамперед з державою, забезпечуючи широкий погляд на аналіз економічного та соціального розвитку, економічних систем і суспільства загалом, а з іншого – глибоке й конкретне розуміння природи та характеристики самих інститутів, за потреби в нашій країні інститути часто зводяться до правил гри, обмежуються спрощеними трактуваннями, які звужують і позбавляють їх змісту.

Фактично, за визначенням представників цієї теорії, інститути – це способи мислення та поведінки, втілені в суспільних звичаях, нормах, правилах і звичках. Вони характеризуються значною різноманітністю і складною внутрішньою будовою. Їх класифікація базується на багатьох критеріях. Передусім вони поділяються на формальні, закріплені в законодавчих та інших нормативних актах, що передбачають виконання зобов'язань, гарантованих системою державних інституцій, і неформальні, навіть різні форми обов'язкових актів. Він являє собою сукупність норм і

правил соціального, культурного та морально-психологічного типу. Сюди ж належать інститути корпоративної поведінки, які регулюють відносини людей у процесі господарської діяльності. Формальні інститути – це макро- та мікроструктури на рівні поведінки. Тобто діє на рівні всієї економіки чи установи, організації. Це може бути загальне регулювання ділової поведінки. Формальні норми та правила формують ієрархічну або інституційну структуру економіки та суспільства. Конституція як основний закон визначає найбільш загальні норми й правила, на основі яких розробляється багатогранна система норм і правил, що регулюють їх застосування на нижчих рівнях економічної і соціальної системи.

Неформальні інститути – це сукупність норм і правил, які відображають соціокультурні та соціально-психологічні аспекти економіки та суспільства. Вони містять норми і правила поведінки людей у процесі господарської діяльності, які регулюють ці процеси. Важливу роль у неформальних інституційних системах відіграють історичні та етнічні традиції, рівень правової свідомості та ціннісні чинники.

Отже, інститути – це аспект економіки, окреслений інституційною теорією, який становить особливу форму чи структуру та нерозривно пов'язаний із системою виробничих і соціальних відносин. Відносини між працею та управлінням виявилися складним питанням. Часто в працях учених вони розглядаються як два незалежних поняття, кожне з яких можна розглядати окремо. Невипадково з'являються праці, присвячені виключно інституційним питанням, адже, на нашу думку, виробничі відносини та їхні структурні елементи – форми власності, поділ праці та взаємообмін діяльністю, форми розподілу – утворюють ядро соціальної структури. Водночас інститути, тобто норми та правила, звичаї та традиції, насправді є тими елементами, які заповнюють цей скелет, надаючи йому повну, схожу на життя форму. Це показує, наскільки інститути збагачують і формують наше уявлення про соціальні, економічні та промислові відносини.

Інститути та інституції в процесі взаємодії здатні сформувати певні інституціональні механізми, тобто систему взаємозв'язків між формальними й неформальними суб'єктами влади, метою яких є реалізація принципів демократичного урядування та узгодження дій під час втілення стратегії сталого просторового розвитку.

Цінність і роль будь-якої теорії визначається не тільки тим, наскільки добре вона відповідає потребам сьогодення, а й тим, як вона освітлює майбутнє і рухається до нього. Сучасний інституціоналізм у своєму класичному напрямі створив нову теорію постіндустріальної цивілізації, яка озброїла людство знанням історичних перспектив, основних засад і закономірностей нового економічного й соціального розвитку. Почалася нова парадигма в економічній теорії. Це результат багаторічної праці групи блискучих вчених із позитивістської філософії та інституціоналістичної методології. Дотримуючись підходу Т. Веблена [32], який розкрив глибокий взаємозв'язок між індустріальними системами та технологічними елементами разом із соціальними та інституційними структурами, його послідовники поширили метод вивчення технологічної еволюції на історію цивілізації та визначили технологічні методи виробництва. Розвиток заснований на соціальній структурі суспільства, широкій системі соціально-економічних відносин. Таким чином, сучасний інституціоналізм виявив динаміку соціально-економічного прогресу, що послідовно рухається закономірними етапами індустріального суспільства та інформаційного суспільства. Замість формотворчого, класового підходу, який домінував у суспільних науках протягом півтора-двох століть, утвердився цивілізаційний підхід, заснований на загальнолюдських цінностях [329, с. 100].

Інституціоналізм подається за такою логікою: спочатку характеризується «ранній» інституціоналізм, а завершується розділ описом теорії неінституціоналізму. Еволюція інституціоналізму можна спостерігати наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, де детально розглянуто теорію нового інституціоналізму, тобто висвітлено напрям інституційних змін у

теорії прав власності та трансакційних витрат, теорії соціального відбору та історії нової економіки. При розгляді складається враження, що постіндустріальна соціальна теорія вважається спільною серед концепцій і теорій під загальною назвою «Соціально-інституційні технократичні концепції». Вона не тільки не заслуговувала незалежного розгляду чи назви «теорія», але й була визначена як «технократична», тобто науково нижча й не зовсім наукова. З логіки такого розгляду інституціоналізму неминуче випливає висновок, що новий інституціоналізм є вершиною його досягнень, що теорія інформації є незначною і вторинною для постіндустріального суспільства, і що майбутнє належить новому неоінституціоналізму, він формує нову парадигму в економічній теорії.

Викривлення картини інституціоналізму, що призвело до недооцінки та приниження теорії постіндустріального суспільства, уже дорого коштувало нам і коштує нашій країні сьогодні особливо відчутним це проявляється під час воєнної агресії Росії та буде актуальним у повоєнній відбудові країни.

По-перше, Україна, незважаючи на воєнний стан, вибудовує власну економічну політику, виключно ґрунтуючись на ринковій теорії, і водночас не бере до уваги об'єктивний процес започаткування нових технологічних можливостей виробництва, завдяки чому ринкові зміни спричиняють реформування виробничих відносин (приватизації, націоналізації, демонізації) і обмежувалося науковим технічним удосконаленням способів виробництва, залишаючи осторонь структурні зміни в економіці, але без них успішний розвиток країни унеможливлений.

По-друге, Україна мала 35-40 % кібернетичного потенціалу СРСР, але не використала його, тому що ті, хто ухвалює рішення, не розуміли ролі та значення інформаційних технологій і програмного забезпечення та йшли відомим шляхом. За останні кілька десятиліть Індія з відсталої країни перетворилася на світовий центр виробництва програмного забезпечення, експортуючи понад 30 мільярдів доларів.

По-третє, науковий розвиток та правове регулювання інтелектуальної власності в Україні із запізненням виявилася країною виробництва та продажу піратської аудіовізуальної продукції та була внесена до «чорного списку», що вплинуло на її імідж. І хоча вдалося вибратися з «чорної діри», інколи рецидиви відчуваються і нині.

По-четверте, не забезпечує майбутніх спеціалістів історичною перспективою, знаннями про формування нових факторів виробництва: інформації та знань. Про інноваційні типи розвитку говорять багато, але вони не висвітлюються в курсах економічної теорії.

Усе це переконливо доводить, що глибоке засвоєння теорії інформаційної індустрії суспільства, впровадження її в навчальний процес, активне поширення знань з цієї теорії мають не лише теоретичне та світоглядне, а і практичне та політичне значення [223]. Маємо робити це широко, енергійно та стабільно, розуміючи, що знання та широке використання нових, прогресивних та ефективних інформаційних технологій є потужними факторами подолання нашої відсталості та прискорення соціально-економічного прогресу.

Сучасний інституціоналізм у класичному напрямі, який спирається на об'єктивний процес науково-технічного прогресу в економіці та суспільстві, визначив технологічний розвиток як причину інституційних змін і розвитку, змістив акцент на технологічну організацію виробництва та переніс на технологічну організацію виробництва. Встановлено, що цей етап був однією з визначальних форм економічного розвитку, і на цьому базуються теорії прогресу людської цивілізації. Цей висновок, на відміну від класичних і неокласичних теорій, які виключають технологічні дослідження з економічної теорії, є економічним аналізом, значно розширив сферу економічної теорії та збагатив методологічний арсенал економічної науки в цілому. Це ідеї Т. Веблена про еволюційний, природно-історичний розвиток економіки та розроблена на цій основі теорія еволюційної економіки Й. Шумпетера [346], де враховано передусім науково-технічні інновації. Здається, цей прорив,

зроблений інституційною теорією та має значущість. Проте робляться спроби применшити ці досягнення, наклеївши на них ярлик «технічного або технократичного детермінізму», що суперечить дійсності.

Починаючи з другої половини ХХ ст. роль НТП в економічному розвитку нестримно зростає. Наприкінці 70-х р. минулого століття частка цього чинника вперше досягла 70 % економічного зростання. Поширення інформаційно-комунікаційних технологій ще кардинальніше змінює ситуацію. Внесок науково-технічного прогресу в зростання ВВП більшості розвинених країн коливається від 75 до 100 %. Перетворення інформації та знань на якісно новий фактор виробництва, первинний ресурс виробництва породило назву нового інформаційного суспільства – суспільства знань. Отже, з об'єктивним зростанням ролі НТП у розвитку суспільства назва суспільства стала визначатися назвою домінуючої технології. Але справа не тільки в цьому. Інформація та знання сильно змінюють місце та роль людини у виробництві та суспільстві. Якщо в індустріальному суспільстві машини були втіленням капіталу та використовувалися для експлуатації найманих працівників, то в новому суспільстві інформація та знання є власністю людини. Вона є власником і носієм знань, володіє навичками праці та виробництва і використання цих знань у процесі виробництва. Тобто якщо раніше засоби виробництва були засобом економічного примусу до праці, якщо вони протиставлялися працівникові, то в новому суспільстві це протиставлення долається, і засоби виробництва органічно поєднуються з робочою силою, технікою та технології для застосування та використання знань.

Усе це переконливо доводить, що зростання ролі НТП у соціально-економічному прогресі потребує належного відображення в економічній теорії. Якщо класичні та неокласичні школи без цього можуть обійтися, то перевагою інституційної теорії класичного напрямку є структуризація розвитку у вигляді технологічних систем і технологічних методів виробництва, що спираються на наукові знання НТП. Коли технологічні процеси розглядаються в комплексі з економічним розвитком і вдосконаленням виробничих і соціальних відносин, це

втілило їх в економічну теорію і перевело її на якісно новий рівень. Це якісно новий рівень економічної теорії та методології, який не лише відображає сучасний рівень знань, а й нерозривно пов'язаний із формуванням нової постіндустріальної парадигми економічної теорії. Таким чином, застарілі підходи та догми, такі як технологічний детермінізм, що суперечать об'єктивній тенденції зростання ролі НТП, повинні мати негативний вплив на розвиток економічної теорії як науки про господарську практику.

Враховуючи все вище висвітлене, пропонуємо сформулювати дефініцію концепту «інституціоналізм війни», та в подальших розділах висвітлити використання безпекових чинників у дотриманні територіальної організації сфери матеріального виробництва та збуту регіонами України.

Вважаємо, що ґрунтуючись на позиціях нового регіоналізму варто під *інституціоналізмом* розуміти таку систему суспільних відносин, яка враховує засади людиноцентризму та смартспеціалізації гармонізує відновлювально-реконструктивну парадигму модернізацію продуктивних сил зі свідомим використанням безпекових чинників, економічних законів та модернізованого публічного управління задля забезпечення сталого просторового розвитку.

Розвиток економіки і формування інституціональної основи економіки, її комплементарних інститутів перебувають у взаємозалежності. Вказані категоріальні аспекти удосконалення дефініційної бази інституціоналізму будуть у пригоді для подальшого наукового пошуку щодо удосконалення умов функціонування регіональної та національної економіки, дозволять об'єктивно прискіпливо оцінити основні аспекти та виокремити фактори, які блокують розвиток.

Проте варто звернути увагу на тому, що переважна більшість проаналізованих нами визначень територіальної структури регіону характеризуються базуючись на позиціях системно-структурного підходу як певного утворення, що містить статичні ознаки (основа території).

Окремі науковці дане суспільно-територіальне утворення визначають як соціально-економічний каркас території та розглядають позиціонуючись на структурно-динамічному підході, а його фундаментальні елементи чи так звані, центри соціально-економічної активності різного ієрархічного рівня нестабільні, а змінні під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Тобто, перефразовуючи наголошують на тому, що соціально-економічний каркас є базовою мережевою структурою території, що уособлює всі форми територіальної організації господарства [156].

Нами визначено, що територіальна організація господарства є наслідком і проявом просторового поділу праці й у своєму складі територіальні процеси і територіальні структури. Територіальні процеси ідентифікуємо як аспекти диференціації інтеграції та потрібної концентрації господарюючих суб'єктів на таксономічно різних рівнях.

Територіальні структури доцільно розглядати як сукупна наявність господарюючих суб'єктів, які мають різні організаційно-правові форми власності, сфери діяльності та поєднуються між собою завдяки господарським зв'язкам в межах національно сегментованої економіки та транскордонного співробітництва.

Для подальшого обґрунтування інституціональних засад забезпечення територіальної організації господарства в дисертації детально проаналізовано сутність таких категорій, як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовища» та «інституціональний механізм». Варто конкретизувати зміст категорії «інституціональне забезпечення» та запропонувати авторський підхід до її трактування (рис. 1.8).

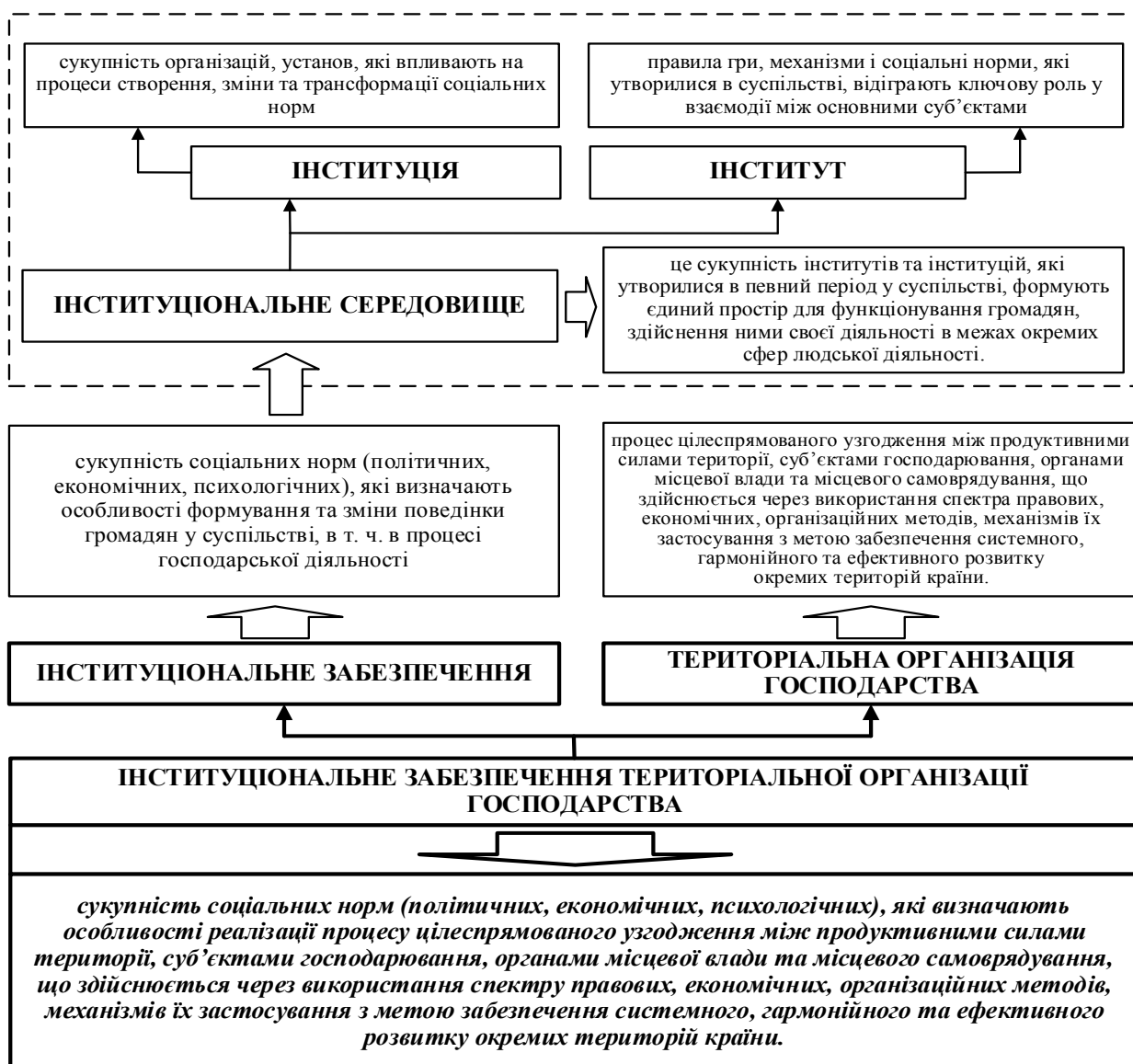

Рис. 1.8. Категоріальний простір модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: складено авторкою на основі [103; 116; 115; 113; 87].

Територіальну організацію господарства пропонуємо розглядати як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни. Вказане визначення забезпечить можливість у подальшому

дослідженні поглибити розуміння особливостей формування та удосконалення інституційного забезпечення окресленої організації господарства.

Враховуючи вищевказане, дефініцію «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства» варто трактувати як сукупність соціальних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку території країни.

Одним із популярних і узагальнених понять, яке використовують для характеристики об'єктів при системних дослідженнях, є визначення “система”. У наукових джерелах знаходимо більш ніж 40 різних тлумачень цього поняття. Залежно від використаного підходу їх можна згрупувати на три групи. Перша група тлумачить систему через дефініційне визначення взагалі системний підхід – “елемент”, “зв'язки”, “ціле”, “відносини”, “цілісність”.

Друга група системи розглядається з позиції теорії функціонування через дефініції “вхід”, “вихід”, усвідомлення, “переробка інформації”, “керування”, “закон поведінки”. Система у третій групі трактується як певний клас математичних моделей [265].

Варто наголосити, що система інституціонального забезпечення територіальної організації господарства є динамічною і постійно супроводжується удосконаленням, зникненням, формуванням та оновленням основних інститутів та інституцій, які відіграють ключову роль у регіональному розвитку, мають свою специфіку прояву на окремих територіях, можуть виникати та розвиватися диверсифіковано, в окремих регіонах [303; 112; 146]. Таким чином, окреслене підтверджує складну природу зазначеної системи (рис. 1.9).

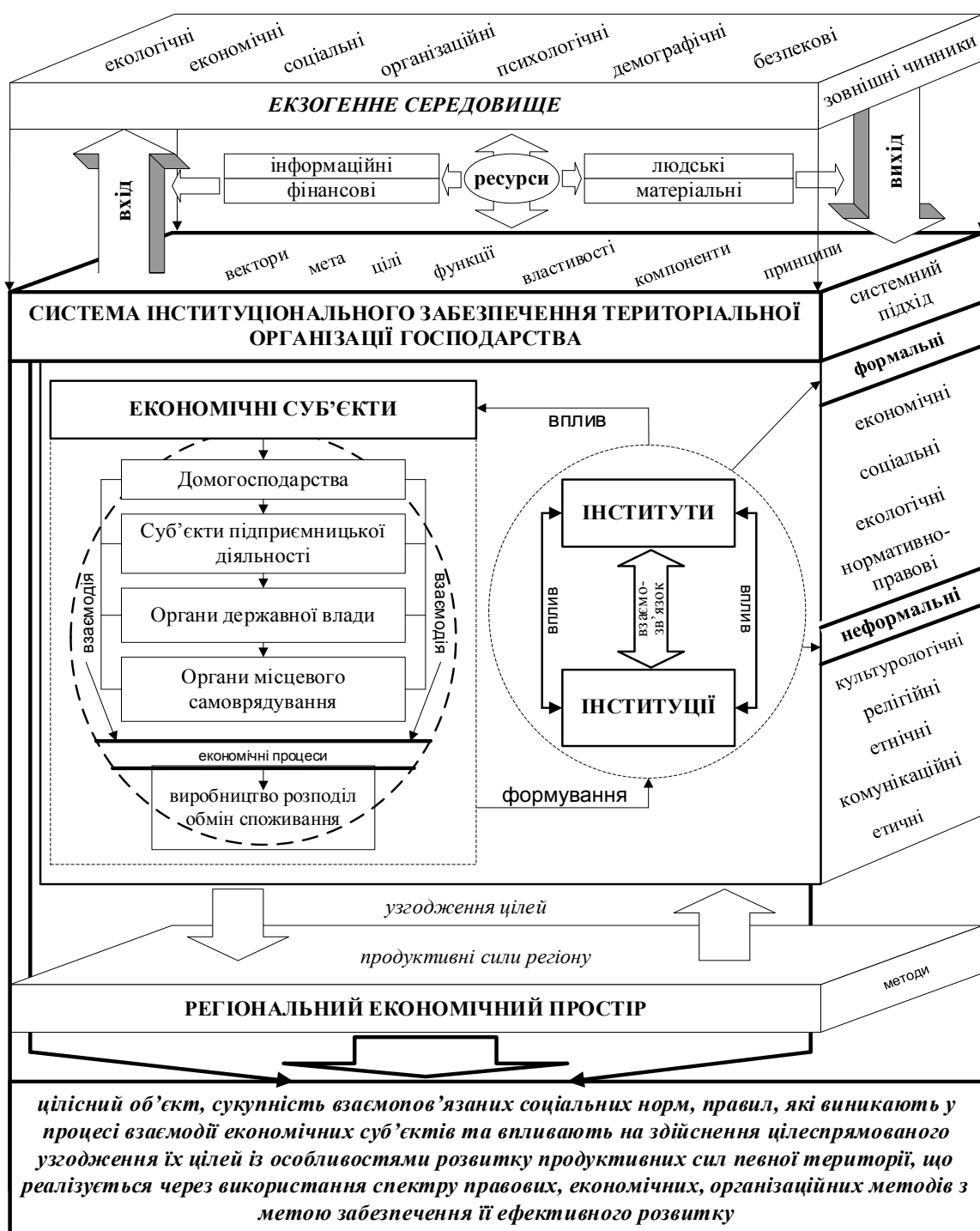

Рис. 1.9. Система інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: складено авторкою на основі [180; 358; 292; 175].

Теоретичні та методологічні положення функціонування системи інституціонального середовища територіальної організації господарства дає підстави стверджувати, що найбільш важливу роль у забезпеченні

ефективності такої організації в сучасних умовах відіграють домогосподарства, які фактично створюють основу такого забезпечення в результаті взаємодії між собою, з іншими суб'єктами господарювання в процесі господарської діяльності в межах окремої території.

У сучасних умовах існує потреба в забезпеченні синхронізації дій на національному рівні, регіональному рівні та місцевому, визначенні пріоритетів та принципів реалізації регіональної політики, дотримання та впровадження яких стимулюватимуть гармонійний, стабільний та ефективний розвиток територіальних громад, сприятимуть їхній співпраці з регіональними органами влади.

1.3. Сучасний концепт регіонального розвитку в країнах ЄС

Наявність невирішених проблем регіонального розвитку в Україні та посилення соціально-економічних територіальних дисбалансів є свідченням того, що регіональна політика не є результативною. Ускладнює це той факт, що жодна регуляторна дія, включаючи концепцію національної регіональної політики та Закон України «Про засади державної регіональної політики», не визначає конкретного, чіткого та дієвого механізму взаємодії адміністративних структур у трирівневій системі управління територіальним розвитком [168].

Є потреба забезпечити синхронізацію дій на національному, регіональному та місцевому рівнях, визначити пріоритети та принципи реалізації регіональної політики, що стимулюють розвиток територіальних громад, сприяють співпраці регіональних органів влади й територіальних громад.

Нинішня ситуація свідчить про необхідність впровадження європейських стандартів управління регіональним розвитком в Україні. Зокрема, реформи, спрямовані на децентралізацію та деконцентрацію влади, оптимізацію адміністративно-територіальних структур тощо.

Отже, нагальним завданням науковців під час переформатування національних адміністративних систем та органів місцевого самоврядування є розроблення рекомендацій, які б мали прикладний характер та могли б застосовуватися для розширення влади місцевих органів та наділення їх відповідними ресурсами.

Функціонування регіональної економіки багато в чому визначається розвитком інституціональної підтримки, що визначає економічну поведінку економічних організацій, загальний ефект діяльності та ефект регіональної політики. Тому дослідження регіональної політики та інституціональної підтримки є важливим науковим та прикладним завданням, від якого залежить ефективність управління територією [44].

2018 рік – важливий рік у регіональній політиці ЄС, оскільки минуло 30 років з моменту оголошення першого регламенту цієї сфери діяльності. Ретроспектива показує, що за цей період, під впливом тенденцій глобалізації та локалізації значно змінилася і теоретична парадигма та фактична модель регіональної політики ЄС.

На початку XXI ст. процес політичної децентралізації та регіоналізації в Європі став особливо помітним. Роль регіонів сьогодні суттєво зросла і в Україні, що значною мірою сприяє розвитку європейської інтеграції та загальноєвропейського співробітництва.

Вважається, що транснаціональна регіональна політика ЄС офіційно вступила в новий етап у 2014 році. Початок нового етапу ознаменувався прийняттям наступного фінансового плану на 2014-2023 рр.

У контексті реалізації децентралізованої політики публічної влади зміна соціально-економічного розвитку регіону України свідчить про низьку ефективність як національної регіональної політики загалом, так і регіональної політики загалом, посилення дискусій та управління просторовим розвитком, а отже, є необхідність пошуку найбільш ефективних та адекватних підходів до управління просторовим розвитком у контексті реалізації курсу на євроінтеграцію.

Загалом дефініційний зміст «регіональної політики» в політичному та науковому контексті ЄС виражається на основі вироблення кожного обраного критерію виробництва та аналізу результатів розвитку політичного процесу в ЄС. Вона втілюється на всіх рівнях сучасного європейського управління та політики – від місцевого та регіонального рівня до державного й рівня ЄС. На кожному етапі є механізм використання та впровадження власних інструментів.

На транснаціональному рівні регіональна політика ЄС вважається тематично впорядкованою та такою, що ґрунтується на основі централізованих рішень, комплексу заходів, спрямованих на усунення дисбалансу економічного та соціального розвитку регіонів ЄС разом зі збереженням економіко-соціальної цілісності за допомогою правових і фінансових інструментів.

Наприклад, правовий та фінансовий інструменти представлені основним принципом, який полягає в тому, що система спільного фінансування тісно пов'язує бюджетні норми і правила різних рівнів управління.

«Європейський регіон» (Europe of regions) – термін, що означає концепцію, яка протистоїть активній централізації, творення загальноєвропейських інституцій і передбачає активну участь регіонів держав Європи в управлінських функціях Євросоюзу та є підґрунтям для формування концепції регіональної політики ЄС у межах євроінтеграційного процесу. Це форма співпраці прикордонних територій різних держав для укріплення продуктивних відносин, культурної та економічної співпраці, застосування взаємовигідних спільних інвестицій, запобігання наслідкам стихійних лих, забезпечення охорони історичної та культурної спадщини.

Рада Європи працює над форсуванням типового статусу євро регіонів, але не нав'язує жодних готових рішень, готова до узгодження та врахування інтересів сторін. Європейський Союз стимулює та заохочує транскордонне співробітництво, створюючи відповідні програми.

Методологічними основами регіональної та згуртованої політики є постулат того, що регіон виступає як територіальне утворення на державному рівні, яке безпосередньо передує державному рівню та має відповідні політичні сили.

Наприклад, у Німеччині це федеральні землі, в Іспанії та Італії – автономні області, у Франції – регіони.

Незважаючи на те, що європейські регіони не характеризуються однорідністю, але при цьому всі вони мають такі спільні ознаки (рис. 1.10).

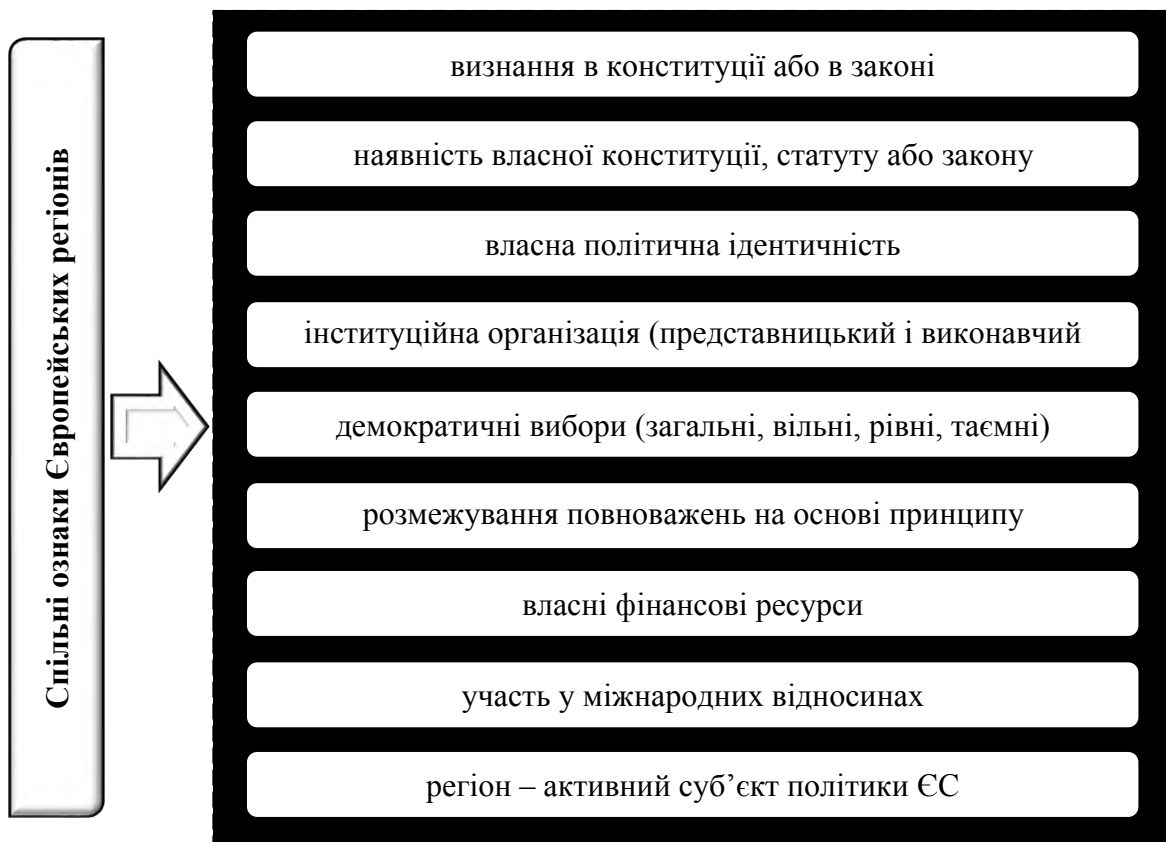

Рис. 1.10. Спільні ознаки європейських регіонів

Джерело: розроблено авторкою на основі [297].

Децентралізаційні та деконцентраційні процеси публічної влади в європейських державах, незважаючи на внутрішні й зовнішні загрози, і сьогодні сприяють розвитку європейських регіонів. Це сприяє тому, що європейські регіони отримують дедалі більші за обсягом повноваження, які реалізуються згідно зі сценарієм розвитку подій, який у кожній державі свій. З

одного боку, вказане свідчить про їх самостійність, більш ефективно вирішення проблем, з якими вони стикаються, розвиток економіки і зниження соціальної напруженості, а з іншого – викликає загрозу існуванню держави як повноцінного суб'єкта відносин у міжнародній сфері.

Варто зазначити, що приділяючи увагу вагомій ролі процесів управління регіональним розвитком держав-членів ЄС і децентралізації публічної влади, новий підхід зовсім не заперечує, а навпаки акцентує важливість багаторівневого управління центральним урядом і національними інститутами.

Акцентуючи управлінський інтерес на виконанні функцій загального керівництва, допомоги та моніторингу, центральні органи мають можливість узагальнювати й порівнювати досвід і, враховуючи основні тенденції, сприяти процесу інституційного забезпечення. Розробка та реалізація політики розподіляється між різними урядовими рівнями й підтримується як на основі договірних відносин, так і довірою.

Важливим фактором у розробці детального аналізу тенденцій структурної політики ЄС, напрямів консультацій і регіонального встановлення конкретних груп інтересів у цих сферах уже є розробка елементів підтримки конкретних механізмів.

Виділимо принципи нової регіональної політики (рис. 1.11):

а) визнання існування можливостей для розвитку всіх територій, у всіх типах регіонів;

б) спрямованість на стимулювання джерел й основ регіонального розвитку як ендогенних активів, а не лише екзогенні інвестиції, фінансові вливання;

в) перевага заходів і можливостей для росту, а не усунення причин занепаду;

г) уявлення про наявність можливостей для модернізації і росту, що існують по всій території і в усіх типах регіонів, та явний акцент на укріплення регіональної конкурентоспроможності [288];

д) потреба в довгострокових стратегіях, направлених на розширення локального середовища;

е) основою є підхід знизу вгору, погодження багаторівневого управління, активізація ролі локальних і регіональних учасників, у тому числі бізнесу та соціальних партнерів.

Сучасні прагнення і вектори політики регіонів ЄС ґрунтуються на стратегічних інвестиціях і пов'язані зі стимулюванням економічного зростання і покращення якості життя.

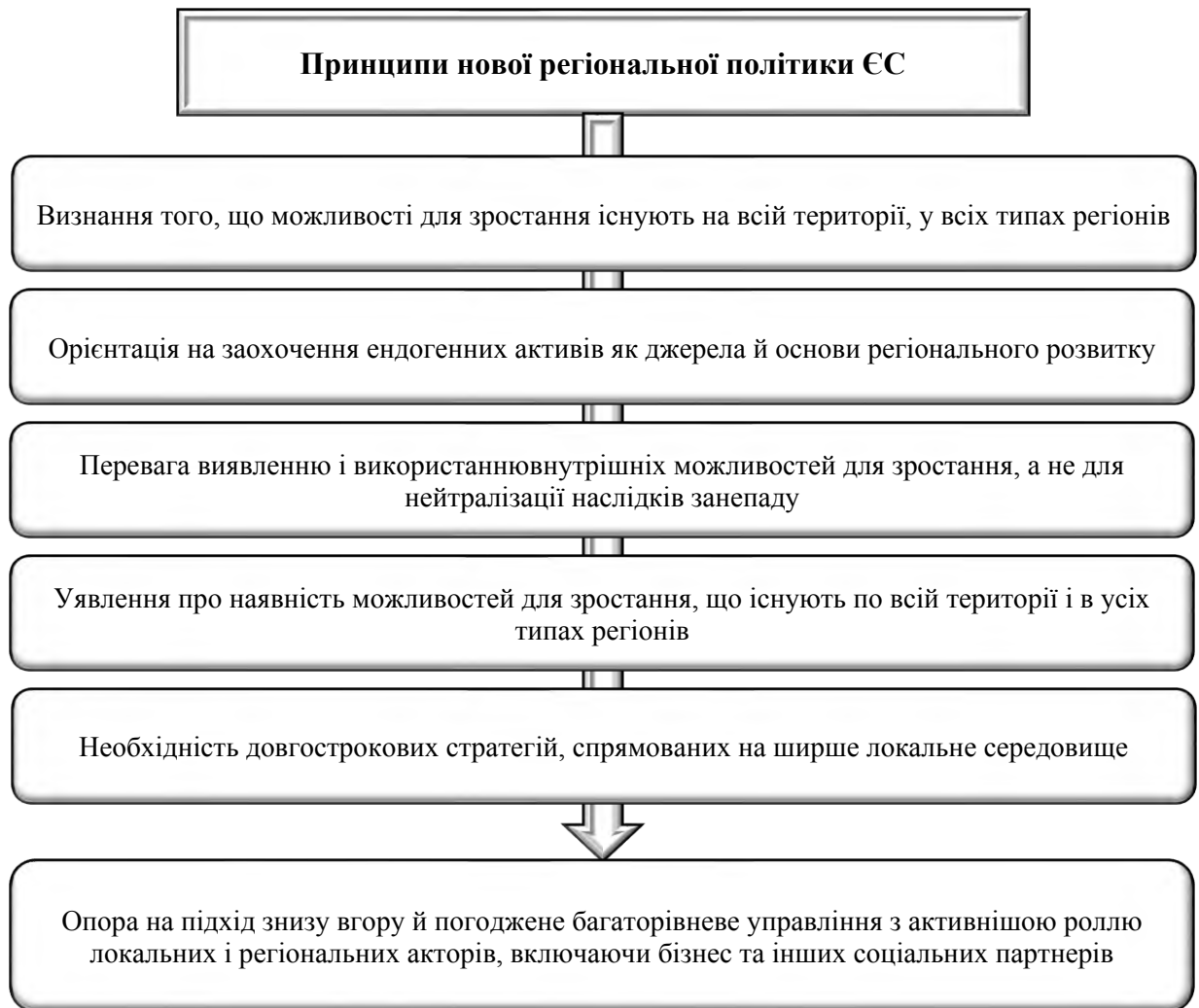

Рис. 1.11. Принципи нової регіональної політики ЄС

Джерело: розроблено авторкою на основі [110].

Інвестиції в розвиток регіональної політики Європейського Союзу спрямовуються на чотири пріоритетні вектори (рис. 1.12).

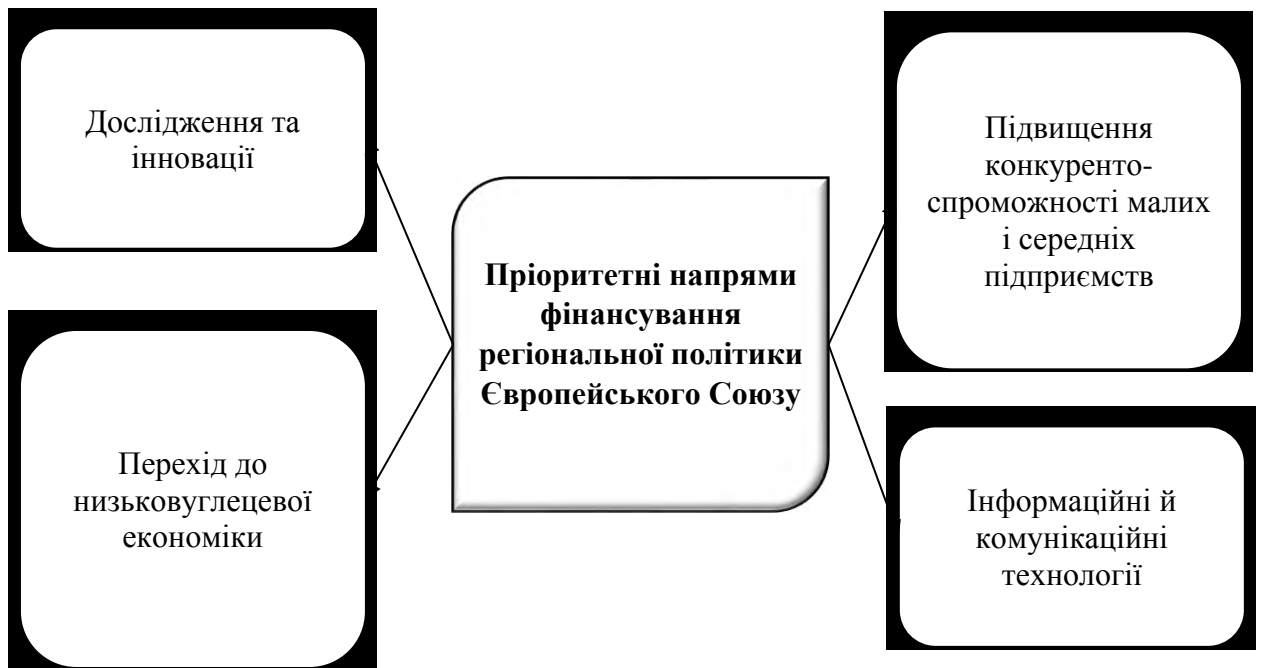

Рис. 1.12. Пріоритетні напрями фінансування регіональної економіки
Джерело: розроблено авторкою на основі [110].

Структурна політика ЄС характеризується докладним аналізом основних тенденцій розвитку регіону, а консультації з місцевими громадськими об'єднаннями сприяють розвитку спеціальних інтересів і налагодженню унікальних механізмів підтримки тих елементів розвитку, які вже існують на цій території.

Зокрема фінансова підтримка є лише незначною частиною таких проєктів, при цьому кошти направлені на освіту, переналаштування та розвиток сучасної інфраструктури. Отримують підтримку передусім лише ті проєкти, які відібрали підприємці, приватний сектор економіки, що робить це ефективніше, ніж держава.

Узгодження та обговорення фундаментальних позицій із провідними стейкхолдерами на місцях, детальний аналітичний зміст інституційних альтернатив і наявність стимул-реакцій для приєднання потрібних суб'єктів, створення компенсацій тим сторонам, які їх програють, є невід'ємними елементами розвитку регіональної політики в розвинених країнах і в деяких середньорозвинених державах ЄС.

Переважно означені процедури формалізовані в межах неприбуткових організацій і неурядових об'єднань, а також інших структур активного громадянського суспільства. Існування окреслених механізмів можна пояснити неповнотою інформації, якою володіє центр, неефективним контролем усіх дій різних груп та їх учасників на місцях, наявністю можливостей невиконання заходів економічної політики групами, які відстоюють спеціальні інтереси.

Проблема «європейського бюджету» у спробі впровадити новий розподіл підтримки країн-членів Європейського Союзу стала основною програмою порядку денного національних представників Центральної та Східної Європи (ЦСЕ) навесні 2018 року. Новий проєкт, запропонований Європейською Комісією з фінансової структури (MFf) протягом багатьох років у 2021-2027 рр., заслуховується найближчим часом за рахунок фінансування спільної сільськогосподарської політики та згуртованої політики.

Враховуючи вихід Великої Британії із ЄС, він зазвичай направлений на фінансування «нових» сучасних політизованих пріоритетів (інновації, безпека, міграція). ЄК впроваджує потребу у створенні механізмів, які пов'язують фінансування традиційних демократичних прагнень із юридичними нормами країн-членів.

Зміни, які впроваджуються, пов'язують із семирічним періодом, який почнеться з 2021 р. За основу покладається спрощення управління витратної діяльності ЄС, а також формування єдиних вимог до керівників програм або кінцевих набувачів послуг з боку всіх фондів із загальноєвропейського бюджету (рис. 1.13).

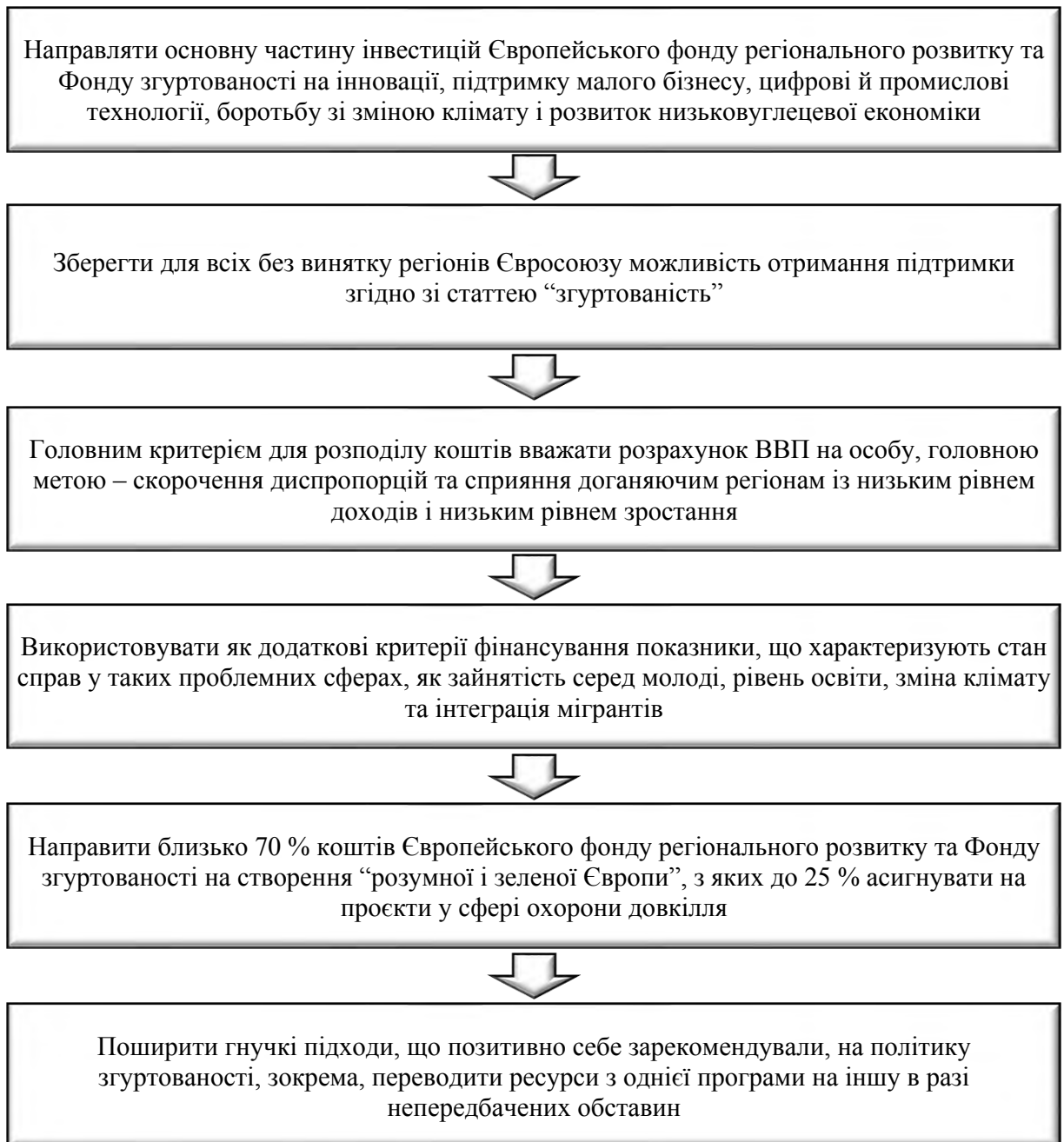

Рис. 1.13. Пропозиції Європейського Союзу, напрацьовані з метою фінансування політики згуртованості

Джерело: розроблено авторкою.

Європейська комісія пропонувала бюджет ЄС на 2019 р., на суму 166 млрд євро, що на 3 % більший порівняно з 2018 р., і основним його спрямуванням були такі важливі напрями, як інвестиції у трудові ресурси створення робочих місць, підтримку молоді, стабілізація міграції, солідарність та безпеку.

З метою сприяння економічному зростанню з бюджету планувалося виділити майже 80 млрд євро. Кошти були передбачені на збільшення фінансування пріоритетних програм. Зокрема:

- 12,5 млрд євро (+8,4 % порівняно з 2018 р.) – на дослідження та інновації в межах проекту «Горизонт 2020», у тому числі 194 млн євро на нове Європейське спільне підприємство з розгортання інфраструктури високопродуктивних обчислень;

- 2,6 млрд євро – на освіту в межах програми Erasmus+ (+10,4 % порівняно з 2018 р.);

- 3,8 млрд євро – у межах європейського механізму взаємодії (+36,4 % порівняно з 2018 р.);

- додаткова сума у 233,3 млн євро – на ініціативу щодо забезпечення зайнятості молоді в регіонах із високим рівнем безробіття разом із фінансуванням з боку Європейського соціального фонду.

Економіка агломерацій та урбанізація в Європі (як і в інших регіонах) урбаністичні агломерації (або території великих міст) розглядаються як ключові стимули економічного зростання.

Варто зазначити, що Європа, маючи високу щільність населення і високу ціну на землю, перенаселення, забруднення і злочинність, тобто змішаний просторовий вплив економічної концентрації. Особливо в розвинених економіках економічні вигоди урбанізації треба порівнювати з витратами, пов'язаними з відповідними проблемами.

Таким чином, саме регіональні стратегічні програми є важливим інструментом політики держави, що зміщує акценти в напрямку ендогенного розвитку та створення такого адаптаційного бізнес-середовища, яке посиляється на регіональний потенціал, оцінює регіональні можливості та спрямовується на підтримку інноваційних ініціатив на основі стратегічного підходу й принципів сталого розвитку (рис. 1.14).

Рис. 1.14. Принципи країн ЄС при реалізації регіональної політики

Джерело: розроблено авторкою.

Результативність програм з урахуванням освоєння виділених коштів підвищилась завдяки багаторівневому підходу та визнанню взаємозалежної секторальної політики, що дало можливість розширити співпрацю в межах міжгалузевої політики.

Німеччина, Іспанія та Італія зобов'язалися підтримувати територіальний баланс та закріпили це у своїх конституціях. Приклади справедливості в становленні регіональної політики включають територіальну єдність у Франції, акцентують увагу на регіональному балансі, який утримується Фінляндією, та рівними умовами життя – у Норвегії.

Останнім часом Європа підсилила роль невеликих і середніх міст та місцевих центрів як фактор економічного зростання. Досвід регіональної політики в Іспанії та інших країнах демонструє значущість поєднання в контексті невеликих і середніх міст (поліцентричний розвиток), а також важливість місцевих центрів у сільській місцевості.

Роллю середніх міст є поєднання великих, малих міст і віддалених сільських територій. Середні міста також відіграють дуже важливу роль у сприянні інтеграції, зв'язках та економії від масштабу. Вони також відіграють важливу роль у стримуванні депопуляції сільських територій.

Ініціативи у сфері місцевої зайнятості та формування потенціалу територіальної організації господарства відіграють ключову роль для стимулювання економічного зростання у відсталих регіонах. Також становить значний інтерес до зменшення бідності, а фокус уваги змістився до ролі зайнятості у зменшенні ризику бідності [47; 3].

До того ж Європа характеризується порівняно низькою географічною мобільністю працівників. Тож, сформувалась ситуація, коли є порозуміння стосовно потреби у сприянні ініціативам у сфері місцевої зайнятості та формування потенціалу з тією метою, щоб відсталі регіони змогли скористатися перевагами можливостей забезпечення зв'язків з основною економікою.

Варто вказати, що для Європейського співтовариства характерна сильна інституціональна підтримка. На шляху формування та розширення Європейського Союзу намітилася потреба в сильних інститутах [217].

Велика різноманітність у сфері економіки, природного середовища, культурного розвитку та етнічної спадщини, добробуту і соціальних тенденцій зміцнені виключно завдяки географічному союзу. Водночас регіональний розвиток ЄС потребує сильного інституціонального лідерства на всіх рівнях, що вимагає поваги до всіх верств суспільства [176].

На рівні Європейського Союзу повинна впроваджуватись дієва політична система, ґрунтовний економічний аналіз, технічний досвід та етапи стратегічного планування для орієнтації менеджерів проекту «на місцях». Інститути на національному рівні потребують ефективною координації.

Багаторівневе управління Європейського Союзу характеризується тим, що успіх стратегії розвитку передбачає «власників» на кожному рівні. Європейська політика наближення керується таким чином, щоб максимізувати вертикальну та горизонтальну інтеграцію. У межах системи вертикального

управління різні рівні європейського, національних, регіональних та місцевих урядів заохочуються через систему планування, яка удосконалювалась протягом багатьох років для забезпечення обміну інформацією та спрямування для досягнення переваг на місцях. Активну участь у діяльності органів управління у межах системи горизонтального управління компанії беруть соціальні групи та громадські організації. Отже, у них є можливість формувати стратегію розвитку імплементуючи у власні сектори та сфери.

Визначення нового підходу до розроблення цілей, пріоритетів та реалізації механізмів, визначених регіональною економічною політикою Європи на вибір України. Насамперед формування та реалізація основних принципів, які знайомі з усім, є державою-членом регіональної економічної політики.

Унікальність ЄС полягає в регіональній політиці на регіональному рівні в баченні транснаціональних питань та важливій диференціації від напряму країн-членів та інших підходів до регіональної політики. У цій ситуації єдині принципи формування та реалізації, стратегічні завдання, синхронізація часу та пріоритети фінансування є складними завданнями. З іншого боку, очевидно, що позитивний вплив європейського економічного та соціального простору на формування регіональної політики [180, с. 433].

Соціально-економічний розвиток країн-членів Європейського Союзу розширює можливості на тлі руху вільних товарів, послуг, людей та капіталу, що впливають на сучасну згуртовану регіональну політику та фінансові запаси в ЄС. Однак, використовуючи ефекти власних внутрішніх справ кожної країни, необхідно використовувати для потенційного розвитку [284, с. 60–61].

Політична децентралізація та локалізація процесу в Європі на початку відродження XXI століття значно посилили роль регіональної інтеграції в Європі та європейського співробітництва в регіональному розвитку. Європейський Союз транснаціональної регіональної економічної політики у Фінансовому плані на 2014–2020 рр. [51, с. 77].

Поточна регіональна економічна політика країн ЄС формується та реалізується відповідно до підходу «нового регіоналізму». Ця концепція базується, серед іншого, на ідеології перетворення питань місцевого розвитку

на можливості, засновані на мобілізації місцевого потенціалу, який раніше використовувався неефективно. У новому економічному контексті це основа для формування регіональних конкурентних переваг у світовій економіці, соціально-економічної конвергенції регіонального розвитку та створення майбутніх можливостей регіонального розвитку [306].

Характеристики сучасної європейської моделі регіональної економічної політики представлені на (рис. 1.15).

Кластеризація була визначена як один із найважливіших засобів для регіонального зростання сучасної регіональної політики ЄС, про що свідчить провідна ініціатива «Промислова політика в епоху глобалізації». Вважається, що кластери можуть бути мостом до сучасної промислової політики та сприяти переходу до регіональної конкурентоспроможності на основі модернізації традиційної економічної діяльності за допомогою інновацій.

В Європі ініціативи створення кластерів здебільшого надходять від місцевих та регіональних зацікавлених сторін, які краще усвідомлюють конкурентну перевагу свого регіону та активно співпрацюють з місцевими бізнес-структурами та науковими колами [81, с. 7].

Варто зазначити, що в європейських країнах завдання стимулювання економічного розвитку регіону протягом багатьох років залежить головним чином від інструментів політики, які покладаються на екзогенні (зовнішні), а не на ендегенні (внутрішні) фактори [108, с. 11].

Водночас досвід показує, що регіони, які розвинули власні внутрішні можливості та покращили внутрішні умови, що впливають на інвестиції та підтримують їх, досягнули успіху. У глобальному контексті розвитку важливість регіональних характеристик, матеріальних та нематеріальних цінностей окремих регіонів зростає. Останнім часом поширилася нова парадигма регіонального розвитку та зростання, яка називається регіональною політикою. Місцеві та національні органи влади відходять від традиційних підходів, орієнтованих на створення великої інфраструктури, залучення інвесторів і передусім перерахування платежів, щоб компенсувати наслідки реструктуризації промисловості та слабке зростання.

ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Впровадження стратегій адаптації, що враховують місцеві потреби та мотивації, використовуючи відповідні інструменти економічної політики

Застосування семирічного періоду для бюджетування для досягнення стабільності та незалежності від політичних змін у довгострокові інвестиції в проекти

Сприяння співробітництву

- транскордонному
- багатонаціональному
- регіональному

Впровадження конкретної та розсудливої політики щодо згуртованості міст, яка розглядається як головний рушій економічного зростання та одночасно як головна причина сталого розвитку космічного простору

Визнання важливості регіонального розвитку в малих міських та провінційних регіональних центрах

- багатоцентровий розвиток

Підтримка місцевих ініціатив щодо розширення зайнятості та зміцнення потенціалу розвитку

Забезпечення спільних зусиль для підтримки регіонального розвитку європейських та національних інститутів

Максимальне інтегрування на основі планування та програмування

- **вертикальне:**
 - з боку ЄС
 - національної держави
 - місцевого самоврядування
- **горизонтальне:**
 - бізнес
 - соціальні групи
 - державні установи

Рис. 1.15. Характеристики сучасної європейської моделі регіональної економічної політики

Джерело: розроблено авторкою на підставі [12; 13; 21; 52, с. 7; 187].

Політика, що ґрунтується на можливостях місця, визначена С. А. Давимука, В. С. Куйбіда та Л. І. Федулова як довгострокова стратегія розвитку для зменшення стійкої неефективності (низьке використання всіх потенціалів) та нерівності (низький рівень населення). Ми також хочемо цього досягти, створивши інтегрований набір загальнодоступних суспільних благ та послуг (пакетів), які розробляються та надаються шляхом виявлення та узагальнення місцевих уподобань та знань за допомогою політичної участі та мережових агентств. «Досягнення поза рамками багаторівневої системи управління та делегування урядових повноважень з вищого на нижчий рівень, досягнення результатів, визначених цілями та установами» [52, с. 77].

Основними завданнями нової регіональної економічної політики є:

- концентрація на просуванні ендогенних активів в Україні як джерела й бази регіонального розвитку екзогенні інвестиції та трансферти;
- ідентифікувати та використовувати можливості зростання, а не компенсувати вплив зниження;
- можливості для зростання в регіонах та всіх типах регіонів з акцентом на посилення регіональної конкурентоспроможності;
- потреба розробити довгострокові стратегії, спрямовані на інтегровані місцеві середовища;
- координація управління на багаторівневому рівні з більш сучасним підходом та активнішою роллю для місцевих та регіональних суб'єктів, включаючи бізнес та інших суб'єктів соціального партнерства;
- особлива увага до «м'яких» факторів розвитку, таких як компетенції, інноваційні напрямки в бізнесі та державному секторі та між мережеві взаємодії;
- нове розуміння та підхід до заходів економічного зростання, орієнтованих на якість людського капіталу та ширші соціальні та екологічні наслідки [52, с. 78].

Аналіз практичної реалізації регіональної економічної політики ЄС є основою для висвітлення ключових інноваційних механізмів. Зменшити кількість пріоритетів для окремих програм шляхом зміцнення зв'язків із

цілями регіональної політики з тими, які є у стратегії «Європа 2020». Засоби партнерських угод між Європейською комісією та державами-членами посилюють відповідальність сторін за розробку та реалізацію регіональної політики й запроваджують умови для отримання структурних фондів на ранніх етапах і в процесі їх реалізації. Чітко визначає результати для вдосконалення механізмів моніторингу та їх оцінювання, впорядковує та гармонізує правила фонду порятунку ЄС; розширює спектр інноваційних гібридних фінансових інструментів у місцевій політиці. Тому регіональна економічна політика в країнах ЄС переважно орієнтована на подолання розриву між соціально-економічними показниками та регіонами інших країн. Для цього пріоритетним є підтримка та стимулювання проблемних чи депресивних районів.

При цьому застосовуються принципи дочірніх підприємств, які кожна країна повинна вирішувати у власних питаннях регіонального розвитку, які потребують прямого втручання держави.

Викликами національної регіональної політики є:

- усунення невідповідностей між показниками соціально-економічного розвитку;
- розвиток інфраструктури, яка є джерелом покращення умов виробництва та життєдіяльності населення в регіоні;
- залучення інвестиційних фондів та створення нових робочих місць [90, с. 172]. Фонди для досліджень та інновацій регіональної економічної політики ЄС;
- інформаційно-комунікаційні технології;
- підвищення конкурентоспроможності МСП;
- перехід до низьковуглецевої економіки.

Регіональна політика у ЄС здійснюється через Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) та Об'єднавчий фонд. Національні та місцеві органи влади відповідають за управління коштами у співпраці з Європейською

комісією. Наприклад, здійснюючи згуртовану політику з погляду 2020-х, Іспанія управляє 22 оперативними програмами ЄФРР з однією національною програмою, трьома національними програмами та 21 програмою фінансування Європейського соціального фонду (ЕСФ) для кожного з 19 регіонів.

Основна тенденція регіонального розвитку ЄС – посилення транскордонного співробітництва, посилення зовнішньоекономічного вектора регіональної діяльності, сприяння створенню єврорегіону, транскордонних кластерів і перетворення регіональної політики на новий рівень міжнародної інтеграції та співробітництва. Децентралізація центральних органів влади на користь органів місцевого та місцевого самоврядування є вирішальним фактором забезпечення планової реалізації потенціалу регіонального розвитку в зарубіжних країнах [306].

Як показав європейський досвід, успішна реалізація проєктів розвитку, які здійснюються та реалізуються територіальними громадами, суттєво впливає на розвиток економіки регіону та країни загалом. Як було зазначено при визначенні Глобальних цілей сталого розвитку, посилення спроможності громади дієвим чином впливати на суттєві характеристики якості свого життя – основа сталого розвитку громади на засадах інклюзивності. Водночас зміщення видатків та інвестицій на інклюзивність сталого розвитку на субнаціональних рівнях формує потребу у зміцненні дієздатності місцевих громад [314; 315].

Провідним процесом досягнення спроможності громад в Україні є децентралізація влади, яка відбувається шляхом утворення об'єднаних територіальних громад і наділення громад додатковими повноваженнями в регулюванні питань місцевого розвитку.

Основним вектором у реформі децентралізації є децентралізація повноважень і ресурсів між органами місцевого самоврядування та між різними рівнями територіального управління. Крім того, ще тривалий час основними характеристиками місцевого самоврядування в Україні будуть

низькокваліфікований управлінський апарат органів місцевого самоврядування, переважання власних інтересів над суспільними, суперечність формування місцевих бюджетів із завданнями соціально-економічного розвитку територій, у соціально-економічній сфері, що впливає на ефективність бюджетної децентралізації.

Значний вплив поточної інституціоналізації спричиняє несистемність та неповноту заходів із забезпечення дієздатності територіальних громад. Передача повноважень на рівень громад обмежилась переважно у сфері управління медициною, освітою та наданням адміністративних послуг, при цьому громади в особі органів місцевого самоврядування отримали делеговані функції держави, хоча і з фінансовим забезпеченням. Натомість громади не отримують повноважень у сферах, які б дозволили сформувати основу територіального розвитку на основі створення нової вартості. З іншого боку, передача влади й ресурсів безпосередньо громадам спричиняє «вимивання» ресурсів з регіонального рівня, тим самим зменшуючи важливість регіонального рівня управління, що порушує схеми цілісного господарського простору в межах регіону.

З початком фінансової децентралізації у 2015 році місцеві бюджети зросли на 52 %. Фіскальна децентралізація надала нові можливості для наповнення бюджету громад. Однак, незважаючи на помітні зрушення у сфері бюджетної децентралізації, сутнісних змін щодо підвищення рівня фінансової самостійності місцевих громад не відбувається. Фактично в межах наявних змін держава передає на місцевий рівень частку доходів, які раніше надходили в центр, враховуючи те, що умови формування бази та ставок оподаткування залишаються у повноваженнях Центру (рис. 1.16).

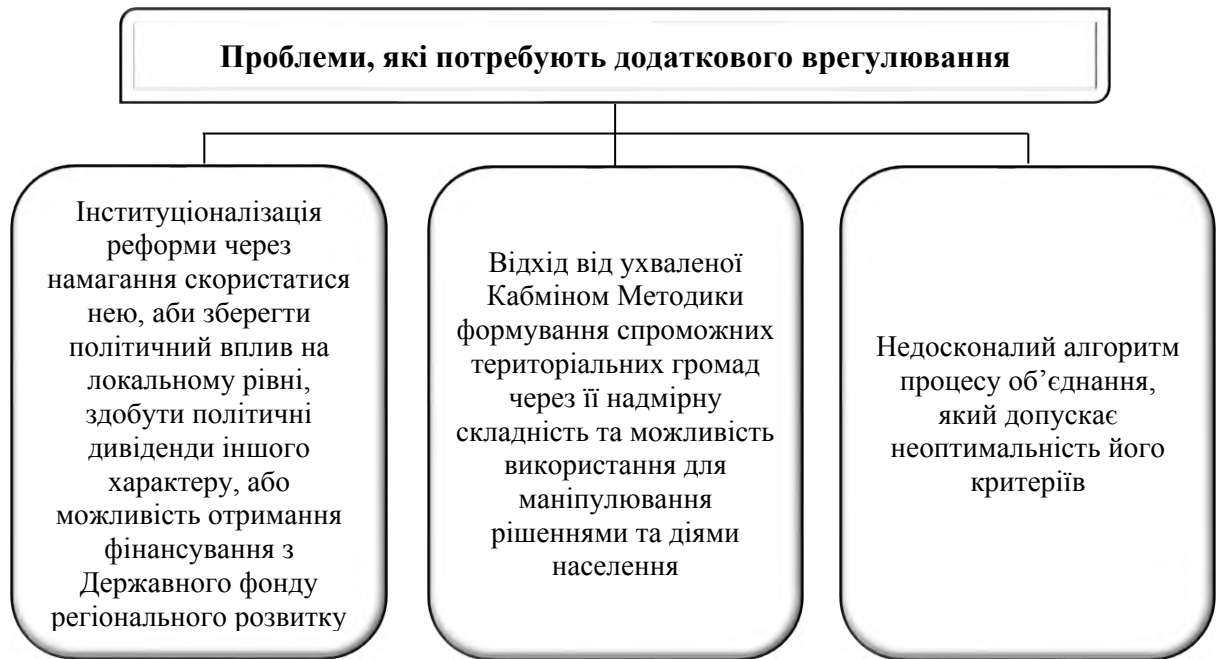

Рис. 1.16. Проблеми регіонального розвитку в умовах децентралізації
Джерело розроблено авторкою на основі [147; 296; 345; 232].

Взагалі під час реалізації реформи постала низка проблем, що потребують додаткового врегулювання:

- політизація реформи через намагання скористатися нею для збереження політичного впливу на локальному рівні, а також, щоб здобути політичні дивіденди іншого характеру, або можливість отримання фінансування, донатів з Державного фонду регіонального розвитку.
- недотримання ухваленої КМУ методики формування спроможних територіальних громад у зв'язку з її надмірною складністю та можливостями для маніпуляції рішеннями та діями населення;
- недопрацьований алгоритм заходів з об'єднання територіальних громад, що допускає неоптимальність його аспектів.

Враховуючи інституціональний досвід країн ЄС, критерії регіонального розвитку країн ЄС, котрі на відміну від діючої практики вимагають посилення транскордонного співробітництва, посилення зовнішньоекономічного вектора регіональної діяльності, сприяння створенню єврорегіону, транскордонних кластерів і перетворення регіональної політики на новий рівень з урахуванням

майбутнього входження України до складу Європейського Союзу. Варто наголосити, що децентралізація центральних органів влади на користь органів місцевого самоврядування є вирішальним фактором забезпечення планової реалізації потенціалу регіонального розвитку в зарубіжних країнах.

Принципи країн ЄС при реалізації регіональної політики свідчать, що поточна регіональна економічна політика країн ЄС формується та реалізується відповідно до підходу, концепція якого базується, серед іншого, на ідеології перетворення питань місцевого розвитку на можливості, засновані на мобілізації місцевого потенціалу, який раніше використовувався неефективно [159].

Стратегія повної лібералізації суспільних і економічних відносин, яка ґрунтується на існуючій в Україні моделі регіонального управління і яка протягом вже майже тридцяти років, на жаль, не принесла довгоочікувані наслідки. Переважно тому, що вітчизняний людський, потужний виробничий і науково-технічний потенціали не спричинили технологічну модернізацію та належні структурні пере налаштування, які б змогли б викликати позитивну динаміку зростання рівня конкурентоспроможності нашої держави в глобалізованому світі, і цьому є логічні пояснення. Але ж теоретичні постулати класика економічної теорії, наукового гуру, А. Сміта про вирішальну роль «невидимої руки ринку» на практиці себе не виправдали не лише в Україні [291].

Саме вони спричинили реальну руйнацію нещодавно потужного індустріального комплексу країни та повернули Україну до давно зниклої обробної промисловості, переведення сільського господарства на сировинну орієнтацію та дрібнотоварне виробництво, занепад усіх галузей інфраструктури, в результаті більшість українців занурені в повну бідність.

Тому за падінням ВВП наша країна лідирує у світі, а за період 1991-2015 рр. падіння ВВП знизилося на 35 %. Якщо до 2020 р. рівень душевого ВВП у нашій країні становив 2200 дол. США, або на 20 % нижче порівняно з 1990 р., то нині за цим параметром Україна перейшла до найбідніших країн

Європи, а в порівнянні із сусідніми Польщею, Чехією, Угорщиною, Туреччина та деякі інші країни відстають у два рази. Якщо екстраполювати ці показники на найближче майбутнє, то нинішня ситуація не зміниться до 2030 року, а щоб наздогнати сусідів за цей час, потрібне зростання не менше 7 % на рік, тобто до теперішніх китайських параметрів [2], що в умовах воєнного часу не реально.

Відповідь на запитання, чому деякі нації, включаючи українську, занепадають дають представники неінституціональної наукової школи. Порівняно з неокласичною методологією, вона розкриває вирішальну роль трансакційних витрат, тобто витрат, пов'язаних з обміном прав власності, який дозволяє подолати економічну та технологічну відсталість та ефективно використовувати різні національні ресурси [53;139].

Крім того, варто усвідомлювати необхідність нормативно-правового забезпечення господарської діяльності (переважно територіальних громад), координації зусиль місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування не у сфері зміцнення основ бюджетного федералізму, а використовуючи потенціал наявних ресурсів. Сприяти економічному розвитку на субнаціональному та субрегіональному рівнях.

Децентралізація – це фактично альтернативний спосіб повної мобілізації просторових ресурсів, що змусило країни, які отримують нову політику регіоналізму, як-от Польща, Угорщина та Словаччина, швидко стати на шлях глибокої соціальної трансформації та досягти результатів, абсолютно протилежних реальності. Для України децентралізація є необхідністю часу, але реалізація цього курсу містить багато проблемних викликів, які слід враховувати під час реалізації дорожньої карти її впровадження в державних установах, державних установах. Стратегії модернізації продуктивності та практики управління цими процесами [17, с. 53-54].

Разом з тим те, що ми називаємо модернізацією, належить до нової якості розвитку виробничих матеріалів та інновацій і прогресу суспільства і людства відповідно до вимог світової модернізації. За цих обставин найважливішим

науковим завданням нашого дослідження є спроба окреслено характер впливу інституційного середовища на модернізацію продуктивності в різних регіонах України, а також одночасні дії органів державного управління всіх рівнів у сучасних умовах для отримання конкурентних переваг у вітчизняній економіці [55; 184].

Сучасне тлумачення інституційних принципів у сфері державного управління лауреата Нобелівської премії [302] Д. Норта ґрунтується на такому визначенні: «Інститути — це правила гри, механізми та норми поведінки, які конструюють повторювані взаємодії між людьми», «Інститути — це організації та установи, тобто, учасники, гравці [139, с. 73; 119].

Вітчизняними науковцями у структурі інститутів виокремлюють три таких складники [199; 274]:

- **формальні правила** (конституції, закони, чинні нормативно-правові акти, норми та права, що офіційно закріплюються);

- **неформальні обмеження** (традиції, звичаї, договори, угоди, добровільно взяті на себе поведінкові норми тощо);

- **механізми та засоби контролю чи примусу, які повинні забезпечувати дотримання правил** (суди, органи охорони правопорядку, інші силові структури).

Інституціональний підхід серед вітчизняних науковців передбачає індивідуальність своєрідного коду для країни, що базується на симбіозі правил та неформальних обмежень, застережень для формування моделі сталого розвитку держави загалом, а також для окремих формувань субнаціонального або ж субрегіонального рівнів.

Історія розвитку світової економічної системи доводить, що країни з ефективними інституційними структурами та сприятливим середовищем зазнають позитивних змін. При цьому формальне середовище і неформальне середовище поділяються на внутрішнє середовище і зовнішнє середовище, які разом складають сукупність систем (рис. 1.17).

Рис. 1.17. Класифікація інституцій за типовими та видовими ознаками

Джерело: розроблено авторкою на основі [322; 325; 302; 85; 114].

При цьому пропонуємо дефініцію територіальної організації господарства, під якою слід розуміти не лише регіон, а і його частину, де зосереджена сукупність господарюючих та інфраструктурних об'єктів, котрі мають спільну ресурсну базу і спрямовані на реальне підвищення якості життя людей в умовах їх комфортного проживання.

В умовах децентралізації процесів управління, інтенсивної цифровізації просторових систем і особливо, в умовах російсько-української війни та повоєнної відбудови територіальна організація господарства не завжди буде автентичною адміністративно-територіальному устрою держави.

На додаток російсько-українська війна зруйнувала безліч населених пунктів, навіть великих міст, окремі територіальні громади практично перестають повноцінно функціонувати.

Інтеграційні процеси у господарських системах зумовлюють потребу у становленні кластерних формувань, індустріальних парків та інших новітніх формувань територіальної організації їх діяльності, в тому числі й на рівні макрорегіонів.

Під макрорегіонами розуміємо об'єднані за подібними спільними ознаками, територіальним сусідством, декілька регіонів чи регіональних структурних частин, що мають ідентичні проблеми суспільного, економічного, розвитку, у межах яких здійснюється реалізація спеціальних для цієї території програм регіонального розвитку чи впровадження безпекових чинників територіального захисту.

Тому у вітчизняних реаліях слід враховувати, що сучасний стан продуктивних сил та процеси їх модернізації у повоєнний період варто стверджувати, що розвиток економіки перебуває у взаємозалежності з формуванням інституціонального базису її комплементарного середовища.

Особливої уваги ці процеси набувають на етапі інтеграції України до Євросоюзу. Адже європейський регіон формується на концепції, котра протистоїть активній централізації та передбачає участь усіх регіонів держав учасниць в управлінських функціях територіальної організації господарства, задля укріплення продуктивних відносин їх економічної та культурної активації залучення взаємовигідних інвестицій у сталий розвиток запобігання наслідкам стихійних лих тощо.

Сучасне трактування інституціональних засад у сфері публічного управління базується на тому, що у структурі інститутів виокремлюють формальні правила, неформальні обмеження (договори, угоди, традиції, звичаї та інші добровільно взяті поведінкові норми), а також механізми та засоби контролю чи примусу задля забезпечення дотримання правил (рішення судів та інших органів правопорядку).

Процеси деконцентрації і децентралізації в органах публічної влади європейських держав, долаючи внутрішні і зовнішні загрози, сприяють тому, що єврорегіони отримують більше самостійності у розв'язанні завдань,

сформованих, у рамках нового регіоналізму, котрий передбачає необхідність максимального використання ендogenous потенціалу і базується на специфічних принципах.

Вважаємо, що перелік принципів нового регіоналізму слід доповнити необхідністю інклюзивності регіонального ландшафту, характерною рисою доступності до суспільних благ і набуває все більшої актуальності у подоланні успадкованого стану стратифікації сталого розвитку.

Висновки до розділу 1

У підсумку на основі результатів дослідження теоретичних засад створення та модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства варто сформулювати висновки до 1 розділу, зокрема:

1. Визначено дефініцію «територіальна організація господарства» та запропоновано розглядати її як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного та гармонійного розвитку окремих територій країни.

2. Встановлено, що просторова організація господарства є наслідком і проявом територіального поділу праці і складається з територіальних процесів (явища «диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях») і територіальних структур («сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових та форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками у межах національної сегментації економіки та транскордонного будівництва»). Зазначене дало змогу на основі отриманих результатів у подальшому поглибити зміст категорії «інституціонального забезпечення територіальної організації господарства».

3. Обґрунтовано, що система інституціонального забезпечення територіальної організації господарства є динамічною і постійно супроводжується удосконаленням, зникненням, формуванням та оновленням основних інститутів та інституцій, які відіграють ключову роль у регіональному розвитку, мають свою специфіку прояву на окремих територіях, можуть виникати та розвиватися диверсифіковано, в окремих регіонах. Таким чином, окреслене підтверджує складну природу зазначеної системи.

4. На основі детального вивчення теоретичних та методологічних положень інституціоналізму, аналізу сутності таких категорій, як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовище» та «інституціональний механізм» і з урахуванням сучасних підходів до трактування дефініції «територіальна організація господарства» конкретизовано зміст інституціонального забезпечення територіальної організації господарства – сукупність соціальних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни.

5. Обґрунтовано сутність системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через використання методологічних положень системного підходу. Запропоновано таку систему розглядати як цілісний об'єкт, сукупність взаємопов'язаних соціальних норм, правил, які виникають у процесі взаємодії економічних суб'єктів та впливають на здійснення цілеспрямованого узгодження їхніх цілей з особливостями розміщення продуктивних сил певної території, що реалізується через використання спектра правових, економічних, організаційних методів для забезпечення її ефективного розвитку. Це дало можливість виокремити її

основні елементи, уточнити основні види інституцій та інститутів, з'ясувати роль зовнішнього середовища у трансформації цієї системи в сучасних умовах.

6. Визначено, що в сучасних умовах існує потреба у забезпеченні синхронізації дій на національному, регіональному та місцевому рівнях, визначенні пріоритетів та принципів реалізації регіональної політики, дотримання та впровадження яких стимулюватимуть гармонійний, стабільний та ефективний розвиток територіальних громад, сприятимуть їх співпраці з регіональними органами влади.

7. Вагома увага приділена дослідженню принципів нової регіональної політики ЄС, серед яких виокремлено такі: визнання існування можливостей для розвитку всіх територій; орієнтація на стимулювання джерел й основ регіонального розвитку як ендогенних активів, а не на екзогенні інвестиції і трансферти; перевага заходів і можливостей для зростання, а не усунення причин занепаду; уявлення про наявність можливостей для зростання, що існують по всій території і в усіх типах регіонів, та явний акцент на зміцнення регіональної конкурентоспроможності; потреба в довгострокових стратегіях, спрямованих на розширення локального середовища; основою є підхід знизу вгору, погодження багаторівневого управління, активізація ролі локальних і регіональних учасників, а саме бізнесу та соціальних партнерів.

Основні наукові результати було викладено в наступних роботах авторки [238; 240; 245; 250; 260, 256].

РОЗДІЛ 2**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА****2.1. Концептуальні підходи до дослідження інституціонального
забезпечення територіальної організації господарства**

Інституціональна концепція пояснює економічні процеси не лише за допомогою системи економічних показників, але й через правові норми, а також звичаї, традиції і звички, що притаманні як окремій людині, так і суспільству загалом. Це дає змогу логічно пояснити той факт, що ті ж самі суспільні системи, а також економічні моделі, успішні в одних країнах і цілком недіючі в інших.

Узагальнюючи різноманітні теоретичні напрацювання щодо дефініційної сутності інституціонального середовища вважаємо, що це сукупність правових, політичних, економічних, соціальних, морально-етичних, екологічних, культурно-етнічних і науково-технічних відносин між державою, бізнесом і соціумом, спрямованих на модернізацію економіки, гармонізацію людських стосунків і збереження навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь [125].

Пошук відповідних пояснень причин нашого економічного й технологічного відставання, яке не те, що загальмоване, а навпаки посилюється, свідчить не лише про низький рівень інституціонального розвитку нашого суспільства, і насамперед – дуже низький рівень захисту та персоніфікації відносин власності, але і про загострення традиційної для економічної науки проблеми співвідношення між державним управлінням і ринковою саморегуляцією [77, с. 3-34].

Для вітчизняного простору ця проблема має особливе змістовне наповнення, оскільки потребує перегляду класичних ланцюгів трансформаційного процесу, саме від публічного управління до свідомого використання економічних законів для якісно нового розвитку продуктивних сил.

Адже успадкувавши всі види попередньої командно-адміністративної системи руйнації продуктивних сил під впливом ринкового романтизму здійснено акцент на публічному управлінні та схемі послухності регіонів під впливом сильного центру. Надалі був короткий період монетарної ейфорії і лише зараз країна стала на шлях деконцентрації влади і децентралізації владних повноважень.

У межах нашого наукового пошуку важливим аспектом є вибір методології дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. Класичним науковим визначенням поняття методологія наукового дослідження вважають сукупну наявність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання окресленої проблеми. Дефініція методологія походить від грецького *methodos* – засіб, метод, спосіб дії і *logos* – наука, знання, тобто методологія це учення про основні правила способи мислення в процесі створення теорії. Інше трактування методології наголошує, що це концептуальний, універсальний виклад мети, змісту вибір способу дослідження, методів пізнання, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точно, проаналізованої та систематизованої інформації про процеси та явища, відповідно обраної тематики [5; 267].

Враховуючи дефініційний зміст та окреслені нашим науковим пошуком завдання сформуємо методологічну платформу дослідження інституційного середовища територіальної організації господарства як цілісного об'єкта аналізу. Вважаємо, що магістральну роль у реалізації такого дослідження відіграють два наукові підходи:

– системний підхід – метод, який використано в першому розділі для обґрунтування сутності територіальної організації господарства, базових особливостей її здійснення в різних умовах соціально-економічного розвитку регіонів країни;

– інституціональний підхід – застосовано для вивчення інституціонального середовища, у якому відбувається територіальна організація господарства, що дозволяє враховувати вплив на розвиток окремих регіонів, сформованих в їхніх межах, формальних та неформальних інститутів (рис. 2.1).

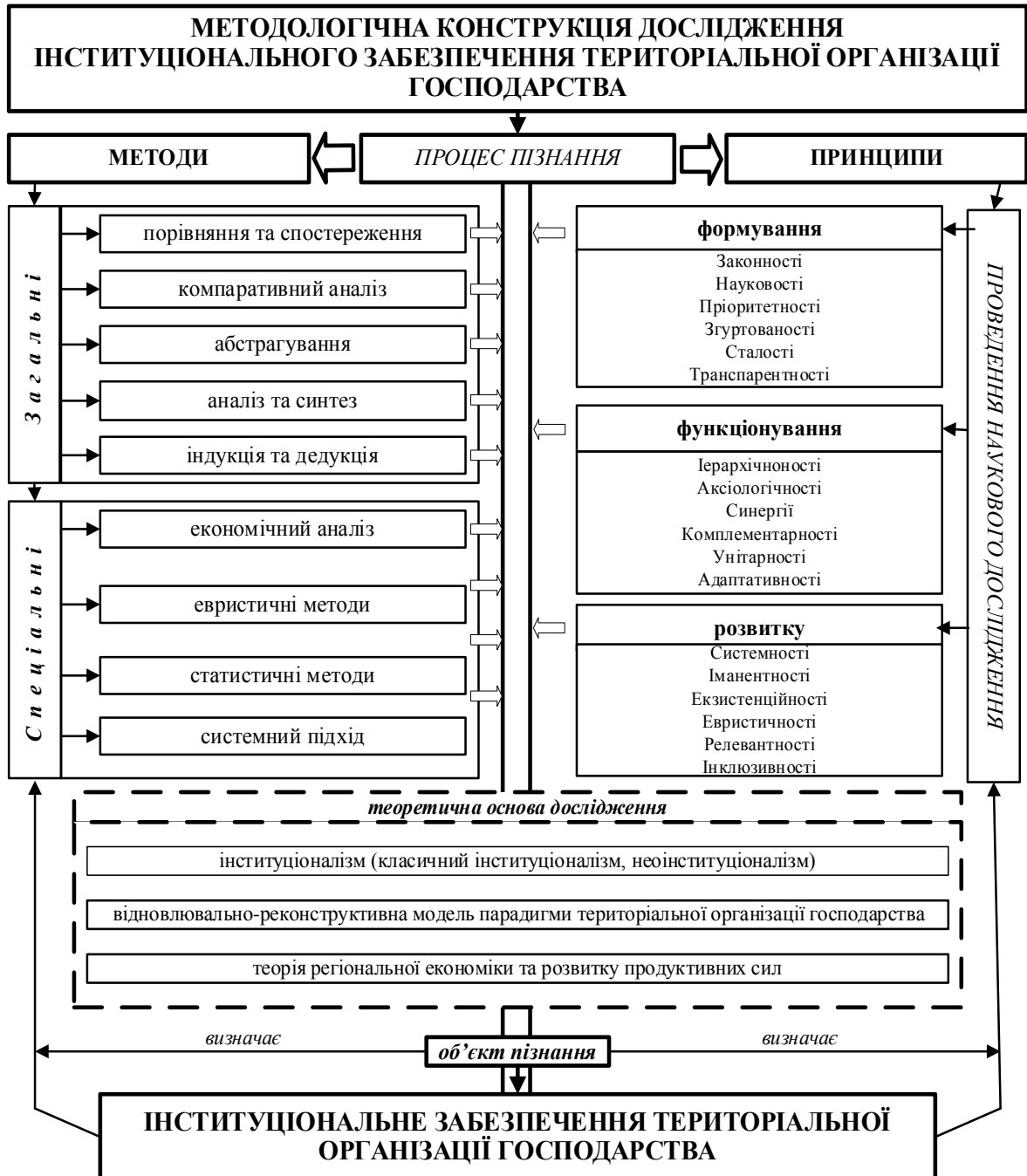

Рис. 2.1. Методологічні положення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: складено авторкою на підставі [18-19; 21-25; 28; 149-151].

Для регіональної економіки інституціональне середовище, на нашу думку, має базуватися на особливостях, котрі характеризують такі вищезгадані просторові одиниці як [20, с. 7-10]:

1) регіони, що виокремлюються за одиничними ознаками (Житомирська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Чернівецька, Чернігівська області);

2) регіони, що виокремлюються за декількома ознаками, відображаючи, по суті, сполучення або симбіоз різноманітних явищ (Харківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Черкаська області);

3) регіони-лідери, що впродовж останніх десяти років містять у собі майже весь спектр проявів діяльності людини в межах окремої території, характеристика якої потребує акцентування на тісному взаємозв'язку між природними й суспільними рисами території (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Полтавські області та м. Київ).

В умовах сучасних вітчизняних реалій гармонізація інституціональних позицій регіонів має спиратися на наступні модернізаційні засади:

- по-перше – наявність дієвої системи регіонального управління як на всіх рівнях (загальнодержавному і місцевому). Основна мета – сформувати таке регіональне економічне середовище, яке б сприяло розвитку всіх сфер діяльності, які зацікавлені у збільшенні нових робочих місць через використання просторових конкурентних переваг;

- по друге – сформованість потужного вітчизняного ринку, яка зумовлена маркетинговим дослідженням його кон'юнктури, стане двигуном економічної активності;

- по-третє – розвиток ринкової інфраструктури, насамперед логістики, динамічність та імплементація якої ґрунтується на застосуванні всіх дієвих переваг, покращення результативності господарського механізму, превентивність кризових проявів на ринку;

- по-четверте – удосконалення інвестиційної привабливості, яка ґрунтується на формування позитивного ставлення всіх соціальних груп до активної різновекторної фінансової діяльності, а також створення сприятливого іміджу, для підвищення рівня зацікавленості як вітчизняних, так і іноземних інвесторів;

- по-п'яте – актуалізації транскордонної співпраці як однієї з форм просторових проявів економічної конкуренції і змагальності.

Натомість вітчизняні вчені-інституціоналісти досі не сформували всебічно виваженої дорожньої карти проведення такої реформи, а владні інститути розпочали її без пілотної апробації, на засадах безсистемності управлінських дій і відсутності належного кадрового забезпечення в системі місцевих органів публічної влади.

Ці особливості набувають надзвичайної ваги саме зараз. Передусім мова йде про неунормованість більшості положень реформи нормам чинної Конституції України, брак нормативно-правових актів щодо врегулювання багатьох сторін просторового розвитку і насамперед відносин у сфері комунальної власності, млявістю проходження процесу формування територіальних громад на засадах диференціації з виокремленням у їх складі великих та малих міст, а також сільських населених пунктів.

При цьому треба зазначити, що домінуюча модель публічного управління, за якою розвиток територіального утворення залежить від розподілу бюджетних ресурсів поступово відходить у минуле, оскільки принципом їх формування є кошти державного бюджету, які суттєво обмежені і не відповідають потребам не тільки новостворених, але й раніше переформатованих територіальних громад.

На підтвердження цього, керуючись бенчмаркінгом, як дієвим інструментом діагностики стану економічного простору, зазначимо, що бюджетні акценти децентралізації суттєво не позначились на темпах модернізації регіональної економіки [200].

Як засвідчує аналіз результативності інституціональних акцентів, виключно на бюджетній децентралізації, бажаних наслідків повномасштабного передусім економічного оздоровлення об'єднаних територіальних громад вони не принесли.

Так, без урахування м. Києва, анексованого Криму та окупованих російським агресором територій на Сході України, лише Дніпропетровська, Київська, Полтавська та Харківська області мають показники вище середнього державного рівня співвідношення сукупних бюджетних доходів до валового регіонального продукту.

Натомість міжбюджетні трансферти перевищують половину дохідної бази Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Сумської, Тернопільської та Чернігівської областей.

Це зумовлює регіональну асиметрію сукупних видатків бюджетних ресурсів у розрахунку на 1 особу, а рівень стратифікації регіонального ландшафту країни впродовж всього трансформаційного періоду різниться більш ніж удвічі.

Причому ці тенденції практично не зазнали суттєвих змін впродовж 2016-2018 рр., коли реформа децентралізації була предметом провладної риторики та переобтяженої оцінки різкої зміни результатів просторового розвитку завдяки збільшенню доходів місцевих бюджетів.

Хоча заради об'єктивності відзначимо, що зміцнення бюджетів територіальних громад позитивно позначились на покращенні благоустрою окремих населених пунктів, зокрема ремонті місцевих доріг та об'єктів соціальної інфраструктури, покращенню водопостачання та транспортного сполучення, озеленення вулиць, скверів, парків тощо.

Проте це не зупинило знелюднення сільських територій, не сприяло активізації трудової міграції серед фахівців та провідних робітничих професій більшості сфер економічної діяльності, не призвело до активації підприємницького середовища та конвертації ресурсних можливостей і зусиль органів місцевого самоврядування у розвиток продуктивних сил на засадах інклюзивності та сталості.

Цим самим не виправдовується головний задум реформ, де в центрі державотворення має стати людина, заради якої відбуваються перетворення і де саме людина є головною компонентою продуктивних сил, а задіяння її інноваційного потенціалу сприятиме не лише розвитку територіальних громад, а і зростанню національного багатства суспільства загалом [78, с. 11-12].

Для реалізації цієї візії була необхідність переглянути законодавчі норми та:

- ліквідувати делегування повноважень різних рівнів публічної влади в реалізації засадних положень державотворення;

- збалансувати права й обов'язки органів місцевого самоврядування в частині підвищення відповідальності не лише за ефективне використання всіх видів ресурсів;

- перенести центр мотивації територіальних громад не просто на збільшення доходів місцевих бюджетів, а на формування фінансової самодостатності територіальних громад через активізацію економічної діяльності та створення нових робочих місць;

- подолати суперечності між органами публічної влади, місцевого самоврядування та активними інститутами громадянського суспільства, удосконалити інституціональне забезпечення і гармонізувати їх взаємодію на засадах синергії;

- налагодити ефективну систему професійного забезпечення кадрового потенціалу в умовах децентралізації владних повноважень.

Воєнна агресія Росії внесла корективи до упорядкування законодавства в напрямі регіонального розвитку та змусила адаптувати чинні нормативні акти до нових безпекових викликів. Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [142].

Зокрема відбулася систематизація документів донедавна застосованої державною регіональною політикою, такі як: державна стратегія - регіональна стратегія - стратегія розвитку територіальної громади.

Висвітлено використання чотирьох функціональних типів територій, а саме:

- зона відновлення,
- регіональний полюс зростання,
- території з особливими умовами розвитку,
- Території сталого розвитку. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [142].

Відбулися зміни і в діяльності агенцій регіонального розвитку, безпосередньо до числа їх засновників можуть належати і регіональні відділення асоціацій місцевих органів самоврядування, які мають у своєму складі 100% регіональних громад.

Введено новий стратегічно важливий документ, який стосується відновлення територій, які постраждали від російської агресії – план відновлення та розвитку. На органи місцевого самоврядування протягом 18 місяців з дня чинності зазначеного Закону покладено обов'язок затвердити стратегії розвитку територіальних громад, враховуючи регіональні особливості й суспільні потреби.

Важливо зазначити, що цей закон не має зворотної дії в часі. Таким чином, існуючі стратегії можуть використовуватися громадами регіонів, які затвердили стратегію на інший період, ніж національна стратегія регіонального розвитку. Водночас, формулюючи нові стратегії на нову епоху, необхідно синхронізувати стратегії громад з регіональними стратегіями та національними стратегіями.

АМУ підтримала ухвалення законопроекту, а його основні положення обговорювалися на заходах професійної мережі місцевого економічного розвитку та офлайн-зустрічах у різних регіонах. Релевантним маркером ефективності переформатування владних повноважень має стати задіяння в межах інституціоналізму динамічної моделі керованого розвитку господарської системи, котра вбачає активний вплив публічного управління на свідоме використання економічних законів задля розвитку продуктивних сил.

На теперішньому етапі суспільного розвитку варто об'єктивно визначити, що територіальні громади не спроможні самостійно забезпечувати класичну еволюційну відповідність між продуктивністю та характером виробничих відносин, бюджетний детермінізм лише формує споживацькі настрої в усій системі місцевого самоврядування. Ми вважаємо, що відновлення економіки у просторовому вимірі має базуватися на активізації діяльності, головним чином у виробничому секторі, оскільки саме тут створюється загальна додана вартість, а звідси і її бюджетна складова.

З огляду на нашу надто високу імпортозалежність, навіть на споживчому ринку, особливо щодо виробів складної побутової техніки, товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку. Натомість саме на регіональному рівні можна значно результативніше впливати на темпи економічного розвитку, задіяння новітніх форм інноваційного прискорення, зокрема через технопарки, технополіси, логістичні платформи, кластери, індустріальні парки тощо, які через регуляторні перешкоди занадто мляво приживаються в Україні [17].

Навіть пандемія коронавірусу яскраво засвідчила нашу відсталість у виробництві медичної техніки, обладнання та засобів захисту населення лише від однієї цієї хвороби. А скільки інших напрямів економічного відродження несуть у собі соціогуманітарна сфера, сировинний агропромисловий комплекс, індустрія легкої промисловості чи будівництво, не говорячи уже про машинобудування, особливо сільськогосподарське, транспортне, енергетичне, інфраструктурний сектори, радіоелектроніку чи інформатизаційний вектор, де є всі можливості для конвертації інтелектуальних ресурсів в економічну діяльність [285, с. 73].

Закономірно виникає запитання, чому ж спостерігаючи ці реалії впродовж майже трьох десятиліть країна продовжує рухатись складною історичною траєкторією в напрямі подальшої деградації економіки навіть за умов, коли приймаються правильні закони? [55].

Відповідь лежить у площині відсутності в державі інституту, який би постійно здійснював маркетингове дослідження щодо кон'юнктури внутрішнього ринку та давав вітчизняному бізнесу відповідні орієнтири, а також у повному ігноруванні мотиваційних важелів та преференцій з боку держави в напрямі реалізації моделі керованого, а не стихійного розвитку.

Використовуючи досвід країн ЄС, в основу мотивації слід покласти систему заохочень у напрямі створення нових та реанімацію раніше діючих робочих місць із наповненням її податкових, бюджетних, амортизаційних, кредитних, інвестиційних та організаційних інструментів, а саме приватно-муніципальне партнерство, яке в поєднанні з ефективним менеджментом сприяли б поступальному одужанню та реалізації пріоритетів секторальної і регіональної економіки [274].

Особливої актуальності ці процеси набувають сьогодні, коли сотні тисяч українців під загрозою пандемії коронавірусу повернулися додому і в найближчий час навряд чи поповнять лави трудових мігрантів за кордоном.

Використовуючи їхній практичний досвід, знання та особливості функціонування бізнес-середовища у країнах ЄС доцільно було б сформулювати та озброїти передусім малий і середній бізнес преференційними заходами, котрі б сприяли активізації підприємницької діяльності. Актуальність такого підходу, з одного боку, спирається на виробничий і ресурсний потенціал територіальних громад, а з іншого – на сприятливі умови й позитивну реакцію інституціонального середовища, які здатні забезпечити уникнення прояву пандемії на ринку праці, де очікується зростання до кінця року кількості безробітних у майже мільйонному обчисленні [319].

Щоб перевести нашу дискусію і переконання у прикладну площину звернемося до такої сфери діяльності, як квітникарство. Адже свіже зрізані та горщикові квіти, їх розсада, флористичні комбінування потрібні впродовж року скрізь і завжди, та й обсяги потреб регіональних сегментів внутрішнього ринку оцінити зовсім не складно. Мережа торгівлі ними сформувалась уже давно, але власне вирощування зберіглося хіба що на рівні приватних

домогосподарств та деяких тепличних комплексів навколо столиці й великих міст. Натомість по імпорту ми інвестуємо Нідерланди, Австрію, Німеччину і навіть окремі азіатські країни. Однак у межах кожного обласного центру, середніх міст і навіть районних центрів є інфраструктурно облаштовані промислові майданчики площею десятка, а то і сотні гектарів, що належать неефективним власникам, або і взагалі без господарів, проте в цих населених пунктах завжди знайдеться не один десяток ентузіастів, які спробують себе реалізувати в цьому бізнесі і знайдуться не такі великі кошти, які мають термін окупності до трьох років. У межах існуючої національної промислової політики потрібно лише одне – суб'єкт, який здатен стати її ефективним провайдером у господарську практику. На нашу думку, у цій та подібних сферах господарської діяльності, а саме виробництва господарських товарів із дерева, металу, пластмас, сільгоспсировини мають стати саме територіальні громади.

На нашу думку, нині Україна потребує нового інституціонального підходу до розвитку людини та простору, сутність якого має бути значно масштабнішою за сьогоденну практику їх формування та реалізації їх, так званої гуманітарної політики держави. Йдеться про комплексне охоплення знаннево-освітнього, мовно-культурного, духовно-інтелектуального, морально-етичного векторів людської діяльності, відмова від системи делегування владних повноважень та чітке розмежування управлінських функцій у поєднанні відповідальності місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад та регіональних і субрегіональних органів місцевого самоврядування з вектором на інклюзивний просторовий розвиток.

При цьому треба врахувати, що на тлі наявних проблем у сфері публічного управління, і не лише на базовому рівні, нам додалися виклики пандемії коронавірусу та зумовлені ним економічні кризові явища з катастрофічно прискореним рівнем безробіття та тлі затяжної війни на Сході України.

Долаючи ці суспільні виклики й загрози нашої держави, як ніколи потрібні національна згуртованість та цілеспрямовані дії з мінімізації втрат, зумовлених проявом таких дескрипторів.

Дескриптор перший. В умовах децентралізації владних повноважень інституціоналізм повинен на всіх рівнях цементувати, а не розхитувати підвалини соборності держави. Натомість усі процеси владних перетворень до нині не врегульовані Конституцією України, на рівні формування об'єднаних територіальних громад вони ледь наблизились до екватора й не знаходять сприйняття і підтримки з боку населення передусім з боку сільських населених пунктів, проголошено про необхідність демонтажу районною ланкою управління і створення нових субрегіональних адміністративних утворень, які уже нині не узгоджуються з існуючими освітянськими, медичними, правоохоронними та іншими округами.

Крім того, загальмованість у створенні об'єднаних територіальних громад призвела до посилення інфраструктурної стратифікації таксономічних одиниць різного рівня, які відрізняються лише ступенем завершення децентралізації, що суперечить нормам чинної Конституції України та загострює відносини між громадянами унітарної держави.

Якщо ж на додаток брати до уваги владні наміри проводити вибори до органів місцевого самоврядування всіх рівнів, включаючи окуповані території на Сході країни, то в сукупності це прискорює дію відцентрованих сил, а цю ситуацію слід розцінювати як загрозу державності України.

Адже це розмиває поняття її соборності, під якою, на нашу думку розуміється не лише географічні, просторові, етнокультурні атрибути, здатність нації творити власну державу через консолідацію знань у всіх сферах суспільного життя, а також ефективність функціонування всіх інститутів та інституцій у аксіологічній системі координат. Дорожня карта формування нового інституціонального ядра, в у мовах децентралізованого управління, яка б акцентувала фундамент соборності на нашу думку, має включати напрями удосконалення чинного нормативно-правового поля та вектори удосконалення сфери публічного управління (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Блок-схема дорожньої карти етапності поступальних дій

у пріоритетних напрямках модернізації територіальної організації управління

Джерело: розроблено авторкою на підставі [61; 69-70; 88-89; 120].

Дескриптор другий. Практика країн ЄС переконливо засвідчує, що соборність базується на кадровому менеджменті органів влади, емпатійній налаштованості нації зміцнювати власну державу, бути відповідальним за її майбутнє, долати ментальну прірву між настроями окремих верств населення і всіляко сприяти консолідації державотворчих зусиль усього соціуму.

Ефективне управління процесами згуртованості нації, а також розв'язання стратегічних завдань і повсякденних проблем можна забезпечити лише через компетентність державних службовців посадових осіб місцевого самоврядування, керівників центральних органів виконавчої влади. Саме компетентність, а не політична приналежність, яка характеризується знаннями, досвідом практичної роботи, умінням сформувати типологію та ієрархію державного управління та приймати ефективні управлінські рішення, а також об'єднувати навколо себе креативну команду виконавців у сфері надання публічних послуг.

Натомість нам слід завершити процес формування об'єднаних територіальних громад, а це майже половина існуючих до нині місцевих рад, необхідно внести зміни до адміністративно-територіального устрою держави, ліквідувавши районну ланку та створити невідомої конфігурації округи, унормувати взаємовідносини й усунути дуалізм відповідальності між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади в частині налагодження ефективного управління на просторовому рівні. І це при тому, що до проведення виборів до місцевих органів влади восени поточного року, ці потреби потребують унормування з Конституцією України, прийняття нового Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та запровадження інституту префектів замість діючих місцевих державних адміністрацій.

Останній має забезпечити поєднання інтересів держави, регіонів та окремих територій у загальнонаціональне русло підвищення національного рейтингу конкурентоспроможності, де Україна посідає донині останні сходинки.

Проте вже на стадії зародження цього, дотепер невідомого нам інституту, на нього покладаються лише наглядові функції за дотриманням законодавчо-правових норм суспільного життя у сфері публічної влади.

На наше переконання, префект має стати організатором модернізації суспільних систем у напрямі запровадження європейських стандартів життя людей, демонструючи при цьому державницький світогляд, високі морально-етичні якості, акцептовані довірою населення, а також здатність стати своєрідним топменеджером, а не наглядачем системної модернізації глибинних перетворень на регіональному рівні та розв'язання успадкованих та нашарованих у трансформаційний період суспільних негараздів.

Дескриптор третій. Всупереч курсу на бюджетну децентралізацію, яка лише посилює споживацькі настрої країни та для зменшення невизначеності у відносинах між формальними і неформальними суб'єктами владних повноважень інституціональні передумови варто спрямувати передусім для використання економічного потенціалу в таких напрямках сприяння динамізму розвитку всіх сфер економічної діяльності, особливо в секторах матеріального виробництва через:

- ліквідацію концентрацію зусиль державних інститутів економічного профілю у напрямі формування керованих суб'єктно-об'єктних відносин на просторовому рівні. З посиленням відповідальності територіальних громад за процеси економічного розвитку та детінізацію економічного простору;

- мотивацію створення нових робочих місць, оскільки саме тут формується додана вартість через нову систему заохочень бізнесу, територіальних громад і регіонів;

- створення інституту вивчення кон'юнктури та виявлення внутрішнього ринку, функціонування якого стало б каталізатором економічної активності населення, зниження рівня імпортозалежності та нарощення обсягів експорту товарів і послуг;

- формування інвестиційної привабливості, яка б спиралася не тільки на створення позитивного іміджу, але й на реальні зацікавленості всіх соціальних верств, у використанні землі, наявних природних, рекреаційних, інтелектуальних та інших ресурсів у напрямі активізації господарської діяльності;

- модернізацію виробничої інфраструктури з метою використання наявних конкурентних переваг у створенні індустріальних технологічних парків.

Дескриптор четвертий. Децентралізація владних повноважень є дійсно безальтернативним шляхом якомога повного залучення просторових ресурсів передусім людських, які всупереч прояву євроскептицизму підтвердили свою іманентність у більшості європейських країн, зокрема Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині, котрі майже одночасно розпочали глибокі суспільні трансформації з нашою країною, але отримали діаметрально протилежні кінцеві результати.

За таких обставин, започатковану реформу треба розглядати не лише виключно через призму бюджетної самодостатності територіальних громад, а з людиноцентричних позицій нарощування людського потенціалу. Адже реформи задумані саме заради людини, а вона є носієм інновацій, які зумовлюють структурні зрощення в економіці, нарощують та забезпечують ефективне функціонування соціогуманітарного простору через задіяння стимулів до перманентного пошуку нових знань, реалізації творчих можливостей та їх спрямування на задоволення всезростаючих потреб кожної людини.

Особливо яскраво це проглядається на прикладі агропромислового комплексу, який є провідним сектором економіки більшості сільських територій.

У межах спільної аграрної політики ЄС у майбутньому, зокрема передбачається, що господарювання на землі значить значно більше ніж продовольче забезпечення, а включає збереження і відтворення етнокультурного середовища, запобігання знелюднення сільських територій, омолодження фермерського бізнес-середовища, стимулювання зайнятості. При цьому базова підтримка фермерських доходів залежить виключно саме від кількості новостворених робочих місць.

Потребує також чіткого розмежування компетентності місцевих органів виконавчої влади та територіальних громад при наданні послуг у освітній сфері, медичній, культурній. Яскравим прикладом неузгодженості дій між цими гілками публічної влади та їхніх результатів і міжнародного резонансу стало розміщення громадян на обсервацію після повернення їх з інфікованих територій Китаю.

Натомість досвід країн Східної та Центральної Європи, зокрема Польщі, засвідчує, що виважені інституціональні рішення поєднані з чіткою ієрархією управлінських компетентностей дозволяють уникнути характерної для України розмитої відповідальності в ефективному функціонуванні об'єктів соціогуманітарної сфери та надання населенню якісних публічних послуг [27].

Дескриптор п'ятий. З перших років державності України екологічна проблематика перманентно загострювалася, але в умовах унітарності державного устрою звучала більше як настанова для розв'язання насамперед місцевими органами виконавчої влади.

Натомість в умовах інституціональних змін проблеми підвищення родючості ґрунтів, захисту земельних ресурсів від забруднення, особливо амброзією, раціонального лісокористування, збереження флори і фауни, повітряного і водного басейнів, очищення від забруднення озер і малих річок, поводження з промисловими відходами, сортування та переробка побутового сміття мають стати центральними для поступального їх розв'язання як територіальними громадами, так і органами виконавчої влади та місцевого самоврядування субрегіонального рівня.

Раціональне використання природних ресурсів, охорона довкілля та збереження навколишнього природного середовища для наступних поколінь стало планетарним завданням, а у вітчизняній практиці навіть проблеми забезпечення населення, насамперед у сільській місцевості, якісною питною водою не включені до стратегічних пріоритетів органів місцевої влади на найближчу перспективу. Не проглядається перспектива розв'язання екологічних проблем, а це є і національною загрозою довкіллю практично в усіх великих містах України, оскільки немає практично жодного сучасного сміттєпереробного заводу, навіть у м. Києві [354, с. 291].

У межах публічного дискурсу вважаємо, що з позиції нового регіоналізму під інституціоналізмом слід розуміти систему соціальних відносин, яка координує модернізацію продуктивних сил зі свідомим застосуванням

економічних законів та ефективним державним управлінням, заснованим на людиноцентричному та розумному розподілі праці для забезпечення сталого просторового розвитку та досягнення конкурентної переваги в обмежених ресурсах посилюючи процес інтеграції.

Враховуючи реальну практику реалізації державних стратегій децентралізації влади та оцінюючи її результати, на нашу думку, що цьому курсу необхідно додати суттєвого динамізму. Передусім необхідно терміново подолати інституціональну непорядкованість у вирішенні цих завдань, привівши в повну відповідність з ними структуру центральних органів виконавчої влади завершення процесу, нормативно-правову базу функціонування територіальних громад та систему їх кадрового забезпечення згідно з нормами Конституції України.

Ключовим маркером цих процесів має стати протидія відцентрованим процесам, об'єднання всіх гілок та рівнів публічної влади для беззаперечного укріплення унітарності державного устрою та досягнення високої компетентності у сфері публічного управління, особливо в частині відповідальності органів місцевого самоврядування насамперед за надходження до місцевих бюджетів власними доходами, соціально-правову підтримку передусім вразливих, дезадаптованих верств населення та екологічної безпеки людей на абстрактній території держави за місцем їх проживання.

Спираючись на досвід постсоціалістичних країн ЄС, інституційними передумовами для застосування економічного потенціалу нашої держави має стати створення нових робочих місць у всіх сферах економіки, реалізація планів імпортозаміщення, активізація внутрішнього ринку, формування інвестиційної привабливості окремих територій та ефективного налагодження міжрегіональних зв'язків.

2.2. Закономірності та екстрактивні принципи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Стратегічний курс на інтеграцію України в європейське співтовариство потребує передусім удосконалення інституціонального середовища, а також ефективних управлінських рішень на таких рівнях, як загальнодержавний, субнаціональний і місцевий в першу чергу з вектором ефективного задіяння ресурсного потенціалу, що дасть змогу набути конкурентні переваги у сферах суспільного розвитку. Вперше задіяні спроби проведення реформ переконливо свідчать, що реалізувати цю стратегію майже не реально реалізувати без вирівнювання сучасного регіонального ландшафту нашої держави [32; 39].

Отже, децентралізація владних повноважень – це своєрідний індикатор, що відображає головні проблеми державотворення та вказує вектори регіонального суспільного розвитку. Уже відомо те, що у процесі реалізації цього курсу трапляються певні проблеми, виклики і навіть загрози, які необхідно враховувати, застосовуючи вказані стратегії та у процесі реалізації дорожньої карти осучаснення продуктивних сил і функцій управління, особливо на рівні територіальних громад.

Зауважимо, що інституціональні парадигми моделювання владних відносин недостатньо висвітлені в теоретично-методологічному обґрунтуванні, саме тому їх практична імплементація у сферу функціонування місцевих органів державної влади не була реалізована належним чином.

Ґрунтуючись на застосуванні місії нашої національної ідеї, що сформована відомим ученим-регіоналістом С. Й. Вовканичем, дефініційний критерій якої зводиться до усвідомлення за Україною як стратегічного пріоритетного сучасного етапу творення держави та демократизації суспільного життя через трансформаційне усвідомлення потенціалу кожного громадянина, який гармоніює з природою, суспільством і цивілізованим світом завдячуючи ефективній імплементації втіленні та функціонуванні інституціональних норм, правил і традицій, протестованих світовою практикою. Тобто складники цього

здуму мають спрямовувати націю на виконання трьох узагальнених функцій: консолідацію, ідентифікацію та євроінтеграцію векторуючи на цивілізований розвиток, притаманний світу [41; 42; 43; 74].

Висвітлення сутнісних характеристик методологічних засад економічного розвитку через стратегування вказаних процесів виключно на рівні регіонів в умовах децентралізації влади є надзвичайно актуальним та значущим [54; 190].

Варто вказати на обставини, які підсилюють значущість стратегії переформатування влади, яка, на нашу думку, повинна ґрунтуватись на фундаментальних засадах неінституціоналізму, які, з одного боку, зміцнюють основи унітарності державного устрою, а з іншого – залучають як першооснову людський фактор, згуртовуючи територіальні громади на засадах гідності, компетентності для вирішення наявних проблем державотворення [186].

Проголошена децентралізація владних повноважень та зазначена реформа повинна проглядатися в контексті людиноцентризму, збереження національної ідентичності, історичних культурних надбань і умінь та потужного інтелектуального потенціалу, який виведе розвиток продуктивних сил на новий рівень та гармонізує економічну, бюджетну й соціогуманітарну сфери з вимогами зовнішньоекономічної діяльності, безпековими чинниками та євроінтеграційними процесами [43; 74].

Треба погодитись, що саме за таких умов нації не занепадають, до того ж завдяки перетворенню екстрактивних інститутів в інклюзивні вони можуть вибороти свободу й досягти добробуту, незалежно від достатку їхньої країни [235].

Ґрунтуючись на поглядах Д. Норта щодо групування інститутів на формальні та неформальні, треба зауважити, що вони створюють рівнозначну дуальну форму удосконалення інституціональних засад регіонального розвитку в сучасних умовах [139; 98].

Оскільки основою модернізації продуктивних сил є ресурси, а людина є найціннішим національним надбанням, її діяльність і прогресивний життєвий статус повинні бути чинниками, які перетворюють ресурси на потенціал і

подальшу капіталізацію та інноваційний зміст, це відповідає високорозвиненим країнам світу і встановлює алгоритм обраний європейськими постсоціалістичними країнами та є орієнтиром для України [280, с. 63]

Зазначимо, що детермінантою сучасних суспільних взаємовідносин, першочергово у галузі інституціональної економіки, є законодавчі акти. Варто наголосити на тому, що встановлені наукою закономірності розвитку природи й суспільства не можна порівнювати з чинними юридичними нормативами нашої держави, то реформа, що вже розпочалась у сфері владних взаємовідносин, зі спрямуванням на її децентралізацію, досі не узгоджена з Основним Законом України.

Вони суперечать і чинним законодавчим актам, що стосуються адміністративно-територіального устрою, формування та функціонування на засадах сталості просторових господарських формувань, налагодження продуктивного територіального управління місцевими органами виконавчої влади та новоствореними об'єднаними територіальними громадами.

На думку багатьох учених і практиків, урегулювання, сучасний стан інституціоналізаційного та регіонального розвитку не можна назвати інакше, як нормативно-правовий безлад [226].

Розуміючи, що економічні закони – це необхідні та стабільні взаємозв'язки між явищами, що виникають у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ і послуг, є загальними та специфічними і діють безперервно або протягом певного часу в суспільних відносинах.

Конкретні історичні умови, загальні та специфічні закони є закономірностями, або відображенням стійких причинно-наслідкових зв'язків та є характеристикою найважливіших властивостей природних або ж суспільних явищ, процесів, характерних рис, суперечностей, тобто сугестійні взаємозалежності [335, с. 28].

Неформальні правила стимулюють розвиток інститутів громадянського суспільства і ґрунтуються на тих самих характеристиках удосконалення діяльності громадських організацій, захисту основних прав і свобод,

відкритості функцій місцевих засобів масової інформації, прозорості діяльності уряду, бізнесу та суспільства, культурно-етнічного середовища та інші значущі складові.

Дослідження та вирізнення закономірностей дає змогу обрати оптимальний вектор генерування інституціонального ядра та найбільш ефективні варіанти осучаснення інституційної базису регіонального розвитку.

Для модернізації інституціонального базису розвитку регіонів з урахуванням децентралізації влади важливим є такі фактори, як сукупність аргументів та причин, що переконують в ефективності національної стратегії інклюзивного сталого розвитку.

Наразі зосередимось на дослідженні сугестійних закономірностей модернізації системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства.

Дослідження сучасних тенденцій інституціонального забезпечення територіальної організації господарства варто підсилити розробкою стратегічних прикладних напрямів удосконалення його якості та сформулювати методологічні положення реалізації такого дослідження. Для цього визначимо методичні підходи до аналізу зазначеного об'єкта, конкретизуємо принципи, які повинні враховуватися при його проведенні.

Зокрема, систему інституціонального забезпечення територіальної організації господарства представлено через діяльність економічних суб'єктів (домогосподарств, органів місцевого самоврядування, органів державної влади суб'єктів підприємницької діяльності) у економічних процесах, які мають безпосередній вплив на формування інститутів і інститутів. Важливим є наявність ресурсів: інформаційних, трудових матеріальних, фінансових, враховуючи вплив екзогенно-турбулентного середовища, при цьому не можна недооцінити вплив зовнішніх чинників, таких як політичні, економічні, соціальні, організаційні, психологічні, безпекові.

Базуючись на історичних передумовах та суспільних процесах розвитку найважливішою є **закономірність відповідності розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин**. Характерною для неї є те, що кожен

спосіб виробництва має свій рівень розвитку та визначається застосуванням предметів і засобів праці, перевагами поділу праці та суспільними відносинами власності, розміщенням населення та іншими значущими просторовими та територіальними факторами [73].

Не менш важливою закономірністю, що відповідає сучасному виклику національного самоствердження, є **консолідація нації та створення візії майбутнього держави зі спрямуванням на світовий цивілізований розвиток** та базуючись на єдиних соборних інтересах.

Варто зазначити, що універсальність передбачає економічну інтеграцію та ефективні міжрегіональні та транскордонні зв'язки, а також взаємопроникнення суспільства у вектор орієнтації, патріотизм, морально-психологічні, духовні та наукові знання, культуру, освіту та інші нематеріальні перенесення. Посилення процесу децентралізації.

Поставши перед потребою збільшити свою конкурентну перевагу в глобалізованому світі, подолати вплив воєнних дій, російської воєнної агресії та реалізувати ідею консолідації інституціонального базису країни й зосередження уваги на єдності країни [287].

Подолання ексклюзивної перешкоди як інтерактивного фактора державотворчого процесу – це ще одна важлива закономірність, що наголошує на необхідності інклюзивного просторового розвитку як ефективний вектор модернізаційних змін. На наш погляд, суспільна інклюзія трактується як процес граничного збільшення суспільної участі всіх громадян означеної території у контексті бізнесу, управління, поліпшення якості життя, не тільки як суб'єктів, а в той час і як активних об'єктів подолання регіональних перепон і неоднозначності та активізації реалізації національних стратегій задля сталого регіонального розвитку.

Вищевказане є прямим шляхом до імплементації закономірностей сутнісних чинників інтеграції у цивілізований світ через збільшення ступенів участі в інтелектогенних, пасіонарних, та націоорієнтованих чинниках світоглядної дійсності

У рамках децентралізації та модернізації продуктивних сил різні чинники також мають вплив через ці аргументи та обґрунтування, синергізуючи ефективність комплексної стратегії сталого розвитку країни. До таких **факторів синергізму** належать:

- **Природно-географічні** – характеризують вплив природних кліматичних умов, наявність чи відсутність мінеральних ресурсів, розміри та економіко-географічне розташування території.

- **Екістичні** – характеризують вплив чисельності населення, його статеві-вікові характеристики, зайнятість, міграція, неоднорідність системи розселення і людності таксономічних одиниць.

- **Соціогуманітарні** – відображають рівень обізнаності з багатьма процесами розвитку та підтримку демократичних норм і цінностей, що забезпечує обізнаність та допомагає створити умови для ефективного соціального діалогу для подолання нерівності в різних верствах населення та вирішення наявних проблем. На наше переконання, розвиток соціально-гуманітарної сфери в сучасному світі повинен ґрунтуватися на впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення продуктивності праці в цій галузі та посилення мотиваційних чинників для боротьби з негативними соціальними явищами.

- **Науково-технічні** – долає пасивність багатьох верств населення, зокрема молоді, до реальності матеріаломісткості, трудомісткості, енергоємності, впливає на процес зниження трудомісткості продукції, має визначальний вплив на посилення інновацій. Структурні перетворення, що сприяють розвитку високотехнологічного виробництва й сфери послуг через формування бізнес-інкубаторів, стартапів, технопарків та інших нових форм господарської територіальної організації.

- **Фактор змагальності** – фактор, залежний від багатьох векторів і тісно пов'язаний зі спеціалізацією та кооперацією виробництва, що є формою змін у вираженні й одночасно складовою технологічної системи в економіці.

Це також свідчить про втрату патріархальних очікувань, нинішнім визначальним напрямом соціально-економічних, науково-технічних та всіх інших суспільних процесів є інновації, які дадуть відповідь на питання, чи продовжить Україна йти високорозвиненою траєкторією розвитку. Урешті-решт, інновації є не тільки запорукою динамічного розвитку, але й підвищують всебічний особистий успіх, а також забезпечують конкурентоспроможність у складному світі [283, с. 58].

Реалізація цільового вектора, який формує інституціональне ядро в реформі влади, дозволяє Україні увійти в європейську цивілізацію завдяки використанню просторового потенціалу, пришвидшити локалізацію та структурні трансформації економіки та генерувати новий регіоналізм та соціальний гуманізм, тобто всебічний захист та різноманіття світу.

Реалізація основних завдань інституціонального розвитку потребує розробки системи екстрактивних принципів. При цьому варто визначитись з дефініційною сутністю принцип. Під принципом слід розуміти систему елементів, що становлять фундамент методологічної бази явища, аргументують базові характеристики суспільних відносин.

Екстрактивні принципи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України поділяють на загальнонаукові та специфічні.

Функціональним навантаженням принципів є відбиття закономірностей; вони суб'єктивні за формою, проте об'єктивні за своїм змістом. Якщо порівнювати закономірності з принципами, то останні динамічніші, адже кожен із них може відображати не одну, а кілька одразу закономірностей.

Взагалі систему принципів інституційного забезпечення територіальної організації господарства України поділяють на загальнонаукові та специфічні.

До загальнонаукових належать загальновідомі принципи: системності, комплексності, пропорційності, ієрархічності, згуртованості, науковості, ефективності, пріоритетності, націєцентризму, об'єктивності сталості, транспарентності, законності, але вони мають особливе наповнення в нових інституціональних умовах.

Специфічні принципи, серед яких: адаптивності, синергії, верифікаційності, емерджентності, іманентності, комплементарності, соціо-гуманістичності, екзистенційності, ексклюзивності, інклюзивності, захланності евристичності, субсидіарності, абстрагованості, характеризують особливості інституціоналізму в сучасних умовах перегляду владних повноважень сутності їх реалізації.

На наш погляд, ці екстрактивні принципи повинні встановлюватися за обсягом – у процесі свого формування, функціонування та розвитку. Новітні зміни в інституціональному ядрі країни, невідкладна потреба осучаснення економіки взагалі й насамперед продуктивних сил, потреба максимізувати наявний потенціал сучасних інновацій з метою забезпечення сталого економічного зростання, підвищення якості та рівня життя є елементами ефективної стратегії.

Для вибору рамок регіонального розвитку та методів дослідження, спираючись на літературні джерела, узагальнимо спільні риси й визначимо принципи, які конкретизують сутність інституційного інклюзивного зростання та інклюзивного розвитку для економіки регіону.

Реалізація основних завдань інституціонального розвитку потребує розробки системи принципів.

Почати варто саме з дефініції. Переклад з латинської слова «принцип» (*principium*) означає «основа», «початок», тобто те, фундаментальне, основоположне, що започатковує певну теорію, вчення, науку тощо.

Принципи – це загальновизначені й поширені правила дій. Принципи інституціоналізму – це основоположні засади, норми, правила, на яких ґрунтується реалізується розвиток регіональних господарських систем.

Загалом систему принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України доцільно поділяти на загальнонаукові та специфічні.

До загальнонаукових належать такі принципи системності, ієрархічності, згуртованості, науковості, унітарності, пріоритетності, сталості, транспарентності, законності.

Принцип системності транслює поетапний, всебічний підхід до дослідження, коли інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України розглядається як складна динамічна система, що охоплює функціонально пов'язані та взаємодоповнюючі одна одну інституції територіальної організації влади, соціокультурного простору, які сприяють всебічному задоволенню потреб населення певного регіону.

Принцип ієрархічності відображає процес побудови просторової моделі інституціональної організації регіонального розвитку в умовах децентралізації владних повноважень в Україні та організації управлінської вертикалі, здатної забезпечити сучасні вимоги та базові потреби соціуму.

Принцип згуртованості включає виважений об'єктивний зріз національної єдності в процесі територіальної організації господарства України, яке спирається на потреби населення, територіальної громади як основного споживача послуг. Необхідність організації згуртованості країни, особливо актуалізувалася в час національної нестабільності, викликаній втратою частини території через воєнні дії та руйнації самобутньої свідомості українців. Реалізація вказаного принципу потребує запровадження швидких та рішучих кроків зі зближення регіонального простору шляхом проведення відповідної державної регіональної політики.

Принцип науковості полягає у впровадженні науково обґрунтованих засобів, методів оцінки та аналізу спроможності регіону, його інституціональних компонентів як економічної першооснови модернізації продуктивних сил кожної адміністративно-територіальної одиниці, яка завдяки постійному удосконаленню методології, з урахуванням економічних законів, наукових аргументів та міжнародного досвіду задля впровадження дієвої державної регіональної політики, яка направлена на модернізацію продуктивних сил регіонів та на збагачення регіоналістики та позитивно вплине на бажаний результат.

Принцип унітарності – передбачає досягнення очікуваного позитивного результату шляхом використання регіонального ресурсного потенціалу, впровадження дієвих заходів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України та задоволення соціогуманітарних потреб, використовуючи переваги територіального поділу праці та децентралізації владних повноважень.

Принцип пріоритетності характеризує першочерговість у вирішенні основних завдань і реалізацію потреб, зважаючи на пріоритет, визначений на законодавчому рівні, та впровадження державної регіональної політики, виконання регіональних програм оптимально використовуючи продуктивні сили регіону.

Принцип сталості полягає в упорядкуванні економічної, соціальної, екологічної складових та інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, враховуючи потенціал регіону, організацію функціонування для комплексного розвитку регіону, прогнозуючи наслідки, враховуючи коротко-, середньо- та довгострокову перспективу.

Принцип транспарентності – передбачає у процесі реалізації державних регіональних програм і заходів щодо модернізації продуктивних сил регіону та інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України забезпечити відкритість та прозорість інформації для загального доступу.

Принцип законності є першоосновою будь-якої діяльності в державі й полягає у вирішенні питань, щодо інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України та заходів для впровадження регіонального розвитку й модернізації продуктивних сил, базуючись на вимогах Конституції України та чинних законодавчих актах і нормативних документах.

Інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України повинно враховувати функціональні особливості суспільних та людських відносин, економічну спроможність і зв'язки в межах певної

території, зокрема, розвиток регіональних мереж локального партнерства та сучасні просторові можливості для створення сприятливих умов життєдіяльності населення в територіальній одиниці, а також забезпечення Принципово рівних початкових можливостей для всіх громадян на шляху формування та розвитку їхнього людського потенціалу, формування дієвої організації влади на місцях та модернізації продуктивних сил регіону.

Вищевказані наміри доповнить реалізація *специфічних принципів*. До них належать такі: адаптивності, синергії, емерджентності, іманентності, комплементарності, екзистенційності, релевантності, інклюзивності, евристичності, аксіологічності.

Принцип адаптивності включає здатність оперативно реагувати, враховувати у процесі реалізації регіональних заходів модернізації інституціонального забезпечення вимоги й потреби внутрішніх і зовнішніх ринків, суспільства, територіальної громади та світові тенденції.

Принцип синергії (враховуючи дослівний переклад з грецької «синергетика» означає співпрацю, узгоджену дію, співучасть) полягає в поєднанні та узгодженні національних, регіональних та локальних пріоритетів для отримання різностороннього ефекту у процесі модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Принцип емерджентності передбачає сукупне функціонування різновекторних факторів (економічних, екологічних, соціальних та науково-технічних), які породжують нові напрями раціонального використання продуктивних сил регіону та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Принцип іманентності. Іманентний (лат. Притаманний, приналежний чомусь) – внутрішньоналежний, властивий предметам або явищам, той, що походить з їхньої природи [38]. Принцип іманентності, враховує особливості української ментальності та національної культури при формуванні й розвитку інституціонального забезпечення територіальної організації влади, розвитку регіональної економіки та соціогуманітарного простору.

Принцип комплементарності – оснований на суцільній гарантованій підтримці регіональних проєктів і заходів з модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, шляхом взаємоприєднувальної доповнювальної дії різних суб'єктів регіонального розвитку.

Принцип екзистенційності ґрунтується на свободі особистості, моральності, враховує важливість волевиявлення людини в заходах щодо інституціонального розвитку і модернізації продуктивних сил.

Принцип релевантності – враховує важливість заходів, що реалізуються задля удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України з метою розвитку й модернізації продуктивних сил у комплексі заходів інноваційного розвитку національної економіки в цілому та конкретно регіоналістики.

Принцип інклюзивності. Для деталізації цього принципу звернемося до дефініційного тлумачення поняття інклюзія (англ. *inclusion* – включення, залученість) – багатоаспектність цього поняття залежить від сфери застосування, однак у контексті економіки розглядаються поняття «інклюзивне зростання», «інклюзивні інновації», «інклюзивний розвиток», «інклюзивна економіка» та інші [327; 310]. На нашу думку, інклюзивність у нашому дослідженні дасть змогу виявити аспекти продуктивної зайнятості всіх груп працездатного населення, рівня бідності, причин неоднорідності просторового розвитку територій, доступності до послуг громад, участі у прийнятті рішень та формуванні факторів зростання, наявності людського потенціалу та його капіталізація максимально незалежно від того, де людина мешкає, її соціально-економічних умов, віку, статі, інших чинників.

Принцип евристичності розкривається через поняття евристика (грец. εὐρίσκω (*heuristiko*) – знаходжу, відшукую, відкриваю) – безпосередньо стосується творчого продуктивного мислення. Враховуючи потребу в задіянні новітніх механізмів удосконалення інституціональної складової територіальної організації влади, принцип евристичності передбачає

результативний пошук способу вирішення задач, що вимагають, крім базових знань і вмінь, ще і кмітливості, оскільки вказаний принцип не передбачає виконання завдань регіоналістики через наперед відомі алгоритми чи шаблони. Це апробація, дослідження, пошук нових економічних, управлінських рішень, задіяння спільних громадських проєктів із новими виконавцями, партнерами, засобами.

Принцип аксіологічності. Враховуючи етимологію слова аксіологія (від грец. ἄξιά – цінність і ...логія) – теорія цінностей, з'ясовує природу та різновиди цінностей, відносини між ними (досліджує системи або множини взаємопов'язаних цінностей), принцип аксіологічності здатний ефективно здійснити аналітичні заходи щодо виявлення слабких і сильних сторін у процесі дослідження розвитку продуктивних сил регіону, виявлення точок відліку та встановлення першочергових позицій в ієрархії цінностей, що є необхідним у виробленні стратегій розвитку соціально гуманітарного, економічного, просторового розвитку громад та країни загалом.

До вказаного переліку принципів вважаємо за доцільне додати:

Принцип конвергенційності. В умовах децентралізаційних змін, принцип трикратності «громада-район-регіон» в інституціональному забезпеченні територіальної організації господарства України передбачається і в імplementації Європейської хартії місцевого самоврядування. Інституційна тріада органів влади визначає, що громада – головна ланка місцевого самоврядування. Рада громади формуватиме виконавчий комітет, яким керуватиме голова ради. У найближчому майбутньому на райони чекає ліквідація та організація округів, за їхнім змістом суто адміністративні одиниці. Території округів складатимуться з громад. Обласний рівень представлений обласними радами, які обираються на 4 роки й формують власні виконавчі комітети. Їхня компетенція – взаємовідносини між територіальними громадами області, реалізація продуктів регіонального значення, управління спільним майном територіальних громад регіону. Рівні округів представлятимуть префектури, які очолюватимуть префекти.

Принцип холархії (англ. *Holacracy*) – за основу вказаного принципу ми обираємо саме той факт, що при запровадженні холарії буде активована така система модернізації управління, за якої влада і прийняття рішень розподіляється поміж суспільством, що самоорганізуються, а не надається згідно з управлінською ієрархією. Холархія, як один із принципів удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, передбачає те, що кожен суб'єкт об'єднаної територіальної громади може впливати на її життя і володіє повною владою в межах своєї ролі й зобов'язань, таким чином і в межах округу чи регіону.

Принцип ексинхронізму (з грецької *eksynchronismós* – модернізація, поліпшення) передбачає здійснення заходів удосконалення, поліпшення діючих

Для максимального ефекту при виборі діагностичних змінних для оцінки інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України та всіх його складних системних елементів необхідно керуватись такими основними критеріями, як універсальність, вимірюваність, доступність, якість даних, економічна ефективність, інтерпретативність та спосіб взаємодії змінних.

Таким чином, до загальнонаукових належать такі принципи: системності, ієрархічності, згуртованості, науковості, унітарності, пріоритетності, сталості, транспарентності, законності.

До специфічних такі – адаптивності, синергії, емерджентності, іманентності, комплементарності, екзистенційності, релевантності, інклюзивності, евристичності, аксіологічності.

Запропонована нами систематизація базових принципів формування (законності, науковості, пріоритетності, згуртованості, сталості, транспарентності), функціонування (ієрархічності, аксіологічності, синергії, комплементарності, унітарності, адаптивності) та розвитку (системності, іманентності, екзистенційності, інклюзивності, евристичності, релевантності, емерджентності) інституціонального базису територіальної організації

господарства, додалася новим принципом інклюзивності. Зміст якого тлумачимо, як необхідність максимального залучення до економічного відновлення, розвитку регіонів країни всіх громадян, незважаючи на їх відмінності між собою за ознаками рівня доходу, освіти, місця проживання, віком, статтю.

Комплексна реалізація цих принципів сприяє інклюзивному зростанню, якому властива не лише соціально-економічна, а й антидискримінаційна спрямованість, орієнтація на стабільне стале зростання, та регіональний розвиток громад. Впровадження нового регіоналізму у вітчизняні практики управління просторовим розвитком у європейському стратегічному контексті передбачає використання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціалізованих методів дослідження.

Вважаємо, що з метою досягнення свідомої синергійності національної поведінки всіх громадян у посиленні доцентрових зусиль не лише в економічній, а й у соціогуманістичних, науково-технічних, духовній сферах та збереження довкілля для майбутніх поколінь необхідно переглянути та доповнити новими законами в частині гармонізації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства з утвердженням пріоритетних стратегій державотворення, як інтерактивного маркера консолідації державотворчих дій у напрямі світового цивілізованого розвитку.

На нашу думку започаткування суспільного діалогу в напрямку імплементації в державну стратегію регіонального розвитку сутнісних закономірностей, орієнтованих на модернізацію продуктивних сил, конвергентність усієї сукупності функцій, які сприяють консолідації нації в напрямку соціогуманістичної візії, орієнтованої не лише на надолуження глибокого відставання в соціально-економічній сфері чи піднесення рівня матеріального добробуту до рівня європейських стандартів, а і створення ментальних умов та національно-творчого середовища.

2.3. Методологічне стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави

Стратегічний курс України на інтеграцію до Європейського співтовариства вимагає уніфікації інституціонального середовища з країнами ЄС, якісно нового адміністрування та ефективних управлінських рішень на всіх рівнях – загальнодержавному, субнаціональному та місцевому стосовно задіяння наявного ресурсного потенціалу, щоб отримати певні конкурентні переваги в усіх сферах суспільного розвитку. Реальність державотворення переконливо засвідчить, що без вирівнювання регіонального ландшафту України реалізувати цю стратегію буде неможливо.

За таких умов децентралізація владних повноважень є специфічним маркером і вектором регіонального суспільного простору. Однак реалізація цього курсу містить у собі певні проблеми, виклики й навіть ті загрози, які б обов'язково повинні бути враховані у процесі імплементації цієї стратегії в інституціональне тіло держави, а також під час реалізації державної карти модернізації продуктивних сил і практику управління, зокрема й на рівні територіальних громад.

Зауважимо, що в інтерпретації під методологією зазвичай розуміють сукупність теоретичних положень, критеріїв та методів, які відображають найбільш істотні зв'язки між суспільними явищами.

Натомість, на нашу думку, під стратегіями треба вбачати сукупність інтерактивних чинників державотворення, за дорожньою картою яких продуктивно змінюється не тільки держава, а також її таксономічні одиниці й нація загалом. Водночас перетворення екстраактивних інститутів на інклюзивні дає змогу досягти свободи та добробуту навіть у небагатій на природні ресурси країні.

На наше переконання, у центрі державотворення має стояти людина, оскільки фундаментом модернізації продуктивних сил є ресурси, де людина – особливе національне надбання, а її активна діяльність і прогресивна життєва

позиція мають стати рушієм трансформації ресурсів у потенціал із подальшою його капіталізацією з інноваційним змістом. Адже високорозвинені країни світу дотримуються цього алгоритму, і він має стати дороговказом і для нашої держави. Хоча пробудження людини до такої активності після тривалого періоду нехтування цим ресурсом є надзвичайно складним завданням і його вирішення має починатися з осучаснення інституціональних засад територіальної організації господарства (рис. 2.3).

При цьому зазначимо, що детермінантою суспільних відносин, передусім у сфері інституціональної економіки, виступають закони. Зазначимо, що встановлені наукою закони розвитку природи й суспільства, не треба ототожнювати з юридичними нормами України, оскільки реформа у сфері владних відносин (яка давно вже розпочата) із вектором на її децентралізацію донині не узгоджена з Основним Законом України.

Не менш важливими є також неформальні правила, що формують напрями розвитку громадянського суспільства та через активізацію діяльності громадських формувань, стан захисту прав власності, відкритість функціонування місцевих ЗМІ, транспарентність діалогу влади, бізнесу й соціуму, особливості розвитку етнокультурного середовища та інші складові.

Сучасні зміни в інституціональному ядрі країни, нагальна потреба в модернізації економіки загалом і продуктивних сил зокрема, необхідність максимального використання наявного потенціалу, впровадження сучасних інновацій забезпечення стійкого економічного зростання, покращення якості та рівня життя громадян залежить від модернізації методологічної бази регіонального розвитку та вибору методів дослідження.

Впровадження в українську практику управління просторовим розвитком у контексті європейської стратегії нового регіоналізму встановлює необхідність використання як загальнонаукових, так і міждисциплінарних та спеціальних методів дослідження.

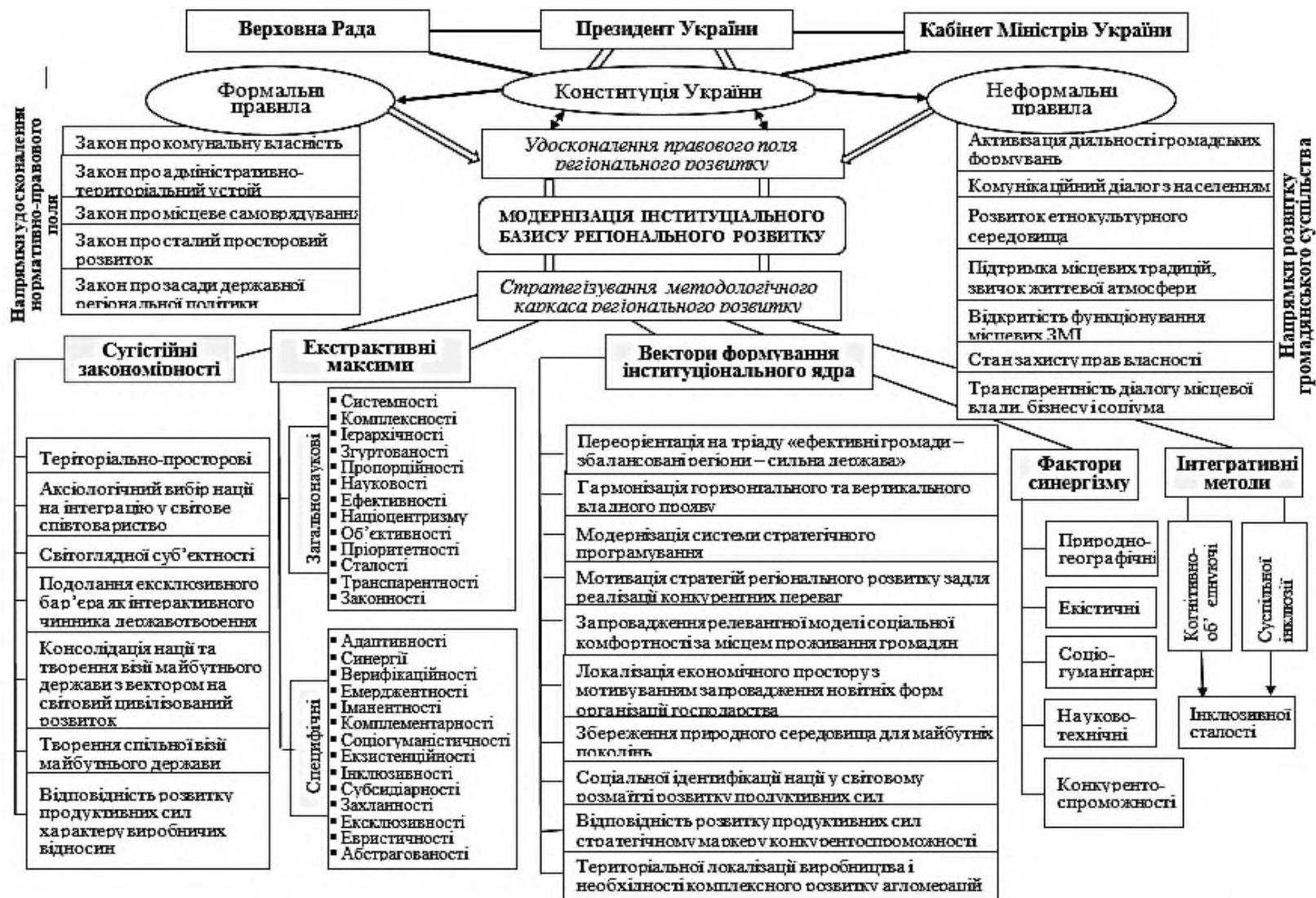

Рис. 2.3. Модернізація інституціонального базису територіальної організації господарства

Джерело: розроблено авторкою на підставі [91; 123; 194; 196].

Для загальнонаукових методів найголовнішим є діалектичний та системний методи пізнання, через які регіон розглядається як складна соціо-економіко-екологічна система, що в процесі свого розвитку постійно взаємодіє з іншими суб'єктами інституціонального середовища держави. Водночас до міждисциплінарних методів належать такі, як порівняльний, економіко-математичний, балансовий та методи системного аналізу. Вказані методи дають змогу виявити вплив тих чи інших суспільних явищ на дослідження в суміжних сферах людської діяльності.

Ми поділяємо використання методологічних підходів до оцінки рівня інклюзивності сталого регіонального розвитку, які пропонують науковці «Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» [82;182]. Проте вважаємо за доцільне доповнити методику розрахунком зведеного індексу, який дасть змогу вирівняти обсяги валового регіонального продукту в межах економічного простору держави [100; 120].

Пропонуємо модель інституціонального базису територіальної організації господарства, серед методологічних компонентів якого визначено основні закономірності його функціонування. Їх вивчення дає змогу обрати оптимальний вектор генерування інституціонального ядра та найбільш ефективні варіанти осучаснення такого базису при розробці та впровадженні прикладних положень його модернізації.

Вважаємо, що модернізувати інституціональний базис територіальної організації господарства неможливо без зміни базових принципів його функціонування, що об'єктивно необхідно, враховуючи перманентні зміни зовнішнього середовища, в якому розвиваються соціальні системи. Узагальнимо попередньо окреслені принципи (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Концептуальні положення функціонування та модернізації інституціонального базису територіальної організації господарства

Джерело: розроблено авторкою на підставі [203, с. 204; 167; 169-172; 179; 189].

Варто наголосити на потребі у розширенні групи принципів розвитку територіальної організації господарства принципом інклюзивності. У сучасних умовах важливим практичним компонентом забезпечення дієвості та ефективності подальшого стратегічного розвитку регіонів. Саме: принцип інклюзивності визначається в необхідності максимального залучення до економічного відновлення, розвитку регіонів країни всіх громадян, незважаючи на їх відмінності між собою за ознаками рівня доходу, рівнем освіти, місцем проживання, віком, статтю. Урахування такого принципу дає можливість формувати інституціональне забезпечення для розвитку регіонів в країні таким чином, щоб, крім врахування природних, демографічних чинників, враховувати й особливості сформованого інституціонального середовища в окремих регіонах, що, зрештою, дозволить сформувати як сприятливі умови для економічного їхнього розвитку, так і сприятиме зростанню можливостей для максимальної реалізації людського потенціалу громадянами країни.

На наше переконання сутність інституціонального базису територіальної організації господарства пропонуємо розглядати як цілісну сукупність сформованих інститутів, інституцій та зв'язків між ними, які взаємодіють, змінюються, формують умови для виникнення та розвитку нових інститутів та інституцій і створюють основу для здійснення територіальної організації господарства. При цьому відновлювально-реконструктивна парадигма модернізації економічних систем у післякризовий, руйнівний для них період перебування, дасть можливість описати сутність інституціонального базису територіальної організації господарства з урахуванням концептуальних підходів зазначеної парадигми, виокремити та розкрити зміст його базових закономірностей (відповідності розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин; консолідація нації та створення візії майбутнього держави з вектором на світовий цивілізований розвиток; подолання ексклюзивного бар'єра як інтерактивного чинника державотворення) і сучасних принципів модернізації. У подальшому це дасть змогу описати вплив

інституціонального забезпечення на ефективність територіальної організації продуктивних сил, конкретизувати особливості його трансформації в період відновлення розвитку економічних систем.

За методологічну основу дослідження інституційного середовища територіальної організації господарства як цілісного об'єкта аналізу, зазначимо, що магістральну роль у реалізації такого дослідження відіграють два наукові підходи: – системний підхід – метод, який використано для обґрунтування сутності територіальної організації господарства, базових особливостей її здійснення в різних умовах соціально-економічного розвитку регіонів країни; – інституціональний підхід – застосовано для вивчення інституціонального середовища, у якому відбувається територіальна організація господарства, що дозволяє враховувати вплив на розвиток окремих регіонів, сформованих в їхніх межах, формальних та неформальних інститутів.

Вважаємо, що об'єктивну оцінку модернізації інституціональної основи регіонального розвитку можливо здійснити провівши розрахунок композитного індексу регіонального розвитку на засадах інклюзивності.

Методика розрахунку зведеного індексу інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості пропонувані оцінні показники, на яких базується це дослідження, включають:

- середню тривалість здорового способу життя, коефіцієнт Джині, рівень бідності, стан соціогуманітарного простору, рівень інноваційної активності.

Наукове сприйняття модернізації продуктивних сил на засадах сталості передбачає екологічний моніторинг їхнього розвитку та функціонування. Незаперечним фактом є те, що екологізація регіонального розвитку є закономірним еволюційним процесом, але до екологізації підштовхують сучасні кризові явища. Екологічна безпека та сталість розвитку є багатограним, різнобічним вектором удосконалення та впровадження подальших реформ, сутність яких, зводиться до наповнення економіки процесами спрямованими на інноваційність, ефективність економічного зростання та підвищенню добробуту населення.

Однією зі складових композитного індексу інклюзивності на думку дисертантки є визначення рівня реального розвитку продуктивних сил. Відповідно до авторської методики пропонується дослідити потенціал сфери матеріального виробництва, рівень інфраструктурного облаштування окремих територій та збереження природного навколишнього середовища для майбутніх поколінь. У рамках дисертаційного дослідження запропоновано проаналізувати показники, які мають безпосередній вплив на регіональний розвиток та дозволяють об'єктивно оцінити якісний стан продуктивних сил.

Пропонуємо методику розрахунку композитного індексу інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості, котрий враховує реальність національних статистичних даних та передбачає оцінку рівня розвитку продуктивних сил, соціальної стратифікації та спадкоємності покоління, а також критерії економічної безпеки та сталості просторового розвитку. Схема дослідження оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості наведена на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Схема проведення дослідження оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості

Джерело: розроблено та запропоновано авторкою.

З метою поглиблення методологічних положень дослідження сучасного стану інклюзивного розвитку регіонів було розроблено методику визначення індексу такого розвитку. Аналіз зазначеного індексу дозволяє виявити регіональні диспропорції в інклюзивному розвитку, що надалі дає можливість формувати якісні практичні рішення і максимально залучати потенціал регіонів для економічного розвитку країни.

Композитний індекс інклюзивного розвитку регіону запропоновано визначати на основі аналізу трьох базових субіндексів, використовуючи наступну формулу:

$$КІРР = \alpha \cdot ІРПС + \beta \cdot ІССП + \gamma \cdot ІЕБСР, \quad (2.1)$$

де КІРР_t – композитний індекс інклюзивного розвитку регіону в t-періоді;

ІРПС – індекс розвитку продуктивних сил у t-періоді (I блок);

ІССП – індекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь в t-періоді (II блок);

ІЕБСР – індекс екологічної безпеки і сталості розвитку в t-періоді (III блок).

α , β , γ – вагові коефіцієнти, які відображають питому вагу кожного з елементів в композитному індексі інклюзивного розвитку регіону (рис. 2.5).

Відповідно до окресленої методики зазначений індекс визначається по кожному регіону в конкретний період t. У подальшому залежно від результатів його визначення всі регіони поділяються на чотири групи:

У процесі опису методики емпіричного дослідження стану інклюзивного розвитку регіону встановлено, що обґрунтування показників для аналізу такого стану повинно здійснюватися на основі дотримання таких принципів: системності, узгодженості та мінімальності .

І_{РПС} – **субіндекс реального стану продуктивних сил** ($\alpha = 40\%$ – вагомість блоку в композитному індексі)

$$I_{РПС} = \frac{\sum_1^n In_i^{РПС} * k_i}{n}$$

де $In^{РПС}$ – i показник у структурі субіндексу реального стану продуктивних сил:

- рівень зайнятості (приріст робочих місць) ($k = 0,3$);
- продуктивність праці (ВРП на 1 працівника) ($k = 0,3$);

- рівень ревіталізації засобів виробництва через зношеність основних засобів ($k = 0,1$);

- інвестиції в основний капітал у розрахунку на одну особу ($k = 0,1$);

- обсяги реалізації інноваційної продукції за межі України ($k = 0,2$);

k_i – питома вага i показника в структурі субіндексу реального стану продуктивних сил;

n – кількість i показників в структурі субіндексу реального стану продуктивних сил;

$I_{ССП}$ – субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління ($\beta=30\%$ – вагомість блоку у композитному індексі).

$$I_{ССП} = \frac{\sum_1^n In_j^{ССП} * k_j}{n}$$

де $In^{ССП}$ – j показник у структурі субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь:

- середня тривалість здорового способу життя ($k = 0,25$);

- коефіцієнт Джині ($k = 0,3$);

- рівень бідності (або медіанний дохід) ($k = 0,05$);

- стан соціогуманітарного простору ($k = 0,3$);

- рівень інноваційної активності ($k = 0,1$);

k_j – питома вага j показника в структурі субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь;

n – кількість j показників в структурі субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь;

$I_{ЕБСР}$ – субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку ($\gamma=30\%$ – вагомість блоку у композитному індексі).

$$I_{ЕБСР} = \frac{\sum_1^n In_m^{ЕБСР} * k_m}{n}$$

де $In^{ЕБСР}$ – m показник у структурі субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку:

- викиди забруднених речовин у атмосферне повітря ($k = 0,15$);

- скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти ($k = 0,15$);

- утворення відходів ($k = 0,15$);

- потужність очисних споруд ($k = 0,25$);

- інвестиції у збереження довкілля ($k = 0,3$);

k_m – питома вага m показника в структурі субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку;

n – кількість m показників у структурі субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку.

Обґрунтування показників щодо оцінювання інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості відповідає таким принципам їх групування, як:

- системності – що передбачає, що обрані для розрахунків показники повною мірою характеризують інклюзивність регіонального розвитку на засадах сталості та при цьому виокремлюють його особливості, а саме відповідно до реального стану продуктивних сил, соціальної стратифікації, спадкоємності покоління та екологічної безпеки і сталості розвитку регіонів;

- узгодженості – оціночні показники інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості не дублюються та не містять кореляційної залежності, що підтверджується та перевіряється в результаті проведення розрахунків інтегральних субіндексів;

- мінімальності – що одночасно передбачає максимально наближену оцінку досліджуваного предмета – інклюзивного розвитку регіонів, а також його виокремлених складових блоків та оптимальний набір оціночних показників для усунення обтяжливості процесу математичного моделювання та розрахунків.

У межах цього дисертаційного дослідження пропонується для оцінки сталого рівня регіонального розвитку використовувати критеріальний рівень валового регіонального продукту у розрахунку на 1 особу скорегованого на композитний індекс інклюзивності (рис. 2.6).

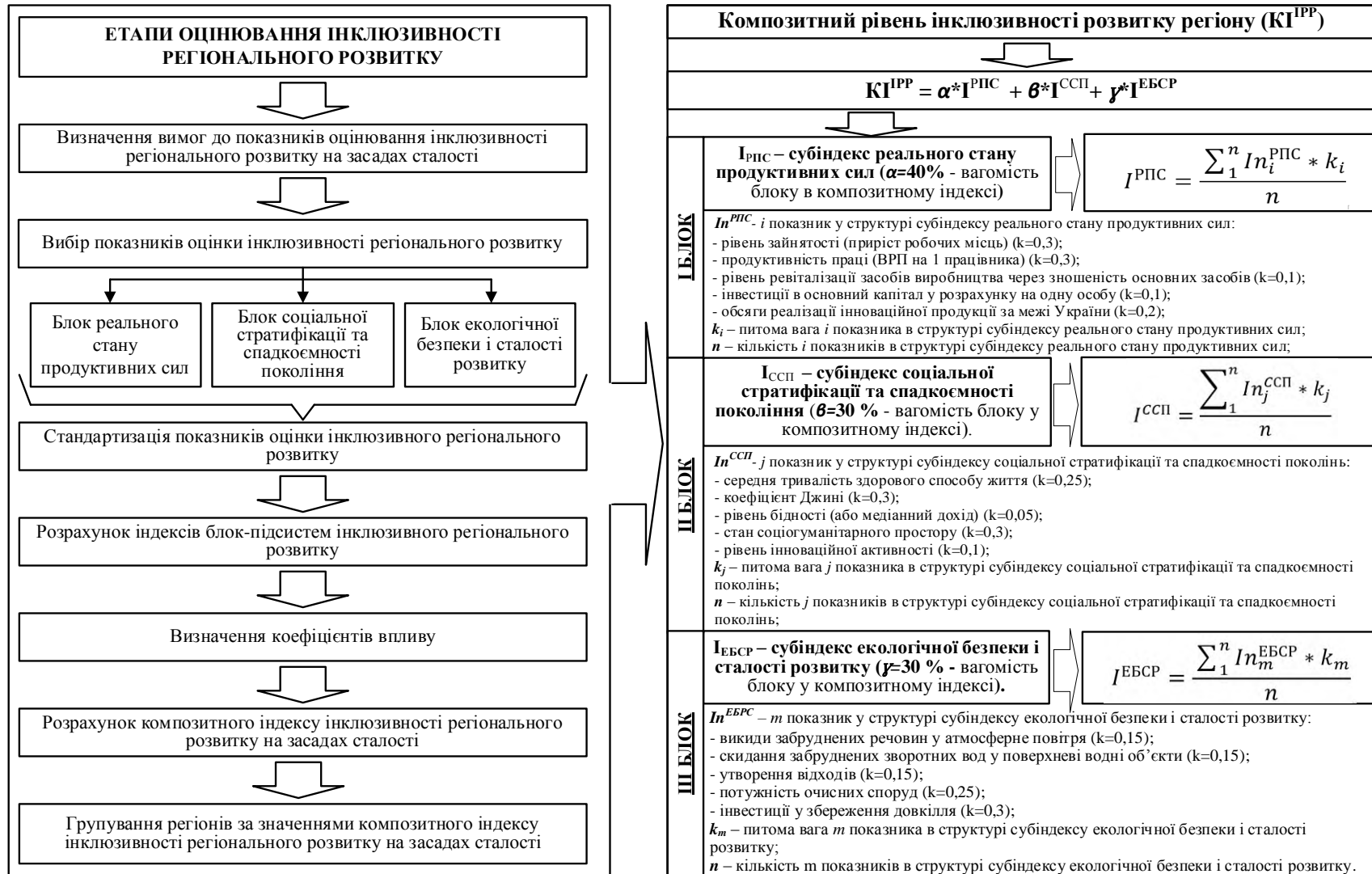

Рис. 2.6. Методичні положення визначення композитного індексу інклюзивного розвитку регіону

Джерело: розроблено авторкою.

Відповідно до окресленої методики зазначений індекс визначається по кожному регіону в конкретний період t . У подальшому залежно від результатів його визначення всі регіони поділяються на чотири групи:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{I група – високий рівень показника } (\geq 40 \text{ од.}); \\ \text{II група – рівень вище середнього } (\geq 30 \text{ од.} - < 40 \text{ од.}); \\ \text{III група – середній рівень } (\geq 20 \text{ од.} - < 30 \text{ од.}); \\ \text{IV група – низький рівень } (< 20 \text{ од.}). \end{array} \right.$$

На нашу думку, цей показник буде відповідати європейській практиці оцінки стану продуктивних сил та об'єктивно характеризувати рівень інклюзивності регіонального ландшафту України.

Здійснена оцінка рівня модернізації продуктивних сил регіонів України, виявляє зростаючу асиметрію регіонального ландшафту України, застарілі підходи до статистичних вимірювань, відсутність методологічного стратегування просторового розвитку з урахуванням рівня добробуту населення. Це висуває на порядок денний нову світоглядну парадигму, що ґрунтується на інклюзивності сталого розвитку, детальніше про яку мова піде в наступних розділах дослідження.

Дослідження впливу інституціоналізму на розвиток продуктивних сил регіонів України переконливо доводить, що стратегія державотворчого курсу в напрямку децентралізації владних повноважень є довгоочікуваною альтернативою й абсолютно виправданою, проте належної віддачі від ефективності його реалізації у форматі рівня і якості життя більшість населення країни ще не відчула, оскільки як і у 2014 році, так і сьогодні бракує глибоко продуманої, реалістичної і всебічно виваженої дорожньої карти системної модернізації, чіткого окреслення повноважень і відповідальності державного управління і місцевих органів публічної влади.

На нашу думку, врахування запропонованих методологічних засад процесів модернізації продуктивних сил, удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації економіки як елемента комплексу заходів сучасної державної регіональної політики сприятиме досягнення спроможності територіальних громад зокрема та сталого економічного розвитку країни загалом, забезпечення її процвітання.

Варто, сформувати новий рівень громадянської свідомості з високим статусом згуртованості нації, її колективного критичного мислення, створення нових знань і сталої передачі їх наступним поколінням, що єдина держава формується лише через ефективні територіальні громади та збалансовані регіони.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи методологічні положення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, варто зробити такі висновки:

1. Проведено аналіз методів пізнання особливостей функціонування та розвитку територіальної організації господарства, її інституціонального забезпечення, виокремлено магістральні наукові підходи до реалізації комплексного аналізу такого забезпечення, поглиблено науково-концептуальні засади забезпечення його ефективної модернізації; обґрунтовано методичний підхід до оцінки рівня інклюзивного розвитку регіонів.

2. На основі концептуальних положень зазначеної парадигми та методології інституціонального підходу було конкретизовано теоретичні та методологічні положення інституціонального базису територіальної організації господарства, обґрунтовано базові його компоненти та визначено специфічні особливості трансформації в результаті впливу екзогенних чинників. окреслено модель інституціонального базису територіальної організації господарства, серед методологічних компонентів якого визначено основні закономірності його функціонування. Їх вивчення дає змогу обрати оптимальний вектор генерування інституціонального ядра та найбільш ефективні варіанти осучаснення такого базису при розробці та впровадженні прикладних положень його модернізації. Також обґрунтовано, що модернізувати інституціональний базис територіальної організації господарства неможливо без зміни базових принципів його функціонування, що об'єктивно необхідно, враховуючи перманентні зміни зовнішнього середовища, у якому розвиваються соціальні системи.

3. Виокремлено та описано два наукові підходи до конкретизації змісту дефініції «інституціональний базис територіальної організації господарства», а саме: статичний підхід: інституціональний базис – сукупність інститутів, інституцій, які виникли еволюційним шляхом, розвиваються і впливають на ефективність територіальної організації господарства; системний підхід: інституціональний базис – складна система інститутів, інституцій, їх взаємодія, детермінація, перетворення, яка характерна процесу територіальної організації господарства, забезпечує її здійснення, трансформацію та удосконалення. Дефініційну сутність інституціонального базису територіальної організації господарства запропоновано розглядати як цілісну сукупність сформованих інститутів, інституцій та зв'язків між ними, які взаємодіють, змінюються, формують умови для виникнення та розвитку нових інститутів та інституцій і створюють основу для здійснення територіальної організації господарства.

4. Розроблено методологічну платформу дослідження формування та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, яку сформульовано на основі використання концептуальних положень інституціоналізму, теорії регіональної економіки та розміщення продуктивних сил, що дало можливість сформулювати гносеологічну модель пізнання сучасного стану й особливостей модернізації такого забезпечення, виокремити магістральні методи такої моделі, закономірності, сформулювати базові принципи її використання та розробити нові наукові підходи для вивчення актуальних тенденцій регіонального розвитку країни, опису макроекономічних змін, які впливають на такий розвиток.

5. Запропоновано розширити групу принципів та обґрунтовано їх сутність, зокрема: принцип інклюзивності – необхідність максимального залучення до економічного відновлення, розвитку регіонів країни всіх громадян, попри їх відмінності між собою за ознаками рівня доходу, рівнем освіти, місцем проживання, віком, статтю. Урахування такого принципу дає можливість формувати інституціональне забезпечення для розвитку регіонів

в країні таким чином, щоб окрім врахування природних, демографічних чинників, враховувати й особливості сформованого інституціонального середовища в окремих регіонах, що, зрештою, дозволить сформувати як сприятливі умови для економічного їхнього розвитку, так і сприятиме зростанню можливостей для максимальної реалізації людського потенціалу громадянами країни

6. Обґрунтовано теоретичні положення відновлювально-реконструктивної парадигми розвитку економічних систем, запропоновано розглядати її як об'єктивно та історично сформовану модель світоглядних поглядів на розвиток систем різної природи внаслідок їх попереднього фізичного руйнування, занепаду, пошкодження, яка базується на формуванні оновлених концептуальних підходів до відновлення таких систем з урахуванням стану їх функціонування, нових суспільних викликів, обставин та сучасних принципів забезпечення їх відбудови.

7. Удосконалено концептуальні положення проведення емпіричного аналізу сучасного стану інклюзивного розвитку регіону. Це було реалізовано через обґрунтування методики розрахунку композитного індексу інклюзивного розвитку регіону, у структурі якого виокремлено три субіндекси: субіндекс реального стану продуктивних сил, субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь та субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку. Поступове використання окресленої методики дозволило визначити значення зазначеного індексу для кожного регіону України та виявити сучасні тенденції їх інклюзивного розвитку.

Основні наукові результати було викладено в наступних роботах авторки [34; 234; 244; 236; 245; 252; 261; 330].

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА

3.1. Зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів

Досить важливим кроком для подальшої модернізації засад державної регіональної політики стала новостворена система адміністративно-територіального устрою та, власне, завершення першого етапу реформи децентралізації в Україні.

Ті зміни, які відбулися в контексті заходів щодо реформування повноважень органів влади та розгортання військової агресії Росії, стосуються не лише регіонального складника, як об'єкта державної політики. Зростання ролі мобільність ресурсів, капіталу, товарів і послуг дозволила підкреслити важливість факторів регіонального розвитку, які донедавна не були важливими, серед яких: географічне положення та територіальна близькість, тоді як традиційні, такі як наявність природних ресурсів, трудовий потенціал, енергетичні ресурси чи якість наявного матеріального капіталу зараз дещо втрачають значення для оцінки рівня регіонального розвитку та інституційного забезпечення територіальної організації економіки України.

Наш науковий пошук дозволив здійснити аналіз динаміки обсягу валового регіонального продукту в Україні у 2004-2021 рр. Дослідження засвідчило, що найбільший рівень зазначеного показника на кінець 2021 р. був притаманний саме столиці країни. Також лідерами за обсягами вироблених товарів і послуг у розрахунку на одну особу були Дніпропетровська обл. (186,7 тис. грн), Запорізька обл. (138,52 тис. грн), Київська обл. (162,7 тис. грн), Полтавська обл. (195,83 тис. грн) (рис. 3.1).

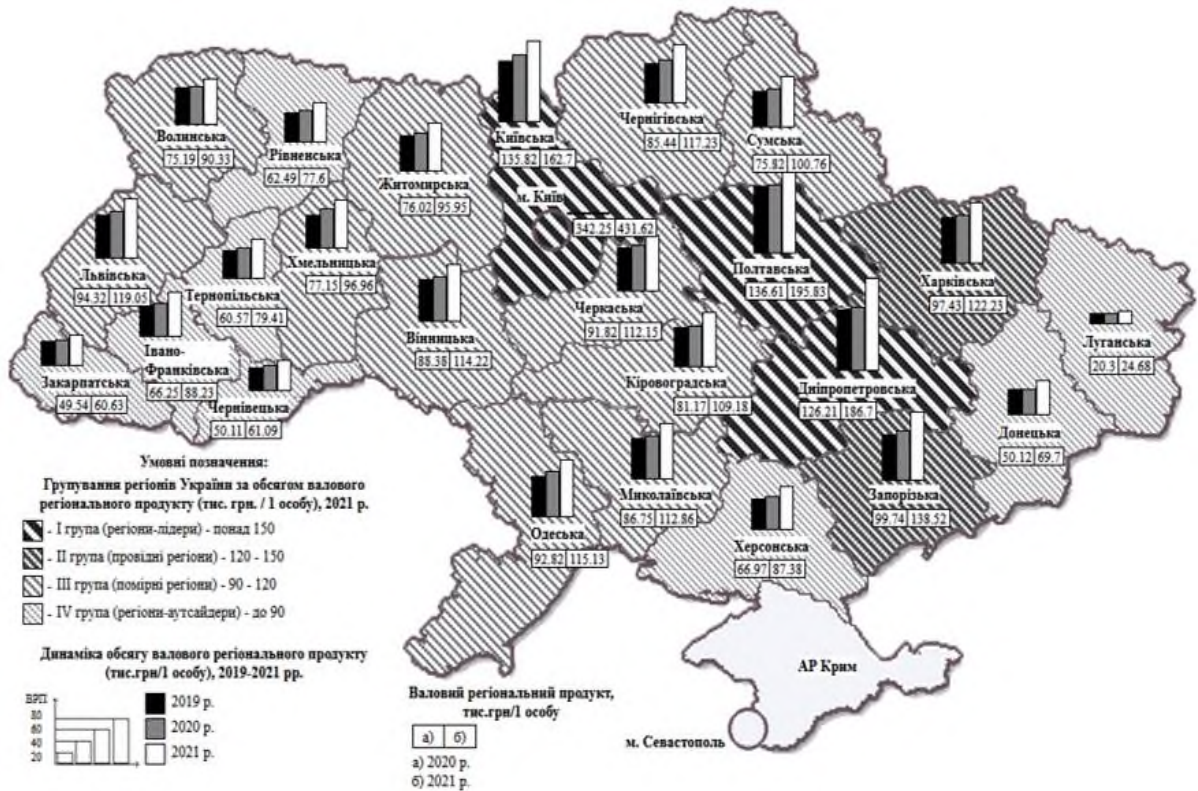

Рис. 3.1. Обсяг валового регіонального продукту в Україні в розрахунку на одну особу на кінець 2021 р., тис. грн

Джерело: побудовано авторкою.

Вагома увага була приділена детальному розгляду динаміки зміни субіндексів за всіма регіонами країни композитного індексу інклюзивного розвитку регіону.

Доцільно проаналізувати зайнятість і продуктивність праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів, а також враховуючи те, що тенденції та динаміку розвитку продуктивних сил регіонів України слід оцінювати в межах цього дослідження, то нами запропоновано не секторальний, а функціональний підхід до вимірювання критерію стану об'єктів і засобів праці, людського розвитку в контексті інклюзивності інституціональності просторових соціальних систем.

Однією зі складових композитного індексу інклюзивності є визначення рівня реального стану розвитку продуктивних сил. Відповідно до існуючої практики дослідження стану потенціалу промислового та сільськогосподарського виробництва, рівня інфраструктурного розвитку окремих територій, пропонується аналізувати показники, які безпосередньо впливають на

регіональний розвиток і, на нашу думку, зможуть об'єктивно визначити якісний стан продуктивних сил.

Одним із вагомих показників, що характеризує ресурсний потенціал регіонів України, є рівень капіталізації людського потенціалу (табл. 3.1, 3.2).

Таблиця 3.1

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	65,6	67,4	64,7	64,5	67,6	49,9	49,3
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	63,7	65,4	65,9	63,9	67,8	48,9	48,4
Волинська	62,9	64,7	60,3	56,1	58,7	44,2	43,8
Дніпропетровська	69,4	71,7	70,9	67,7	70,5	51,2	50,9
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	64,3	65,5	61,5	63,9	67,8	48,7	48,1
Закарпатська	63,6	64,7	62,6	60,6	62,9	49,2	48,4
Запорізька	67,1	69,5	65	64,9	68,5	49,5	49,2
Івано-Франківська	57,6	60,4	60,3	60,3	62,9	49,1	48,9
Київська	65,9	67,8	67,7	67,9	69,9	51,6	50,7
Кіровоградська	65,0	66,9	62,5	62,4	65,4	46,0	45,5
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	64,1	65,3	63,9	64,8	67,0	50	49,7
Миколаївська	66,5	68,8	67,6	66,2	69,4	50,8	49,8
Одеська	65,3	66,8	65,8	65,3	68,1	50,6	50,2
Полтавська	65,9	67,7	63,6	63,8	66,8	48,0	47,1
Рівненська	60,8	62,7	60,4	57,8	64,0	51,4	50,7
Сумська	63,1	65,7	64,0	65,6	70,3	49,8	48,6
Тернопільська	59,0	60,4	58,9	58,4	62,3	45,8	45,1
Харківська	67,5	70,3	69,1	71,0	73,3	53,1	52,4
Херсонська	66,4	66,9	65,7	66,3	70,5	50,5	49,8
Хмельницька	65,3	66,2	61,3	63,2	66,1	48,5	47,7
Черкаська	67,4	68,7	66,7	67,5	71,3	49,3	48,3
Чернівецька	57,5	59,3	56,3	58,0	61,2	52,0	51,3
Чернігівська	64,3	66,2	64,7	65,6	70,3	48,6	47,7
Мінімальне значення	57,5	59,3	56,3	56,1	58,7	44,2	43,8
Максимальне значення	69,4	71,7	70,9	71,0	73,3	53,1	52,4

Джерело: розроблено авторкою на підставі [144].

Максимальне значення субіндексу реального стану продуктивних сил у 2022 р. характерне для Вінницька області (51,3 %), а мінімальне – для Тернопільської області (3,6 %), тобто різниця становить більше ніж 4 рази. Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Вінницька (51,3 %), Київська (15,2 %), Дніпропетровська (12,8 %), Харківська та Полтавська (по 9,6 %), які посіли, відповідно, перші п'ять місць в рейтингу.

Динаміка зайнятості та рівня безробіття в Україні

Період	Стан зайнятості населення, осіб				Рівень безробіття (у % до активного населення)	Зареєстрованих безробітних (тис. осіб)
	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення		
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,43	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,68	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,30	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,67	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,17	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,79	891,9
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,37	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,88	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,89	596
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,63	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,82	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,55	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,12	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,70	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,70	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,51	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,69	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,87	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,12	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,55	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,89	459,2

Примітка. З 2014 р. – не враховуючи окуповані території (АРК, Севастополя та частини Донбасу).

Джерело: розроблено автором на підставі [143].

До групи провідних регіонів слід віднести Львівську (9,4 %), Одеську (8,6 %), Запорізьку (8,3 %), Житомирську (7,9 %) та Хмельницьку (7,7 %) області, які обійняли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника нижче за середнє характеризували такі області: Херсонська (6,8 %), Сумська (6,4 %), Чернігівська та Івано-Франківська (по 5,8 %), Волинська (4,6 %).

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Тернопільська (3,6 %), Кіровоградська (3,7 %), Закарпатська (4,4 %), Волинська (4,6 %) області, посідаючи з 21-го по 24-е місця в рейтингу.

Максимальне значення вагового коефіцієнта індексу соціальної стратифікації та спадкоємності покоління у 2022 р. характерне для Вінницької області (44,7 %), а мінімальне – для Черкаської області (8,3 %) (рис. 3.2-3.3).

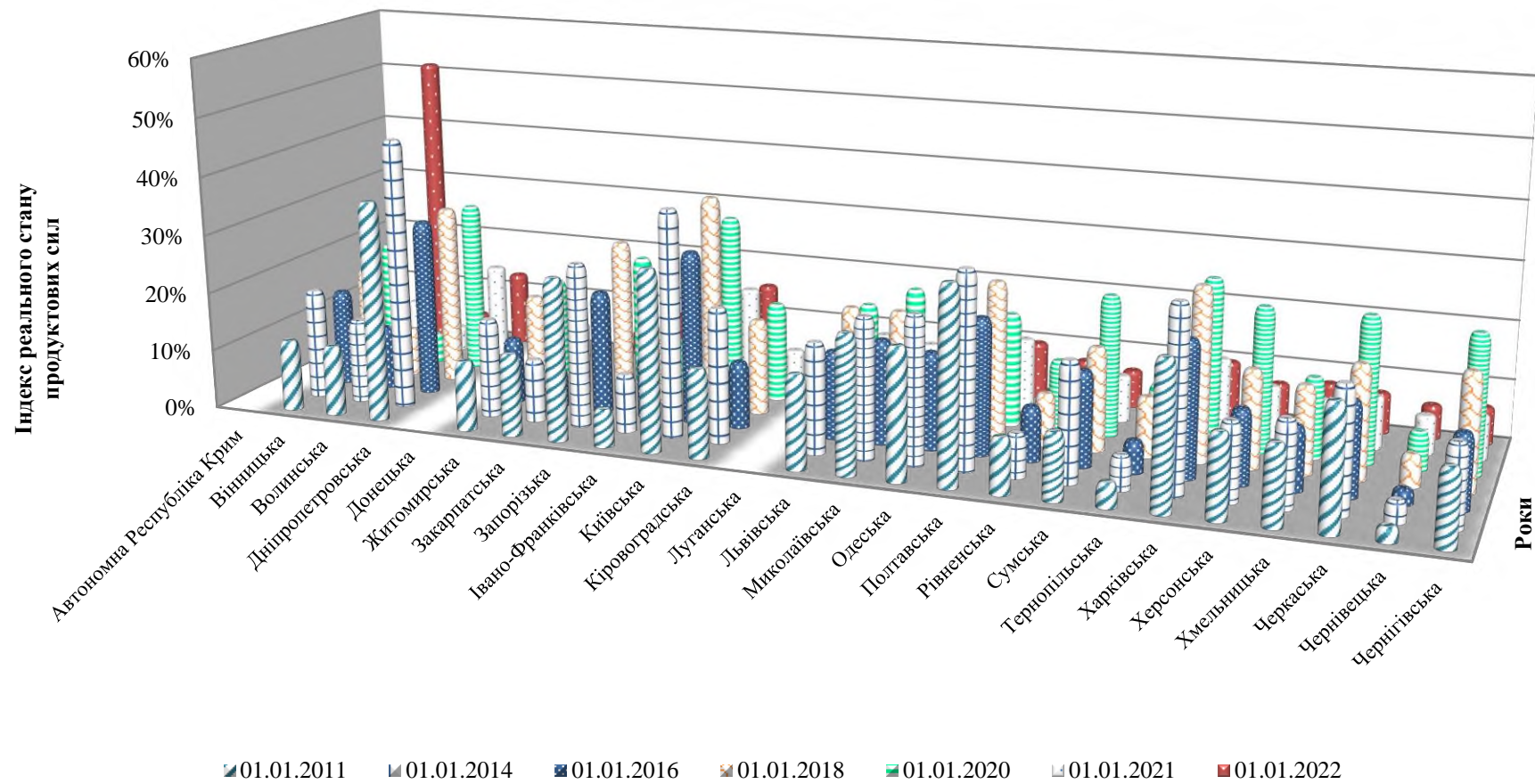

Рис. 3.2. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта за період 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної статистики України [57].

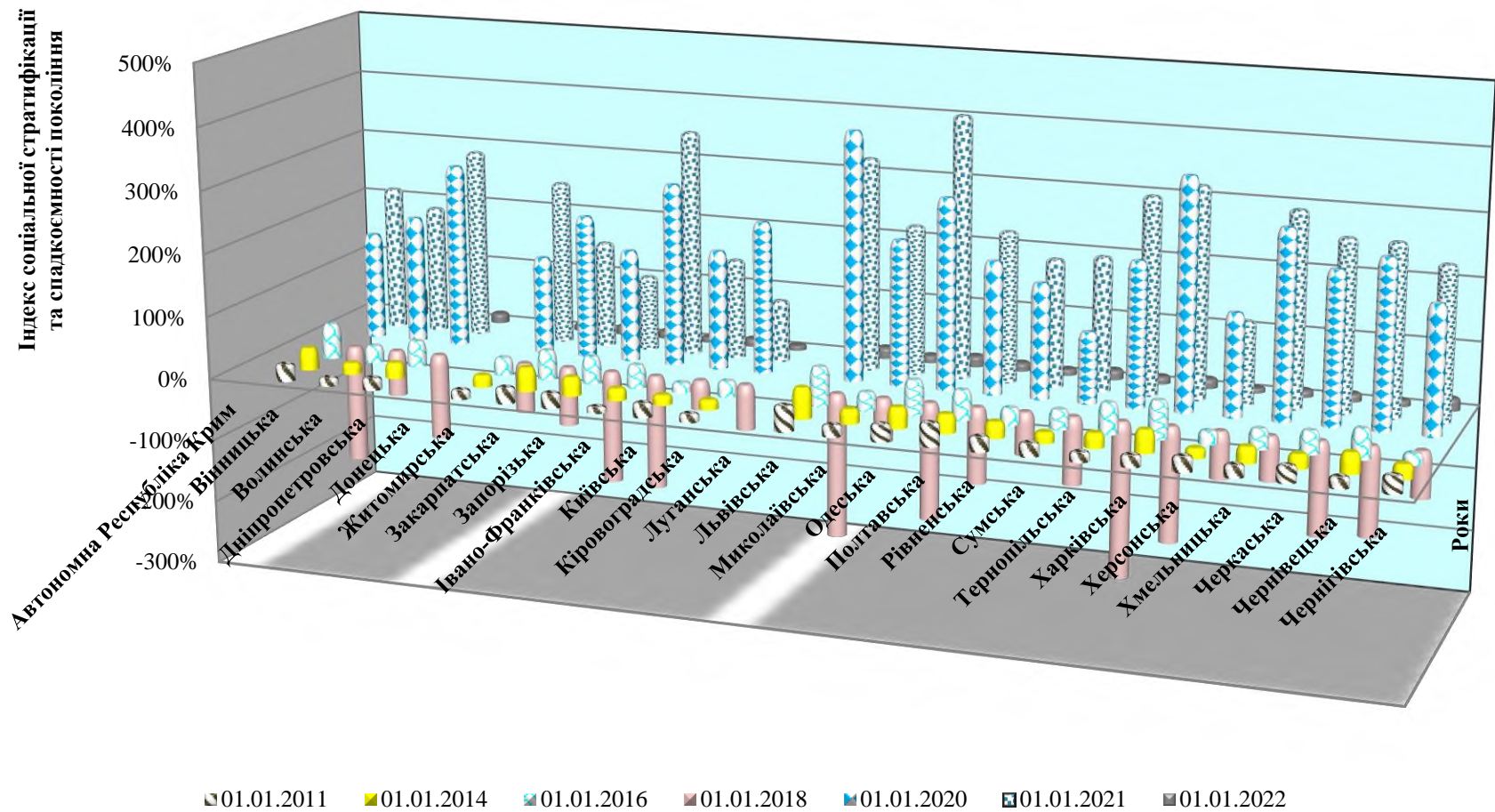

Рис. 3.3. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта за період 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної статистики України [57].

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Вінницька (44,7 %), Чернігівська (19,8 %), Львівська (18,4 %), Одеська (18,1 %), Дніпропетровська та Сумська (16,1 %), які посіли, відповідно, перші шість місць у рейтингу. До групи провідних регіонів слід віднести Харківську (15,6 %), Закарпатська та Полтавська (по 13,8 %), Черкаська (13,3 %) області, які посіли з 7-го по 10-е місце в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника нижче середнього характеризували такі області: Запорізьку, Тернопільська (по 12,6 %), Миколаївська (12,3 %), Волинська (12,2 %), Хмельницька (11,8 %).

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Рівненська (10,5 %), Чернівецька (10,1 %), Житомирська (9,8 %), Івано-Франківська (9,0 %) та Кіровоградська (8,5 %) та Херсонська (8,3 %) області.

Максимальне значення вагового коефіцієнта індексу екологічної безпеки і сталості розвитку характерне Донецькій області (0,067), а мінімальне – Полтавській області (0,041).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Київська (6,3 %), Запорізька (6,1 %), Харківська (5,9 %), Дніпропетровська (5,6 %).

До групи провідних регіонів слід віднести Хмельницьку (4,9 %), Херсонську (4,8 %), Житомирську, Волинську та Одеську (по 4,7 %) області.

Групу регіонів зі значенням показника нижче середнього характеризували такі області: Вінницька, Закарпатська, Кіровоградська та Тернопільська, Чернівецька (по 4,6 %).

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернігівська та Черкаська, Миколаївська та Івано-Франківська (4,5 %), Львівська та Сумська (4,4 %), посідаючи останні місця в рейтингу.

Максимальне значення композитного рівня інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості у 2019 р. характерне Львівській області (0,677), а мінімальне – Донецькій області (-2,673) (рис. 3.4, 3.5).

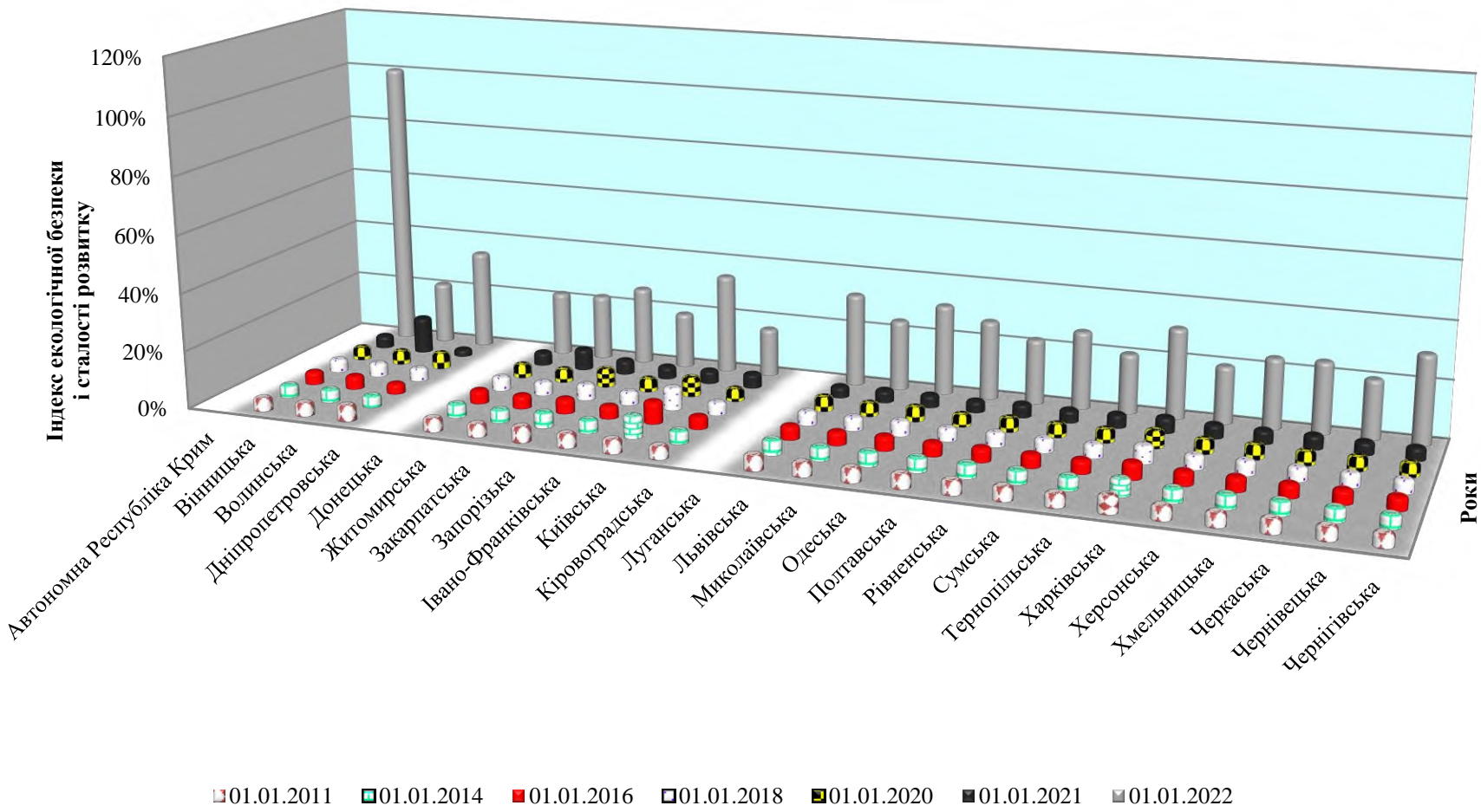

Рис. 3.4. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта за період 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної статистики України [57].

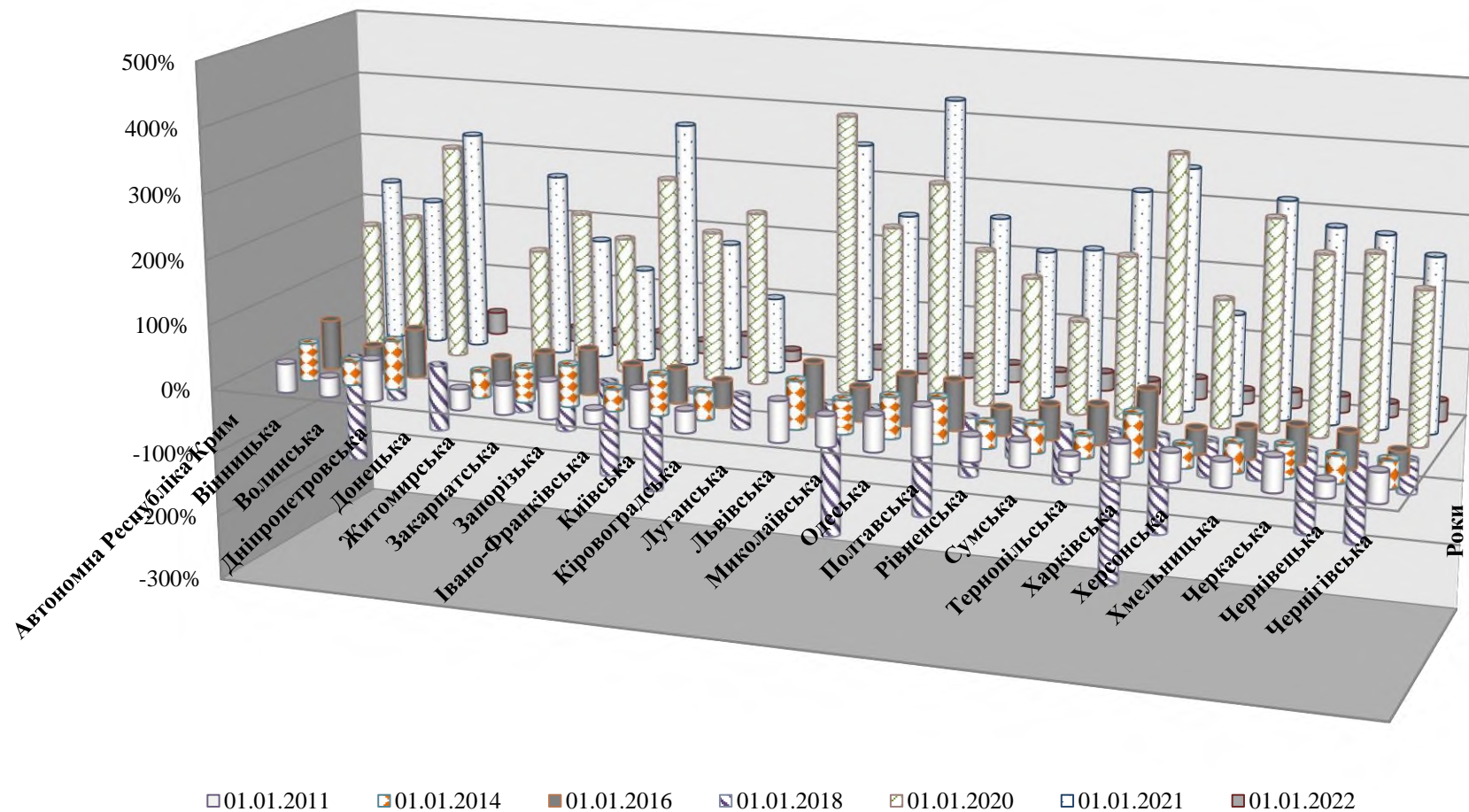

Рис. 3.5. Композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості за 2010-2022 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної статистики України [57].

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Львівська та Одеська області, які посідали провідні місця в рейтингу.

Групу регіонів із середніми показниками характеризували такі області: Харківська, Чернігівська, Полтавська, Запорізька, Сумська.

До регіонів зі значенням показника нижче середнього увійшли такі області: Черкаська, Миколаївська, Хмельницька, Закарпатська, Рівненська, Житомирська. Останні місця в рейтингу посідали Волинська, Тернопільська, Чернівецька та Херсонська області.

За результатами аналізу, максимальне значення цього показника рівня зайнятості населення у 2022 році характерне для Харківської області (52,4 %), а мінімальне – для Волинської області (43,8 %).

Регіонами-лідерами також стали Чернівецька (51,3 %), Дніпропетровська (50,9 %), Київська (50,7 %), Рівненська (50,7 %) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До групи основних регіонів увійшли Одеська (50,2 %), Миколаївська (49,8 %), Херсонська (49,8 %), Львівська (49,7 %) та Запорізька (49,2 %) області, які обіймають з 6 з 10 по 10 місце в рейтингу.

Групу регіонів із рівнем зайнятості, нижчим за середній, склали такі області, як Івано-Франківська (48,9 %), Вінницька (48,4%), Сумська (48,6 %), Черкаська (48,3 %), Закарпатська (48,4 %), Житомирська (48,1 %), Чернігівська (47,7 %), Хмельницька (47,7 %), Полтавська (47,1 %), Кіровоградська (45,5 %), Тернопільська (45,1 %) які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

Одним із найважливіших показників, що характеризує якісні зміни обсягів суспільного виробництва в регіональному розрізі, є продуктивність праці. Треба підкреслити, що останнім часом його аналізу не приділяється належного значення (табл. 3.3).

Динаміка стану продуктивності праці в розрізі регіонів України

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	23600	33473	46413	70233	94661	101138	122860
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	14332	22303	37270	58384	83175	88380	116478
Волинська	13916	19817	30387	49987	73215	75193	96699
Дніпропетровська	34709	46333	65897	97137	122379	126209	155098
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	14616	20286	30698	49737	70247	76017	94275
Закарпатська	12278	17044	22989	34202	48861	49538	60467
Запорізька	23657	30526	50609	75306	91498	99738	124107
Івано-Франківська	14814	24022	33170	46312	63254	66245	82777
Київська	26140	39988	60109	90027	123267	135817	168978
Кіровоградська	15533	25533	39356	55183	77816	81166	105053
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	16353	24937	37338	58221	85198	94317	116923
Миколаївська	20276	27355	41501	60549	82149	86750	106678
Одеська	22544	29118	41682	62701	82903	92823	108564
Полтавська	29652	39962	66390	106248	134449	136608	179843
Рівненська	13785	19003	30350	42038	58332	62485	76998
Сумська	15711	23517	37170	51419	70576	75815	95074
Тернопільська	11713	16819	24963	38593	54833	60565	73922
Харківська	23639	31128	45816	69489	92864	97428	119383
Херсонська	14346	19311	30246	45532	59987	66973	81414
Хмельницька	13602	20165	31660	49916	65916	77153	94658
Черкаська	17325	26168	40759	59697	86319	91817	116078
Чернівецька	10939	15154	20338	31509	46136	50110	59218
Чернігівська	15406	22603	35196	55198	78118	85435	107163
Мінімальне значення	10939	15154	20338	31509	46136	49538	59218
Максимальне значення	34709	46333	66390	106248	134449	136608	179843

Джерело: розроблено авторкою на підставі [144].

У 2022 році беззаперечними лідерами за продуктивністю праці на одну особу були Полтавська (179 843 грн), Київська (168 978 грн) та Дніпропетровська (155 098 грн) області, які значно перевищували середній по Україні.

До основних регіонів також увійшли Запорізька (124 107 грн) і Харківська (119 383 грн), які разом з лідерами займають першу п'ятірку рейтингу.

Якщо порівнювати значення цього показника у 2022 році порівняно з 2010 роком, то серед областей, які змогли суттєво покращити свої позиції в рейтингу, слід відзначити: Сумську (+7,2 %), Чернігівську (+6,0 %) та Харківську (+5,8 %), а серед областей, в яких спостерігалася негативна динаміка, – Донецька (-6,2 %), Волинська (-4,2 %) та Закарпатська (-0,7 %).

Аналіз рівня роботи показав, що спостерігається зростання досліджуваного показника серед громадян усіх вікових груп. Винятком є лише категорія осіб 40-49 років, адже серед них рівень зайнятості знизився з 79,4 до 78,7 %.

Найвищий рівень зайнятості мають люди віком від 35 до 50 років (близько 80%), а найнижчий – 60-70 років (14 %) і 15-24 роки (31 %). Низький рівень зайнятості молоді пояснюється тим, що значна частина людей цього віку є студентами, які навчаються і тому не входять до контингенту активних працівників.

При цьому кількість зайнятих у міських поселеннях віком 15-70 років зросла на 143 тис. осіб (до 11,4 млн осіб), а рівень зайнятості зріс з 58,1 до 59,1 %. Чисельність зайнятого населення в сільській місцевості мала тенденцію до зростання, тобто з 74 тис. осіб до 5,2 млн осіб, а рівень зайнятості зріс з 55,0 до 56,2 %.

Слід зазначити, що протягом останніх років на ринку праці в Україні спостерігаються значні гендерні особливості, які пов'язані з тим, що серед чоловіків кількість зайнятих у віці 15-70 років зросла з 205 тис. осіб, тоді як серед жінок вказаний показник збільшився лише на 12 тис. осіб. До того ж серед чоловіків рівень зайнятості становить 64,0 %, а серед жінок вказаний показник лише 52,9 % [143].

Для України характерна позитивна динаміка скорочення чисельності громадян, що зайняті в неформальному секторі економіки. Визначення «неформальний сектор економіки» вперше трапляється в доповіді Міжнародної організації праці (МОП) з питань зайнятості, проголошеній у Кенії у 1972 р. У цій доповіді увагу акцентували на тому, що найбільшою проблемою зайнятості

є не кількісні показники безробіття, а існування значної кількості «працюючої бідноти», представники якої змушені працювати в нелюдських умовах, продукують товари та послуги, однак обсяг їхньої діяльності не фіксується та не регулюється державними органами влади. Таке явище в доповіді отримало назву «неформальний сектор економіки». Наголошено також і на тому, що деякі види діяльності неформального сектору за умови мінімального сприяння та підтримки державним управлінням змогли б забезпечити зайнятість ширшому колу осіб [145].

Варто також відзначити той факт, що неформальний сектор зменшує певну частину безробітних або частково зайнятих працівників, тим самим знімаючи соціальну напругу – створює додаткові робочі місця, сприяє збільшенню реальних доходів населення та збільшує пропозицію товарів і послуг на ринок [129].

Найбільшу питому вагу в неформальному секторі має виробництво товарів і послуг, виробництво і розподіл яких не суперечить чинному національному законодавству. Крім того, діяльність у неформальному секторі не завжди супроводжується свідомою несплатою податків, зборів, внесків на соціальне страхування чи недотриманням трудового законодавства. У наукових джерелах її називають «економікою виживання», «економікою бідності», «паралельною тіньовою економікою», «вимушеною економікою» тощо.

Слід зазначити, що серед працюючих громадян в Україні кожен п'ятий найманий працівник не перебував на обліку. Неформальна робота була найбільш поширеною у сільському, лісовому та рибальському господарствах (42 %), торгівлі, ремонті автомобілів (17 %) та будівництві (17 %).

Найбільша питома вага зайнятих у неформальному секторі економіки була характерна для Миколаївської, Івано-Франківської, Херсонської, Рівненської, Чернівецької областей – від 34 до 49 % зайнятого населення, а найменша – для Київської, Харківської та Полтавської областей – 10-11 % відповідно.

Безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років у 2019 році становило 1,5 млн осіб, хоча цей показник дещо знизився майже в усіх регіонах України. Так, найнижчий рівень безробіття спостерігався у Харківській (5,0 %), Києві (5,8 %), Одеській та Київській областях (відповідно 5,9 %), а найвищий у Луганській (13,7 %), Донецькій (13,6 %), Кіровоградській (11,0 %), Полтавській та Волинській областях (відповідно 10,6 %).

Зауважимо, що зниження рівня безробіття спостерігалось серед громадян віком від 15 до 39 років, але серед людей віком 40-49 років рівень безробіття зріс з 7,7 до 8,4 %, серед осіб 50-59 років - з 7,4 до 8,0 %. Найнижчим є рівень безробіття серед осіб віком 30-34 роки (7,3 %), а серед молоді до 25 років цей показник становив 15,4 % робочої сили відповідного віку (майже вдвічі більше, ніж серед усього населення).

Рівень зайнятості населення в Україні у 2019 році (67,6 %) порівняно з 2010 роком (65,6 %) зростає, зниження спостерігалось у 2015 та 2017 роках – 64,7 та 64,5% відповідно.

Регіональна диференціація рівня економічної активності зумовлена особливостями статево-вікової структури населення, загальною ситуацією на ринках праці, а також традиційно-культурною специфікою окремих територій.

До регіонів, у яких значення показника продуктивності праці в розрахунку на 1 особу по Україні наближається до середнього (101 138 грн), належать Львівська (94 317 грн), Черкаська (91 817 грн), Одеська (92 823 грн), Вінницька (88 380 грн) та Миколаївська (86 750 грн) області – з 6-го по 10-е місце в рейтингу.

Регіонами, які мали значення зазначеного показника значно нижче середнього по Україні, були: Чернігівська (85 435 грн), Хмельницька Житомирська (76 017 грн), Волинська (75 193 грн), Херсонська (77 153 грн), Сумська (75 815 грн), Кіровоградська (81 166 грн), Івано-Франківська (66 245 грн) та Рівненська (62 485 грн) області, які посідали з 11-го по 20 місце в рейтингу. Регіонами-аутсайдерами стали Закарпатська (49 538 грн) та Чернівецька (50 110 грн) області.

Таким чином, висновок про стан модернізації людського потенціалу свідчить про надзвичайно широку асиметрію його стану, яка значно погіршиться внаслідок вторгнення Російської Федерації в Україну, міграції високопродуктивного населення за межі країни. країни та втрата робочих місць внаслідок руйнування об'єктів матеріального виробництва та інфраструктури (до 30 %).

Крім людського потенціалу значну роль у складі продуктивних сил відіграють засоби виробництва, що складаються з предметів і засобів праці.

Слід зазначити, що навіть без урахування воєнного руйнування засобів виробництва в більшості регіонів України всі вони зазнали структурної деградації продуктивних сил, їх технологічної відсталості та високого ступеня використання основних фондів.

У ході дослідження автором зроблено спробу оцінити стан ревіталізації основних фондів за критеріями їх використання (табл. 3.4).

Водночас під ревіталізацією розуміється стан модернізації засобів виробництва для відновлення їх використання в рамках якісного оновлення існуючого виробничого апарату або його реконструкції відповідно до потреб ринку в продукції чи послугах. .

Аналіз показує, що максимальне значення рівня активізації засобів виробництва у 2022 році характерне для Волинської області (110 %), а мінімальне – для Кіровоградської області (81,7%). Регіонами-лідерами також були Дніпропетровська (107,2 %), Рівненська (107,2 %), Житомирська (107,1 %), Закарпатська (106,5 %), Одеська (107 %) області, які посіли перше місце у класифікації.

До групи регіонів-лідерів увійшли Запорізька (106,4 %), Хмельницька (106,4 %), Івано-Франківська (106 %), Львівська (104,8 %) та Тернопільська (105,2 %) області, які посіли з 7-го по 11-те місця в класифікації.

Рівень ревіталізації засобів виробництва, % (відсотки)

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	111,2	95,7	87,0	100,4	99,5	95,5	101,9
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	106,5	110,4	104	108,2	114,7	94,5	100,8
Волинська	126,7	102,9	98,6	105,7	94,9	95,7	110,0
Дніпропетровська	116,1	98,5	92,1	100,1	101	87,8	107,2
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	108,2	113,4	110	109,5	94,3	97,6	107,1
Закарпатська	142,9	96,9	79,7	100,3	86,1	92,7	106,5
Запорізька	107,8	97,1	95,3	106,2	95,5	92,9	106,4
Івано-Франківська	100,2	95,3	89,1	112	95,6	93,4	106
Київська	108	99,1	93	110,3	99,7	98,5	97,5
Кіровоградська	113,3	106,6	82,9	105,5	103,6	102,2	81,7
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	100,9	101,2	98,5	106	97	105,4	104,8
Миколаївська	110,3	96,5	91,1	101,5	98,3	102,6	99,3
Одеська	102,9	100,6	96,1	112,2	107,4	100,7	107
Полтавська	112,6	94,7	96,2	98,9	98,8	99,8	101,2
Рівненська	129,6	91,4	100,3	109,3	106,9	97,3	107,2
Сумська	93,5	107	98,4	101,7	98,3	95,5	102
Тернопільська	102,5	99,5	92,1	108,5	98,3	91,7	105,2
Харківська	105,8	94,5	88,2	106,1	96,7	95,8	93,5
Херсонська	100,5	92,4	98,1	103,2	104,4	104,8	95,1
Хмельницька	104,9	97,6	95,7	101,6	85,5	98	106,4
Черкаська	117,1	95,2	90,8	99,1	101,3	96,8	98,3
Чернівецька	111,9	103,7	98,3	106,7	100,3	85,9	97,3
Чернігівська	99,8	89,6	91,2	96,5	89,9	93,2	97,6
Мінімальне значення	93,5	89,6	79,7	96,5	85,5	85,9	81,7
Максимальне значення	142,9	113,4	110,0	112,2	114,7	105,4	110,0

Джерело: розроблено авторкою на підставі [144].

Групу регіонів зі значенням показника рівня ревіталізації нижче середнього формували такі області, як Сумська (102 %), Полтавська (101,2 %), Миколаївська (99,3 %), Черкаська (98,3 %), Чернівецька (97,3 %), Чернігівська (97,6 %), Херсонська (95,1 %), Київська (97,1 %), Вінницька (100,8 %), Харківська (93,5 %), які посідали з 12-го по 21-е місця в рейтингу.

Статистичні дані свідчать, що максимальний обсяг інвестицій в основний капітал у 2022 році спостерігається в Київській області (28 798 грн), а мінімальний – у Закарпатській (6544 грн) (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Інвестиції в основний капітал у розрахунку на 1 особу, грн

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	4137,9	5908,9	6399,9	10598,0	14907,0	12223,9	16031
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	2163,0	3781,6	4610,2	7451,8	10172,5	8888,8	12286
Волинська	1708,5	3139,5	5929,3	6790,8	12287,4	8884,5	14269
Дніпропетровська	4791,6	6798,9	7944,9	13294,8	20999,3	18568,1	23700
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	1567,5	2274,4	3229	6244,4	6968,8	7708,3	9894
Закарпатська	1773,9	2189,2	3007	4478,7	7449,5	4067,6	6544
Запорізька	4410,3	4030	4431,1	9176,2	8772,5	9244,3	10296
Івано-Франківська	3178,7	3749	6964,6	7055,2	6802,5	4653,9	7089
Київська	6611,5	11875,7	14121,6	19840,4	28436,3	18414,8	28798
Кіровоградська	2107,2	4611,3	4180,6	7669,2	8354,8	7331	10263
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3491,9	4429,5	5317,1	9590,8	12431,1	9507,8	13203
Миколаївська	3729,6	3996,3	5161,2	9762,3	11157,3	26595	11826
Одеська	4087,7	6145,7	4190,7	9394,4	8903,2	22795	10017
Полтавська	4233,0	6975,8	5805,8	11225,3	16599,9	37380	13953
Рівненська	1683,0	2400,1	3735,0	5278,8	5830,9	13030	9208
Сумська	1878,3	2506,3	3281,8	6331,6	7210,5	15285	10096
Тернопільська	1974,2	3137,6	3595,3	6793,9	8864,2	18146	11104
Харківська	2935,9	5410,8	4151,1	7219,2	8627,4	20691	10066
Херсонська	1735,5	2256,6	2921,4	7012,4	11992,4	20012	12949
Хмельницька	2220,7	2655,7	5259,5	8224,4	8383,4	20608	11642
Черкаська	2200,5	2978,4	3606,6	6663,8	9522,7	18807	11091
Чернівецька	1902,4	2468,5	3075,6	3308,6	4552,4	9244	6942
Чернігівська	1726,2	2547,3	3407,8	7219,7	8828,9	18299	11668
Мінімальне значення	1567,5	2189,2	2921,4	3308,6	4552,4	4067,6	6544,2
Максимальне значення	6611,5	11875,7	14121,6	19840,4	28436,3	18568,1	28798,4

Джерело: розроблено авторкою на підставі [143].

До групи регіонів, що наближаються до середнього значення показника інвестицій в основний капітал у розрахунку на 1 особу по Україні (16031 грн), увійшли Дніпропетровська (23 700 грн), Волинська (14 269 грн), Полтавська (13 953 грн), Львівська (13 203 грн), Херсонська (12 949 грн) та Вінницька (12 286) області.

Суттєво нижчим від середнього по Україні було значення цього показника у таких областях, як Житомирська (9894 грн), Рівненська (9208 грн), Івано-Франківська (7089 грн).

Аутсайдери за цим показником – Чернівецька (6942 грн) та Закарпатська (6544 грн) області, які посіли останні місця в рейтингу.

Аналіз показує, що максимальне значення обсягу реалізації інноваційної продукції за межі України у 2022 році спостерігається в Запорізькій області (1 231 142 тис. грн), а мінімальне – у Рівненській області (19 657 тис. грн). (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Обсяги реалізації інноваційної продукції за межі України, тис. грн

Дата \ Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	3697574,4	16053359,7	10843801,4	5518834,9	18558591,9	47526197,0	30446728
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	309193,8	4085,9	2563,4	8216,9	56636,2	669645,0	55859
Волинська	295513,2	174989,3	168079,7	4797,0	292703,5	450488,0	115027
Дніпропетровська	854126,5	3062173,1	771455,7	141703,9	628585,8	6393062,0	1185901
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	165422,9	43619,4	64261,5	20733	78849,5	74817	44298
Закарпатська	878597,8	364268,4	424384,1	162308,3	44041,9	89199	49654
Запорізька	1978995,4	1172918,5	1351687,2	1092821,6	981394,4	1989522	1231142
Івано-Франківська	305774,9	290502,3	80408,3	59172,4	27755,1	238652	55241
Київська	607714,5	224453,8	137600,2	226954	766943	1501543	697223
Кіровоградська	356791,6	143369	59457,2	150888,4	546486	1421588	557882
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	383570,8	71775,5	123443,3	92872,5	154334,1	1253064,0	297818
Миколаївська	1514549,2	455961,4	14919,5	4945,3	97627,2	к/с	20690
Одеська	235849,0	201181,6	97995,5	28659,6	266950,7	824393,0	237465
Полтавська	5617452,3	1002590,8	497423,6	41911,9	22106,4	4300978,0	106524
Рівненська	78569,4	24704,5	21787,8	70078,0	2476,4	116767,0	19657
Сумська	1208800,9	1414589,8	1237343,5	331001,3	566760,0	412819,0	367870
Тернопільська	277422,1	7668,8	21552,6	230149,3	153388,4	532281,0	237008
Харківська	1473365,5	1545757,2	1762513,4	656429,7	384050,0	3157266,0	1006490
Херсонська	476055,1	21228,2	17904,7	3755,6	17780,7	420578,0	23723
Хмельницька	32309,1	76114,3	32392,2	46897,0	46921,9	387437,0	137161
Черкаська	1756904,5	64026,0	87233,3	59346,9	47254,4	549427,0	70281
Чернівецька	153883,6	28045,1	22265,7	133873,8	94388,4	к/с	89555
Чернігівська	1084672,3	35457,3	41029,1	908874,5	595781,5	325742,0	341005
Мінімальне значення	32309,1	4085,9	2563,4	3755,6	2476,4	74817,0	19657,1
Максимальне значення	5617452,3	3062173,1	1762513,4	1092821,6	981394,4	6393062,0	1231142,5

Джерело: розроблено авторкою на підставі [144].

Основними лідируючими регіонами також стали Дніпропетровська (1 185 901 тис. грн), Харківська (1 006 490 тис. грн), Київська (697 223 тис. грн), Кіровоградська (557 882 тис. грн), Сумська (367 870 тис. грн) і Чернігівська (3410 000 тис. грн) перші. шість місць у класифікації відповідно.

До групи лідерів увійшли Львівська (297 818 тис. грн), Одеська (237 465 тис. грн), Тернопільська (237 008 тис. грн), Волинська (115,027 тис. грн), Хмельницька (137 161 тис. грн) та Полтавська (106 008 тис. грн).

Групу регіонів із значенням показника обсягу реалізації інноваційної продукції за межі України нижче середнього склали такі області, як Чернівецька (89 555 тис. грн), Черкаська (70 281 тис. грн), Вінницька (55 859 тис. грн), Івано-Франківська (55 241 тис. грн), Закарпатська (49 654 тис. грн), Житомирська (44 298 тис. грн), Херсонська (23 723 тис. грн), Миколаївська (20 690 тис. грн) та Рівненська (19 657 тис. грн) (рис. 3.6).

Субіндекс реального стану продуктивних сил (40% - вагомість блоку у композитному індексі)

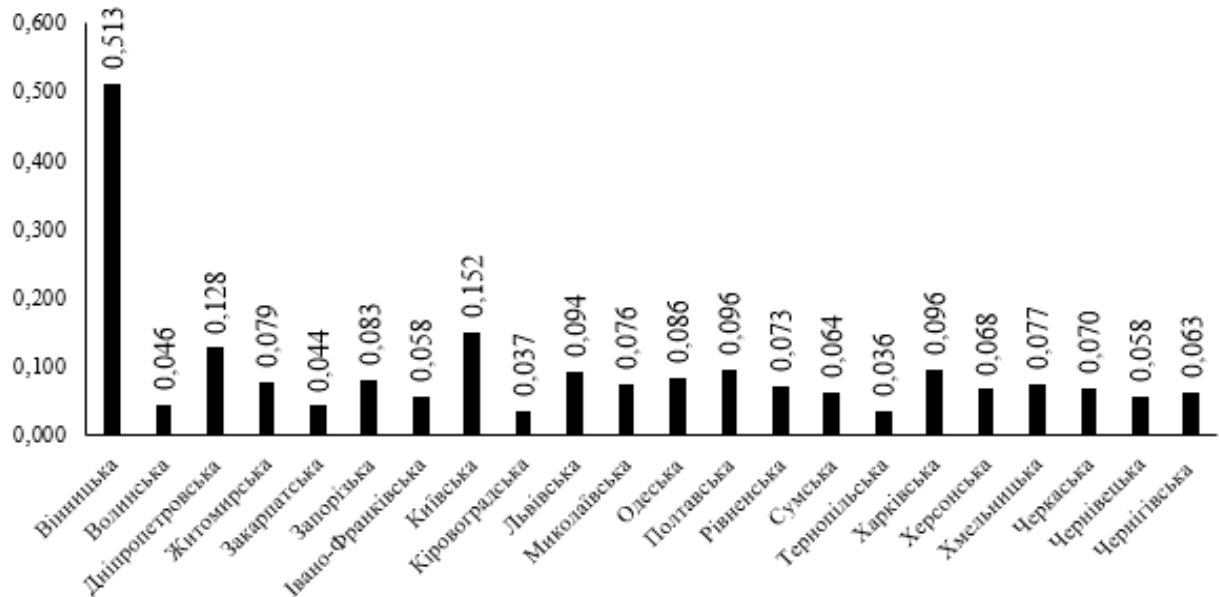

Рис. 3.6. Результати розрахунків субіндексів у структурі композитного індексу інклюзивного розвитку регіону на кінець 2021 р.

Джерело: складено авторкою.

Таким чином, аналіз показників субіндексу реального стану продуктивних сил дозволив проаналізувати показники зайнятості та продуктивності праці як фундаментальні передумови вагової капіталізації людського потенціалу регіонів. Проведені розрахунки по кожному із зазначених показників інтегрального параметра з урахуванням запропонованих вагових коефіцієнтів дозволили згрупувати регіони України за рівнем реального стану продуктивних сил. У підсумку встановлено, що провідні позиції на кінець 2021 р. залишаються за Вінницькою, Дніпропетровською, Київською, Львівською, Полтавською, Харківською областями. До групи провідних регіонів наближаються Житомирська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Хмельницька області. Традиційно аутсайдерами виступають: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області.

3.2. Стратифікація та спадкоємність поколінь у сучасному форматі

Цілі, задекларовані в рамках реалізації децентралізаційних перетворень, серед яких основними є підвищення рівня життя населення, покращення доступу до державних послуг незалежно від місця проживання та інші, можуть бути досягнуті лише з реалізацією системних знань. місця та ролі громад у розвитку держави.

Тобто основна увага зосереджена на питанні визначення норм споживання, рівня та купівельної спроможності доходів, а певним вимірником національного багатства виступає добробут людини.

Друга концепція оцінки якості життя базується на визнанні потреби людини задовольняти потреби не лише в матеріальних благах, а й в умовах для розвитку та життя. Тобто частковий перехід від макроекономічного розуміння, яке базується на створенні умов для якісного життя та всебічного розвитку людини.

Варто зазначити, що в процесі аналізу показників якості життя населення науковці досліджують непропорційність у володінні багатством, власністю, різними матеріальними благами та продукцією культури, використовуючи для цього термін «соціальна стратифікація».

Соціальна стратифікація (від лат. *Stratum* – прошарок і *facere* – робити, створювати) – це поділ суспільства на прошарки/страти, прошарки, між якими виникають структурні диспропорційності в доступі до матеріальних або символічних винагород і ресурсів.

У межах нашого дисертаційного дослідження вагомим критерієм Просторовий розвиток є станом соціального розшарування та спадкоємності поколінь. Показники оцінки, на яких базується це дослідження, включають: критерії інклюзивності, тобто доступність соціальних послуг для найбільш широких верств населення. Це:

- середня тривалість здорового способу життя (у розрахунку в роках);
- коефіцієнт Джині (у розрахунку до кількості осіб);
- стан соціогуманітарного простору (у розрахунку грн на 1 особу);
- рівень інноваційної активності;
- рівень бідності (у розрахунку у %).

Відповідно до глобального дослідження учених із США, Великої Британії, Нідерландів Індії, та ще багатьох інших країн, в Україні зафіксували найнижчий показник здорового життя у 2019 році серед усіх європейських країн [275].

Показовим є те, що з метою здійснення ґрунтового дослідження науковці аналізують ті роки, які прожили респонденти з поправкою на інвалідність (Disability-Adjusted Life Year, DALY). Загалом він визначає не лише кількість прожитих років, а і якість життя, тобто наявність чи відсутність загального «тягару» хвороб, кількість років, у які було погане здоров'я, настала інвалідність чи причини, наслідком яких стала смерть.

Прораховані DALY показники в Україні у 2019 році встановили 61,7 року. У аналітичному переліку серед європейських країн найближче за вказаним показником до України є Росія із показником 63,7 року. Однак найвищим показником DALY серед європейських країн є Словенія (70,1), Албанія (68,7) та Чехія (68,5), а загалом у світі – у Сінгапурі, там він становить 73,9.

DALY нижча за середню очікувану тривалість життя в країнах, оскільки останні не враховують роки, втрачені через погане здоров'я. Наприклад, середня тривалість життя в Україні становить 70,74 року, що майже на 10 років більше DALY (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Середня тривалість здорового способу життя з 2010 по 2022 роки, рік

Реґіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	70,44	71,37	71,38	71,98	72,01	72,30	70,74
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	71,5	71,93	72,01	72,70	72,69	72,24	71,70
Волинська	70,6	71,35	71,51	71,94	71,94	71,29	71,03
Дніпропетровська	69,2	69,97	69,92	70,91	71,07	70,17	69,55
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	69,1	69,31	69,61	70,40	70,28	69,72	69,25
Закарпатська	69,2	71,16	70,66	71,31	71,04	70,47	70,17
Запорізька	70,5	71,20	71,07	71,49	71,39	70,83	70,89
Івано-Франківська	70,5	73,08	73,18	73,78	73,59	72,83	71,84
Київська	72,5	70,01	69,99	70,46	70,46	69,72	71,39
Кіровоградська	69,5	69,61	70,27	70,50	71,22	70,11	69,62
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	72,6	73,08	73,33	73,49	73,45	72,42	73,04
Миколаївська	68,7	69,96	70,32	71,33	71,32	71,04	69,25
Одеська	69,0	70,33	70,36	71,09	71,35	71,31	69,48
Полтавська	70,4	70,89	71,22	72,07	71,92	71,16	70,72
Рівненська	70,8	71,16	71,35	71,62	71,99	71,24	71,01
Сумська	72,8	71,15	71,23	72,30	72,43	71,22	72,07
Тернопільська	71,2	73,23	73,35	73,58	73,69	73,05	72,24
Харківська	69,3	71,11	71,15	71,88	71,84	71,11	70,21
Херсонська	71,4	70,03	69,95	70,80	70,77	70,05	70,76
Хмельницька	70,9	71,73	71,77	72,18	72,64	71,80	71,29
Черкаська	72,6	71,46	72,04	72,20	72,16	71,77	72,17
Чернівецька	69,2	73,18	72,96	73,71	74,08	72,81	71,12
Чернігівська	73,7	70,05	70,23	71,18	70,68	70,08	72,08
Мінімальне значення	68,70	69,31	69,61	70,40	70,28	69,72	69,25
Максимальне значення	73,70	73,23	73,35	73,78	74,08	73,05	73,04

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, встановлено, що в Україні середня тривалість життя населення загалом нижча за середній світовий показник. Середня тривалість життя не тільки чоловіків, а населення загалом нижча, ніж середня по земній кулі й становить 63 роки у чоловіків і 73 роки – у жінок [40; 118].

Водночас проблема старіння населення та депопуляції в Україні не найвища в Європі. Частка населення 65+ у ЄС у середньому становить 19 %, у той час як в Україні – 17 %. Частка населення 60+ на – 20 %, тобто на фактичний, реальний працездатний вік в Україні – 27 %, а у ЄС – 31 %. Це, зокрема, свідчить про позитивну динаміку. При цьому депопуляція відбувається в багатьох країнах, у тому числі й у Японії, Німеччині, Італії, Португалії, Греції та багатьох інших країнах, де народжуваність менше за смертність [96].

Першопричиною депопуляції і старіння населення є довготривале збереження народжуваності на такому низькому рівні, що воно не забезпечує заміну батьківського покоління дітьми. Для того щоб покоління батьків замістилося поколінням дітей, тобто щоб хоча б наступне покоління було не меншим ніж попереднє, треба, щоб на одну жінку народжувалось 2,13-2,15 дитини. В Україні та в Європі починаючи з 1960-х років стільки дітей не народжується [96].

Учені доводять, що проблема депопуляції пов'язана не тільки із середньою тривалістю життя і смертністю, а з величезною передчасною смертністю. До прикладу, у 2019 році з тисячі 40-річних чоловіків в Україні до 65 років не доживає 343, тоді як у Швейцарії – 81, у Польщі – 210.

Аналіз показує, що найвища середня тривалість здорового способу життя у 2022 році була характерна для Львівської області (73,04 року), а найнижча – для Миколаївської області (69,25 року).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були також Тернопільська (72,24 року), Чернігівська (72,08 року), Сумська (72,07 року), Черкаська (72,17 року) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До основних регіонів увійшли Хмельницька (71,29), Сумська (72,43), Черкаська (72,16), Київська (71,39) та Івано-Франківська (71,84) області, які посіли 6-10 місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника тривалості здорового способу життя нижче середнього характеризує більшість областей, серед яких: Рівненська (71,01 року), Чернівецька (71,12 року), Вінницька (71,70 року), Волинська (71,03 року), Запорізька (70,89 року), Полтавська (70,72 року), Херсонська (70,76 року), Харківська (70,21 року), Закарпатська (70,17 року), Одеська (69,48 року), Кіровоградська (69,62 року) – 11-21 місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів увійшли Дніпропетровська (69,5 років) та Житомирська (69,25 року) області, які посіли в рейтингу 22-23 місця.

Іншим показником соціальної інклюзивності регіонального розвитку є коефіцієнт Джині (табл. 3.8).

Коефіцієнт Джині — це показник нерівності доходів у суспільстві, розроблений на початку 1900-х років італійським соціологом, демографом і статистиком Джині Коррадо. Проте, враховуючи, що економічна нерівність залишається найбільшою та найбільш суперечливою проблемою для України та світу загалом, індекс концентрації доходів – індекс Джині – є важливим індикативним аналітичним методом оцінки реального стану життя населення.

У 2022 році регіонами-лідерами за коефіцієнтом Джині стали Вінницька (0,259), Івано-Франківська (0,135), Закарпатська (0,255), Полтавська (0,253) та Одеська (0,243) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу.

До групи регіонів, які наблизилися до середнього значення коефіцієнта Джині, увійшли Житомирська (0,229), Дніпропетровська (0,220), Кіровоградська (0,223), Миколаївська (0,218) та Рівненська (0,223) області, які посіли з 6-го по 10-те місця в класифікації.

Коефіцієнт Джині з 2010 року по 2022 рік, тис. грн/особу

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	0,248	0,237	0,227	0,232	0,241	0,250	0,237
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,250	0,241	0,252	0,264	0,212	0,202	0,259
Волинська	0,192	0,183	0,189	0,209	0,254	0,236	0,178
Дніпропетровська	0,227	0,216	0,226	0,243	0,254	0,241	0,220
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,237	0,226	0,236	0,260	0,261	0,260	0,229
Закарпатська	0,258	0,247	0,257	0,215	0,242	0,235	0,255
Запорізька	0,209	0,198	0,206	0,252	0,216	0,211	0,207
Івано-Франківська	0,156	0,144	0,153	0,239	0,258	0,253	0,135
Київська	0,184	0,173	0,173	0,215	0,238	0,214	0,172
Кіровоградська	0,228	0,217	0,226	0,247	0,264	0,232	0,223
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,214	0,219	0,208	0,236	0,230	0,231	0,213
Миколаївська	0,224	0,213	0,222	0,220	0,232	0,225	0,218
Одеська	0,249	0,240	0,249	0,247	0,258	0,259	0,243
Полтавська	0,296	0,214	0,221	0,221	0,237	0,241	0,253
Рівненська	0,242	0,224	0,195	0,233	0,244	0,242	0,223
Сумська	0,198	0,189	0,197	0,213	0,201	0,226	0,190
Тернопільська	0,190	0,179	0,187	0,302	0,233	0,228	0,186
Харківська	0,210	0,201	0,211	0,206	0,219	0,228	0,203
Херсонська	0,192	0,181	0,190	0,227	0,246	0,234	0,180
Хмельницька	0,208	0,197	0,206	0,208	0,279	0,274	0,187
Черкаська	0,206	0,195	0,204	0,265	0,233	0,236	0,200
Чернівецька	0,234	0,214	0,209	0,207	0,231	0,245	0,216
Чернігівська	0,213	0,232	0,183	0,237	0,253	0,258	0,205
Мінімальне значення	0,156	0,144	0,153	0,206	0,201	0,202	0,135
Максимальне значення	0,296	0,247	0,257	0,302	0,279	0,274	0,259

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Регіонами, які демонстрували поглиблення розшарування населення, були: Чернівецька (0,216), Львівська (0,213), Запорізька (0,207), Харківська (0,203), Черкаська (0,200), Чернігівська (0,205), Хмельницька (0,187), Тернопільська (0,187) та Сумська (0,190) області.

Регіонами-аутсайдерами було визначено такі області – Херсонська (0,180), Київська (0,172) та Волинська (0,178).

На переконання експертів, попри оптимістичні показники Державної служби статистики, соціальна нерівність в Україні найбільша у світі. За оцінками окремих учених коефіцієнт Джині для України коливається від 0,3 до 0,6 [15, с. 14]. При цьому різниця в доходах між 10 % найбагатших і 10 % найбідніших, з урахуванням тіньових доходів сягає 40 разів [228, с. 117] (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Рівень бідності (або медіанний дохід) з 2010 року по 2022 рік, %

Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Регіон							
Україна	24,1	24,50	22,90	24,40	24,90	23,20	23,70
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	26,2	24,4	15,9	21,6	25,4	17,6	23,4
Волинська	37,4	32,5	20,2	16,3	37,9	25,5	19,2
Дніпропетровська	27,9	28,9	25,5	20,2	29,6	19,3	20,4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	40,8	39,4	24,8	36,2	39,6	27,9	32,8
Закарпатська	25,7	19,7	21,8	18,7	24,3	29,6	28,4
Запорізька	18,1	14,6	15,5	20,4	16,0	32,7	31,1
Івано-Франківська	21,8	29,6	11,6	8,2	26,6	12,6	17,2
Київська	18,2	23,4	22,9	34,4	17,5	27,7	24,5
Кіровоградська	39,6	32,7	30,0	21,9	39,4	34,0	20,2
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	29,1	28,3	19,0	16,9	30,2	24,4	22,7
Миколаївська	18,7	17,1	25,0	22,6	17,9	31,5	42,0
Одеська	25,9	31,8	28,5	31,0	27,5	19,4	19,1
Полтавська	26,0	22,6	20,6	22,8	24,7	18,8	24,0
Рівненська	33,7	48,7	44,5	46,0	38,3	27,9	24,9
Сумська	24,0	34,8	23,8	17,9	29,5	16,7	13,2
Тернопільська	37,3	41,3	20,6	25,0	39,7	22,2	31,3
Харківська	19,1	13,8	19,5	22,6	16,3	21,7	25,1
Херсонська	36,8	28,5	30,9	32,4	33,8	32,5	50,0
Хмельницька	28,8	27,3	36,8	27,8	29,2	34,7	28,3
Черкаська	14,1	18,6	20,4	23,9	14,6	17,6	21,9
Чернівецька	25,8	17,5	20,4	21,7	22,8	40,4	28,0
Чернігівська	19,7	18,6	7,6	10,8	19,8	18,9	19,9
Мінімальне значення	14,1	13,8	7,6	8,2	14,6	12,6	13,2
Максимальне значення	40,8	48,7	44,5	46,0	39,7	40,4	50,0

Джерело: розроблено авторкою на підставі [57].

Аналіз засвідчує, що найвищий рівень бідності (табл. 3.9) у 2022 р. характерний для Херсонській області (50,0 %), а найнижчий – для Сумської області (13,2 %).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником були Миколаївська (42,0 %), Житомирська (32,8 %), Тернопільська (31,3 %), Запорізька (31,0 %) області, які посіли перші п'ять місць у рейтинг відповідно.

До групи проблемних регіонів слід віднести Чернівецьку (28,0 %), Хмельницьку (28,3 %), Закарпатську (28,4 %), Харківську (25,1 %), Рівненську (24,9 %) та Київську (24,5 %) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника рівня бідності нижче середнього входять: Полтавська (24,0 %), Львівська (22,7 %), Кіровоградська (20,2 %), Черкаська (21,9 %), Одеська (19,1 %), Вінницька (23,4 %), Дніпропетровська (20,4 %), Волинська (19,2 %) області, які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернігівська (19,9 %) та Івано-Франківська (17,2 %) області.

Загальновизнаним фактом є те, що економічна нерівність гальмує людський розвиток, породжує соціальну напруженість, нестабільність, деградує економічні процеси на всіх рівнях.

Поточний стан економічної нерівності є надзвичайно великим на глобальному рівні та має тенденцію до зростання. Показово, що близько 70 % світового багатства належить 10 % населення.

У 2017 році в усьому світі 1 % найвищого населення володіє 33 % загального багатства, порівняно з 28 % у 1980 році. Зараз 50 % найнижчого населення володіють менше 2% світового багатства [350, с. 200].

Під соціальною інфраструктурою розуміється складна динамічна система, що складається з інституцій (освіти, спорту, культури, мистецтва, розваг, медицини), які функціонально пов'язані та взаємодоповнюють один одного [178, с. 30].

Як зазначають вітчизняні науковці, в Україні є потреба в розробці та впровадженні нового соціогуманістичного підходу до людського та просторового розвитку, фундаментальна інституційна основа якого – це насамперед науково обґрунтована, значно масштабніша та ефективніша за теперішню гуманітарна політика.

Основними суб'єктами фінансування в Україні є розпорядники бюджетних коштів (центральні та регіональні/місцеві органи влади), приватні компанії та корпорації, а також домогосподарства.

Для оцінки стану соціогуманітарного простору використано статистичні дані щодо обсягів реалізованих послуг у розрізі регіонів за видами діяльності, які, на нашу думку, об'єктивно характеризують доступність послуг для населення. Серед них послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги, мистецтва, спорту, відпочинку за кількістю населення у відповідному році. Оцінку стану соціогуманітарного простору регіонів України та призначення послуг наведено в таблиці. 3.10.

Таблиця 3.10

Стан соціогуманітарного простору з 2010 року по 2022 рік, грн/1000 осіб

Дата \ Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	8226,71	10425,27	14557,29	18063,95	2759,54	1376,98	2464,76
АРК	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	172,4	215,7	560,5	748,3	26,8	1004,9	1576,9
Волинська	94,9	110,4	299,1	359,8	24,0	500,4	1961,2
Дніпропетровська	225,0	234,1	501,0	738,8	76,3	1527,2	3078,9
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	141,8	141,9	294,2	361,8	20,5	1201,6	к/с
Закарпатська	253,0	356,8	532,0	730,9	82,2	к/с	1331,1
Запорізька	259,3	292,5	658,4	900,8	50,7	к/с	1504,7
Івано-Франківська	96,4	106,7	530,5	583,0	19,5	701,6	955,9
Київська	131,4	196,4	289,1	439,9	54,6	739,6	1814,3
Кіровоградська	77,6	61,6	191,7	286,5	57,2	к/с	к/с
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	508,1	545,4	781,5	1166,6	154,0	1391,7	2013,6
Миколаївська	155,9	179,9	314,1	367,0	77,9	1309,0	2533,5
Одеська	305,5	330,8	898,9	1379,6	94,9	2050,6	3315,9
Полтавська	260,4	302,2	677,6	714,8	36,7	576,0	791,3
Рівненська	139,7	169,7	347,7	302,1	22,0	330,0	к/с
Сумська	69,2	75,2	401,9	514,1	14,2	795,2	2029,2
Тернопільська	97,2	99,3	645,2	670,8	21,7	916,8	1112,7
Харківська	207,5	333,2	995,7	1271,2	153,3	1576,7	3205,4
Херсонська	151,5	178,9	394,0	575,7	37,4	к/с	889,6
Хмельницька	150,8	172,6	303,6	365,0	25,3	437,7	595,7
Черкаська	111,8	103,5	336,4	410,5	56,6	763,5	783,6
Чернівецька	122,6	131,5	497,0	667,5	37,1	к/с	к/с
Чернігівська	80,7	99,5	218,8	233,4	47,0	674,0	3187,8
Мінімальне значення	69,2	61,6	191,7	233,4	14,2	330,0	595,7
Максимальне значення	508,1	545,4	995,7	1379,6	154,0	2050,6	3315,9

Джерело: розроблено авторкою на підставі [144].

Максимальне значення показника стану соціогуманітарного простору в розрахунку на 1000 осіб у 2022 р. характерне для Одеської області (3315,9 грн), а мінімальне – для Хмельницької області (595,7 грн).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Харківська (3205,4 грн), Дніпропетровська (3078,9 грн), Чернігівська (3187,8 грн), Миколаївська (2533,5 грн), Сумська (2029,2 грн), які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До групи провідних регіонів слід віднести Львівська (2013,6 грн), Волинська (1961,2 грн), Київська (1814,3 грн), Запорізька (1504,7 грн) та Вінницька (1576,9 грн) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника стану соціогуманітарного простору в розрахунку на 1000 осіб нижче середнього характеризували такі області: Закарпатська (1331,1 грн), Тернопільська (1112,7 грн), Івано-Франківська (955,9 грн), Херсонська (889,6 грн), Полтавська (791,3 грн), Черкаська (783,6 грн) посідали з 11-го по 16-е місця в рейтингу.

На жаль, рівень зарплат найменший в Україні, на останньому місці в Європі. Порівнюючи середню заробітну плату в Україні і Європейськими країнами, то найближче сусідня Румунія, з результатом 819 дол. США.

В Україні спостерігається своєрідний феномен, який полягає в тому, що дані офіційної статистики свідчать про досить помірний ступінь нерівності, а населення та експерти переконані, що суспільство є дуже розшарованим, оскільки в Україні досить великий відсоток тіньової економіки, що заважає об'єктивній оцінці важливих соціальних показників [318, с. 47].

Показовим є також розрахунок коефіцієнта Джині. За офіційними даними Державної служби статистики України він має динаміку спаду, однак, ці данні не є об'єктивними, через те, що присутні висока тінізація національної економіки й небажання людей із високим доходами оприлюднювати свої справжні статки.

Впродовж останніх років в Україні спостерігаємо значне зростання показників бідності за базовими абсолютними критеріями. Так, рівень бідності за витратами нижче за фактичний прожитковий мінімум збільшився з 40,9 % у 2019 році до 51,0 %, а за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму – з 25,5 до 28,3 %. Рівень абсолютної бідності, розрахований, ґрунтуючись на законодавчо встановленому розмірі прожиткового мінімуму, збільшився і становив 2,1 проти 1,8 % у 2019 році.

Що стосується показників відносної бідності за 2020 рік, то рівень бідності за критерієм за витратами (75 % медіани сукупних витрат) зменшився на 3,6 в.п. і становив 22,1 %, а за критерієм з використанням еквівалентної шкали ЄС (60 % медіани сукупних доходів) зменшився на 0,9 в. п. і становив 11,4 % [57].

Рівень бідності серед:

- працюючих за відносним критерієм за витратами зменшився на 3,4 в. п. і становив 16,5% (за 2019 рік – 19,9 %), за абсолютним критерієм за доходами нижче за фактичний прожитковий мінімум збільшився на 1,7 в. п. і становив 17,3 % (у 2019 році – 15,6 %);

- осіб пенсійного віку (непрацюючих) за відносним критерієм витрат зменшилось на 2,4 в.п. і становив 26,0 % (у 2019 році – 28,4 %), за абсолютним критерієм доходів, нижчих за поточний прожитковий мінімум, зріс на 2,4 в.п. і становив 36,7 % (за 2019 рік – 34,3 %) [57].

Аналіз засвідчує, що найвищий рівень бідності у 2022 р. характерний для Херсонської області (50,0 %), а найнижчий – для Сумської області (13,2 %) (табл. 3.11).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником були Миколаївська (42,0 %), Житомирська (32,8 %), Тернопільська (31,3 %), Запорізька (31,0 %) області, які посіли відповідно перші п'ять місць у рейтингу.

До групи проблемних регіонів належать Чернівецька (28,0 %), Хмельницька (28,3 %), Закарпатська (28,4 %), Харківська (25,1 %), Рівненська (24,9 %) та Київська (24,5 %) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Рівень бідності (або медіанний дохід) з 2010 року по 2022 рік, %

Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	24,1	24,50	22,90	24,40	24,90	23,20	23,70
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	26,2	24,4	15,9	21,6	25,4	17,6	23,4
Волинська	37,4	32,5	20,2	16,3	37,9	25,5	19,2
Дніпропетровська	27,9	28,9	25,5	20,2	29,6	19,3	20,4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	40,8	39,4	24,8	36,2	39,6	27,9	32,8
Закарпатська	25,7	19,7	21,8	18,7	24,3	29,6	28,4
Запорізька	18,1	14,6	15,5	20,4	16,0	32,7	31,1
Івано-Франківська	21,8	29,6	11,6	8,2	26,6	12,6	17,2
Київська	18,2	23,4	22,9	34,4	17,5	27,7	24,5
Кіровоградська	39,6	32,7	30,0	21,9	39,4	34,0	20,2
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	29,1	28,3	19,0	16,9	30,2	24,4	22,7
Миколаївська	18,7	17,1	25,0	22,6	17,9	31,5	42,0
Одеська	25,9	31,8	28,5	31,0	27,5	19,4	19,1
Полтавська	26,0	22,6	20,6	22,8	24,7	18,8	24,0
Рівненська	33,7	48,7	44,5	46,0	38,3	27,9	24,9
Сумська	24,0	34,8	23,8	17,9	29,5	16,7	13,2
Тернопільська	37,3	41,3	20,6	25,0	39,7	22,2	31,3
Харківська	19,1	13,8	19,5	22,6	16,3	21,7	25,1
Херсонська	36,8	28,5	30,9	32,4	33,8	32,5	50,0
Хмельницька	28,8	27,3	36,8	27,8	29,2	34,7	28,3
Черкаська	14,1	18,6	20,4	23,9	14,6	17,6	21,9
Чернівецька	25,8	17,5	20,4	21,7	22,8	40,4	28,0
Чернігівська	19,7	18,6	7,6	10,8	19,8	18,9	19,9
Мінімальне значення	14,1	13,8	7,6	8,2	14,6	12,6	13,2
Максимальне значення	40,8	48,7	44,5	46,0	39,7	40,4	50,0

Джерело: розроблено авторкою на підставі [144].

Групу регіонів зі значенням показника рівня бідності нижче середнього входять: Полтавська (24,0 %), Львівська (22,7 %), Кіровоградська (20,2 %), Черкаська (21,9 %), Одеська (19,1 %), Вінницька (23,4 %), Дніпропетровська (20,4 %), Волинська (19,2 %) області, які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернігівська (19,9 %) та Івано-Франківська (17,2 %).

Стан соціогуманітарного простору також переконливо свідчить про гармонізацію суспільних відносин в частині рівновеликої доступності до сфери послуг.

Інтегральним індикатором інклюзивності інтелектуального потенціалу є рівень інноваційної активності населення (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Рівень інноваційної активності з 2010 року по 2022 рік, тис. грн/особу

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	0,83	0,83	0,89	0,90	0,82	1,25	1,36
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,022	0,024	0,030	0,012	0,037	0,033	0,042
Волинська	0,011	0,011	0,012	0,017	0,007	0,002	0,004
Дніпропетровська	0,050	0,050	0,144	0,100	0,102	0,079	0,124
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,019	0,032	0,028	0,016	0,021	0,015	0,016
Закарпатська	0,011	0,005	0,012	0,005	0,001	0,039	0,040
Запорізька	0,020	0,052	0,051	0,105	0,053	0,024	0,054
Івано-Франківська	0,042	0,040	0,025	0,022	0,020	0,034	0,038
Київська	0,026	0,031	0,046	0,045	0,043	0,138	0,147
Кіровоградська	0,016	0,018	0,024	0,034	0,014	0,002	0,007
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,065	0,055	0,066	0,057	0,037	0,033	0,037
Миколаївська	0,028	0,033	0,026	0,025	0,028	0,010	0,019
Одеська	0,036	0,029	0,034	0,036	0,030	0,014	0,019
Полтавська	0,023	0,015	0,029	0,019	0,037	0,038	0,038
Рівненська	0,012	0,018	0,012	-0,001	0,013	0,013	0,015
Сумська	0,024	0,018	0,025	0,042	0,033	0,002	0,011
Тернопільська	0,018	0,012	0,017	0,023	0,028	0,021	0,024
Харківська	0,143	0,141	0,109	0,148	0,118	0,128	0,124
Херсонська	0,013	0,014	0,020	0,010	0,009	0,045	0,038
Хмельницька	0,035	0,032	0,019	0,001	0,004	0,011	0,009
Черкаська	0,030	0,026	0,026	0,030	0,022	0,034	0,031
Чернівецька	0,012	0,007	0,009	0,001	0,000	0,043	0,034
Чернігівська	0,012	0,014	0,015	0,006	0,005	0,039	0,030
Мінімальне значення	0,011	0,005	0,009	-0,001	0,000	0,002	0,004
Максимальне значення	0,143	0,141	0,144	0,148	0,118	0,138	0,147

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

За статистичну базу в дослідженні рівня інноваційної активності регіонів ми обрали дані щодо:

- кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси);
- витрат на інновації промислових підприємств за джерелами фінансування;
- кількість науковців і винахідників у розрахунку на 100 тис. населення.

Отже, отримали змогу знайти рівень інноваційної активності регіону за інтегральним показником з урахуванням вагового коефіцієнта i -го року, застосувавши формулу:

$$P_{ia} \text{ } i\text{-го} = (V_{iPPVj} * kv_1 \text{ } i\text{-го} \text{ року} + V_{iPPPj} * kv_2 \text{ } i\text{-го} \text{ року} + V_{iPPj} * kv_3 \text{ } i\text{-го} \text{ року}) / \text{п.}$$

Максимальне значення показника рівня інноваційної активності у 2022 р. характерне для Київської області (0,147), а мінімальне – для Волинської області (0,004).

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Харківська (0,124), Дніпропетровська (0,124), які посіли провідні місця в рейтингу.

До групи провідних регіонів належать Запорізька (0,054), Вінницька (0,042), Закарпатська (0,040), Івано-Франківська (0,038), Херсонська (0,038) та Львівська (0,037) області.

Групу регіонів зі значенням показника рівня інноваційної активності нижче середнього характеризували такі області: Чернівецька (0,034), Чернігівська (0,030), Черкаська (0,031), Тернопільська (0,024), Миколаївська (0,019), Одеська (0,019), Житомирська (0,016), Рівненська (0,015) та Сумська (0,011) області.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Хмельницька (0,009), Кіровоградська (0,007) та Волинська (0,004) області, посідаючи останні місця в рейтингу.

Отже, нами розраховано рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління з урахуванням їхньої соціальної значущості й наукового інтересу дослідження. На основі аналізу середньої тривалості

здорового способу життя, коефіцієнта Джині, рівня бідності, стану соціогуманітарного простору та рівня інноваційної активності в регіональному вимірі можемо зробити такі висновки.

Аналіз рівня соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь (табл. 3.13-3.16) на сучасному етапі проводиться на основі концепції оцінки рівня життя через матеріальний стан і якість життя населення [170; 185].

Таблиця 3.13

*Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
станом на 01.01.2011 та 01.01.2014*

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
Дата	01.01.2011					01.01.2014				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,560	0,671	0,547	0,235	-0,085	0,668	0,942	0,696	0,319	0,139
Волинська	0,380	0,257	0,127	0,059	0,084	0,520	0,379	0,464	0,101	0,042
Дніпропетровська	0,100	0,507	0,483	0,355	0,000	0,168	0,699	0,567	0,356	0,332
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,080	0,579	0,000	0,165	-0,085	0,000	0,796	0,266	0,166	0,196
Закарпатська	0,100	0,729	0,566	0,419	0,060	0,472	1,000	0,831	0,610	0,000
Запорізька	0,360	0,379	0,850	0,433	0,001	0,482	0,524	0,977	0,477	0,343
Івано-Франківська	0,360	0,000	0,712	0,062	0,063	0,962	0,000	0,547	0,093	0,257
Київська	0,760	0,200	0,846	0,142	0,232	0,179	0,282	0,725	0,279	0,190
Кіровоградська	0,160	0,514	0,045	0,019	0,109	0,077	0,709	0,458	0,000	0,094
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,780	0,414	0,438	1,000	-0,085	0,962	0,728	0,585	1,000	0,366
Миколаївська	0,000	0,486	0,828	0,198	0,410	0,166	0,670	0,905	0,244	0,206
Одеська	0,060	0,664	0,558	0,539	0,130	0,260	0,932	0,484	0,556	0,174
Полтавська	0,340	1,000	0,554	0,436	0,187	0,403	0,680	0,748	0,497	0,077
Рівненська	0,420	0,614	0,266	0,161	0,089	0,472	0,777	0,000	0,223	0,100
Сумська	0,820	0,300	0,629	0,000	0,009	0,469	0,437	0,398	0,028	0,097
Тернопільська	0,500	0,243	0,131	0,064	0,099	1,000	0,340	0,212	0,078	0,055
Харківська	0,120	0,386	0,813	0,315	0,054	0,459	0,553	1,000	0,561	1,000
Херсонська	0,540	0,257	0,150	0,188	1,000	0,184	0,359	0,579	0,242	0,069
Хмельницька	0,440	0,371	0,449	0,186	0,015	0,617	0,515	0,613	0,229	0,199
Черкаська	0,780	0,357	1,000	0,097	0,183	0,548	0,495	0,862	0,087	0,156
Чернівецька	0,100	0,557	0,562	0,122	0,144	0,987	0,680	0,894	0,144	0,014
Чернігівська	1,000	0,407	0,790	0,026	0,009	0,189	0,854	0,862	0,078	0,068

Джерело: розроблено авторкою на підставі [57].

Варто зазначити, що важливим показником успішності впровадження реформ є рівень життя населення. Зазначена детермінанта є складним і багатоаспектним поняттям, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життя людини в суспільстві. Свідчення динаміки рівня соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь за 2016 та 2018 роки представлені в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

*Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
станом на 01.01.2016 та 01.01.2018*

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
Дата	01.01.2016					01.01.2018				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,642	0,952	0,775	0,459	0,154	0,680	0,604	0,646	0,449	0,089
Волинська	0,508	0,346	0,659	0,134	0,020	0,456	0,031	0,786	0,110	0,119
Дніпропетровська	0,083	0,702	0,515	0,385	1,000	0,151	0,385	0,683	0,441	0,677
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,000	0,798	0,534	0,127	0,139	0,000	0,563	0,259	0,112	0,112
Закарпатська	0,281	1,000	0,615	0,423	0,016	0,269	0,094	0,722	0,434	0,042
Запорізька	0,390	0,510	0,786	0,580	0,305	0,322	0,479	0,677	0,582	0,711
Івано-Франківська	0,955	0,000	0,892	0,421	0,114	1,000	0,344	1,000	0,305	0,157
Київська	0,102	0,192	0,585	0,121	0,272	0,018	0,094	0,307	0,180	0,310
Кіровоградська	0,176	0,702	0,393	0,000	0,110	0,030	0,427	0,638	0,046	0,236
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,995	0,529	0,691	0,734	0,423	0,914	0,313	0,770	0,814	0,387
Миколаївська	0,190	0,663	0,528	0,152	0,126	0,275	0,146	0,619	0,117	0,178
Одеська	0,201	0,923	0,434	0,880	0,179	0,204	0,427	0,397	1,000	0,246
Полтавська	0,430	0,654	0,648	0,604	0,148	0,494	0,156	0,614	0,420	0,133
Рівненська	0,465	0,404	0,000	0,194	0,022	0,361	0,281	0,000	0,060	0,000
Сумська	0,433	0,423	0,561	0,261	0,113	0,562	0,073	0,743	0,245	0,291
Тернопільська	1,000	0,327	0,648	0,564	0,053	0,941	1,000	0,556	0,382	0,162
Харківська	0,412	0,558	0,678	1,000	0,736	0,438	0,000	0,619	0,905	1,000
Херсонська	0,091	0,356	0,369	0,252	0,081	0,118	0,219	0,360	0,299	0,073
Хмельницька	0,578	0,510	0,209	0,139	0,073	0,527	0,021	0,481	0,115	0,013
Черкаська	0,650	0,490	0,653	0,180	0,126	0,533	0,615	0,585	0,154	0,209
Чернівецька	0,896	0,538	0,653	0,380	0,000	0,979	0,010	0,643	0,379	0,014
Чернігівська	0,166	0,288	1,000	0,034	0,040	0,231	0,323	0,931	0,000	0,044

Джерело: розроблено авторкою на підставі [57].

Крім того, рівень життя є однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризують не тільки добробут окремої людини, а й виступає показником для визначення результатів державної політики взагалі (табл. 3.15) [160, с. 216].

Таблиця 3.15

*Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
станом на 01.01.2020 та 01.01.2021*

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Дата	01.01.2020					01.01.2021				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,634	0,141	0,570	0,090	0,310	0,757	0,000	0,820	0,453	0,229
Волинська	0,437	0,679	0,070	0,070	0,058	0,471	0,472	0,536	0,189	0,002
Дніпропетровська	0,208	0,679	0,402	0,444	0,864	0,135	0,542	0,759	0,726	0,570
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,000	0,769	0,005	0,045	0,178	0,000	0,806	0,450	0,556	0,101
Закарпатська	0,200	0,526	0,612	0,486	0,007	0,225	0,458	0,388	0,146	0,274
Запорізька	0,292	0,192	0,944	0,261	0,453	0,333	0,125	0,277	0,135	0,258
Івано-Франківська	0,871	0,731	0,520	0,037	0,171	0,934	0,708	1,000	0,294	0,236
Київська	0,047	0,474	0,883	0,289	0,361	0,000	0,167	0,457	0,314	1,000
Кіровоградська	0,247	0,808	0,011	0,307	0,117	0,117	0,417	0,230	0,000	0,003
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,834	0,372	0,377	1,000	0,318	0,811	0,403	0,576	0,655	0,230
Миколаївська	0,274	0,397	0,867	0,456	0,236	0,396	0,319	0,320	0,612	0,061
Одеська	0,282	0,731	0,485	0,577	0,252	0,477	0,792	0,755	1,000	0,090
Полтавська	0,432	0,462	0,595	0,161	0,315	0,432	0,542	0,777	0,228	0,270
Рівненська	0,450	0,551	0,055	0,056	0,108	0,456	0,556	0,450	0,100	0,086
Сумська	0,566	0,000	0,405	0,000	0,280	0,450	0,333	0,853	0,343	0,000
Тернопільська	0,897	0,410	0,000	0,054	0,236	1,000	0,361	0,655	0,407	0,144
Харківська	0,411	0,231	0,930	0,995	1,000	0,417	0,361	0,673	0,752	0,926
Херсонська	0,129	0,577	0,236	0,166	0,072	0,099	0,444	0,284	0,055	0,315
Хмельницька	0,621	1,000	0,418	0,080	0,032	0,625	1,000	0,205	0,156	0,074
Черкаська	0,495	0,410	1,000	0,303	0,186	0,616	0,472	0,820	0,327	0,238
Чернівецька	1,000	0,385	0,674	0,164	0,000	0,928	0,597	0,000	0,052	0,304
Чернігівська	0,105	0,667	0,791	0,235	0,043	0,108	0,778	0,773	0,280	0,272

Джерело: розроблено авторкою на підставі [57].

Проведене дослідження дає можливість визначити індекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь за 2021 рік за регіонами України (табл. 3.16).

*Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
станом на 01.01.2022*

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,25	0,3	0,05	0,3	0,1
Дата	01.01.2022				
Регіон					
Автономна Республіка Крим					
Вінницька	0,648	1,000	0,723	0,361	9,480
Волинська	0,472	0,345	0,837	0,502	-0,031
Дніпропетровська	0,081	0,684	0,804	0,913	0,265
Донецька	-	-	-	-	-
Житомирська	0,001	0,757	0,467	0,037	0,835
Закарпатська	0,243	0,962	0,587	0,376	-0,031
Запорізька	0,434	0,582	0,514	0,431	0,084
Івано-Франківська	0,685	0,000	0,891	0,258	0,248
Київська	0,565	0,295	0,693	0,528	0,346
Кіровоградська	0,099	0,704	0,810	0,003	0,238
Луганська	-	-	-	-	-
Львівська	1,000	0,623	0,742	0,591	0,017
Миколаївська	0,000	0,670	0,217	0,754	-0,031
Одеська	0,061	0,869	0,840	1,000	0,226
Полтавська	0,390	0,949	0,707	0,207	0,101
Рівненська	0,464	0,707	0,682	0,000	0,101
Сумська	0,745	0,443	1,000	0,596	0,235
Тернопільська	0,790	0,413	0,508	0,308	0,072
Харківська	0,254	0,542	0,677	0,965	0,044
Херсонська	0,400	0,361	0,000	0,237	0,139
Хмельницька	0,540	0,420	0,590	0,145	0,833
Черкаська	0,773	0,521	0,764	0,204	0,232
Чернівецька	0,495	0,650	0,598	0,018	0,033
Чернігівська	0,747	0,561	0,818	0,960	0,183

Джерело: розроблено авторкою на підставі [57].

Рейтинг регіонів за цими показниками, а також рейтинг за регіонами відповідно до ABC аналізу наведено в Додатку А.

Зважаючи на досвід постсоціалістичних країн Європейської спільноти передумовами інституціонального розвитку та залучення економічного потенціалу в нашій державі могла б бути мотивація до утворення нових робочих місць у всіх сферах матеріального виробництва, імпортозаміщення та активізації функціонування внутрішнього ринку, створення інвестиційної привабливості певних територій та удосконалення впровадження ефективних міжрегіональних зв'язків.

Дослідження динаміки субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь дало можливість у межах такого дослідження оцінити критерії якості життя, серед яких нерівності у володінні багатством, власністю, матеріальними благами та продукцією культури (рис. 3.7). Також встановлено, що впродовж останніх років в Україні спостерігається значне зростання показників бідності за базовими абсолютними критеріями, а також низька інноваційна активність регіональних господарських систем [280, с. 63].

Субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
(30 % - вагомість блоку в композитному індексі)

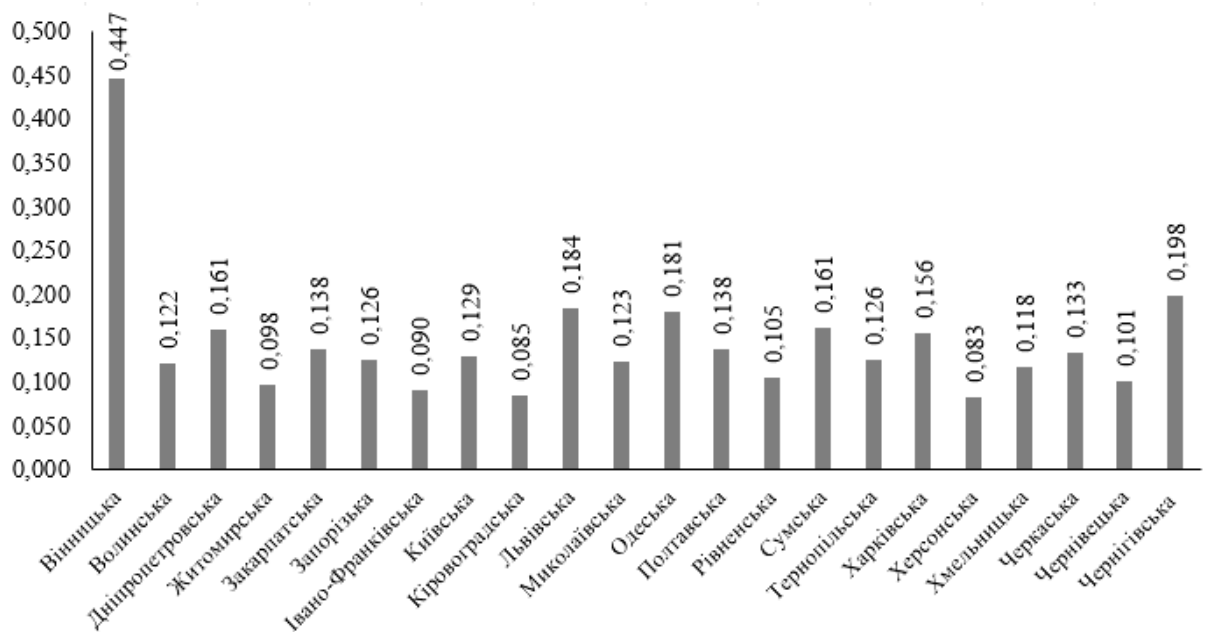

Рис. 3.7. Розрахунок субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь на кінець 2021 р.

Джерело: складено авторкою.

Рейтинг регіонів України за показником субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь свідчить, що лідерами за цим параметром на кінець 2021 р. є Львівська, Чернігівська, Одеська, Полтавська, Харківська та Дніпропетровська області. Аутсайдерами виступають: Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська, Чернівецька, Волинська та Кіровоградська області. Інші регіони не демонструють стабільної динаміки, що свідчить про гостру потребу розробки й реалізації соціальних стандартів в умовах унітарності державного устрою.

3.3. Екологічна безпека та сталий розвиток як вектор модернізації інституціональних засад територіальної організації господарства

Наукове уявлення про модернізацію продуктивних сил на засадах сталості передбачає екологічний моніторинг їхнього розвитку та функціонування. Незаперечним фактом є те, що екологізація регіонального розвитку є природним еволюційним процесом, але сучасні кризові явища й зумовлюють потребу екологізації. Екологічна безпека та сталий розвиток – це багатогранний та різнобічний вектор удосконалення та впровадження подальших реформ, суть якого полягає у наповненні економіки процесами, спрямованими на інновації, ефективність економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Показником, що характеризує рівень безпеки ресурсного потенціалу регіонів України як негативний стримуючий фактор, є викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря (у тис. тонн) (табл. 3.17). Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря як дестабілізуючий показник забруднення атмосфери займають перше місце за ступенем хімічної небезпеки для людини. Пояснення цьому ми знаходимо в тому, що шкідливі речовини з атмосферного повітря мають найширший ареал поширення і негативно впливають на різні природні середовища.

Максимальне значення показника викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (у розрахунку тис. т) у 2022 р. характерне для Дніпропетровської області (537,6), а мінімальне – для Чернівецької (1,6) областей.

Регіонами-лідерами за негативним дестимулятором у 2022 р. були Івано-Франківськ (172,4), Запорізька (148,1), Вінницька (79,2), Львівська (75,4), Харківська (73,3) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу відповідно.

До групи провідних регіонів належать Київська (59,3), Полтавська (52,4), Черкаська (47,6), Одеська (35,9) та Хмельницька (21,1) області, які посіли з 6-го по 10-те місця в рейтингу.

Групу регіонів зі значенням показника викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря нижче середнього характеризували такі області: Миколаївська (12,1), Житомирська (11,8), Кіровоградська (11,0), Сумська (18,2), Херсонська (17,0), Чернігівська (22,9), Рівненська (9,4), Тернопільська (8,2), Волинська (5,5), Закарпатська (2,8), які посідали з 11-го по 20-те місця в рейтингу.

Таблиця 3.17

*Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря
з 2010 року по 2022 рік, тис. т*

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	4095,3	4265,9	2857,4	2584,9	2459,5	2238,6	2242,0
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	103,0	149,5	134,7	155,8	99,7	78,1	79,2
Волинська	8,2	6,6	4,7	5,1	5,3	5,0	5,5
Дніпропетровська	933,1	940,5	723,9	657,3	576,9	534,6	537,6
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18,4	17,2	9,0	10,3	12,7	11,8	11,8
Закарпатська	17,4	7,7	4,4	3,2	3,7	3,3	2,8
Запорізька	217,5	245,9	193,7	180,9	173,4	155,4	148,1
Івано-Франківська	169,2	202,9	223,9	198,3	205,0	140,4	172,4
Київська	106,8	111,9	78,1	48,2	84,4	66,5	59,3
Кіровоградська	14,8	15,7	14,2	12,2	12,8	10,6	11,0
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	113,2	121,4	102,4	109,1	88,9	76,0	75,4
Миколаївська	21,5	20,4	15,8	14,2	12,1	11,2	12,1
Одеська	29,2	26,2	26,1	29,6	33,1	42,6	35,9
Полтавська	72,8	66,6	55,6	55,9	51,0	45,8	52,4
Рівненська	12,9	12,0	10,2	9,6	9,9	10,1	9,4
Сумська	31,7	30,5	17,5	20,3	21,7	20,9	18,2
Тернопільська	18,5	15,9	8,5	10,6	9,4	9,4	8,2
Харківська	151,9	210,3	53,4	45,0	106,5	94,1	73,3
Херсонська	5,3	6,0	8,9	9,6	17,8	17,7	17,0
Хмельницька	19,1	17,2	18,3	21,1	20,3	18,1	21,1
Черкаська	61,2	73,1	57,5	48,3	51,8	51,4	47,6
Чернівецька	3,8	2,7	3,2	3,3	2,4	1,7	1,6
Чернігівська	47,4	43,7	33,9	31,6	27,5	20,8	22,9
Мінімальне значення	3,8	2,7	3,2	3,2	2,4	1,7	1,6
Максимальне значення	933,1	940,5	723,9	657,3	576,9	534,6	537,6

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Рівень екологічної безпеки регіонів України характеризує стан водних природних ресурсів, що характеризується скиданням забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

*Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти
з 2010 року по 2022 рік, млн. м³*

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	1717,0	1396,0	854,0	713,0	450,0	518,0	1717,0
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	2	1	1	1	1	1	1
Волинська	4	1	1	1	1	1	1
Дніпропетровська	504	325	267	230	200	128	134
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	6	3	3	2	2	2	2
Закарпатська	8	2	2	4	3	3	2
Запорізька	73	77	70	64	11	12	13
Івано-Франківська	15	1	1	1	1	1	1
Київська	14	3	4	2	2	2	1
Кіровоградська	24	5	4	1	3	4	2
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	59	46	45	71	45	123	78
Миколаївська	29	25	21	22	20	21	19
Одеська	145	81	44	33	36	25	20
Полтавська	5	5	3	2	2	2	2
Рівненська	10	7	6	4	5	15	7
Сумська	20	27	22	23	21	20	21
Тернопільська	2	3	2	3	2	2	2
Харківська	14	12	10	10	15	13	12
Херсонська	2	2	1	1	1	2	1
Хмельницька	2	1	1	1	1	1	1
Черкаська	11	8	5	4	3	3	2
Чернівецька	7	2	2	2	1	2	1
Чернігівська	19	17	5	14	14	11	10
Мінімальне значення	2	1	1	1	1	1	1
Максимальне значення	504	325	267	230	200	128	134

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

У 2022 р. регіонами-лідерами за дестимулюючим показником скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти були Дніпропетровська (134), Львівська (78), Сумська (21) та Одеська (20) області, які посіли перші місця в рейтингу.

До групи регіонів, що наближаються до середнього значення показника скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти увійшли Миколаївська (19), Запорізька (13), Харківська (12), Чернігівська (10), області.

Регіонами, які мали значення зазначеного показника значно нижче за середній по Україні, були: Рівненська (7), Черкаська (3), Житомирська (2), Закарпатська (2), Кіровоградська (2), Полтавська (2), Тернопільська (2), Черкаська (2) області.

Регіонами-аутсайдерами було визначено Вінницька (1), Волинську (1), Київська (1), Херсонську (1), Хмельницьку (1) та Чернівецьку (1) області.

Критерієм ефективності використання характеристики водних ресурсів є потужність очисних споруд. Слід зазначити, що понад 60 % потужностей очисних споруд концентрується у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Одеській, Київській та Львівських областях, тоді як у Закарпатській, Кіровоградській, Миколаївській, Тернопільській, Полтавській та Чернігівській областях очисних споруд бракує, і за останні роки ці потужності не вводять в експлуатацію. При цьому якісні характеристики очищення не враховуються.

Серед зазначених вище факторів оцінки дестабілізуючого змісту особливої гостроти набувають показники, здатні певною мірою збалансувати та покращити екологічну ситуацію. Одним із таких показників, що характеризує здатність регіонів України протистояти забрудненню атмосферного повітря, води та інших природних ресурсів, є **потужність очисних споруд** (млн. м³).

Наступним показником, що негативно характеризує стан антропогенного навантаження є **утворення відходів** (табл. 3.19).

Максимальне значення показника рівня утворення відходів (тис. т) у 2022 р. характерне для Дніпропетровської області (263 327), а мінімальне – для Закарпатської області (145).

Регіонами-лідерами за негативним показником утворення відходів у 2022 р. були Полтавська (124 845), Кіровоградська (4729), Запорізька (5338) області, які були лідерами в рейтингу.

До групи регіонів, у яких усе ж негативний показник, належать Львівська (2580), Івано-Франківська (2484), Миколаївська (2203) та Вінницька (2101) області.

Таблиця 3.19

Утворення відходів з 2010 року по 2022 рік, тис. т

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	425914,2	448117,6	312267,6	366054,0	366054,0	431977,9	372393,7
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	1860,9	2907,4	1950,3	2341,7	2711,2	1557,7	2101
Волинська	2718,0	572,0	638,9	733,1	668,1	630,2	464
Дніпропетровська	282799,4	300581,8	227076,8	243114,7	252234,5	309398,4	263327
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	757,6	673,3	518,3	550,3	474,5	397,2	401
Закарпатська	188,7	123,3	133,7	173,4	153,1	145,0	145
Запорізька	5758,1	4594,9	5463,3	5129,4	5403,3	5531,0	5338
Івано-Франківська	1278,5	1692,5	2124,8	1948,8	2991,7	1729,8	2484
Київська	3529,0	2427,8	1660,5	1265,6	1414,3	2153,6	1336
Кіровоградська	29177,1	38934,9	33344,7	37623,3	37410,3	498,7	4729
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	2599,9	2652,3	2953,3	2483,1	2047,1	3121,1	2580
Миколаївська	3268,8	2476,3	2306,1	2327,9	2327,3	2502,1	2203
Одеська	748,8	720,5	602,6	739,9	638,8	456,2	535
Полтавська	4581,7	5898,9	4431,7	35121,8	97442,8	98051,3	124845
Рівненська	747,9	1587,1	843,3	457,7	519,9	886,2	607
Сумська	1031,2	768,2	840,0	580,4	863,8	728,5	683
Тернопільська	1121,8	690,2	808,9	1905,8	1062,6	279,9	625
Харківська	2856,8	2179,5	1711,4	1803,4	1752,3	1487,8	1423
Херсонська	472,2	439,4	417,3	399,8	375,9	90,8	181
Хмельницька	1435,3	1111,6	960,9	928,2	900,4	500,9	604
Черкаська	1568,9	1029,8	1179,2	1295,1	1259,6	1124,2	1133
Чернівецька	251,1	415,9	398,1	369,0	318,7	208,9	291
Чернігівська	410,2	674,7	867,3	732,7	695,9	498,4	705
Мінімальне значення	188,7	123,3	133,7	173,4	153,1	90,8	144,8
Максимальне значення	282799,4	300581,8	227076,8	243114,7	252234,5	309398,4	263327,1

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Групу регіонів зі значенням показника рівня утворення відходів нижче за середній характеризували такі області: Харківська (1423), Київська (1336), Черкаська (1133), Чернігівська (705), Сумська (683), Тернопільська (625), Рівненська (607), Хмельницька (604), Одеська (535) та Волинська (464) області.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Чернівецька (291), Херсонська (181) та Житомирська (145) області, посідаючи три останні місця в рейтингу.

Потужність очисних споруд з 2010 року по 2022 рік наведено в табл. 3.20.

Таблиця 3.20

Потужність очисних споруд з 2010 року по 2022 рік, млн. м³

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	6693,0	6848,0	5143,0	4758,0	4889,0	5142,0	4566,2
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	97,0	101,0	98,0	102,0	99,0	96,0	99
Волинська	78,0	78,0	78,0	83,0	83,0	81,0	83
Дніпропетровська	983,0	897,0	1004,0	897,0	883,0	904,0	885
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	104,0	106,0	105,0	102,0	102,0	102,0	102
Закарпатська	42,0	43,0	44,0	50,0	50,0	49,0	51
Запорізька	410,0	407,0	418,0	417,0	420,0	423,0	423
Івано-Франківська	132,0	129,0	130,0	111,0	113,0	112,0	109
Київська	164,0	169,0	170,0	156,0	139,0	125,0	133
Кіровоградська	69,0	124,0	68,0	70,0	68,0	68,0	67
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	330,0	323,0	269,0	278,0	282,0	368,0	304
Миколаївська	117,0	118,0	67,0	53,0	56,0	66,0	49
Одеська	279,0	288,0	281,0	280,0	276,0	130,0	191
Полтавська	148,0	147,0	92,0	68,0	48,0	47,0	41
Рівненська	122,0	123,0	124,0	116,0	116,0	115,0	115
Сумська	139,0	140,0	85,0	84,0	83,0	73,0	68
Тернопільська	51,0	51,0	59,0	51,0	51,0	44,0	48
Харківська	512,0	504,0	504,0	504,0	505,0	499,0	500
Херсонська	99,0	100,0	102,0	105,0	137,0	136,0	135
Хмельницька	98,0	108,0	139,0	147,0	142,0	106,0	137
Черкаська	144,0	157,0	88,0	83,0	76,0	62,0	59
Чернівецька	63,0	97,0	70,0	70,0	65,0	29,0	45
Чернігівська	74,0	66,0	64,0	64,0	61,0	61,0	59
Мінімальне значення	42,0	43,0	44,0	50,0	48,0	29,0	40,6
Максимальне значення	983,0	897,0	1004,0	897,0	883,0	904,0	885,3

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Позитивно характеризує ресурсний потенціал регіонів України, є *інвестиції у збереження довкілля* (табл. 3.21).

Максимальне значення показника інвестицій у збереження довкілля (тис. грн) у 2022 р. характерне для Дніпропетровської області (44 125 83), а мінімальне – для Житомирської (12 505).

*Інвестиції у збереження довкілля з 2010 по 2022 рр.,
у фактичних цінах; тис. грн*

Дата Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Україна	2761472,1	6038783,0	7675597,0	11025535,2	10074279,3	14060025,6	16711417,5
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	36986,5	29337,6	40533,0	88844,2	80949,8	182052,9	144037
Волинська	3524,9	2953,7	5268,7	19264,3	34835,3	32643,1	45142
Дніпропетровська	950927,4	1000759,8	1417943,2	2628764,6	2454713,2	5103870,8	4412583
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	11507,4	705,0	17979,6	14626,5	8230,5	11871,3	12505
Закарпатська	9879,3	7930,8	7812,3	13838,9	45883,4	24765,6	31486
Запорізька	159249,0	322908,7	591509,0	817114,6	1065343,5	902925,0	1448115
Івано-Франківська	136851,1	89345,2	90553,5	370373,0	293643,0	267585,4	329100
Київська	53446,6	1863334,7	4157510,7	4088520,9	1773634,6	285410,3	2452170
Кіровоградська	26363,4	8893,5	6252,8	14179,4	41376,4	48486,4	31839
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	87603,4	146597,2	60398,5	241440,7	284509,7	165137,4	240704
Миколаївська	31259,1	33438,9	98168,4	118060,9	137981,2	331435,8	300012
Одеська	55422,5	35589,5	26512,9	95079,1	73647,4	124768,3	99842
Полтавська	77112,1	134630,1	66925,9	199642,0	264100,3	364417,7	343077
Рівненська	20636,0	46638,0	42919,8	39504,9	39099,1	51226,9	53027
Сумська	15361,8	14771,1	52506,2	47128,9	22735,7	85935,6	65577
Тернопільська	7626,9	4175,2	23742,1	32392,0	19435,5	36200,6	41366
Харківська	98635,0	176565,4	62885,6	340746,0	273049,9	706836,6	512827
Херсонська	2818,4	7966,9	7865,9	3209,3	15296,0	11035,3	12551
Хмельницька	4358,1	10164,6	19254,1	35863,5	79353,8	60990,4	107861
Черкаська	36114,6	29164,8	54313,6	22508,1	23088,0	42892,4	30379
Чернівецька	8447,9	3859,0	18739,6	23759,6	21410,0	79942,4	55566
Чернігівська	27164,3	51824,1	30872,4	47431,8	64275,5	49454,9	60122
Мінімальне значення	2818,4	705,0	5268,7	3209,3	8230,5	11035,3	12505,3
Максимальне значення	950927,4	1863334,7	4157510,7	4088520,9	2454713,2	5103870,8	4412582,8

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Регіонами-лідерами за зазначеним показником у 2022 р. були Дніпропетровська (4 412 583), Київська (2 452 170), Запорізька (1 448 115) області, які були лідерами в рейтингу за значенням показника.

До групи провідних регіонів належать Харківська (512 827), Полтавська (343 077), Івано-Франківська (329 100), Миколаївська (300 012), Львівська (240 704) області.

Групу регіонів зі значенням показника рівня інноваційної активності нижче за середній характеризували такі області: Вінницька (144 037), Хмельницька (107 861), Одеська (99 842), Сумська (65 577), Чернігівська (60 122), Чернівецька (55 566), Рівненська (50 027), Волинська (45 142), Тернопільська (41 366), Кіровоградська (31 839), Закарпатська (31 486), Черкаська (30 379) області.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Херсонська (12 551) та Житомирська (12 505) області.

Індекси екологічної безпеки і сталості розвитку наведені в табл. 3.22-3.29 та в Додатку В.

Таблиця 3.22

*Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку
станом на 01.01.2011 та 01.01.2014*

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Регіон / Дата	01.01.2011					01.01.2014				
АРК	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,893	1,000	0,994	0,058	0,036	0,843	1,000	0,991	0,068	0,015
Волинська	0,995	0,996	0,991	0,038	0,001	0,996	1,000	0,999	0,041	0,001
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000	1,000	0,537
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,984	0,992	0,998	0,066	0,009	0,985	0,994	0,998	0,074	0,000
Закарпатська	0,985	0,988	1,000	0,000	0,007	0,995	0,997	1,000	0,000	0,004
Запорізька	0,770	0,859	0,980	0,391	0,165	0,741	0,765	0,985	0,426	0,173
Івано-Франківська	0,822	0,974	0,996	0,096	0,141	0,787	1,000	0,995	0,101	0,048
Київська	0,889	0,976	0,988	0,130	0,053	0,884	0,994	0,992	0,148	1,000
Кіровоградська	0,988	0,956	0,897	0,029	0,025	0,986	0,988	0,871	0,095	0,004
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,882	0,886	0,991	0,306	0,089	0,873	0,861	0,992	0,328	0,078
Миколаївська	0,981	0,946	0,989	0,080	0,030	0,981	0,926	0,992	0,088	0,018
Одеська	0,973	0,715	0,998	0,252	0,055	0,975	0,753	0,998	0,287	0,019
Полтавська	0,926	0,994	0,984	0,113	0,078	0,932	0,988	0,981	0,122	0,072
Рівненська	0,990	0,984	0,998	0,085	0,019	0,990	0,981	0,995	0,094	0,025
Сумська	0,970	0,964	0,997	0,103	0,013	0,970	0,920	0,998	0,114	0,008
Тернопільська	0,984	1,000	0,997	0,010	0,005	0,986	0,994	0,998	0,009	0,002
Харківська	0,841	0,976	0,991	0,499	0,101	0,779	0,966	0,993	0,540	0,094
Херсонська	0,998	1,000	0,999	0,061	0,000	0,996	0,997	0,999	0,067	0,004
Хмельницька	0,984	1,000	0,996	0,060	0,002	0,985	1,000	0,997	0,076	0,005
Черкаська	0,938	0,982	0,995	0,108	0,035	0,925	0,978	0,997	0,133	0,015
Чернівецька	1,000	0,990	1,000	0,022	0,006	1,000	0,997	0,999	0,063	0,002
Чернігівська	0,953	0,966	0,999	0,034	0,026	0,956	0,951	0,998	0,027	0,027

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку станом на 01.01.2016 та 01.01.2018 наведено в табл. 3.23. Вказане свідчить про мінімальні та максимальні значення чотирьох індексів, враховуючи різний ваговий коефіцієнт.

Таблиця 3.23

*Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку
станом на 01.01.2016 та 01.01.2018*

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Дата	01.01.2016					01.01.2018				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,818	0,996	0,992	0,056	0,008	0,767	0,996	0,991	0,061	0,021
Волинська	0,998	1,000	0,998	0,035	0,000	0,997	1,000	0,998	0,039	0,004
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	0,340	0,000	0,000	0,000	1,000	0,643
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,992	0,989	0,998	0,064	0,003	0,989	0,991	0,998	0,061	0,003
Закарпатська	0,998	0,993	1,000	0,000	0,001	1,000	0,983	1,000	0,000	0,003
Запорізька	0,736	0,738	0,977	0,390	0,141	0,728	0,722	0,980	0,433	0,199
Івано-Франківська	0,694	0,996	0,991	0,090	0,021	0,702	0,996	0,993	0,072	0,090
Київська	0,896	0,985	0,993	0,131	1,000	0,931	0,991	0,996	0,125	1,000
Кіровоградська	0,985	0,985	0,854	0,025	0,000	0,986	0,996	0,846	0,024	0,003
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,862	0,831	0,988	0,234	0,013	0,838	0,691	0,990	0,269	0,058
Миколаївська	0,983	0,921	0,990	0,024	0,022	0,983	0,904	0,991	0,004	0,028
Одеська	0,968	0,835	0,998	0,247	0,005	0,960	0,857	0,998	0,272	0,022
Полтавська	0,927	0,989	0,981	0,050	0,015	0,919	0,991	0,856	0,021	0,048
Рівненська	0,990	0,978	0,997	0,083	0,009	0,990	0,983	0,999	0,078	0,009
Сумська	0,980	0,918	0,997	0,043	0,011	0,974	0,900	0,998	0,040	0,011
Тернопільська	0,993	0,993	0,997	0,016	0,004	0,989	0,987	0,993	0,001	0,007
Харківська	0,930	0,963	0,993	0,479	0,014	0,936	0,957	0,993	0,536	0,083
Херсонська	0,992	1,000	0,999	0,060	0,001	0,990	0,996	0,999	0,065	0,000
Хмельницька	0,979	0,996	0,996	0,099	0,003	0,973	0,996	0,997	0,115	0,008
Черкаська	0,925	0,981	0,995	0,046	0,012	0,931	0,983	0,995	0,039	0,005
Чернівецька	1,000	0,993	0,999	0,027	0,003	1,000	0,991	0,999	0,024	0,005
Чернігівська	0,957	0,981	0,997	0,021	0,006	0,957	0,939	0,998	0,017	0,011

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96; 206].

У таблиці 3.24 наведені дані по регіонах щодо індексу екологічної безпеки і сталості розвитку станом на 01.01.2020 та 01.01.2021.

*Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку станом
на 01.01.2020 та 01.01.2021*

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3
Регіон \ Дата	01.01.2020					01.01.2021				
АРК	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,831	0,995	0,990	0,061	0,030	0,857	1,000	0,995	0,077	0,007
Волинська	0,995	1,000	0,998	0,042	0,011	0,994	1,000	0,998	0,059	2,763
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	0,000	0,000	0,000	1,000	-0,002
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,982	0,990	0,999	0,065	0,000	0,981	0,984	0,999	0,083	0,004
Закарпатська	0,998	0,985	1,000	0,002	0,015	0,997	0,977	1,000	0,023	1,000
Запорізька	0,702	0,945	0,979	0,446	0,432	0,712	0,906	0,982	0,450	-0,002
Івано-Франківська	0,647	0,995	0,989	0,078	0,117	0,740	0,992	0,995	0,095	0,000
Київська	0,857	0,990	0,995	0,109	0,722	0,878	0,984	0,993	0,110	0,003
Кіровоградська	0,982	0,985	0,852	0,024	0,014	0,983	0,969	0,999	0,045	0,175
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,849	0,775	0,992	0,280	0,113	0,861	0,039	0,990	0,387	0,054
Миколаївська	0,983	0,900	0,991	0,010	0,053	0,982	0,836	0,992	0,042	0,007
Одеська	0,947	0,820	0,998	0,273	0,027	0,923	0,805	0,999	0,115	-0,002
Полтавська	0,915	0,990	0,614	0,000	0,105	0,917	0,984	0,683	0,021	0,030
Рівненська	0,987	0,975	0,999	0,081	0,013	0,984	0,883	0,997	0,098	0,063
Сумська	0,966	0,895	0,997	0,042	0,006	0,964	0,844	0,998	0,050	0,022
Тернопільська	0,988	0,990	0,996	0,004	0,005	0,986	0,984	0,999	0,017	0,069
Харківська	0,819	0,925	0,994	0,547	0,108	0,827	0,898	0,995	0,537	0,008
Херсонська	0,973	0,995	0,999	0,107	0,003	0,970	0,984	1,000	0,122	0,015
Хмельницька	0,969	0,995	0,997	0,113	0,029	0,969	0,992	0,999	0,088	0,005
Черкаська	0,914	0,985	0,996	0,034	0,006	0,907	0,977	0,997	0,038	0,137
Чернівецька	1,000	0,995	0,999	0,020	0,005	1,000	0,984	1,000	0,000	0,000
Чернігівська	0,956	0,930	0,998	0,016	0,023	0,964	0,914	0,999	0,037	0,010

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку – одне із основних завдань у сфері удосконалення та впровадження подальших реформ згідно з вимогами сьогодення та європейськими стандартами, що потребує наповнення економіки процесами, спрямованими на інновації для підвищення добробуту населення. Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку станом на 01.01.2022 наведено в табл. 3.25.

Індекс екологічної безпеки і сталості розвитку станом на 01.01.2022

	Індекс 1	Індекс 2	Індекс 3	Індекс 4	Індекс 5	
Ваговий коефіцієнт	0,15	0,15	0,15	0,25	0,3	
Дата	01.01.2022					
Регіон	1	2	3	4	5	6
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,855	0,999	0,993	0,069	0,030	
Волинська	0,993	1,000	0,999	0,050	0,007	
Дніпропетровська	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	
Донецька	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,981	0,994	0,999	0,072	0,000	
Закарпатська	0,998	0,987	1,000	0,013	0,004	
Запорізька	0,727	0,907	0,980	0,453	0,326	
Івано-Франківська	0,681	0,998	0,991	0,081	0,072	
Київська	0,892	0,996	0,995	0,109	0,554	
Кіровоградська	0,982	0,994	0,983	0,031	0,004	
Луганська	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,862	0,423	0,991	0,312	0,052	
Миколаївська	0,980	0,862	0,992	0,010	0,065	
Одеська	0,936	0,851	0,999	0,178	0,020	
Полтавська	0,905	0,993	0,526	0,000	0,075	
Рівненська	0,985	0,954	0,998	0,088	0,009	
Сумська	0,969	0,846	0,998	0,032	0,012	
Тернопільська	0,988	0,989	0,998	0,009	0,007	
Харківська	0,866	0,913	0,995	0,544	0,114	
Херсонська	0,971	0,997	1,000	0,112	0,000	
Хмельницька	0,964	0,999	0,998	0,115	0,022	
Черкаська	0,914	0,987	0,996	0,022	0,004	
Чернівецька	1,000	0,997	0,999	0,005	0,010	
Чернігівська	0,960	0,929	0,998	0,022	0,011	

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Для порівняння динаміки зміни стану екологічної безпеки і сталості регіонального розвитку з 2010 року по 2022 рік наведемо табл. 3.26.

Таблиця 3.26

Інтегральний індекс екологічної безпеки і сталості регіонального розвитку з 2010 року по 2022 рік

Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	
Регіон	1	2	3	4	5	6	7	8
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,596	0,583	0,574	0,567	0,581	0,587	0,589	
Волинська	0,604	0,607	0,606	0,608	0,609	1,163	0,610	
Дніпропетровська	0,400	0,307	0,268	0,329	0,400	0,200	0,400	

1	2	3	4	5	6	7	8
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,610	0,610	0,609	0,609	0,607	0,610	0,609
Закарпатська	0,596	0,599	0,598	0,597	0,600	0,799	0,600
Запорізька	0,633	0,618	0,596	0,612	0,701	0,610	0,679
Івано-Франківська	0,606	0,586	0,558	0,570	0,565	0,564	0,565
Київська	0,607	0,803	0,801	0,809	0,735	0,594	0,709
Кіровоградська	0,579	0,589	0,570	0,571	0,571	0,634	0,599
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,631	0,626	0,586	0,569	0,602	0,466	0,528
Миколаївська	0,605	0,601	0,588	0,582	0,587	0,572	0,582
Одеська	0,599	0,606	0,611	0,622	0,613	0,568	0,597
Полтавська	0,619	0,619	0,592	0,567	0,525	0,527	0,500
Рівненська	0,615	0,617	0,611	0,612	0,611	0,605	0,607
Сумська	0,609	0,602	0,590	0,585	0,581	0,576	0,571
Тернопільська	0,599	0,598	0,600	0,595	0,596	0,611	0,598
Харківська	0,682	0,674	0,676	0,701	0,679	0,653	0,686
Херсонська	0,612	0,613	0,610	0,610	0,615	0,618	0,616
Хмельницька	0,608	0,612	0,615	0,618	0,621	0,611	0,619
Черкаська	0,612	0,610	0,592	0,591	0,587	0,611	0,585
Чернівецька	0,604	0,612	0,604	0,604	0,604	0,597	0,602
Чернігівська	0,596	0,592	0,592	0,584	0,585	0,585	0,584

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Таблиця 3.27

Інтегральний показник середній з 2010 року по 2022 рік

01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
0,600	0,603	0,593	0,595	0,598	0,607	0,592

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Таким чином, можна стверджувати, що рівень екологічної безпеки та сталого розвитку констатує поточну ситуацію із використанням природних ресурсів, забрудненням атмосферного повітря та водних об'єктів, накопиченням твердих побутових відходів у регіонах України (табл. 3.28).

*Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами
з 2010 року по 2022 рік*

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,153	0,148	0,148	0,146	0,149	0,148	0,153
Волинська	0,152	0,153	0,155	0,155	0,155	0,426	0,156
Дніпропетровська	0,183	0,136	0,119	0,149	0,184	0,082	0,186
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,155	0,154	0,156	0,156	0,154	0,154	0,157
Закарпатська	0,149	0,149	0,151	0,151	0,151	0,248	0,153
Запорізька	0,179	0,177	0,171	0,179	0,212	0,165	0,204
Івано-Франківська	0,162	0,151	0,145	0,151	0,150	0,143	0,149
Київська	0,159	0,255	0,258	0,258	0,224	0,150	0,211
Кіровоградська	0,147	0,150	0,145	0,145	0,145	0,167	0,153
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,172	0,171	0,157	0,155	0,166	0,131	0,147
Миколаївська	0,155	0,153	0,151	0,148	0,150	0,143	0,151
Одеська	0,161	0,161	0,163	0,167	0,164	0,144	0,158
Полтавська	0,162	0,162	0,152	0,146	0,137	0,132	0,130
Рівненська	0,158	0,158	0,158	0,157	0,157	0,156	0,157
Сумська	0,156	0,154	0,151	0,149	0,148	0,145	0,146
Тернопільська	0,150	0,149	0,153	0,150	0,150	0,155	0,152
Харківська	0,192	0,190	0,188	0,199	0,194	0,180	0,198
Херсонська	0,155	0,155	0,156	0,156	0,158	0,158	0,160
Хмельницька	0,154	0,155	0,159	0,160	0,161	0,154	0,162
Черкаська	0,158	0,157	0,152	0,150	0,149	0,159	0,149
Чернівецька	0,152	0,155	0,154	0,153	0,152	0,148	0,153
Чернігівська	0,151	0,150	0,151	0,148	0,148	0,146	0,149

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Рейтинг регіонів за цими показниками, а також рейтинг за регіонами відповідно до АВС аналізу наведено в Додатку Б.

*Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами
з урахуванням вагового коефіцієнта з 2010 року по 2022 рік, %*

Дата							
Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
	Ваговий коефіцієнт індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління						30%
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	4,6	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4	4,6
Волинська	4,6	4,6	4,6	4,6	4,6	12,8	4,7
Дніпропетровська	5,5	4,1	3,6	4,5	5,5	2,5	5,6
Донецька	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4
Житомирська	4,7	4,6	4,7	4,7	4,6	4,6	4,7
Закарпатська	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	7,4	4,6
Запорізька	5,4	5,3	5,1	5,4	6,4	5,0	6,1
Івано-Франківська	4,8	4,5	4,4	4,5	4,5	4,3	4,5
Київська	4,8	7,6	7,7	7,7	6,7	4,5	6,3
Кіровоградська	4,4	4,5	4,3	4,3	4,3	5,0	4,6
Луганська	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5	4,4
Львівська	5,2	5,1	4,7	4,7	5,0	3,9	4,4
Миколаївська	4,7	4,6	4,5	4,4	4,5	4,3	4,5
Одеська	4,8	4,8	4,9	5,0	4,9	4,3	4,7
Полтавська	4,9	4,8	4,6	4,4	4,1	4,0	3,9
Рівненська	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7
Сумська	4,7	4,6	4,5	4,5	4,4	4,4	4,4
Тернопільська	4,5	4,5	4,6	4,5	4,5	4,7	4,6
Харківська	5,8	5,7	5,6	6,0	5,8	5,4	5,9
Херсонська	4,6	4,6	4,7	4,7	4,7	4,7	4,8
Хмельницька	4,6	4,7	4,8	4,8	4,8	4,6	4,9
Черкаська	4,7	4,7	4,6	4,5	4,5	4,8	4,5
Чернівецька	4,6	4,6	4,6	4,6	4,6	4,4	4,6
Чернігівська	4,5	4,5	4,5	4,4	4,4	4,4	4,5

Джерело: розроблено авторкою на підставі [96].

Аналіз динаміки субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку дозволяє проаналізувати поточну ситуацію із використанням природних ресурсів, забрудненням атмосферного повітря та водних об'єктів, накопиченням твердих побутових відходів у регіонах України (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Розрахунок субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку наприкінці 2021 р.

Джерело: складено авторкою.

Такий аналіз забезпечив можливість дослідити сучасні тенденції залучених інвестицій у збереження довкілля. Результати проведеного комплексного дослідження за 2021 р. засвідчили, що параметри раціональності задіяння природних ресурсів за регіонами України не суттєво відрізняються, за винятком Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Харківської областей.

На основі проведених розрахунків окремих субіндексів інклюзивного розвитку регіону було визначено значення композитного індексу такого розвитку за всіма регіонами, що дозволило провести групування регіонів за рівнем такого індексу (рис. 3.9).

Встановлено, що сучасний стан інклюзивного розвитку регіонів є досить низьким [173; 183]. До I групи (високий рівень понад 40 %), за рівнем інклюзивного розвитку належить лише Вінницька область (100,5 %). II група (рівень вище середнього) – Київська (34,4 %), Дніпропетровська (34,5 %) Львівська (32,2 %), Одеська (31,4 %), Харківська (31,2 %), III група (середній рівень інклюзивного розвитку регіонів) – Полтавська (27,4 %), Сумська (26,9 %), Миколаївська (24,4 %), Черкаська (24,3 %), Хмельницька (24,3 %), Закарпатська (22,7 %), Рівненська (22,5%), Житомирська (22,4 %), Волинська (21,5%) Тернопільська (20,8 %).

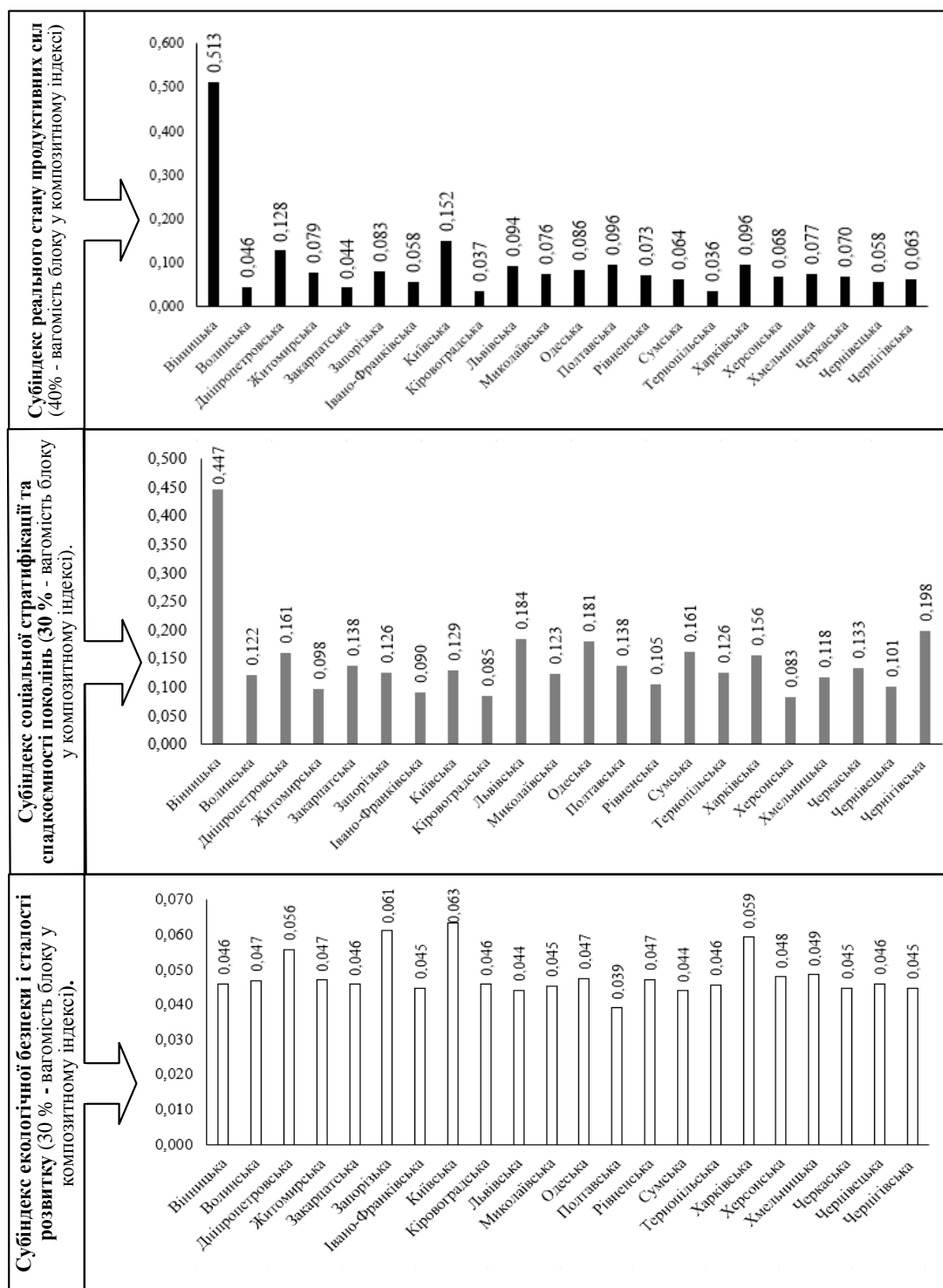

Рис. 3.9. Результати розрахунків субіндексів у структурі композитного індексу інклюзивного розвитку регіону на кінець 2021 р.

Джерело: складено авторкою.

До IV групи увійшли регіони, які мають низький рівень композитного індексу інклюзивного розвитку регіону (до 20 %), зокрема Херсонська (19,8 %), Івано-Франківська (19,2 %) та Кіровоградська (16,8 %) (рис. 3.10).

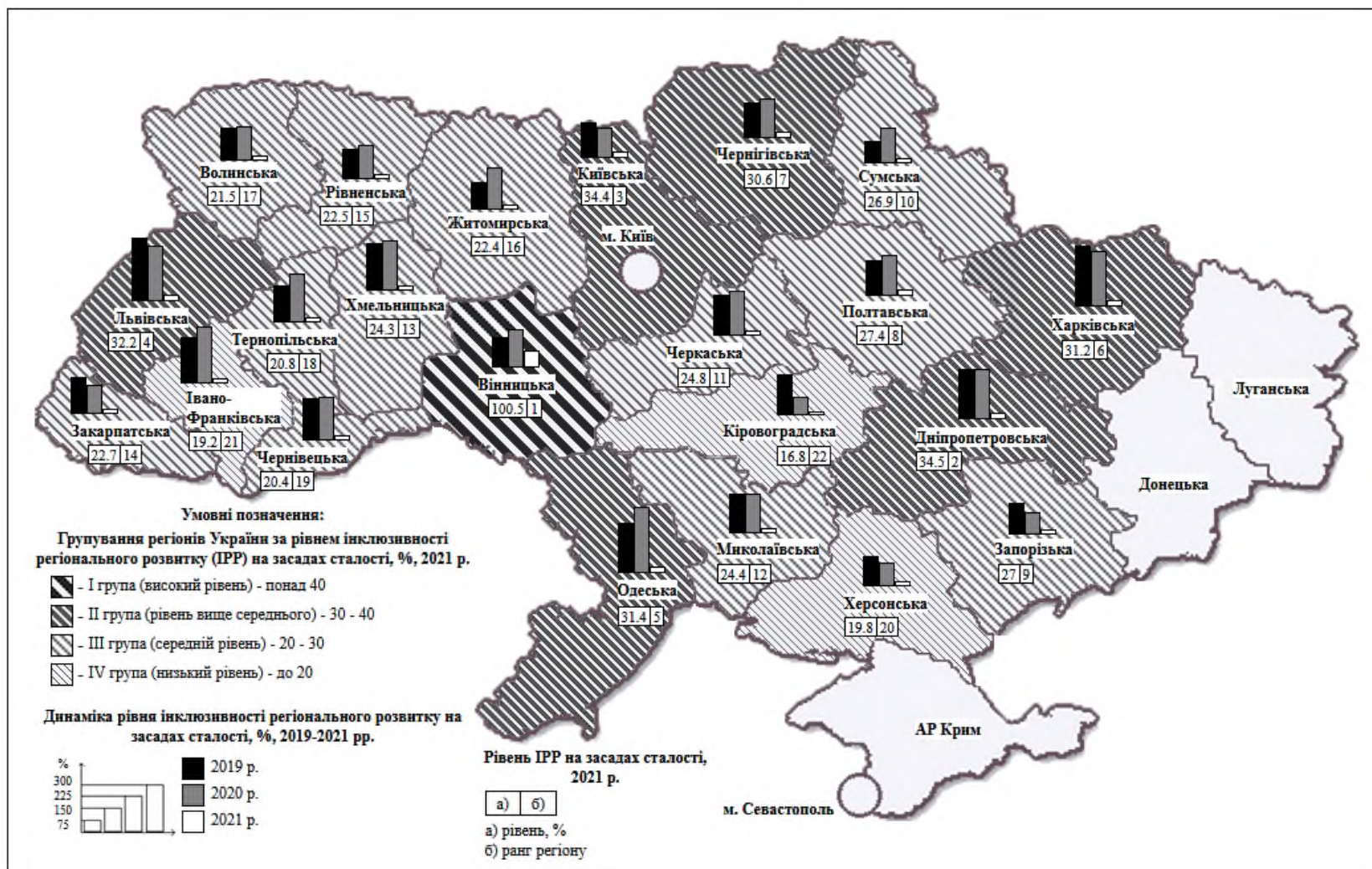

Рис. 3.10. Карта-схема групування регіонів України за рівнем інклюзивності регіонального розвитку

Джерело: побудовано авторкою.

Дані щодо композитного рівня інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості наведено в Додатку Г.

Варто зазначити, що за умови зниження рівня економічних і соціальних показників регіонального розвитку, параметри сталості їх функціонування вимагають позитивної динаміки в екологічній сфері як важливої складової модернізації продуктивних сил регіонів [355, с. 291].

Запропоновані підходи до модернізації інституціонального базису інклюзивності регіонального розвитку на відміну від існуючих підходів базуються на засадах сталості. Дозволили групування регіонів за зазначеними критеріями.

Висновки до розділу 3

У межах дисертаційного дослідження нами здійснено аналіз сучасних тенденцій територіальної організації господарства, та регіонального розвитку, про що варто зробити такі висновки:

1. Проведено ґрунтовне дослідження сучасних тенденцій економічного розвитку регіонів, прораховано динаміку окремих субіндексів за кожним регіоном країни, що дозволило поглибити розуміння актуальних тенденцій інклюзивного розвитку регіонів в Україні.

2. Здійснено розрахунки субіндексу реального стану продуктивних сил проаналізовано показники зайнятості та продуктивності праці як фундаментальні передумови вагомої капіталізації людського потенціалу регіонів. Проведені розрахунки по кожному із зазначених показників інтегрального параметра з урахуванням запропонованих вагових коефіцієнтів дозволили згрупувати регіони України за рівнем реального стану продуктивних сил. У підсумку встановлено, що провідні позиції на кінець 2021 р. залишаються за Вінницькою, Дніпропетровською, Київською, Львівською, Полтавською, Харківською областями. До групи провідних регіонів наближаються Житомирська, Запорізька, Миколаївська, Одеська,

Рівненська, Хмельницька області. Традиційно аутсайдерами виступають: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області.

3. Досліджено динаміку субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь, конкретизовано стан ресурсного потенціалу та окреслено специфікацію прав власності в умовах локалізації економічного простору. Оцінено критерії якості життя, серед яких нерівності у володінні багатством, власністю, матеріальними благами та продукцією культури.

4. Встановлено, що впродовж останніх років в Україні спостерігається значне зростання показників бідності за базовими абсолютними критеріями, а також низька інноваційна активність регіональних господарських систем. Визначено рейтинг регіонів України за показником субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь зазначено, що лідерами за цим параметром на кінець 2021 р. є Львівська, Чернігівська, Одеська, Полтавська, Харківська та Дніпропетровська області. Аутсайдерами виступають: Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська, Чернівецька, Волинська та Кіровоградська області. Інші регіони не демонструють стабільної динаміки, що свідчить про гостру потребу розробки і реалізації соціальних стандартів в умовах унітарності державного устрою.

5. Прораховано динаміку субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку, констатовано поточну ситуацію із використанням природних ресурсів, забрудненням атмосферного повітря та водних об'єктів, накопиченням твердих побутових відходів у регіонах України, що дозволило дослідити сучасні тенденції залучених інвестицій у збереження довкілля. Проведене комплексне дослідження за 2021 р. засвідчило, що параметри раціональності задіяння природних ресурсів за регіонами України не суттєво відрізняються, за винятком Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Харківської областей.

6. Визначено значення композитного індексу інклюзивного розвитку регіону, враховуючи субіндекси: регіонального стану продуктивних сил, соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь, екологічної безпеки і сталості розвитку, регіонами, що дозволило провести групування регіонів за рівнем такого індексу.

7. Встановлено, що сучасний стан інклюзивного розвитку регіонів є досить низьким. До I групи (високий рівень понад 40 %), за рівнем інклюзивного розвитку належить лише Вінницька область (100,5 %). II група (рівень вище середнього) – Київська (34,4 %), Дніпропетровська (34,5 %), Львівська (32,2 %), Одеська (31,4 %), Харківська (31,2 %), III група (середній рівень інклюзивного розвитку регіонів) – Полтавська (27,4 %), Сумська (26,9 %), Миколаївська (24,4 %), Черкаська (24,3 %), Хмельницька (24,3 %), Закарпатська (22,7 %), Рівненська (22,5 %), Житомирська (22,4 %), Волинська (21,5%), Тернопільська (20,8 %). До IV групи увійшли регіони, які мають низький рівень композитного індексу інклюзивного розвитку регіону (до 20 %), зокрема Херсонська (19,8 %), Івано-Франківська (19,2 %) та Кіровоградська (16,8 %).

Основні наукові результати було викладено в наступних роботах авторки [33; 235; 241; 242; 243; 246; 245; 251; 259; 261].

РОЗДІЛ 4

НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

4.1. Домогосподарства та їх проєкція на процеси в інституціоналізації регіонального простору

Регіональний ландшафт України має глибоко диференційовану структуру, котра включає реальний сектор економіки, інфраструктурне середовище, сферу матеріального виробництва, тіньову частину, а передусім домогосподарства, як базову інституцію інклюзивності просторового розвитку (рис. 4.1).

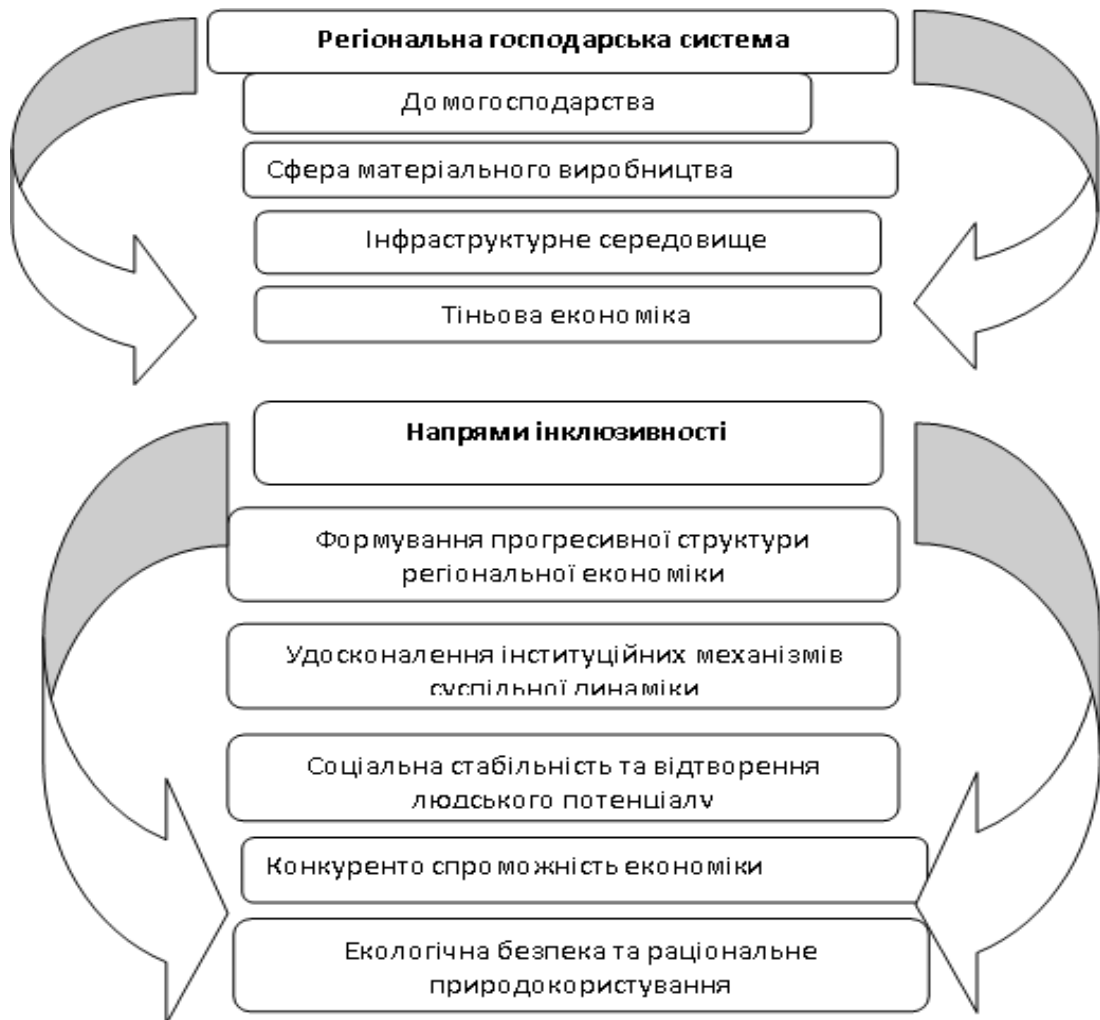

Рис. 4.1. Структура регіонального ландшафту України

Джерело: розроблено авторкою на основі [67; 124; 64; 224].

На етапі утвердження нового регіоналізму, у часи воєнної агресії держави-сусіда, враховуючи всі безпекові виклики й загрози потреба інклюзивного

підходу до становлення інклюзивного регіонального розвитку для підвищення добробуту суспільства надзвичайно загострилася. Тобто залишається нагальною необхідність того, щоб більшість мешканців громади мала можливість відчутти та оцінити особисто ті, результати економічного розвитку, які впроваджуються в країні та її регіонах.

У повоєнній відбудові інклюзивність розвитку домогосподарств, перед усім у сільській місцевості має охоплювати спроможність і можливість для усіх мешканців села, активній участі усіх верств населення до економічного зростання та доступі до його результатів з орієнтацією на агропромислову інтеграцію та несільськогосподарську діяльність, ринок землі, розвиток інфраструктури села, можливості доступу до фінансових ресурсів, вигідне поєднання підприємницької та поза сільськогосподарської діяльності [65; 154].

Сутність інклюзивного розвитку та конкретизації особливостей формування сприятливого простору для його здійснення в умовах високого рівня турбулентності економічного та соціального розвитку країни варто здійснити через проведення аналізу сутності категорії «інклюдія», визначивши основні наукові підходи до розгляду змісту цієї категорії [4; 68].

Тому останні глобальні виклики спричинили появу дефініції «інклюдія» не лише в науковому аспекті, а й у прикладному. Попри значну популярність цього терміну серед наукової еліти та його широке використання в ЗМІ, категорія інклюдії не має чіткого та однозначного визначення, що спричиняє взаємне нерозуміння її суті.

Більшість праць вітчизняних дослідників тією чи іншою мірою розглядали питання ефективності децентралізації як переваги інклюзивності, практичних дій територіальних громад у соціогуманітарному середовищі, особливостях відносин місцевих органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування [106] Однак інституційне підґрунтя поточних процесів реформування владних повноважень та ефективність цієї діяльності з позицій інклюзивності, універсальності та людиноцентризму недостатньо проглядаються у напрямку практичної реалізації цих напрямів у сфері

діяльності місцеві органи державного управління [231]. Зокрема, ми вбачаємо необхідність більш детального вивчення впливу домогосподарств як базового інституту просторового розвитку на засадах інклюзії.

Реформа децентралізації, яка після проголошення пройшла шлях активного впровадження безпосередньо з позицій людського розвитку, в контексті збереження національної ідентичності, приналежності, історичних надбань, прагнень, знань та інтелектуального потенціалу повинна гармонійно поєднувати економічну, податкову та соціогуманітарну децентралізацію з потребами зовнішньоекономічної та політичної діяльності, національної оборони, зміцнення державних кордонів та євроінтеграційних процесів.

Під вказаним розуміємо контекст інклюзивного розвитку, і з огляду на неоднозначність його тлумачення спробуємо проаналізувати взагалі генезис цього поняття. Це визначення в українському варіанті запозичене від англійського «*inclusion*» і в спрощеному зрозумінні означає залучення до різноманітних сфер життєдіяльності суспільства якомога більше суспільства без будь-яких обмежень [17].

Це тлумачення скоріше за все успадкувало те, що у вітчизняній літературі економічного спрямування замість дефініції «інклюзія» часто використовують поняття «залучення» або «включення». Неоднозначність понятійного різноманіття інклюзії виражається в тому, що маючи широке значення, воно вживається по-різному, залежно від контексту застосування. До прикладу в економічній літературі є різні його поєднання та контекст вживання: «інклюзивний розвиток», «інклюзивна освіта», «інклюзивне зростання», «соціальна інклюзія», «фінансова інклюзія» тощо [207].

Застосування вказаного поняття інклюзивності ідейно переповнюють майже всі 17 означених Цілей сталого розвитку, які затверджені кінцевим документом саміту ООН у 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року».

З-поміж означених вагомих стратегічних цілей, серед яких боротьба з таким явищем як бідність; неприпустимість і подолання голоду, забезпечення

продовольчої безпеки, сприяння сталому розвитку господарства; утвердження постулатів здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх незалежно від віку; забезпечення загальнодоступної справедливої якісної освіти та сприяння можливостям навчання впродовж життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат; забезпечення доступності та сталого управління водними та санітарними ресурсами; забезпечення доступу до доступних, надійних, сталих і сучасних джерел енергії для всіх; сприяти прогресивному, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній роботі для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння загальній та сталій індустріалізації, впровадження інновацій; зменшення нерівності; забезпечення відкритості, безпеки, життєздатності та екологічної стабільності міст та інших населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.

Вищевказане є невід'ємною частиною глобального інклюзивного впровадження цілей інклюзивного інституціонального розвитку, у тому числі побудова миролюбного й відкритого суспільства в інтересах усіх громадян, забезпечення базових потреб безпеки, доступу до правосуддя, розрахованого на всіх мешканців, створення дієвих підзвітних, відповідальних інституцій на всіх рівнях; укріплення засобів здійснення і активізації діяльності в рамках глобального співробітництва з урахуванням інтересів сталого розвитку та інше.

Україна разом з іншими країнами-членами приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Варто наголосити, що вказаний термін «інклюзивність» здобув свою популярність у дослідженнях і деяких нормативних актах на Всесвітньому економічному форумі в Давосі. Саме там і був запропонований Індекс інклюзивного росту та розвитку (Inclusive Growth and Development Index) [361; 357]. Він мав би стати аналітичною альтернативою ВВП, тобто показником, який би віддзеркалював реальний стан економічного розвитку країни. Для цього слід було аналізувати два аспекти:

по-перше – процес більшого залучення суб'єктів господарювання до створення валового внутрішнього продукту, дотримання рівних можливостей для всіх верств суспільства в країні, а також для практичної реалізації власного людського потенціалу й незалежно від конкретних соціально-економічних умов, з урахуванням капіталізації людського потенціалу, статі, віку, місця проживання, етнічної приналежності; по-друге, як сильний, розрахований на довгострокове економічне зростання з метою скорочення бідності і нерівності (Світовий банк, МВФ) [7, 308].

Тобто, значення інклюзивність передбачає, за категоріальний аспект економічний розвиток, який є відчутним на собі для більшості членів суспільства не через зростання доходів і ВВП, а через розвиток людини, зменшення її нерівності в напрямку підвищення особистого й суспільного добробуту [348].

Науково-концептуальні засади конкретизації сутності категорії «інклюзія», варто виокремити та згрупувати за такими основними підходами до їх трактування: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід (рис. 4.2). На нашу думку, це дозволить чіткіше, детальніше охарактеризувати зміст інклюзивного розвитку, розглянути можливі напрямки його забезпечення в період післявоєнної відбудови регіонів країни [344; 309].

Інклюзивність економіки у ХХ столітті стала своєрідним оцінним явищем, яке надавало реальних контурів зростанню, розвитку чи споживанню, певним агрегованим показником, який враховує не лише ВВП на душу населення, а й коефіцієнти соціального розшарування за доходами та розподіл багатства, рівень бідності, середній дохід та інші показники, що враховують спадкоємність поколінь і сталий розвиток [214].

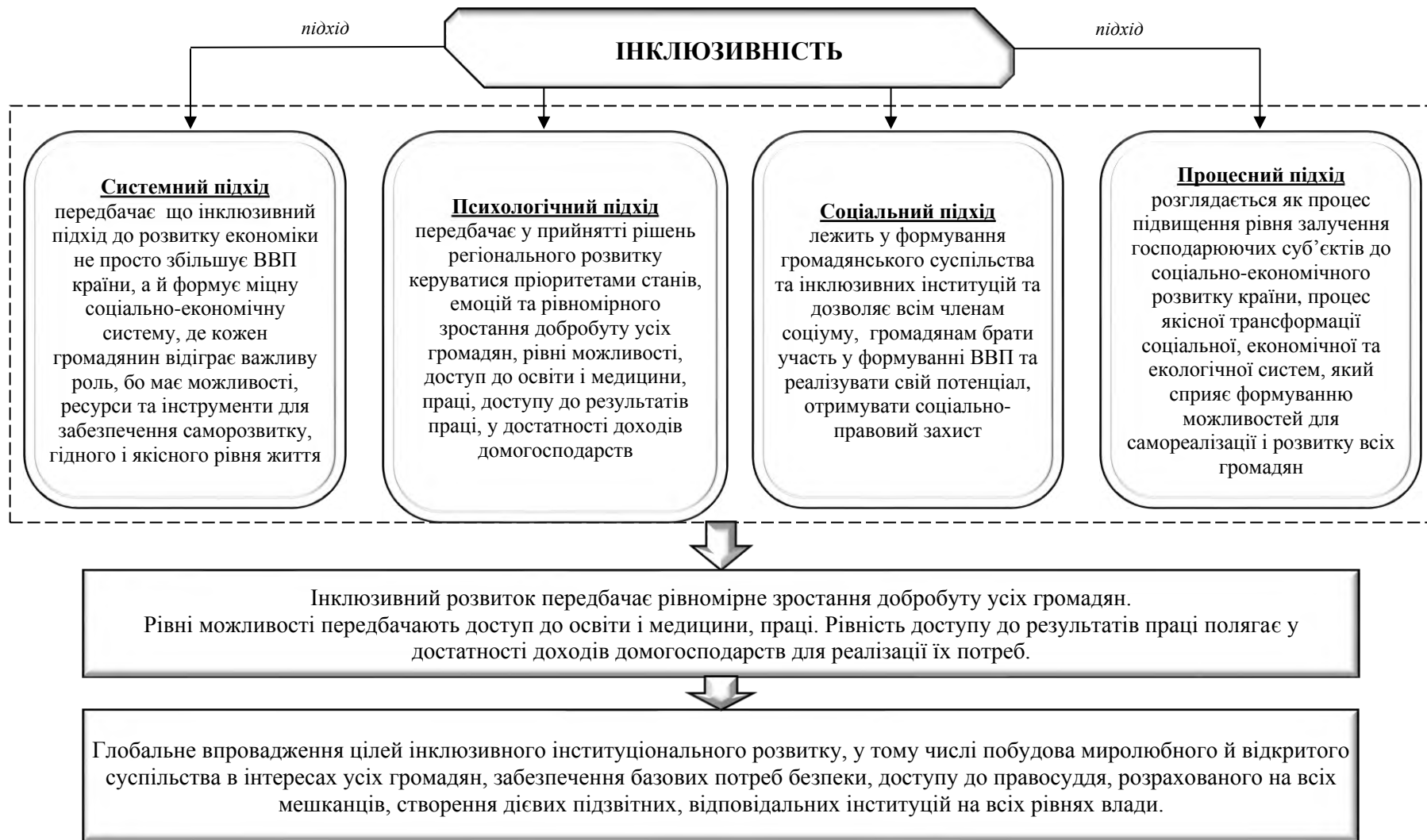

Рис. 4.2. Інклюзивність

Джерело: розроблено авторкою на основі [103; 299; 300; 324; 334; 351].

Аналізуючи узагальнені теоретичні підходи до концепції інклюзії, є підстави визначати її як спосіб усунення бар'єрів, таких як економічна нерівність і бідність, на шляху участі та доступу до ресурсів і можливостей [162]; як процес, спрямований суспільством на боротьбу з бідністю та соціальним відторгненням [137].

Отже, незважаючи на багатоаспектність поняття інклюзія, можна стверджувати, що це сучасний феномен суспільного життя XXI століття, який потребує більш ґрунтовного дослідження його сутності, форм прояву та практичної реалізації. Основоположним у теорії інклюзії є ідея про те, що не окрема особа має пристосовуватися до економічних, соціальних, психологічних та інших проблем, а навпаки, суспільство має створити рівні умови для задоволення потреб кожного члена суспільства.

Іншими словами, формування громадянського суспільства та інклюзивних інституцій дозволяє всім громадянам брати участь у формуванні ВВП та реалізувати свій потенціал.

Якість життя населення є комплексним показником розвитку будь-якої соціальної системи, оскільки є основним результатом і метою її функціонування [132].

Інклюзію пропонуємо розглядати як процес підвищення рівня залучення господарюючих суб'єктів до соціально-економічного розвитку країни. Інклюзивний розвиток – процес якісної трансформації соціальної, економічної та екологічної систем, який сприяє формуванню можливостей для самореалізації і розвитку всіх громадян.

На наше переконання основою інклюзивного розвитку є рух знизу, головна мета – побудова суспільства, де пріоритетом є розкриття повного потенціалу людини та створення рівних можливостей для кожної людини завдяки доступній та якісній освіті, розвиненій інфраструктурі та охорона здоров'я, послуги.

При цьому, враховуючи сучасний досвід України, вважаємо, що забезпечити інклюзивний розвиток регіонів країни можливо через створення умов для залучення через можливість здійснення самореалізації всіх громадян до

економічного життя країни, незважаючи на рівень їхніх доходів, освіту та інші відмінні риси; поступове залучення до економічного розвитку регіонів, які на сьогодні тимчасово перебувають у зоні бойових дій, окупації, втрати власного економічного потенціалу; залучення громадян, які тимчасово змінили місце проживання і виїхали в інші регіони країни, їхні можливості та потенціал варто використати для відновлення економіки, що повинно здійснюватися шляхом створення умов для їх працевлаштування насамперед у державні установи, на державні підприємства (сфера охорони здоров'я; освіта, соціальне забезпечення, військова промисловість та забезпечення військових); залучення громадян, які тимчасово втратили працездатність, відновлення їхнього здоров'я та використання їхніх можливостей у господарській діяльності в різних галузях та сферах економіки; залучення можливостей громадян, які тимчасово виїхали за кордон, формування на рівні держави політики щодо їх повернення та включення в економічне життя країни; особливо це є важливо для регіонів, де громадяни втратили своє житло, які зазнали руйнувань та значна частина яких на сьогодні замінована й непридатна для життя.

Забезпечити окреслені напрямки інклюзивного розвитку регіонів можливо звичайно через розробку та поступове впровадження державної політики у цій сфері й загалом реалізації заходів Національної стратегії повоєнного відновлення в країні, у межах якої саме питанням розбудови окремих територій, удосконаленню територіальної організації господарства варто приділити вагому увагу, враховуючи глибоку відмінність між умовами та станом сучасного розвитку регіонів в Україні.

Наше переконання співзвучне з думкою вітчизняних учених, що рівень інклюзивності розвитку необхідно розглядати через аналіз такого інституту, як домогосподарство.

Давньогрецький мислитель Ксенофонт у трактаті «Домострой» описує зразкову сім'ю, характеризує економічні відносини того часу через устрій сім'ї, аналізує її економічну самостійність [137, с. 115].

Ми розглядаємо основні аспекти діяльності домогосподарств як головної інституційної передумови інклюзивного регіонального розвитку в Україні в умовах децентралізації влади, враховуючи всі передумови для її формування та розвитку.

При цьому домогосподарство як інклюзивний інститут визначається як група людей, об'єднаних спільними завданнями відтворення людського потенціалу та його капіталізації за місцем проживання, бюджетом і родинними зв'язками. Крім того, інституційною основою сім'ї є майнові відносини та контроль за господарською діяльністю, який передається одному з членів сім'ї.

Слід зазначити, що тривалий період функціонування командно-адміністративної системи підминив діяльність домогосподарств і замінив їх державними підприємствами, що значно погіршило становище сімей і не дозволило їм повноцінно реалізувати свої потреби та інтереси, які стають одним із перешкоди на шляху розвитку національного виробництва.

Термін «вітчизняна економіка» з'явився у вітчизняному науковому обігу лише у 2001 році у Законі України «Про Всеукраїнський перепис населення» домогосподарство розглядалося як «сукупність осіб, які спільно проживають у житловому місці або його частині, забезпечуються всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство», повністю або частково об'єднані і спільно витрачають кошти. Ці особи можуть бути родичами перебувати у споріднених відносинах або відносинах свояків, не перебувати в жодному з цих відносин, або в обох. Домогосподарство може складатися з однієї особи" [166].

У своїх рекомендаціях ООН визначає поняття «домогосподарство» як «особу або групу людей, об'єднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя», тобто об'єднаних спільнотою управління економікою. Часто термін «домогосподарство» ототожнюють з поняттям «сім'я», але вони не пов'язані між собою. Розрізнити ці терміни можна через констатацію різниці між групою людей, яка веде спільне господарство, що виявляється у спільному виробництві та споживанні товарів, з одного боку, та групою родичів, з іншого боку. Крім того, акцент робиться на тому, що члени сім'ї не обов'язково проживають разом і мають спільний бюджет. Важливим визначенням цього

пункту є те, що домогосподарство має визначені територіальні межі, може включати членів, які не є родичами, а також передбачає наявність внутрішніх економічних відносин (власність, розподіл праці, бюджетні відносини, владні відносини тощо) [278].

Аналіз наукових джерел та законодавчих актів показує, що сучасна практика розуміння поняття «домогосподарство», із загальноприйнятими міжнародними стандартами, визначає домогосподарство як суб'єкт господарювання, що складається з одного або кількох людей, які проживають в одному місці проживання, ведуть спільне життя, надають різні ресурси на відповідні ринки та приймають разом економічні рішення щодо формування своїх доходів і витрат для задоволення власних матеріальних і духовних потреб. потреби. потреби, тобто спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет.

На нашу думку, домогосподарство являє собою не лише економічну одиницю, що складається з однієї або декілька осіб; забезпечує економіку ресурсами, а також використовує отримані кошти для придбання товарів і послуг, які відповідають потребам людини, але також є інституційною передумовою інклюзивного регіонального розвитку та підвищення добробуту населення України.

Становище сучасної економіки свідчить про те, що домогосподарства мають вирішальне значення у її формуванні, оскільки переважна частка ВВП створюється в секторі підприємств різних форм власності, а споживання отриманих матеріальних благ здебільшого відбувається саме в секторі домогосподарств. Домогосподарства виробляють певну частку внутрішнього продукту, однак є така тенденція: чим розвиненіша економіка тієї чи іншої країни, тим менша частка ВВП, що виробляється домогосподарствами, а більше орієнтовані на споживання.

В Україні сільськогосподарськими товаровиробниками є переважно господарства населення, зокрема особисті селянські господарства, які виробляють значну частку продукції тваринництва та значну частку продукції овочівництва, а виробнича активність домогосподарств є джерелом самозайнятості.

Державною статистикою України для здійснення оцінки розвитку домогосподарств до системи показників обліковуються:

- 1) негрошові доходи;
- 2) сукупні ресурси;
- 3) загальні доходи;
- 4) грошові доходи [144].

Основними статтями витрат домогосподарств є: витрати на придбання товарів і послуг (споживчі) і поточні трансферти (податкові та добровільні платежі та заощадження). Рівень доходів і структура витрат домогосподарств тісно взаємопов'язані і характеризують інклюзивну стратифікацію регіонального ландшафту. Вперше її дослідив Е. Енгель, який заявив, що зі збільшенням доходу частка витрат на придбання харчових продуктів зменшується; порівняно менше змінюються витрати на одяг, житло, опалення та освітлення, несуттєво; водночас частка витрат, які йдуть на задоволення культурних, моральних та інших нематеріальних потреб, помітно збільшуються. Потреби споживачів задовольняються від найпростіших до найвищих і залежно від доходу. Родини з низькими доходами більшу їх частину спрямовують на харчування, одяг, житло. Ця закономірність, яка отримала назву «закон Енгеля», визначає гнучкість попиту щодо доходу [242]. Відповідно до закону Енгеля витрати на придбання товарів першої необхідності зменшуються зі зростанням величини доходів. Головні постулати цього закону полягають у тому, що родини з невеликими доходами витрачають значно більше грошей на предмети першої необхідності, житло та їжу, а коли доходи збільшуються, то частка витрат на житло та їжу зменшується. Стосовно витрат на дорогі речі, то вони збільшуються швидше, аніж доходи на споживання вторинних.

Аналіз структури доходів і витрат домогосподарств, як базового інституту модернізаційної держави показав, що сьогодні державна політика не сприяє його позитивному впливу на рівень інклюзивності сталого розвитку регіонального ландшафту України.

Зокрема, рівень сукупних ресурсів у середньому за місяць має тенденцію до зростання в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Динаміка і структура ресурсів домогосподарств

Показник	Рік					
	2013	2014 ¹	2016 ¹	2017 ¹	2018 ¹	2019 ¹
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	4470,5	4563,3	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %						
Грошові доходи	90,8	91,2	86,0	87,5	89,9	92,0
- оплата праці	50,6	48,8	46,7	52,4	54,5	57,3
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,1	5,2	5,2	4,4	6,0	6,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,8	3,2	2,9	3,0	2,5	2,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	27,1	27,0	23,1	20,2	19,9	19,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	7,0	8,1	7,5	7,0	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	3,9	4,6	4,8	4,0	3,8	3,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,4	0,4	4,7	4,7	2,8	0,7
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	4,4	3,4	4,1	3,4	3,1	3,3

Джерело: розроблено авторкою на основі [143; 144].

При цьому не менш важливою складовою доходів населення є соціальна допомога, доходи від реалізації сільськогосподарської продукції, пенсії, стипендії, соціальна допомога у грошовій формі, грошова допомога від родичів та інших осіб. Така ситуація свідчить про те, що в середньому третину доходів населення доповнюють готівкові виплати та субсидії від держави. Прибуток і змішаний доход, зокрема, у 2018 році становили 17,6 % усіх грошових доходів населення, доходи від власності (отримані) – лише 2,6 %. Основним джерелом доходів населення є заробітна плата та пенсія: у 2018 році

їхня питома вага у структурі грошових доходів сім'ї становила 60,5 та 19,5 % відповідно. Незначну частку доходів (6,6 %) домогосподарства отримали від підприємницької діяльності та самозайнятості.

Значна кількість виробництва сільськогосподарської продукції приходить саме на домогосподарства. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції наведені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

*Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції
в домогосподарствах України*

Вид продукції	1990	2000	2010	2015	2019
<i>у % до загального обсягу виробництва всіма категоріями господарств</i>					
Картопля	71,4	98,6	97,4	97,8	98,2
Культури овочеві	26,9	83,1	88,1	86,1	85,3
Культури плодові та ягідні	53,6	81,8	83,6	80,9	83,4
Культури зернові та зернобобові	2,8	18,4	24,2	22,7	20,2
Молоко	24,0	71,0	80,3	74,9	71,8
М'ясо (у забійній масі)	28,9	73,7	44,9	37,0	31,9

Джерело: розроблено авторкою на основі [144].

Економічний вимір інклюзії сільських домогосподарств:

- сільськогосподарська діяльність є засобом для існування **98 %** сільського населення;
- **3 %** домогосподарств виробляє сільськогосподарську продукцію (в натуральній і грошовій формі) на суму понад 2000 євро;
- майже **20 %** домогосподарств виробляє товарів на суму від 1 тис. до 2 тис. євро; **60 %** домогосподарств виробляє товарів на суму менш як 500 євро:
 - сільська громада значно відстає за якістю та розподілом соціальних благ, найбільше відставання прослідковується у соціальній сфері (-16,3 %);
 - сільська громада повною мірою має доступ до політичної інклюзії;
 - в економічній інклюзії проглядається рівномірний розподіл благ у сільській громаді, хоча існує і відставання, яке становить 10,5 %.

Виміри інклюзивності сільського розвитку:

Економічний вимір ІСР: охоплює спроможність і можливості для всіх, особливо для бідних і малозабезпечених сільських домогосподарств, отримати вигоду від економічного зростання в сільському господарстві та несільськогосподарській діяльності в сільській місцевості.

Соціальний вимір ІСР: підтримка соціального розвитку вразливих груп, бідних та малозабезпечених домогосподарств у сільській місцевості, мінімізація нерівності за різними соціальними показниками, сприяння розширення прав і можливостей жінок, гендерна рівність та безпека, соціальний захист незахищених верств населення.

Інституціональний вимір ІСР: розширення можливостей населення, особливо сільської бідноти, жінок та етнічних меншин, для рівноправної та ефективної участі в політичних процесах як всередині села, так і за його межами; забезпечення прав сільського населення, як визначено ООН у Декларації про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості.

Економічний вимір інклюзії в позааграрному секторі виражається через:

- високу питому вагу неофіційної зайнятості (20 %) існують негативні наслідки змін у структурі сільської економіки;
- у сільській громаді прослідковується більш рівномірний розподіл доходів, ніж у міській громаді, однак їхній рівень нижчий;
- підвищення ефективності сільського господарства (Smart agriculture);
- розширення можливостей для працевлаштування та збільшення доходів (онлайн-зайнятість, е-торгівля);
- збільшення ресурсів для саморозвитку та набуття нових навичок (онлайн-освіта, доступ до новітніх інформаційних ресурсів);
- соціалізація та залучення до суспільно корисних процесів тощо [195,с. 49].

Рушійні сили переходу до інклюзивного типу сільського розвитку: законодавчий аспект;

- активна участь у економічному зростанні та доступ до його результатів;

- орієнтація на ринок сільськогосподарської землі та реалізація соціальної функції власності на землю;
- рівень та інклюзивна спрямованість розвитку інфраструктури села;
- ефективна діяльність місцевого самоврядування;
- гарантія доступу селян до фінансових послуг і можливості доступу до них;
- практично вигідне поєднання підприємницьких та селянських типів господарювання в сільському господарстві (збалансована аграрна структура);
- позасільськогосподарська діяльність у селі на засадах інклюзії;
- фінансова підтримка аграрного і сільського розвитку [191].

Рушійні сили переходу до інклюзивного типу сільського розвитку: державне регулювання ІСР

- Законодавча база щодо політики захисту сільського способу життя.
- Посилення політичного виміру інклюзії (Декларація ООН про права селян і інших людей, які працюють у сільській місцевості).
- Стратегія інклюзивного розвитку сільського господарства до 2030 р.

Сукупний аналіз доходів і витрат домогосподарств як вагової інституції модернізаційного довоєнного стану дозволив стверджувати, що державна політика не сприяла позитивному впливу на рівень інклюзивності сталого розвитку регіонального ландшафту України.

Вказане дослідження впливу домогосподарств як інституціонального підґрунтя на інклюзивний регіональний розвиток в контексті модернізації процесів державотворення в Україні доводить, що такі економіко-географічні фактори конкурентоспроможності регіонів, що вважалися традиційними, як наявність природних, трудових та енергетичних ресурсів, якість наявного матеріального капіталу тощо, втрачають своє значення для просторового розвитку, але домогосподарства набувають значного потенціалу.

Важливим є значення територіальних громад у процесі використанні громадського потенціалу для активізації інвестиційної діяльності, а активізація використання внутрішніх ресурсів для збільшення темпів локалізації економічного простору загалом сприятиме модернізації продуктивних сил регіону.

Реальне становище домогосподарств, їхнє значення у системі суспільних економічних відносин змінюється, адже їх удосконалення і розвиток залежить від ступеня модернізації продуктивних сил регіонів.

Тобто, на наше переконання, саме домогосподарства у поєднанні з господарюючими суб'єктами та державою можуть стати інклюзивними ланками, що, з однієї сторони, є індикатором суспільного життя, а з іншого – суб'єктами впливу на інклюзивність регіонального ландшафту, оскільки саме тут є реальна можливість примножити власні доходи і цим самим забезпечувати стабільність суспільного добробуту.

Війна мала деструктивний вплив на життєдіяльність домогосподарств і в сучасних умовах, хоч і з різною інтенсивністю, проте впливає на всіх без винятку суб'єктів господарювання в Україні. Вже зрозумілі та видимі наслідки війни засвідчують надзвичайно глибоку економічну, соціальну, демографічну кризу в країні, основною причиною яких є руйнування економічного життя домогосподарств, катастрофічне зниження рівня їх безпеки. Відповідно вирішення питання відновлення господарської активності цих суб'єктів повинно бути першочерговим питанням післявоєнного відновлення країни.

При цьому перед українським суспільством вже стоять нові виклики: стимулювання економічної активності домогосподарств, повернення громадян із-за кордону, відновлення фізичного та психологічного здоров'я колишніх військових, використання потенціалу людей з обмеженими фізичними можливостями, відновлення житлово-побутових умов для життєдіяльності громадян.

4.2. Інституціоналізація регіонального простору в умовах функціонування реального сектору та тіньового сегмента економіки

Сучасні процеси інституціоналізації регіонального простору на рівні регіонів мають ряд закономірних особливостей, які в умовах функціонування реального сектору економіки, враховуючи і тінізацію окремих економічних сегментів, потребують глибшого наукового трактування, оскільки їх дослідження сприяють активізації соціально-економічного розвитку, враховуючи всі його форми при підготовці сприятливих умов, які зможуть забезпечити використання нових виробничих систем організації регіональної економіки, прикладом є кластери, технопарки тощо, які модернізують регіональний економічний простір.

На нашу думку, структура регіонального ландшафту України в сучасних умовах має ґрунтуватись на економічно й соціально активних домогосподарствах, розгалуженій сфері матеріального виробництва та інфраструктурного середовища, при цьому невід'ємним стримуючим атрибутом розвитку територіальної організації господарства є тінізація.

У повоєнній відбудові інклюзивність розвитку домогосподарств, перед усім у сільській місцевості має охоплювати спроможність і можливість для усіх мешканців села, активній участі усіх верств населення до економічного зростання та доступі до його результатів з орієнтацією на агропромислову інтеграцію та несільськогосподарську діяльність, ринок землі, розвиток інфраструктури села, можливості доступу до фінансових ресурсів, вигідне поєднання підприємницької та позасільськогосподарської діяльності [92; 121, с. 122].

Зазначимо, що сучасне інфраструктурне середовище в інституційному підході може бути сформульоване на основі нормативних актів, спрямованих на забезпечення модернізаційних транспортно-логістичних комплексів, об'єктів енергетики, транзитних комплексів, а також сприяння структурних перетворень у сфері матеріального виробництва. Можливість розумного поєднання державної підтримки у сфері інфраструктури через нижчі ставки

податків, перспективи доступу до кредитних ресурсів, гарантія та безпека інвестицій, а з урахуванням потенціалу фондового ринку, розвиток приватно-державного партнерства та високого рівня саморегулювання є очевидною.

Варто зазначити, що нинішній розвиток інфраструктури супроводжується не лише економічними та технологічними змінами, а й масштабним руйнуванням, завданім воєнною агресією. Належне середовище, яке відповідало б викликам сучасної парадигми, відсутнє. Це не дає можливості запроваджувати інноваційні процеси в розвитку інфраструктури.

Тому, варто сфокусувати дослідження у напрямі акценту на модернізацію інфраструктурної системи регіону, що передбачає процес трансформації, перетворення та змін, враховуючи всі сучасні виклики, передусім безпекові, та перспективи повоєнної відбудови. Через сучасний стан інфраструктурної системи суб'єктом якої є загалом уся країна в особі влади, якій належить особлива роль у визначенні правил розвитку та інтеграції системи та бізнес-структури.

Інституціоналізація регіонального простору потребує забезпечення на державному рівні стабільності створених інститутів і довіри до зобов'язань усіх учасників процесу. Ті структурні елементи національної економіки, як валюта, фінанси, фінансові системи, ринки тощо та політичні системи, повага до закону та прав власності, етика бізнесу тощо також є важливою складовою для модернізації виробничої інфраструктури, однак їх цінність втрачається.

Вказані суб'єкти державного середовища виконують наступні функції: інформаційна, контролю та регулювання, стимулювання, розвитку.

Таким чином, інституціональне середовище розкриває умови для змін інфраструктурної системи та формулює «правила гри» для учасників процесу. Особливу роль у розробці та інтеграції цих правил відіграє держава, яка також визначає інституціональні умови процесу відтворення. Основною системою є правове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання. Сьогодні в Україні вже є пакет законодавства у сфері природно-виробничої інфраструктури, який ще не доопрацьований та не вдосконалений. Складність у цьому процесі можна пояснити різноманітністю галузевих інфраструктурних завдань.

Для полегшення процесу модернізації інфраструктурного комплексу необхідно ефективно організувати забезпечення регулювання розвитку. По-перше, такими установами мають бути органи державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, останньому слід надати пріоритет, оскільки сьогодні очевидно, що фокус зміщується з національного на регіональний рівень.

Використовуючи ідей дослідників, В. Є. Воротін підкреслює, що на сьогодні інституціональні перетворення повинні орієнтуватись на розвиток локальних територіальних утворень [80], якими, є мережі інфраструктурних об'єктів на регіональному рівні.

По-друге, при вирішенні інфраструктурних проблем до нього мають входити торгово-промислові палати, бізнес-центри, центри інноваційно-інвестиційного розвитку, організації, які поширюють нові технології, бізнес-інкубатори, венчурні фонди, регіональні інвестиційні компанії, технологічні міста тощо.

Сектор інфраструктурних послуг довгий час був непривабливим або недоступним для приватних компаній через природну монополію. Тому в регіоні існує нагальна потреба в політиці модернізації інфраструктури, яка б використовувала регульований державою економічний підхід для стимулювання інвестиційної та організаційної діяльності місцевих підприємців. Сьогодні ця можливість відбивається в поєднанні національних інтересів через створення регіональних кластерів у поєднанні з приватним капіталом та інтелектуальними ресурсами, головним завданням яких є впровадження ефективних інфраструктурних послуг для промислових підприємств, сільськогосподарських потреб та будівельних компаній регіону [333].

Виробнича інфраструктура є найважливішим об'єктом довгострокових інвестицій у кожній країні. Думки про раціональність і доцільність вибору й реалізації таких інвестицій визначають ефективність діяльності приватної компанії та перспективи розвитку національної економіки на десятиліття.

Тому в процесі дослідження інвестицій в інфраструктуру доцільно спочатку прояснити такі питання:

1. Очікуваний час соціально-економічного впливу цих інвестицій. Основною проблемою для залучення інвестицій в інфраструктуру є тривалий термін окупності. У цьому випадку існує великий розрив між вкладенням ресурсів і віддачею. Таким чином, поєднання хвиль економічного зростання та розвитку інфраструктури свідчить про їх неузгодженість, яка в деяких дослідженнях інтерпретується як відсутність прямого зв'язку між розвитком інфраструктури та економічним розвитком [80].

2. Склад органів, зацікавлених в інвестуванні в інфраструктуру. Оскільки інфраструктура є невід'ємною частиною соціального капіталу, її призначення є передусім у максимальному покритті соціальних потреб. Це можливо лише за наявності центрального органу, який регулює процес проектування, фінансування, будівництва, експлуатації та обслуговування інфраструктури. Таким органом, безумовно, є держава, незалежно від форми контролю за елементами інфраструктури та приватного чи державного характеру інвестицій у її розвиток.

На основі вищезазначених питань, окреслимо ключові проблеми, які потребують державної підтримки в контексті розвитку інфраструктури [80]:

- державно-приватні відносини;
- оптимальне розташування нової інфраструктури;
- пріоритетний розвиток окремих секторів інфраструктури;
- розумне співвідношення між новим будівництвом і потенціалом для ревіталізації існуючої інфраструктури;

Беручи до уваги питання співвідношення приватного та державного капіталу в розвитку інфраструктури, зазначаємо, що дискусії з цього приводу тривають давно і з різних причин. Інвестиції в інфраструктуру історично вважалися галуззю громадського інтересу, головним чином через великий обсяг необхідних інвестицій. Проте з кінця 1970-х років приватному сектору в цьому процесі приділяється дедалі більше уваги.

Досліджуючи інституціональне середовище для процесу модернізації інфраструктури регіонального розвитку, вказуємо на існування двох питань трансформаційних змін – держави та структури бізнесу. Важливо зазначити, що держава недостатньо залучила місцеву владу до розробки нормативно-правової бази та використання бюджетів та не посилила залучення корпоративних ресурсів до вирішення цих питань. У цьому контексті вважаємо доцільним спиратися на досвід ЄС, який надає пріоритет фінансуванню інфраструктури, що є єдиною територіальною територією та сприяє розвитку торгівлі на регіональному рівні, особливо у сфері залучення зовнішнього капіталу[128;192].

Постійний процес інтеграції України до ЄС загострив проблеми внутрішньої інфраструктури та прояви низької конкурентоспроможності її на зовнішніх ринках. Адже союзний договір з ЄС приніс українській економіці переваги, а також певні труднощі. Тому доцільним є переоснащення та модернізація вітчизняної економіки через залучення прямих іноземних інвестицій у вітчизняну інфраструктуру. Проте євроінтеграція може створювати ризики для України у вигляді витіснення вітчизняного виробника з внутрішнього ринку через низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг, пошук інвесторів до модернізації виробничих потужностей тощо [80].

Через політичну нестабільність та ескалацію військових дій з боку Росії в Україні, національний інфраструктурний комплекс (морально та технічно) значно відстає від рівня розвитку в західних і північних та східних сусідів. З огляду на її геополітичне положення, однією з очевидних можливостей вступу України до ЄС є використання транзитного потенціалу як частини виробничої інфраструктури.

Проте інтеграцію української транспортної системи до європейського простору гальмували серйозні проблеми в цій сфері та загальна національна економічна криза. Наразі проблеми, які накопичилися в транспортній сфері за останні роки, стають більш серйозними. Діючий ринок транспортних послуг покриває лише основні потреби української економіки та транспортного перевезення [80].

Сектор інфраструктури, який потребує модернізації, є одним із пріоритетних напрямків для інвестицій. Проте значний термін окупності (часто понад десять років) інвестицій в інфраструктуру суттєво обмежує коло потенційних інвесторів. Крім того, фактичний досвід реалізації інфраструктурних проєктів показує, що виникають проблеми, пов'язані з майновими питаннями.

Отже, є чітка потреба в системі, яка регулюватиме розвиток інфраструктури та реальне впровадження її складових. Регуляторні системи інтегровані в усі соціально-економічні системи і є необхідними, оскільки безперервна поведінка порушує та відволікає системи від процесу прийняття рішення. Коріння цього впливу лежить поза прямим наглядом системи управління.

Закладати інституціональні основи, формулювати правила господарської діяльності та контролювати їх виконання – обов'язок держави. Ці умови визначають, що економічні функції, які виконує держава, можна поділити на дві категорії [80].

До першої категорії належать функції, які зазвичай виконує держава в сучасній ринковій системі, а саме:

- забезпечує інвестиційну основу діяльності суб'єктів господарювання;
- підтримує стабільне функціонування національної економіки шляхом створення умов для довгострокового економічного зростання, усунення циклічних коливань та структурної перебудови;
- усуває або компенсує негативні наслідки ринкової трансформації, пов'язаної з охороною навколишнього середовища, ключовими дослідницькими організаціями, державною освітою та системою охорони здоров'я.

До другої групи належать функції, пов'язані з формуванням відкритості ринкових відносин, а саме:

- формування правової бази, відповідної ринковим економічним умовам;
- демонополія та покращена конкуренція;
- приватизація державної власності та стимулювання приватного сектору.

Ефективність та складність регулювання розвитку інфраструктури на регіональному рівні можуть бути забезпечені лише за умови координації дій та тісної співпраці державних та неурядових органів.

Було б корисно використати досвід країн ЄС, які розробили такі основні принципи державно-приватного партнерства та приватних компаній [80]:

- взаємна довіра і рівність;
- колективна рішучість і повага до стратегічних дій з боку корпоративних партнерів;
- чіткий розподіл задач між партнерами;
- прозорий механізм управління компанією;
- можливість партнерства як з фінансовими внесками, так і без внесків;
- усунути повторення функцій партнера.

Тому регулююча роль держави в умовах конкуренції у сфері інфраструктури відображається в «компенсації» порушень і переказів під час відновлюючого процесу, забезпеченні збалансованості ринкового механізму. Динаміка інноваційних процесів і розвиток технологічних систем вимагає використання державного регулювання та підтримки розвитку інфраструктури на основі нових технологій.

Основними умовами механізму регулювання розвитку інфраструктури, з одного боку, є сприяння формуванню відкритості системи, підвищення ефективності надання послуг в економіці, підвищення пропускну здатності регіональної інфраструктури і на цій основі підвищення якості товарів та послуг. З іншого боку, триваючий процес вступу України до ЄС призвів до двох проблем, які безпосередньо стосуються інфраструктури: екологічної безпеки та соціальної стабільності.

Розробка системи методів регулювання розвитку інфраструктури повинна базуватися на таких положеннях:

- По-перше, розвиток інфраструктурних комплексів і будь-якої соціально-економічної системи має відповідати закону розширеного відтворення, тому відтворення є фундаментальним.

– По-друге, з поглибленням ринкових відносин вплив вертикального централізму та залежностей ослаблюється і все більшого значення набувають горизонтальні зв'язки, що формуються під впливом локалізованого відтворювального циклу.

– По-третє, управління розвитком та функціонуванням соціально-економічного середовища стає обов'язком на регіональному й місцевому рівнях.

– По-четверте, неможливо ефективно функціонувати інфраструктурою регіону без належної матеріально-технічної, фінансової та економічної основи.

– По-п'яте, ринковим механізмам треба надати пріоритет для забезпечення активної участі публічної влади в економічному та соціальному розвитку без втручання у виробничу, технологічну та соціально-економічну діяльність підприємств і організацій на території.

Як основний гравець регіональної економіки, до функцій місцевого самоврядування входить фінансове регулювання поведінки учасників ринкових відносин. Органи управління, не втручаючись у справи фінансово незалежних компаній, мають створити для регіону сприятливе соціально-економічне середовище, інвестиційну привабливість та політичну стабільність, що цікавить усі підприємства та населення регіону.

Відносини між бізнес-сектором та місцевою владою мають бути рівноправними, а діюча система оподаткування повинна забезпечувати ефективність функціонування бізнес-середовища.

Різні види партнерства, створені розвиненими країнами, можуть допомогти залучити потенційні інвестиції у розвиток та модернізацію виробничої інфраструктури. Основні види партнерів включають державні контракти, оренди, спільні підприємства та франшизи. При цьому держава делегує свої повноваження приватному сектору. Концесії стали найпоширенішим за останні десятиліття.

Важливо також зазначити, що ефективна для інститутів та інституцій держави та активна позиція громадянського суспільства спрямована на регулювання форм діяльності та видів інтерактивних суб'єктів інфраструктурного ринку, сукупність детінізації економічної діяльності.

Варто акцентувати, що спроби запобігання тінізації в державній економіці в Україні були актуальними з початку державотворення. А враховуючи те, що прояви тінізації актуальні й до нині питання подолання тіньової економіки варто перенести у площину багатьох досліджень та впровадження спільної стратегії, співпрацюючи із закордонними партнерами, залучаючи їх успішний досвід [134, с. 15].

Навіть дефініція «тіньова економіка» запозичена з англ. *Black economy*, *ghost economy*, *shadow economy*. Однак, у наукових джерелах не знаходимо конкретного формулювання цього поняття. Юристи наголошують на забороні тіньової економіки українським законодавством в економічній діяльності. Тіньова економіка трактується як будь-яка економічна діяльність, що не враховується у ВВП, через те, що офіційна статистика з різних підстав не береться до уваги.

Економістами тіньова економіка згрупована у трьох секторах: Неформальною економікою називають легальний вид економічної діяльності, який не обліковується в офіційній статистиці, а вироблення товарів і послуг приховане від оподаткування.

До віртуальної економіки додаються інші шахрайські форми (хабарництво, «відкати», спекулятивні контракти) пов'язані з отриманням і переказом коштів. Підпільний бізнес – як окремий сектор тінізації економіки включає будь-яку гральну діяльність, яку заборонено чинним законодавством [197; 342].

Майже в усіх сферах соціально-економічних відносин є тіньова економіка – і в малому, і в середньому бізнесі, до тінізації вдаються і великі корпорації та центральна влада.

Водночас вітчизняними дослідниками виділено загальні підстави існування тіньової економіки, які присутні у національній економічній системі (табл. 4.3), та наводять переконливі фактори, які призводять до її розвитку. Причини появи тіньової економіки можна згрупувати у чотири групи: соціально-економічні, політичні, правові та морально-етичні [235].

Причини тіньової економіки

Автор	Причини
І. Ю. Приварнікова К. В. Степанюк	Криза фінансової системи; високі податкові ставки та складні механізми розрахунку податків; встановлення пільгових умов діяльності для окремих об'єктів публічних закупівель; прагнення підприємців отримати надприбутки за рахунок ухилення від органів державного управління; ділові відносини з кримінальними структурами.
З. С. Варналій	відсутність формальної інституційної основи економічної політики; непослідовність державної регуляторної політики; неадекватність бюджетної політики; трансформація структури зайнятості; зловживання монопольними (домінуючими) компаніями з вищими цінами; корупція
В. К. Васенко, В. В. Гребіник	Стихійний характер розвитку ринкової економіки: нерівномірність розвитку в різних галузях, економічна та регіональна структура, інфляційні процеси тощо. Тіньова складова економіки виникає тоді, коли держава не в змозі створити сприятливі умови для функціонування підприємництва.
Д. О. Харко	Надмірне податкове навантаження та нерівномірний розподіл між платниками податків, низький рівень податкової дисципліни та значна кількість пільг зменшують кількість платників податків. Надмірна регламентація підприємницької діяльності.
Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак	нестабільність податкового законодавства; високі податкові ставки та нерівномірне податкове навантаження на державні пожертви; низький рівень податкової дисципліни; корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування; відсутність прозорості в процесі приватизації державного майна.

Соціально-економічні причини. Низькі доходи часто стають підставою для приховування своїх реальних доходів та змушують людей шукати нелегальну роботу. Причиною цього може стати й існуюча глобальна несправедливість і нерівність доходів, до того ж цьому може сприяти і зростання неформальної економіки, яка значно зростає під час криз, основною причиною є недоліки в формуванні податкової системи країни.

Політичні причини. Політична нестабільність, яка притаманна нашій країні стимулює до приховування своїх доходів, що, у свою чергу, призводить до збільшення хабарництва та шахрайства. До прикладу є штрафи за порушення ПДР, хабар інспектору вигідніший, ніж заплатити штраф. Корупцією обплутані не лише всі сфери влади, а і правоохоронні органи та суди. У нормах чинного законодавства є досить велика кількість прогалин, які

сприяють поширенню тонізації, неофіційній та нелегальній діяльності, а незначна відповідальність за правопорушення, спричиняє появу фінансових злочинів та ухилення від оподаткування.

Морально-етичні причини. В Україні досить лояльне ставлення суспільства до порушення в економічній сфері на відміну від розвинутих демократичних країн, де суспільством засуджується протиправна діяльність, тому в нашій країні така незаконна діяльність ніде не зникає.

Тіньовий сектор національної економіки не тільки втілює в собі негативні основи економіки, а й виступає соціальним показником, що доводить практичну і раціональну соціальну організацію економіки. Твір Е. де Кото «Інший шлях». «Невидима революція в третьому світі» стверджує, що хоча «економіка руйнується як у легальному, так і в нелегальному секторах», це відбувається через зниження продуктивності праці, зниження інвестицій, неефективність оподаткування, технологічне уповільнення та макроекономічну політику». Відстежувати ознаки економічного відновлення. «Щоб уникнути насильства та бідності, дух співпраці та відповідальності має подолати непокору, визнаючи багатство та працю тих, хто насильно вигнаний».

У науковому середовищі є декілька визначень поняття «тіньова економіка». Зокрема, воно поділяється на широке та вузьке значення [235]:

- У широкому розумінні тіньова економіка включає: економічний сектор домашніх господарств (сектор природного самозабезпечення); «неформальний» сектор (дрібне виробництво, послуги, торгівля, «світло-сірий» сектор); «сірий» сектор («прихований» сектор легальної економічної діяльності); «чорний» (злочинність); різні аспекти «чорної» економіки;

- У вузькому розумінні підпільна економіка виражається лише в окремих видах господарської діяльності та правовідносинах, які є незаконними або суспільно небезпечними (і на практиці не завжди послідовними).

Інші дослідники визначають «тіньову економіку» як сферу економічної діяльності, яка спрямована на отримання доходу та сплату податків через заборонену діяльність або ухилення від сплати податків при здійсненні законної економічної діяльності [235].

Варто погодитись з І. З. Сторонянською, яка вважає, що сектор операцій з нерухомим майном був і до цього часу є одним з найтінізованіших секторів національної економіки. Пандемія COVID-19 та запроваджені у 2020 році карантинні заходи, скеровані на запобігання її поширенню, спровокували стрімкий ріст рівня тінізації сфери операцій з нерухомим майном, знівелювавши всі позитивні тенденції попередніх років, які свідчили про його зниження [210-212].

В останнє десятиліття спостерігаємо суттєві зрушення у напрямі детінізації у сфері операцій з нерухомим майном. Серед них можна назвати, запровадження єдиної бази оцінки нерухомості, вказані заходи реалізовані та сприяють виведенню сектора з «тіні».

Однак такі як потреба законодавчого врегулювання посередницької діяльності (ріелторської) на ринку нерухомості, внесення порядку орендних відносин тощо – потребують доопрацювання та корекції для їх упровадження.

Російсько-українська війна завдала непоправного удар для вітчизняної сфери матеріального виробництва промисловості. Зокрема, війна призвела до повного закриття 50% підприємств, а решта змушені працювати значно нижче можливостей. Кількісні оцінки занепаду економіки України внаслідок війни можна буде визначити лише після закінчення бойових дій, оскільки руйнування ще тривають. За попередніми оцінками, скорочення обсягів промислового виробництва сягнуло 60-65 % від показників довоєнного періоду. При цьому незворотні втрати промислового потенціалу склали близько 30 %, водночас третина промислового потенціалу залишається незадіяною через релокацію та високі ризики, порушення виробничих і логістичних потоків, втрату доступу до ресурсів та ринків, особливо на Сході та Півдні України.

У аграрному виробництві заміновано або є непридатними для використання близько третини орних земель, знищення племінних та товарних господарств у м'ясо-молочному скотарстві, птахівництві, вагомих втрат у овочівництві Південного макрорегіону.

Оцінка руйнувань, обумовлених нехтуванням інституціональними засадами через ведення війни, ще не завершена, а навпаки постійно зростає, загальні втрати України за попередньою оцінкою складають понад 55,9 млрд дол. США

При цьому під інституціональними засадами ведення війни дисертантка розуміє системні дії, спрямовані на прямі нехтування міжнародними актами, правилами, і звичаями, щодо воєнних дій та цілеспрямовані дії по руйнації об'єктів економіки, соціальної та виробничої інфраструктури об'єктів життєдіяльності населення.

Згідно з міжнародною класифікацією тіньова економіка включає :

- легальне, але не врегульоване державою виробництво товарів і послуг;
- прихована діяльність або свідомі порушення в межах дозволеної господарської діяльності;
- нелегальна діяльність або здійснення забороненої діяльності.

Для інтегральної оцінки рівня тінізації економіки України дисертантка вважає за доцільне використовувати метод, при якому середнє значення результатів вказує на особливості країни та тенденцію розвитку тіньової економіки.

Найкращим способом визначення розміру тіньової економіки, з огляду на наявні умови та реальну статистичну базу даних, є методика Мінекономіки України від 27.06.2006 р., котра під тіньовим сегментом розуміє як незаконне виробництво, яке є ухилянтом від сплати податків і зборів, приховане виробництво, а також діяльність, котра повністю виключена з унормованого економічного життя.

За розрахунками Державної служби статистики України рівень тіньової економіки України у 2020 році становив 31 % від офіційного рівня ВВП.

Варто акцентувати, що війна й досі триває, однак незважаючи на це потреба у формуванні стратегічних і надважливих цілей розбудови і окреслення напрямів відновлення вже нині є вкрай потрібним, важливим завданням для нашої держави. До секторальних векторів відновлення сфер

промисловості відноситься реалізація та імплементація організаційних, економічних принципів інноваційного оснащення матеріально-технічної бази виробництва на підставі сучасних цифровізаційних процесів у таких видах діяльності, як безпекові заходи, оборонно-промисловий комплекс, машинобудування та металургія, виробництво побутової техніки харчова, деревообробна промисловість, хіміко-фармацевтична, а також удосконалення нових сфер діяльності в напрямі біо- і нанотехнологій. Ефективне впровадження цих векторів має плановано й реалізовано втілити заходи державної політики із створення конкурентоспроможної локалізованої структури виробничо-промислових комплексів, у тому числі за рахунок їх релокації, відновлення й розгортання нових логістичних схем модернізації виробництв, здатних стати заміною тим, що зруйновані війною виробничо-збутових ланцюгів, а також сформовано цілісну систему інтеграції їх сфери матеріального виробництва у європейський та світогосподарський простір.

В аграрній сфері доцільно відійти від виключно сировинної орієнтації, а перейти до глибокої переробки сільськогосподарської продукції через формування кластерів.

4.3. Інституціоналізм та безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України

Війна в Україні спричиняє жахливу втрату людських життів із трагічною загибеллю та мільйонами переселенців. Це має серйозні соціально-економічні наслідки. За попередніми оцінками ООН, 90 % населення України може зіткнутися з бідністю та надзвичайною економічною вразливістю, якщо війна загостриться і країна відступатиме на десятиліття, залишаючи глибокі соціальні та економічні шрами для майбутніх поколінь.

Для досягнення антилюдських загарбницьких цілей свідомо руйнується економічна база розвитку України, яка може забезпечити базові потреби населення та економіки (їжа, одяг, ліки, транспорт, інструменти тощо). З

перших днів війни загарбники продовжували наступати на промислові об'єкти, особливо сфери машинобудування, металургії, хімічної та нафтопереробної промисловості, харчової промисловості.

Тому відновлення української промисловості нині є головним завданням, яке визначає обороноздатність країни та рішення, що забезпечують безпечне життя. Вже доведено, що сьогодні за допомогою розвитку промисловості в Україні (ПТРК «Стугна», ПКР «Нептун») практично можна відбивати атаки ще могутніших загарбників і захищати власну державу.

Тому важливо оцінити масштаб зриву в галузі та зрозуміти, у якому масштабі, у якому порядку та які саме галузі знищуються, щоб визначити, які дії можна вжити, щоб мінімізувати наявні втрати та запобігти подіям у майбутньому.

Сьогодні в публічному дискурсі з'являються численні оцінки впливу війни на економічний розвиток України, зроблені вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Вони знайшли відображення в багатьох доповідях міжнародних організацій, консалтингових агентств, наукових центрів, наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених [152; 153, с. 144; 157].

Так, у звіті ОЕСР з використанням імітаційної моделі впливу «російсько-українського конфлікту» з глобальною макроекономічною моделлю NiGEM показано наслідки військових дій для України на основі таких показників, як зростання цін на продукти через підвищення у світових цінах. для нафти, вугілля, газу, металів, харчових продуктів; підвищення премії за ризик інвестицій; скорочення внутрішнього попиту; зміни світового ВВП більш ніж на 1% цього року та більше ніж на 2,5 % до інфляції.

Напад Росії став страшним ударом по українській промисловості: війна призвела до повного закриття 50 % українських підприємств, а решта були змушені працювати набагато нижче своїх можливостей. Кількісні оцінки занепаду української економіки внаслідок війни можна буде дати лише після закінчення війни, оскільки руйнування ще триває. За попередніми оцінками, зниження обсягів промислового виробництва у березні 2022 року досягло 60-65%

від показників відповідного періоду минулого року. При цьому безповоротні втрати промислового потенціалу досягають 30 %, тоді як третина промислового потенціалу залишається неактивною через підвищення ризиків, порушення виробничих і транспортних ланцюгів, втрату доступу до ресурсів (первинних і людських). цієї частини за рахунок переміщення, відновлення постачання та матеріально-технічного забезпечення, позбавлення потужностей у разі поліпшення військової обстановки тощо обсяги промислового виробництва можуть бути відновлені в короткі терміни. Очікується, що найближчим часом скорочення промислового виробництва досягне межі в 45-55 %.

Сьогодні в багатьох регіонах України йде війна, гинуть люди, зруйнована інфраструктура, зруйновані промислові підприємства. Більшість промислових підприємств у районах війни повністю або частково втратили можливість здійснювати господарську діяльність через повітряні та артилерійські обстріли. Для промисловості це: машинобудування, особливо суднобудування (Миколаївська та Херсонська області), танкобудування (Харківська область). Компанії з інтеграції, які мають спеціальний досвід у кінцевих продуктах, або компанії, які мають вузловий досвід у унікальних, високотехнологічних продуктах, припиняються або ліквідуються. Майже всі найбільші металургійні підприємства України повністю зупинили виробництво.

Також необхідно виділити питання енергозабезпечення. Промисловість залежна від постачання енергії та її використання для організації виробничих процесів. Високі ціни на енергоносії є непрямим ефектом, особливо щодо європейських виробників харчових продуктів. Так, у середньому витрати на електроенергію становлять близько 10 % від загальної вартості промислового виробництва. У короткостроковій перспективі виробники намагатимуться компенсувати це шляхом включення збільшення витрат на енергоносії у свої виробничі витрати. Для компаній, які залежать від газу, може бути корисним підготуватися до сценарію, за яким енергопостачання Росії до Європи буде припинено. Стрімке зростання цін на енергоносії може зрештою зробити інвестиції в енергоефективність більш привабливими та спонукати компанії до переходу від газових виробничих процесів до інших джерел енергії.

Зараз неможливо достовірно оцінити промислові втрати від повномасштабної війни. Це пов'язано з тим, що під час продовження бойових дій існує ризик того, що під час обліку втрат експерти зафіксують втрати, що ускладнить отримання даних, а вся інформація не може бути розкрита з міркувань національної безпеки. Для визначення наслідків бойових дій доцільно враховувати втрати промислового розвитку з урахуванням унікальних особливостей функцій і розміщення різних галузей промисловості України.

Руйнівних наслідків війни відчули майже всі регіони України, але катастрофічних масштабів відчули північно-східні, східні та південні регіони, де була зосереджена значна частка підприємств важкої промисловості. На одних ділянках були завдані удари по окремих промислових об'єктах та інфраструктурі, інші були повністю знищені. Тому для оцінки результатів військової агресії на конкретній території, де великі корпорації відігравали роль містобудівника, важливо оцінити ситуацію на регіональному рівні, щоб знайти шляхи відновлення національного промислового комплексу.

Ворожі ракети були націлені на підприємства машинобудування та хімічної промисловості, харчової та коксохімічної галузей, легкої та іншої промисловості, яким було завдано нищівних ударів, внаслідок яких виробничі підприємства припинили свою діяльність. Ще однією причиною цього стала масштабна міграція населення в інші регіони країни.

Російські військові атаки завдали величезних збитків українській промисловості. Авіаційні нальоти та обстріли завдали шкоди матеріально-технічній базі багатьох галузей промисловості. Логістична інфраструктура була зруйнована, що унеможливило постачання сировини та реалізацію залишків готової продукції. Евакуація частини робочої сили призвела до кадрового голоду. Усе це може призвести до падіння промислового виробництва більш ніж наполовину (60-65 %) порівняно з аналогічним періодом 2021 року та безповоротної втрати промислового потенціалу до 30 %. Велися або ведуться активні бойові дії або тимчасова окупація [164].

Якщо узагальнити інформацію по регіонах, де це відбувається, то можна стверджувати, що у Східному регіоні ланцюг доданої вартості в гірничо-металургійному кластері фактично перестав бути активним. Підприємства, розташовані у відносно безпечних регіонах (Полтавська та Дніпропетровська області), закриття деяких підприємств харчової промисловості, особливо тих, що постачають Україну в цілому, може призвести до посилення залежності від імпорту та знищення харчової та фармацевтичної промисловості. Припинення діяльності кластерів легкої промисловості з виробництва напівфабрикатів обмежить діяльність підприємств легкої промисловості з виробництва готової продукції.

На регіональному рівні потужності з виробництва промислового машинобудування зосереджені на північному сході, сході та півдні, де збої у виробництві ризикують знизити ВВП на 10 %. Тривала війна та прицільні обстріли промислових та інфраструктурних об'єктів у центральних та західних регіонах підвищують логістичні та паливно-енергетичні ризики для промисловості.

Без промисловості неможливо забезпечити обороноздатність країни, територіальну цілісність, суверенітет та економічний розвиток. Промисловість є основою національної безпеки, тому що промисловість визначає доцільність виготовлення сучасних засобів захисту, а розвиток промислових комплексів забезпечить потреби країни в обороні (озброєння, техніка, спорядження, транспорт) і життєзабезпечення навіть від нападів загарбників, що мають значно переважаючі сили та ресурси.

Регіональний розвиток потребує комплексного аналізу та оцінки нинішньої ситуації, пов'язаної з війною, та ситуації в Україні загалом та ситуації в регіонах і територіальних громадах зокрема. Мільйони українців залишили свої домівки як на територіях, де тривають бойові дії, так і на територіях, де бойових дій не ведеться [181-182]. Більшість із них виїхала за кордон. До кінця 2022 року понад 11 мільйонів українців були змушені покинути своє постійне місце проживання [75].

Найбільша кількість людей виїхала з Харкова та Харківської області, Києва та Київської області (понад 200 тисяч осіб на місто й область), а також Донецької області (понад 500 тисяч). Більше ніж 100 тисяч осіб виїхало з Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Луганської областей. Якщо стосовно Києва та Київської області є досить високі очікування повернення, то щодо інших областей такі очікування не є надто оптимістичними.

Як видно із рис. 4.3, у західних областях України частка офіційно зареєстрованих ВПО становить понад 10 % від усього наявного населення областей. Розселення ВПО в межах області також є дуже нерівномірним. Це створює додаткове навантаження на інфраструктуру та частково створює напругу в громаді.

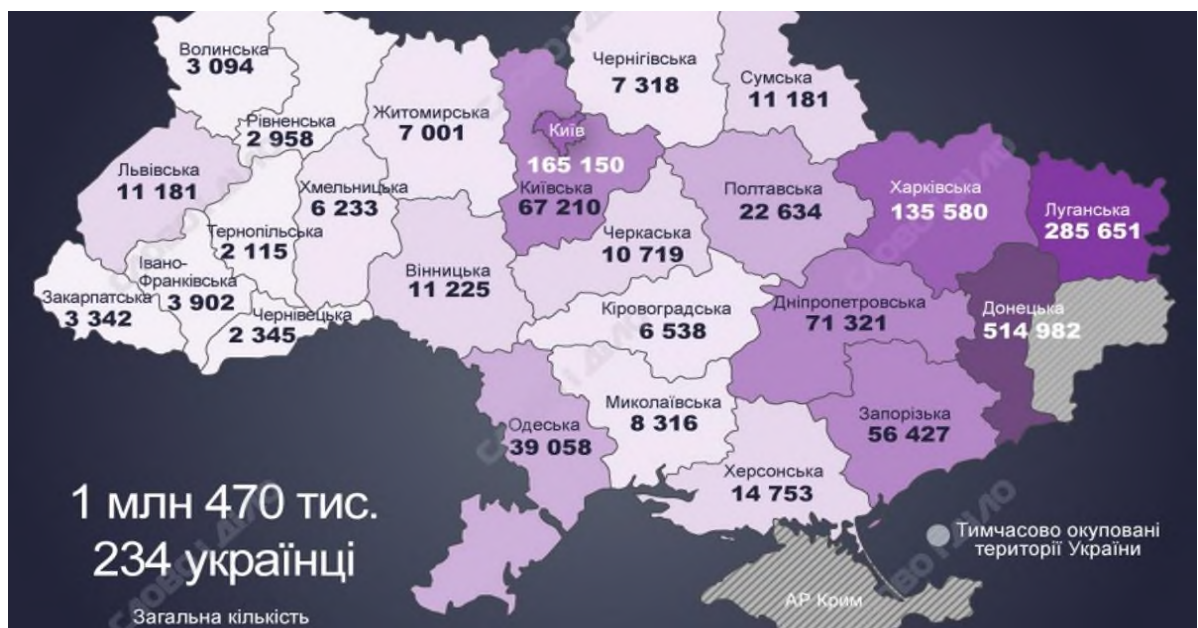

Рис. 4.3. Кількість ВПО за регіонами, станом на кінець 2022 року

Джерело: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/26/infografika/suspilstvo/pereselenczi-ukrayini-skilky-yix-ta-yakux-oblastyax-prozhyvayut>.

Варто також зазначити, що значна частка тих, хто виїхав з України, – це жінки та діти дітородного віку, які потребують повернення заради майбутнього України. Для цього потрібно зрозуміти, куди вони можуть повернутися і як швидко вони можуть повернутися.

Згідно з одним із досліджень складу українських біженців, які перебувають у Польщі, можна зазначити такі дані: середній вік біженців 38 років, 61 % має вищу освіту і лише 56 % планують повернутись в Україну після завершення війни [165].

Під час війни Росія знищила тисячі об'єктів інфраструктури, в тому числі критично важливих для відновлення та розвитку регіону (руйнування триває досі, тож точну кількість знищених наразі оцінити неможливо). Об'єкти соціального характеру для переходу через мости, будинки та повернення людей.

Оцінка руйнувань ще не завершена, оскільки деякі райони наразі недоступні. Росія також продовжує завдавати ракетних ударів по містах, віддалених від лінії фронту, і кількість знищених об'єктів продовжує зростати через артилерійські та бомбові удари по лінії фронту України та містах і селищах уздовж її північно-східного кордону.

Прикордонні території Чернігівської, Сумської, Харківської, Запорізької області щодня знаходяться під ворожими обстрілами, що не сприяє поверненню людей у місця свого постійного проживання та відновлення пошкодженого житла чи інфраструктури.

До війни Україна утвердилася як потужна транзитна країна, що служила мостом між Європою та Азією. Через Україну проходить низка міжнародних транспортних шляхів, планується будівництво ще кількох. У нинішній ситуації цей потенціал уже втрачено, що своєю чергою призведе до суттєвого зниження економічних можливостей розвитку більшості територій України, прилеглих до російського та білоруського кордонів.

Втрата транспортного потенціалу, закриті кордони на сході та півночі змінюють пріоритети планування та відновлення/будівництва доріг, відкриття нових транспортних коридорів.

Найбільші руйнування зазнали й зазнають промислові міста та регіони України. Це матиме значний вплив сьогодні та вплине на розміщення продуктивних сил на українських територіях у майбутньому та визначить вірогідність повернення людей у ці промислові міста та регіони.

Таким чином, сьогоднішня війна в Україні – це не лише поточні втрати людей та економіки, а й негативні довгострокові наслідки та обмеження майбутнього розвитку на багато років. Це необхідно визнати об'єктивною реальністю та вжити заходів для мінімізації негативного впливу цих викликів на існування та розвиток нації.

Незважаючи на війну, що триває, необхідно планувати створення умов для відновлення постраждалих територій, якнайшвидшого повернення українських біженців в Україну та повернення значної частини вимушених переселенців на постійне місце проживання для відродження регіональної та національної економік.

Все це вимагає нової оцінки поточних планових документів, особливо Державної стратегії регіонального розвитку на 2027 рік, щоб оцінити та реалістично підготуватися до нових обмежень, спричинених війною, та нових можливостей, які відкриває отримання кандидатури на членство в ЄС. Водночас вона ставить перед собою амбітні плани щодо відновлення та розвитку країни та розуміє, що такі плани є частиною національної регіональної політики. Водночас не можна забувати про створення звичайного тилового регіонального господарства, що є важливим чинником нашої стійкості у війні.

Відновлення України – це не лише відбудова зруйнованого ворогом, а й відновлення повноцінного життя в містах і селах, формування нової економіки, яка враховує нові реалії. Постійна загроза війни з боку Росії (при цьому треба розуміти, що загроза продовжує існувати з боку Білорусі, яка сьогодні фактично є сателітом РФ) [41].

Ще до повномасштабного вторгнення політики, експерти та пересічні українці розуміли, що український регіон суттєво різниться за різними об'єктивними показниками, але сьогодні додалася ще одна риса, яка найбільше впливає на ці визначені об'єктивні показники. Майбутнє регіонального розвитку – близькість регіону до російської федерації та Білорусі, і, відповідно, рівень атакувального потенціалу цих країн. Близькість кордонів Росії та

Білорусі стала найбільшим стримуючим чинником для нинішніх вимушених мігрантів повернутися в ці прикордонні райони та почати якесь виробництво.

Враховуючи загрозу, яка йде з боку Росії та Білорусі і яка залишатиметься навіть і після завершення воєнних дій, для планування відновлення та загалом майбутнього розвитку регіонів доцільно погодитись з пропозицією виділити такі три макрорегіони: Східний (фронтір) – території/регіони вздовж кордону з РФ і РБ, де рівень загрози прямого воєнного вторгнення найбільший і тут має розміщуватись досить значна кількість військових об'єктів для стримування ворога; Центральний (опора) – це території/регіони, що межують із територіями фронтіру, з помірним рівнем загрози військового вторгнення; Західний (тил) – регіони західної частини України, які знаходяться найближче до країн ЄС і де загроза прямого військового вторгнення з боку РФ/РБ є мінімальною [41].

На основі такого поділу макрорегіонів ми плануємо можливості регіональної спеціалізації цих макрорегіонів, визначаємо оптимальну локальну економічну структуру та розміщення виробничих потужностей, плануємо систему розселення, переглядаємо транспортні коридори та логістику між цими макрорегіонами.

Необхідно ввести нове поняття в нормативне регулювання, постраждали території – це територіальні громади або територіальні громади, які потерпають від бойових дій або ракетних/бомбардувальних ударів по територіях.

Для таких територій визначити конкретну класифікацію за ступенем руйнувань і втрат населення, у тому числі внаслідок евакуації. Для кожної категорії необхідно визначити об'єктивні критерії, нанести на карту територію та детально описати кожну територію, щоб прийняти оптимальне рішення щодо перебудови або відмови від перебудови.

Відновлення постраждалої території має базуватися на розумінні реальних можливостей повернення населення, яке залишило цю територію.

Загалом вимушеним переселенцям варто звертатися до соціологічних служб, щоб оцінити їхні бажання та умови повернення на постійне місце проживання.

Відбудова зруйнованого потребуватиме багато будівельних матеріалів.

Модульну мережу підприємств з виробництва сучасних будівельних матеріалів необхідно розмістити якомога ближче до найбільш постраждалих районів України. Це дозволить використовувати місцеву сировину й забезпечити робочими місцями тих, хто не міг працювати.

Необхідно налагодити виробництво збірних конструкцій для будівництва житлових будинків та соціальних об'єктів за будівельною технологією, які можна швидко прив'язати до ділянки та звести в дуже стислі терміни.

Відбудова знищеного житла, будівництво житла в нових місцях поселення переселенців, слід розуміти, що з кожним додатковим місяцем, проведеним за межами колишнього місця проживання, кількість людей, які хочуть повернутися, зменшується. Повернення мешканців у найближчі до кордону з РФ міста та села є менш привабливим через постійну загрозу з боку країни-агресора.

З іншого боку, деякі територіальні громади на Заході матимуть брак житла для ВПО, які вирішать тут залишитися. Тому необхідно різними методами вирішувати проблему розвитку житлового забезпечення переселенців у західних та східних областях.

Будь-яке нове житлове будівництво має враховувати адаптацію до зміни клімату, наявність громадських просторів для спільного користування, доступність первинної громадськості, культури, торгових послуг, відпочинку та здоров'я і діяти відповідно.

Плани реконструкції населених пунктів мають базуватися на розумінні економічної спроможності. Проживання – робота – відпочинок.

Відбудова зруйнованих шкіл має відбуватися відповідно до нових вимог і нових вимог до шкільних приміщень. Частково варто розглянути можливість адаптації до освітніх потреб інших громадських просторів у незайманій спільноті, таких як культурні центри, торгові центри тощо [41].

Відновлення зруйнованих закладів охорони здоров'я має здійснюватися на основі нового підходу до систем охорони здоров'я, які мають бути достатньо децентралізованими та технологічно оснащеними, з розумінням наявності критичних складових приватних закладів.

Відновлення пошкоджених мереж електро- та газопостачання, максимальне перенаправлення з традиційного газопостачання на електроенергію (атомна енергетика та зелена енергетика).

Будівництво підприємств із переробки вугілля, торфу та кукурудзи на рідкі або газоподібні енергоносії.

Враховуючи обмежений потенціал українського експорту зерна та високу залежність України від імпорту дизельного палива та бензину, швидке розширення виробництва біодизеля та біоетанолу на малих, територіально розпорошених сучасних підприємствах із переробки ріпаку, кукурудзи, цукрових буряків та картоплі.

На територіях, які розташовані найближче до кордону з РФ, де суттєво зменшується чисельність населення, ускладнюється ведення підприємницької діяльності, будівництва виробництв. Там, де суттєво скорочується чисельність населення, потрібно розширювати заліснення територій перспективними видами деревини, зокрема і як палива, і як сировини для мебельних виробництв.

Відбудові передусім підлягають підприємства харчової промисловості, які працюють на внутрішній ринок, а також високотехнологічні та оборонні. Технологічні ланцюжки виробництва готової продукції оборонного призначення на базі українських підприємств та кооперації з підприємствами країн-союзників мають бути максимально замкнутими. При такому відновленні оборонних підприємств є доцільним створення спільних виробництв за участі американських корпорацій – виробників озброєнь та європейських, зокрема польських виробників.

У Центральному та Західному макрорегіонах має бути відкрито мережу проєктно-виробничих структур для розробки та виготовлення передової військової техніки, у тому числі через кооперацію із західними компаніями з використанням інструментів індустріальних та технологічних парків. Заслуговує на увагу переміщення в центральні та західні регіони виробництва критично важливих озброєнь та боєприпасів зі східних та північних регіонів.

Відбудова промисловості повинна проводитися з урахуванням підвищення стійкості до ракетних ударів. Кооперативні мережі малих підприємств, альтернативи великим підприємствам, універсалізація конструктивних рішень щодо взаємозамінності окремих елементів машин, механізмів, особливо обладнання для потреб оборони.

Для розвитку найбільш постраждалих від бойових дій регіонів та в межах Східного макрорегіону особливу підтримку слід надавати мікробізнесу, малому та середньому бізнесу, який використовує місцеву сировину, трудові ресурси, орієнтується на регіональний ринок і є менш цікавим для ураження агресора.

Указом Президента України № 266/2022 від 21 квітня 2022 року створено «Національну раду з питань відновлення України наслідків війни». Згідно із затвердженим цією радою положенням, її основним завданням є "розробка плану дій післявоєнного відновлення та розвитку України. Він передбачатиме, зокрема, відновлення та розвиток транспорту, охорони здоров'я та суспільства", комунальна, виробнича інфраструктура та житлово-комунальна інфраструктура, енергетична інфраструктура, зв'язок, військова інфраструктура та військово-промисловий комплекс, структурна модернізація та відновлення економіки, заходи з подолання безробіття, підтримка сімей з дітьми, незахищених верств населення, людей у складних життєвих ситуаціях через реставрацію та збереження культурних цінностей.

Далі звернемо увагу на ще один не менш важливий момент. «У разі потреби рішення Ради реалізуються шляхом оголошення в установленому порядку актів Президента України, Кабінету Міністрів України та внесення відповідних законопроектів на розгляд Верховної Ради України». Це зрозуміло, оскільки сама Рада не є органом влади із владними повноваженнями. Отже, можна стверджувати, що розробки Ради мають реалізовуватись у законний спосіб: через ухвалення необхідних законів, актів Уряду чи Президента.

Таким чином, не ставлячи під сумнів важливу інтелектуальну та координаційну роль Ради директорів у підготовці загального плану відновлення, можна передбачити, що фактичне планування та відновлення України та регіону здійснюватиметься в межах чинного законодавства або законів, які необхідно прийняти.

На нашу думку, враховуючи різні сектори, перераховані в Положенні про Правління, варто пам'ятати, що коли ми говоримо про відновлення, ми говоримо переважно не про ці сектори, а про території, які прямо чи опосередковано постраждали від війни. Тому так важливо, щоб регіонально-територіальні заходи з відновлення були комплексними, базувалися на достовірній інформації та достатньо достовірних прогнозах внутрішніх і зовнішніх загроз і можливостей для кожного регіону чи території.

З огляду на вищевикладене, на наш погляд, було б доцільно не створювати нову нормативну базу для відновлення країни, а розробити систему планової документації, яка вже розроблена за останні роки й відповідає найвищим європейським стандартам.

Ми маємо розуміння, що різні українські регіони та територіальні громади мають суттєво різні втрати внаслідок війни, тому потрібен різний підхід до планування розвитку чи відновлення. Адже навіть у межах території є громади, де більшість населених пунктів знищено чи пограбовано бойовими діями під час окупації, а інші окупація оминула без руйнувань.

Тому якщо одні громади потребують швидкого відновлення шляхом реконструкції зруйнованих територій, то інші потребують розвитку в нових умовах. У першому та другому випадках одна і та ж територія пов'язана з необхідністю конкретних планів синхронізації відновлення одних місцевих громад та розвитку інших. Подібна ситуація і в масштабах України. Регіони, які зазвичай не постраждали від війни, стикаються з новими викликами через примусове виселення, розрив партнерства, перебої з постачанням і експортні обмеження.

Для цього потрібно буде прийняти нову редакцію Стратегії регіонального розвитку або внести зміни на період до 2027 року. Воєнний стан та агресія Росії значно вплинула на формування стратегічних планів регіонального розвитку, при цьому Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року має нові завдання, які повинні враховувати:

1. Потребу в визначенні та оцінці нових викликів, що постають перед Україною в цілому, а також регіонами через російсько-українську війну, що передбачає збір інформації про зруйновану житлову, промислову, дорожню, та іншу інфраструктуру; про кількість ВПО, їх поточне місце розташування звідки виїхали і де розмістились; відомості про наявність чи руйнацію експортного потенціалу за регіонами.

2. Нові редакційні зміни державної стратегії 2027 мають передбачати конкретні стратегічні плани й завдання, які б сприяли відновленню країни в цілому, стабілізації ситуації в регіонах та стимулювання їхнього розвитку в післявоєнний період.

3. Вважаємо, що стратегія має містити чітко визначену типологізацію макрорегіонів, враховуючи безпековий чинник та їх близькість розміщення до фронту, вже наявними наслідками бойових дій/бомбардувань/обстрілів, чи потенціал при релокації виробничих потужностей, визначати орієнтири щодо їх спеціалізації на загальноукраїнському ринку та повоєнний потенціал.

4. На наше переконання, слушним буде визначення типів постраждалих територій – мікрорегіони/макрорегіони/територіальні громади. Вказана типізація об'єктів постраждалих від бойових дій має враховувати певну класифікацію вказаних типів залежно від наявності показників щодо ступеня руйнації інфраструктури, економіки, демографічної ситуації.

5. Однак і в новій стратегії мають бути такі ж функціональні типи територій, які визначалися ще у ДСРР 2027, які об'єктивно наявні і у воєнний період (регіональні полюси зростання, сільські території в несприятливих умовах, прикордонні території, які мають несприятливі умови, гірські території [211; 212; 219]).

6. На зміни очікує і система цілей, до прикладу оперативних, зменшивши кількісно завдання, які містять ці цілі. Незаперечним є той факт, що стратегічні цілі мають відповідати потребам відродження країни, розвитку її регіонів. Відповідні програми мають спрямовуватися на відновлення регіонів, з урахуванням приналежності регіонів до означеного макрорегіону на розвиток певних функціональних типів територій та забезпечення згуртованості українського простору.

Важливо, на нашу думку, щоб план відновлення місцевих і постраждалих територій не розглядався окремо від генерального плану розвитку місцевих і територіальних громад.

Це потребує певних удосконалень закону про регіональний розвиток і, власне, ухвалення нової редакції Закону «Про засади державної регіональної політики». Нова редакція має врахувати сучасні реалії, що склалися щодо регіонального розвитку внаслідок війни, та визначити планувальні документи, інструменти фінансового оздоровлення та методи державної підтримки, необхідні для відновлення регіону та постраждалих територій. Розвивати зони певних функціональних типів, контролювати та оцінювати успішність відновлення [171].

Відновлення регіонів, реконструкція постраждалої території потребуватиме вагомих фінансових ресурсів, які відсутні на регіональному рівні та обмежені в Державному бюджеті України, має потребу у створенні Державного фонду відновлення та регіонального розвитку [165] (ДФВР).

Вказані фінансові ресурси можуть поповнюватися зокрема з різних джерел: конфіскованих активів РФ, донатів країн-спонсорів, кредитів світових фінансових організацій. Фонд може фінансувати різнопланові програми, які спрямовуватимуться на відновлення регіонів, які впроваджуватимуться згідно з Планом відновлення, передбаченого Державною стратегією регіонального розвитку.

Потрібно заздалегідь продемонструвати, що Україна зможе раціонально розпоряджатися своїми коштами, передбаченими на відновлення. Свідчення того, що уряд здійснює адекватне фіскальне управління, будуть необхідною

вимогою на етапі підготовки до вступу в ЄС. Тут дуже важливо встановити правила фінансування з коштів Фонду, максимально наближені до правил, які використовуються в ЄС при фінансуванні з попередньої акредитації та фондів порятунку ЄС. Це дає дві переваги: довіру донорів і готовність приєднатися до ЄС.

Правила ЄС постійно вдосконалюються та адаптуються до вимог країн-кандидатів на членство в ЄС, щоб підготувати конкретні основні завдання або вимоги для держав-членів ЄС протягом наступного семирічного циклу планування. Розробити правила фінансування з відповідними органами ЄС. Слід використати період реконструкції нашої країни для підготовки до вступу в ЄС.

Структурні фонди здійснюють фінансування регіональної політики (або політику згуртованості), яка є пріоритетною інвестиційною політикою ЄС.

Інструмент допомоги перед вступом (ІРА) – це засіб ЄС для підтримки реформ у країнах-кандидатах через фінансову та технічну допомогу з 2007 року. Фінансування перед ЄС є важливою інвестицією в майбутнє країни-кандидата, які підтримують країни у здійсненні необхідних політичних та економічних реформ і готують права та обов'язки, які супроводжують країни – члени ЄС.

Держави-члени повинні поважати законодавство ЄС у повному обсязі, в тому числі в сферах державних закупівель, конкуренції та навколишнього середовища, під час відбору та реалізації проектів. Держави-члени повинні мати інституційні структури та відповідну адміністративну спроможність для програмування, реалізації, моніторингу та оцінки місцевого розвитку надійним і економічно ефективним способом як з точки зору управління, так і фінансового контролю. По суті, підготовчі правила до вступу в ЄС повинні стимулювати українську владу діяти за тими ж правилами, наскільки це можливо в Європі, плануючи відновлення регіонів і постраждалих територій, і маємо для цього певне підґрунтя.

У 2015-2022 рр. Україна змогла досягти значного прогресу щодо реформування регіональної політики, вона підтримується ЄС та іншими партнерами. У 2018 році Україна приєдналася до рекомендацій Організації

економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо ефективного державного інвестування на всіх рівнях влади. Це свідчить про те, що наша країна готова впроваджувати заходи щодо реформування системи управління державними інвестиціями. Зокрема, це забезпечує стабільність, прозорість, ефективність та зниження ризиків корупції на всіх етапах інвестиційного проекту.

Теперішній етап реалізації державної регіональної політики в умовах воєнного стану пов'язаний із певними ризиками, серед яких:

- на першому місці стоять безпекові чинники, питання забезпечення територіальної цілісності державних меж України, та безпека її мешканців, відновлення зруйнованої інфраструктури й цивільних об'єктів;

- вже після, концентрація на питаннях, які були актуальними і у довоєнній країні, а саме недостатній рівень координації реформ у сферах національної регіональної політики, реформи адміністративних територіальних одиниць, реформи місцевого самоврядування та різноманітних галузевих реформ;

- існують хронічні конфлікти між адміністративною владою та органами місцевого самоврядування, що призводить до відсутності чіткого розмежування між правами та повноваженнями регіонів, провінцій та органів місцевого самоврядування, що призводить до нестабільності нормативно-правових актів. Правові умови для впровадження реформ;

- невизначеність чітких процедур, відсутність чітких критеріїв об'єднання адміністративних районів та чіткого розподілу повноважень на районні рівні влади;

- у багатьох випадках межі адміністративних одиниць є нечіткими, що призводить до постійних суперечок щодо повноважень між органами місцевої влади та органами місцевого самоврядування, особливо щодо власності на землю, податків тощо

- є питання правового регулювання та процедурні аспекти механізмів передачі та використання землі, майна та інших ресурсів в ОТГ, а в перспективі з'являться нові об'єднані адміністративні райони;

- недосконалість реформування діяльності територіальних органів виконавчої влади щодо реалізації ними контролюючих та координуючих функцій (відсутність контролю за ефективністю використання ресурсів ОТГ);

- невирішеність питань ресурсного забезпечення розвитку територій, зокрема територій з особливими проблемами розвитку;

- проблемність наявних інструментів механізму державної підтримки розвитку територій, які здебільшого використовуються не на «розвиткові цілі», а на вирішення поточних завдань, тобто покриття нестачі капітальних видатків місцевих бюджетів, а також відсутність гарантованих інструментів щодо фінансової підтримки розвитку цих територій.

Ці проблеми, так чи інакше, впливають на розвиток механізмів реалізації національної регіональної політики, соціально-економічної політики регіону та, зокрема, у сфері взаємовідносин між регіональною владою та територіальними громадами. Сьогодні державна та місцева політика використовує інструменти міжбюджетного вирівнювання та інструменти програм і проектів для стимулювання розвитку управління. З огляду на наявний інструментарій можна говорити про активну та пасивну місцеві політики, якщо пасивна регіональна політика включає інструменти міжбюджетного вирівнювання (субсидії та дотації), то активна політика спрямована на реалізацію заходів стимулювання впливу, реалізація яких сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки. область. Враховуючи вплив пасивної та активної регіональної політики, будуть визначені основні детермінанти та включені до стратегії модернізації національного механізму регіональної політики.

Ці визначальні фактори включають:

- підвищення якості управління та адміністрування.

- залучення національних та місцевих органів влади організацій-учасниць, які здійснюють громадський вплив шляхом посилення ролі консенсусних питань, збалансування інтересів різних груп населення та набуття відповідних функцій публічної політики шляхом залучення їх до постановки та вирішення місцевих проблем;

- реалізацію та поширення інструменти державно-приватного партнерства;
- підвищення рівня взаємної координації управлінських рішень між ієрархічними рівнями влади;
- досягнення компліментарності шляхом координації секторальних реформ;
- забезпечення системного стратегування та цільового програмування;
- підтримку балансу між інструментами вирівнювання та сприянням регіональному розвитку;
- підвищення ролі фінансових інструментів для сприяння регіональному та місцевому розвитку;
- послідовність політики, яка сприяє розвитку «точок зростання» та підтримує економічно менш розвинені та депресивні регіони;
- участь «м'яких» інституцій як важливого елемента сприяння сталому розвитку в регіоні;
- впровадження нових технологій управління (наприклад, електронні адміністративні послуги чи міжмуніципальне партнерство);
- впровадження інституційної основи регіональної політики ЄС;
- гармонізацію внутрішніх заходів і зовнішніх впливів регіональної політики [192].

Треба визначити головні фактори регіонального розвитку, якими в країнах-членах ЄС нині утверджено інноваційну активність, людський потенціал та ефективні інститути (ефективне управління). Акцентовано саме на зазначених детермінантах регіонального розвитку й трансформації. Це традиційна модель регулювання місцевого розвитку, у якій базова інфраструктура та внутрішні інвестори відігравали вирішальну роль. Варто зазначити, що в умовах України зазначені детермінанти зберігають своє значення з цілком зрозумілих причин. Європейські вчені звертають увагу на важливість мережевої структури як чинника регіональної конкурентоспроможності. Йдеться не лише про прямі зв'язки між компаніями, а й про різноманітність та відкритість зв'язків, які дають регіону додаткову конкурентну перевагу.

Наявність обґрунтованої державної стратегії регіонального розвитку сприятиме гармонізації відносин між центральною владою і регіональною, щодо спільного фінансування проєктів регіонального розвитку, що забезпечить:

- концентрація ресурсів регіонів і держави на вирішенні найгостріших проблем;
- узгодження інтереси адміністрації та органів місцевого самоврядування у виконанні стратегічних завдань соціально-економічного розвитку регіону;
- диверсифікацію джерел ресурсного забезпечення регіонального розвитку, у тому числі за умов широкого залучення приватного капіталу для фінансування спільних проєктів регіонального масштабу;
- підвищення відповідальності місцевої влади за ефективне використання ресурсів, спрямованих на вирішення соціально-економічних проблем регіону;
- чітке обґрунтування зобов'язань сторін, солідарної відповідальності державної та місцевої влади за остаточний результат виконання окремих стратегічних завдань тощо [192].

Ефективність стратегічного планування регіонального розвитку залежить від ресурсів регіонів, можливостей їх використання, тобто переваг – сильних сторін регіону і водночас від наявних ризиків і загроз, які є перешкодами його соціально-економічного розвитку.

Стратегічне планування регіонального розвитку методологічно варто спрямовувати на розроблення та прагматичний відбір елементів дієвих концепцій та методик їх синтезування для забезпечення гнучкості та свободи дій у виборі механізму та інструментів реалізації стратегії в особливих соціально-економічних умовах життєдіяльності населення регіону.

Наступним кроком у процесі стратегічного планування розвитку регіонів є визначення можливих шляхів, інструментів реалізації розробленого плану та створення найкращих умов для його реалізації. Адже від ресурсного забезпечення пріоритетних територій розвитку кожного регіону в основному залежить реальність реалізації стратегії регіонального розвитку, а від того, наскільки грамотно поставлені та структуровані стратегічні цілі та завдання, – ефективність її реалізації..

В Україні необхідно запровадити системне стратегічне планування, суть якого полягає у розробці стратегій розвитку територіальних систем різних ієрархічних рівнів – від державного до місцевого. Якщо розробка Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій є усталеною практикою, то розробка стратегій місцевого розвитку, зокрема, територіальних громад базового рівня – справа найближчого майбутнього. Питання взаємоузгодженості стратегій різного рівня сьогодні є дискусійним.

З-поміж найважливіших досягнень у сфері цифрового розвитку, на думку експертів, є: поява Міністерства цифрової трансформації України, створення та підвищення законотворчої активності Комітету цифрової трансформації України, запуск порталу державних послуг та мобільного застосунку «Дія», збільшення кількості електронних публічних послуг, розвиток сфери електронних комунікацій та вдосконалення системи надання електронних довірчих онлайн, збільшення кількості ініціатив у сфері цифрової освіти, розробка стратегії («дорожньої карти») інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу.

До найбільш актуальних проблем цифрового розвитку України на цей момент експерти відносять: наявність значних прогалів у географії покриття території України можливостями доступу до мережі Інтернет, необхідність посилення активності у розвитку цифрових навичок всіх категорій громадян та секторів економіки, затягування прийняття Закону України «Про електронні комунікації», брак офіційно затверджених стратегічних документів у сфері цифрового розвитку, прогалини в системі кібербезпеки та захисту персональних даних у мережі Інтернет, низьку якість досліджень у системі закладів вищої освіти та науково-дослідних інститутів, недостатню підтримку цифрової трансформації бізнесу.

За останні півтора року уряд України значно посилив інституціональні важелі розвитку національного цифрового ринку та здійснення цифрових трансформацій в економіці та суспільстві. Із середини 2019 року ключовими формувачами політики та суб'єктами прийняття рішень у сфері цифрової трансформації в Україні є Комітет з питань цифрової трансформації Верховної

ради України та Міністерство цифрової трансформації України. Комітет з питань цифрової трансформації виконує законотворчу функцію, тоді як Міністерство цифрової трансформації – головний орган у системі центральних органів управління, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у таких сферах: цифровізація; цифровий розвиток; цифрова економіка; цифрові інновації; електронний уряд та електронна демократія; Розвиток інформаційного суспільства, інформатизація; розвиток цифрових навичок та цифрових прав громадян; публічні дані; розвиток національних електронних інформаційних ресурсів та взаємодії; розвиток інфраструктури широкосмугового доступу до мережі Інтернет та телекомунікацій; електронна комерція та бізнес; надання електронних та адміністративних послуг; електронні довірчі послуги та електронна ідентифікація; розвиток ІТ індустрії.

Згідно з ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», органи місцевої влади продовжують здійснювати повноваження, надані Конституцією України, цим Законом та іншими законами України. Військом спільно з Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами управління та органами місцевого самоврядування забезпечують здійснення заходів і повноважень, передбачених законодавством України про «Правовий режим воєнного стану» захищати Україну, захищати безпеку людей та національні інтереси [142].

Згідно з зазначеним законом, «забезпечення дії Конституції і законів України на території, де введено воєнний стан, а разом із військовим порядком воєнного стану оборони країни, цивільного захисту, громадської безпеки й порядку, охорони прав, свобод і прав громадян Президентом України можуть утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації. Військова адміністрація населених пунктів утворюється в одному або кількох населених пунктах (селах, селищах, містах), у яких сільські, селищні, міські ради та органи виконавчої влади не здійснюють повноважень, наданих Конституцією та законами України, у тому числі фактичний саморозпуск або самоусунення повноважень відповідно до закону, або внаслідок фактичного невиконання чи припинення повноважень» [142].

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військове управління спільно з військовою адміністрацією (у разі її утворення) може здійснюватися самостійно або за участю органів управління, муніципалітетів. Запровадити та реалізувати конституційні права і свободи людини, громадянські і законні права та законні інтереси, передбачені Указом Президента України про введення воєнного стану в межах тимчасових обмежень, та вжити таких заходів:

1) установити (посилити) охорону об'єктів загальнодержавного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів забезпечення життєдіяльності населення та запровадити особливі режими їхньої роботи. Порядок встановлення (посилення) охорони об'єктів і переліків, що підлягають охороні у зв'язку з введенням воєнного стану, та порядок особливого режиму роботи затверджуються Кабінетом Міністрів України.

2) запровадити для виконання трудових обов'язків дієздатних осіб, не закріплених за підприємствами, установами та організаціями, які не зайняті у сфері оборони країни та у сфері забезпечення життєдіяльності населення на період воєнного стану. Залучення в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що проводяться з ліквідації наслідків надзвичайного стану, що виник на період воєнного стану, і забезпечення потреб Збройних Сил України, а також робіт оборонного характеру, інші збройні сили, правоохоронні органи та сили цивільної оборони та системи забезпечення функціонування національної економіки та системи життєзабезпечення населення і, як правило, не потребує спеціальної спеціалізованої підготовки осіб. За працівниками, які виконують суспільно корисні завдання, у період виконання цих завдань зберігається колишнє місце роботи (посада). В умовах воєнного стану порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт та питань соціального захисту, враховуючи вимоги закону, визначаються Кабінетом Міністрів України [142];

3) використовувати можливості і трудові ресурси підприємств, установ і організацій для потреб оборони країни відповідно до законодавства про працю, змінювати режим праці, проводити інші зміни у виробничій діяльності, виконувати умови праці;

4) в умовах правової системи воєнного стану примусове вилучення майна громадян або спільної державної власності відповідно до потреб держави, конфіскація майна державних підприємств і народногосподарських об'єднань у порядку, встановленому законом, та видача відповідних документів встановленого зразка;

5) запровадити комендантську годину (заборона перебування на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально оформлених перепусток і посвідчень у певний період доби) та особливого світломаскового режиму в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

6) встановити особливий режим в'їзду та виїзду, обмежити свободу пересування та пересування транспортних засобів, що поширюється на громадян, іноземців та осіб без громадянства в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

7) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, перевіряються документи фізичних осіб, а в разі необхідності – об'єкти, транспортні засоби, багаж і вантажі, адміністративні будівлі та будинки громадян. Однак, за винятком обмежень, встановлених: Конституція України;

8) Забороняється проведення мирних зібрань, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів.

У Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 8056 «Проект закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб на період дії воєнного стану».

Прийняття законопроекту зумовлене гострою потребою внесення змін до законодавства України «Про правовий режим воєнного стану», «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законів. Оскільки органи місцевого

самоврядування та військове управління застосовували ці закони в умовах чинного воєнного стану, виникла потреба в удосконаленні, особливо в частині забезпечення системності, повноти та чіткості воєнного стану. Питання здійснення повноважень органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, випадки здійснення та строк повноважень, гарантії посадовим особам органів місцевого самоврядування, повноваження яких припинено тощо. Тому прийняття законопроекту є дуже важливим і своєчасним.

Основними позитивними наслідками прийняття законопроекту є:

- Обмежено повноваження військової адміністрації, що діє на території з обмеженим режимом місцевого самоврядування (до окремого рішення парламенту), а за поданням Президента — військової адміністрації, до сфери управління якої входить Верховна Рада, надала всю повноту над територією (якщо муніципалітет не зміг).

- Є чітко прописані правила, за якими голова громади отримує повноваження бути головою військової адміністрації населеного пункту.

- Бюрократичний процес найму військових та державних службовців, у тому числі колишніх службовців місцевого самоврядування спрощено.

- У період воєнного стану та післявоєнний період було вдосконалено процес взаємодії органів військового управління та військово-цивільної адміністрації.

- Положення про прийняття рішень про утворення військової адміністрації за поданням окремих органів влади перед Президентом України доповнено відповідними положеннями про можливість цими суб'єктами порушувати такі питання перед Президентом України. Це дозволяє главі держави самостійно приймати рішення з цього питання, орієнтуючись на наявні джерела інформації, а також пропозиції обмеженого тематичного кола, якщо це необхідно.

- Президенту України надається можливість утворювати військову адміністрацію певного населеного пункту (селища), до повноважень якої належить виключно здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Цей військовий уряд діє в органах місцевого самоврядування територіальної громади й відповідним сільським, селищним, міським головою. При цьому, якщо хоча б один із суб'єктів системи місцевого самоврядування територіальної громади не здійснює своїх повноважень або ухвалення рішень з порушеннями закону сільська, селищна, міська рада, сільських виконавчих органів або міські голови Президент України може внести на розгляд Верховної Ради за поданням відповідної обласної державної адміністрації (обласної військово-цивільної адміністрації, обласної військової адміністрації – у разі утворення). Приймати рішення щодо здійснення повноважень визначених сільських, селищних, міських рад, виконавчих комітетів та раніше утворених сільських, селищних, міських (селищних) міського голови.

Героїчний опір Української армії та українського народу в цілому ворогові – головний аргумент нашої перемоги проти нещадної сили Росії.

Війна завдала страшної шкоди всій Україні, українським регіонам і територіальним громадам. Україні потрібна повоєнна відбудова, план можна й потрібно готувати вже сьогодні [198, с. 31].

Україна має можливість пришвидшити свій вступ до Європейського Союзу (ЄС), тому плани реконструкції та регіонального розвитку вже повинні узгоджуватися з європейськими правилами, отримуючи тут досвід і зміцнюючи довіру іноземних партнерів до наших планів і реалізації.

Зусилля всіх учасників плану ефективно координуються, оскільки зростає ризик для своєчасності, всеосяжності та реалістичності підготовлених планів відновлення в умовах ослаблення адміністративної та місцевої влади через війну. потрібен процес. Цю роль може виконувати Національна рада з відновлення України наслідків війни, але водночас вона не може і не повинна замінювати виконавчу владу, відповідальну за реалізацію заходів політики відновлення.

Війна породила чимало болісних проблем, які потребують вирішення. Вирішення цих проблем маємо використати як можливість швидкого входження вільних країн до європейської родини та розвитку України для українського суспільства, миру та процвітання у Європі.

На жаль, війна триває довго і її наслідки будуть відчувати Україну ще не один десяток років. Тож, чекати закінчення війни не варто. Щоб почати відновлення країни, ми все одно втратимо час не там. Нині потрібна концентрація зусиль як на фронті, так і в тилу. Центральна і західна частини України повинні стати єдиним великим промисловим цехом і полем нашого господарства. Відбудова економіки сьогодні й мобілізація тилу – це прискорене відновлення решти регіонів завтра.

Корисними стануть запропоновані вектори відновлення та структурної перебудови економіки через реалізацію інституціональних факторів інноваційного розвитку, модернізацію матеріально-технічної бази виробництва з використанням новітніх засобів у видах діяльності таких, як машинобудування та військово-промисловий комплекс, металургія, хімічна, фармацевтична, деревообробна і харчова промисловість, а також розвиток нових сфер діяльності – біо- і нанотехнологій.

Не зважаючи на те, що війна ще триває, формування стратегічних цілей відбудови та визначення векторів відновлення вже сьогодні є надзвичайно важливим завданням для України.

Ефективне слідування за цим напрямком передбачає планування і реалізацію заходів на рівні держави із створення та впровадження релокації, відновлення та розгортання нових логістичних схем вантажного транспорту, раціональна структура нових промислових комплексів в регіоні, в тому числі будівництво заводів, здатних замінити зруйновані внаслідок російської агресії ланки виробничо-збутового ланцюга, а також, сформовано цілісну систему стратегічного планування промислового розвитку для повоєнного відновлення.

Висновки до розділу 4

Підсумовуючи дослідження аспектів забезпечення інклюзивного розвитку регіонів в Україні, варто зробити такі висновки:

1. Встановлено, що регіональний ландшафт України має глибоко диференційовану структуру, котра включає реальний сектор економіки, інфраструктурне середовище, сферу матеріального виробництва, тіньову частину, а передусім домогосподарства, як базову інституцію інклюзивності просторового розвитку.

2. Розглянуто роль домогосподарств у формуванні та удосконаленні інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, обґрунтовано сутність інклюзивності та інклюзивного розвитку і його роль у відновленні економічного розвитку регіонів України, проаналізовано актуальні системні проблеми у відновленні економічного потенціалу регіонів країни, виявлено та конкретизовано загрози впровадження перспективних заходів для їх вирішення.

3. Конкретизовано теоретичні аспекти інклюзивного розвитку регіонів, що було здійснено на основі дослідження сутності дефініції «інклюдія». Це реалізовано через детальний розгляд наукових підходів до її трактування. У підсумку було виокремлено наступні концепції розгляду цієї дефініції: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід. Запропоновано інклюдію розглядати як процес підвищення рівня залучення господарюючих суб'єктів до соціально-економічного розвитку країни, а інклюдивний розвиток – процес якісної трансформації соціальної, економічної та екологічної систем, який сприяє формуванню можливостей для самореалізації і розвитку всіх громадян. Встановлено що основою інклюдивного розвитку є рух від низу до гори, головна мета – побудова такого суспільства, в якому пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та забезпечення рівних можливостей для кожної людини через впровадження доступної та якісної освіти, розвиненої інфраструктури та послуг охорони здоров'я.

4. Ідентифіковано системні проблеми забезпечення регіонального розвитку України в сучасних умовах. Такі перешкоди були систематизовані у дві групи: макроекономічні (загрози екзистенціального існування країни та її національного господарства, нестабільність економічних умов, тінізація господарських відносин, дефіцит фінансових ресурсів, розбалансування функціонування фінансової системи, недостатня ефективність роботи органів державної влади, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку країни у воєнний період, поглиблення неформальних інституцій (корупція, лобіювання економічних інтересів)) та регіональні (руйнування виробничих потужностей, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, зменшення обсягів фінансових ресурсів, міграція населення, мобілізації мешканців громад).

5. Встановлено, що забезпечити інклюзивний розвиток регіонів країни можливо через створення умов для: залучення через можливість здійснення самореалізації всіх громадян до економічного життя країни, незважаючи на їх рівень доходів, освіту та інші відмінні риси; поступове залучення до економічного розвитку регіонів, які на сьогодні тимчасово перебувають у зоні бойових дій, окупації, втрати власного економічного потенціалу; залучення громадян, які тимчасово змінили місце проживання і виїхали в інші регіони країни, їхні можливості та потенціал варто використати для відновлення економіки, що повинно здійснюватися шляхом створення умов для їх працевлаштування насамперед у державні установи, на державні підприємства (сфера охорони здоров'я; освіта, соціальне забезпечення, військова промисловість та забезпечення військових); залучення громадян, які тимчасово втратили працездатність, відновлення їхнього здоров'я та використання їхніх можливостей у господарській діяльності в різних галузях та сферах економіки; залучення можливостей громадян, які тимчасово виїхали за кордон, формування на рівні держави політики щодо їх повернення та включення в економічне життя країни; особливо це є важливо для регіонів, де громадяни втратили своє житло, які зазнали руйнувань та значна частина яких на сьогодні замінована й непридатна для життя.

6. Обґрунтовано необхідність оновлення діючої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. визначено науково-концептуальні положення, впровадження яких варто здійснити для актуалізації такої стратегії та її осучаснення відповідно до поточної безпекової, економічної та соціальної ситуації в країні, а саме: конкретизація нових викликів та першочергових задач для формування політики для їх вирішення в короткостроковому та довгостроковому періодах; типологізація макрорегіонів з причин їх територіальної близькості розміщення до фронту, наслідками завданими через бойові дії і визначення орієнтирів щодо їхньої спеціалізації в загальноукраїнському ринку на основі повоєнних можливостей; варто переглянути систему цілей.

7. Встановлено, що обраний стратегічний курс на інтеграцію України в європейське співтовариство може бути забезпеченим лише через зміну інституціонального середовища регіонального розвитку, підвищення ефективності територіальної організації господарства. Впровадження вже апробованих європейськими країнами методів та інструментів державного стимулювання розвитку регіонів є важливим для формування дієвої державної регіональної політики. Це своєю чергою також вимагає ефективних управлінських рішень на загальнодержавному, субнаціональному й місцевому рівнях з урахуванням ресурсного потенціалу регіонів, реальної спроможності державних інститутів здійснювати ефективний вплив на діяльність господарюючих суб'єктів з обов'язковим врахуванням безпекових чинників.

Основні наукові результати було викладено в наступних роботах авторки [36;233; 235; 241; 241; 246;248;249; 251; 331; 336].

РОЗДІЛ 5

НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ ПОЛОЖЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

5.1. Концептуальні підходи до оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства органами публічної влади

Різновекторність економічної політики в процесі трансформації просторового розвитку підштовхнула процеси інституціональної бази до структурних змін, які актуалізувались у період воєнних дій під час повномасштабного вторгнення Росії і стануть дуже необхідним знаряддям модернізації продуктивних сил у процесі повоєнної відбудови країни.

Парадигмальні аспекти інституціонального забезпечення структурної трансформації національної економіки формувались відповідно до ситуативно-інерційних заходів впливу ринкових відносин на розвиток регулювання конкурентних позицій господарюючих суб'єктів та субнаціональних сегментів вітчизняного суспільного простору.

Оптимізація інституціонального забезпечення сприяє успішному функціонуванню не лише будь-якого регіону України, а і країни загалом і залежне від багатьох чинників.

Сукупний потенціал кожного окремого регіону формується за рахунок його ресурсних складових, які за умови ефективного управління могли б забезпечувати модернізаційні процеси включаючи розвинуті міжрегіональні й міжнародні зв'язки [128, с.211].

Переважна більшість досліджень структурують сукупний потенціал і наголошують на актуальності цієї концепції виокремлюючи його складові:

- екістичний;
- природноресурсний;

- виробничий;
- трудовий;
- науково-технічний;
- фінансовий;
- зовнішньоекономічний.

До несформованості інституціонального середовища розвитку територіальних громад, яка і до воєнних дій спричиняла незадовільний стан сільської економіки та негативно впливала на рівень життя населення в усіх регіонах України додалися виклики через відсутність можливостей фінансування програм розвитку, нерозвиненість діючих та відсутність мережі громадських інституцій та організацій, які були б зацікавлені в модернізації територіальних формувань, надавали ефективні послуги населенню.

Активізувалась проблема незабезпеченості більшості ухвалених програм розвитку громад достатнім фінансуванням, необхідністю реформування діючої системи управління та запровадження дієвої системи децентралізації, котра б мала на меті стати тим інструментом, який здатний забезпечити відновлювально-реконструктивну модель економічного розвитку Центрального, Східного, Південного, Західного та Північного макрорегіонів у період повоєнної відбудови.

Таким чином, у сучасних реаліях воєнних дій та повоєнної діяльності є потреба переосмислити політику регіонального розвитку крізь призму просторових пріоритетів в умовах розширення об'єктно-суб'єктних відносин.

Отже, необхідним є забезпечення системності управлінських впливів, взаємоузгодженості повноважень та їх ресурсного забезпечення, а також посилення відповідальності регіональної і місцевої влади.

Варто акцентувати на тому, що реалізація регіональних процесів не завжди ефективна для регіонального сектору через такі ризики, як погіршення відносин центр-периферія, стагнація регіонів з низьким потенціалом розвитку, нездатність вирішити проблеми чи зберегти їх. Це потребує значних ресурсів, і необхідно враховувати фактори безпеки.

Національну регіональну політику варто розглянути з позиції двох методологічних підходів, які розкривають її сутність.

- Функціональний рівень базується на переході від суто централізації інституційних структур до ієрархічної моделі забезпечення ресурсами влади, функціями, повноваженнями та територією.

- Синергія, зосереджена на кумулятивному ефекті комплексних дій та дій у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва та розвитку післявоєнної інфраструктури, галузевої модернізації продуктивних сил.

Існує консенсус щодо того, що синергетична політика за умови належного планування та реалізації забезпечує набагато більший вплив, ніж сукупні результати окремих галузевих заходів. території для досягнення максимальних результатів і взаємодоповнюваності дій.

Зазначені підходи в сукупності розширюють набір інструментів для оптимізації механізмів інституційного забезпечення регіонального розвитку.

Тому в Національній стратегії регіонального розвитку до 2027 року зазначено, що «регіональна політика – це політика розвитку, яка передусім включає розробку заходів та інструментів, спрямованих на безпосереднє вирішення соціальних проблем, а також на підвищення економічного потенціалу регіону та підвищення його продуктивності, зростання економіки, прибутковості місцевого бізнесу та рівня доходів населення.»

Як свідчить набутий досвід поступової реалізації регіональної політики в Україні впродовж усього періоду незалежності реалізація цих цілей у повоєнний період вимагає поєднання та узгодження інструментів відновлювального та реконструкційного характерів. Загалом об'єктом гармонізації впливу різних гілок публічної влади, виступають повноваження з регулювання регіонального розвитку, зокрема просторової організації територій, стратегування і програмування та налагодження системи фінансових відносин між різними рівнями влади.

Важливо, щоб в умовах розбудови повоєнної інституціональної архітектури було досягнуто балансу управлінських впливів центрального, регіонального й місцевого рівнів та консенсус між загальнонаціональними пріоритетами та потребами конкретних територій, оскільки нині у процесі розробки та впровадження державної регіональної політики саме таких гармонізаційних засад бракує.

Як результат, останні роки деякі регіони впритул наблизилися до демографічної кризи, а найбільших втрат зазнала сільська місцевість, оскільки нагальною є проблеми знелюднення таких територій, до того ж кількість людських втрат у війні збільшить цей показник у рази.

За результатами оприлюдненого ПРООН звіту про стан людського розвитку за 2020 рік Україна посідає 88 місце зі 189 країн. Це відносить Україну до категорії високого людського розвитку зі значенням індексу людського розвитку 0,75. З 1990 по 2020 рік вартість України зросла з 0,705 до 0,75, або на 6,3%. За цей же період очікувана тривалість життя при народженні в Україні зросла на 2,1 року, середній термін навчання збільшився на 2,2 року, а очікуваний термін навчання в школі збільшився на 2,7 року.

Низька продуктивність економіки є головним викликом для розвитку України. Так, за даними Світового банку, валовий внутрішній продукт (ВВП) України на одну зайняту людину за паритетом купівельної спроможності у 2019 році становив 292 тис. доларів. У США (2018 р. – 28 тис. дол. США, 2017 р. – 27 тис. дол. США, 2016 р. – 26 200 дол. США, 2015 р. – 25 300 дол. США) це майже збігається з рівнем докризового 2012 р. – 28 800 дол. За підсумками 2022 року падіння ВВП України оцінюється на рівні $(30,4 \pm 2) \%$, що є кращим показником, ніж прогнозувалося в попередніх прогнозах.

Тривожними тенденціями є насамперед орієнтація регіональної економіки на сировинний сектор, низькі темпи впровадження інноваційних видів продукції, занадто низька підприємницька ініціативність і активність населення. Недостатня продуктивність і нерівномірний розподіл економіки збільшують асиметрію сталого розвитку між регіонами та субрегіонами.

Збільшується розрив і за такими показниками, як обсяг реалізації промислової продукції, експорт, залучення інвестицій, рівень залучення капітальних інвестицій на душу населення.

Поглиблення рівня нерівномірності розвитку регіонів, особливо на рівні міст, сіл і сіл, призводить до диспропорцій на території України, загрожуючи її цілісності. Поглиблення територіальних розривів у рівні та якості життя населення посилює практично неконтрольовані процеси зовнішньої та внутрішньої міграції, що призводить до відтоку людських ресурсів та руйнування систем розселення, особливо на кордонах, у сільській місцевості та монофункціональних містах. У результаті зростає прірва між центром і віддаленими регіонами, відбувається втрата контролю, а криза в слаборозвинутих регіонах загострюється і маргіналізується.

У довоєнний період агломерації і великі міста вважалися потужними центрами економічного росту, але воєнні дії загострили проблеми, які попри їхній вагомий економічний та фінансовий потенціал, які потребують втручання держави у такі сфери, як транспортна інфраструктура, навантаження на мережу інженерних комунікацій, розбалансованість темпів забудови житлових і соціальних об'єктів, загострення екологічної ситуації. Крім того, наявна інфраструктура в агломераціях не відповідає сучасним потребам обсягу маятникових міграцій та тих, які пов'язані з безпековими викликами.

Сучасний етап впровадження та модернізації регіональної політики, державного регулювання, пов'язаний із такими викликами, з-поміж яких:

- Руйнування, пов'язані з військовими діями;
- Низьким є рівень координації реформ у сферах національної регіональної політики, організації адміністративного територіального устрою, реформи місцевого самоврядування та ряду секторальних викликів.
- Наявність конфліктів між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування та, як наслідок, відсутність чіткого розмежування прав і повноважень регіональних та місцевих органів влади, що призводить до нестабільності нормативно-правової бази, низькі темпи впровадження реформ;

- Правова нестабільність та процедурні питання щодо передачі та використання землі, майна та інших ресурсів ОТГ та майбутніх нових адміністративних районів;

- Недостатні повноваження місцевих органів виконавчої влади щодо виконання контрольно-координаційних функцій та брак ресурсів для розвитку слаборозвинених територій.

- Недосконалість існуючих інструментів державної підтримки розвитку територій, які переважно використовуються для вирішення поточних завдань, а саме недоотримання капітальних видатків у місцевому бюджеті.

Ці питання впливають на оптимізацію та пріоритезацію інституційних аспектів реалізації національних регіональних політик інклюзивності сталого розвитку, особливо в частині відносин між регіональними органами влади та новоствореними територіальними громадами (рис. 5.1).

У прерогативах державної регіональної політики на сьогоднішній день є інструменти міжбюджетного вирівнювання та програмно-проектні інструменти стимулюючого впливу.

Враховуючи наявні інструменти на нашу думку їх варто поділити на активну та пасивну регіональну політику. Пасивна регіональна політика включає інструменти міжбюджетного вирівнювання, такими є дотації, субвенції. Активна регіональна політика – спрямовується на імплементацію заходів мотиваційного впливу, реалізація яких дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності економік регіонів.

На основі врахування важелів впливу пасивної та активної регіональної політики її засадничими детермінантами, які є базовими компонентами продуктивних сил.

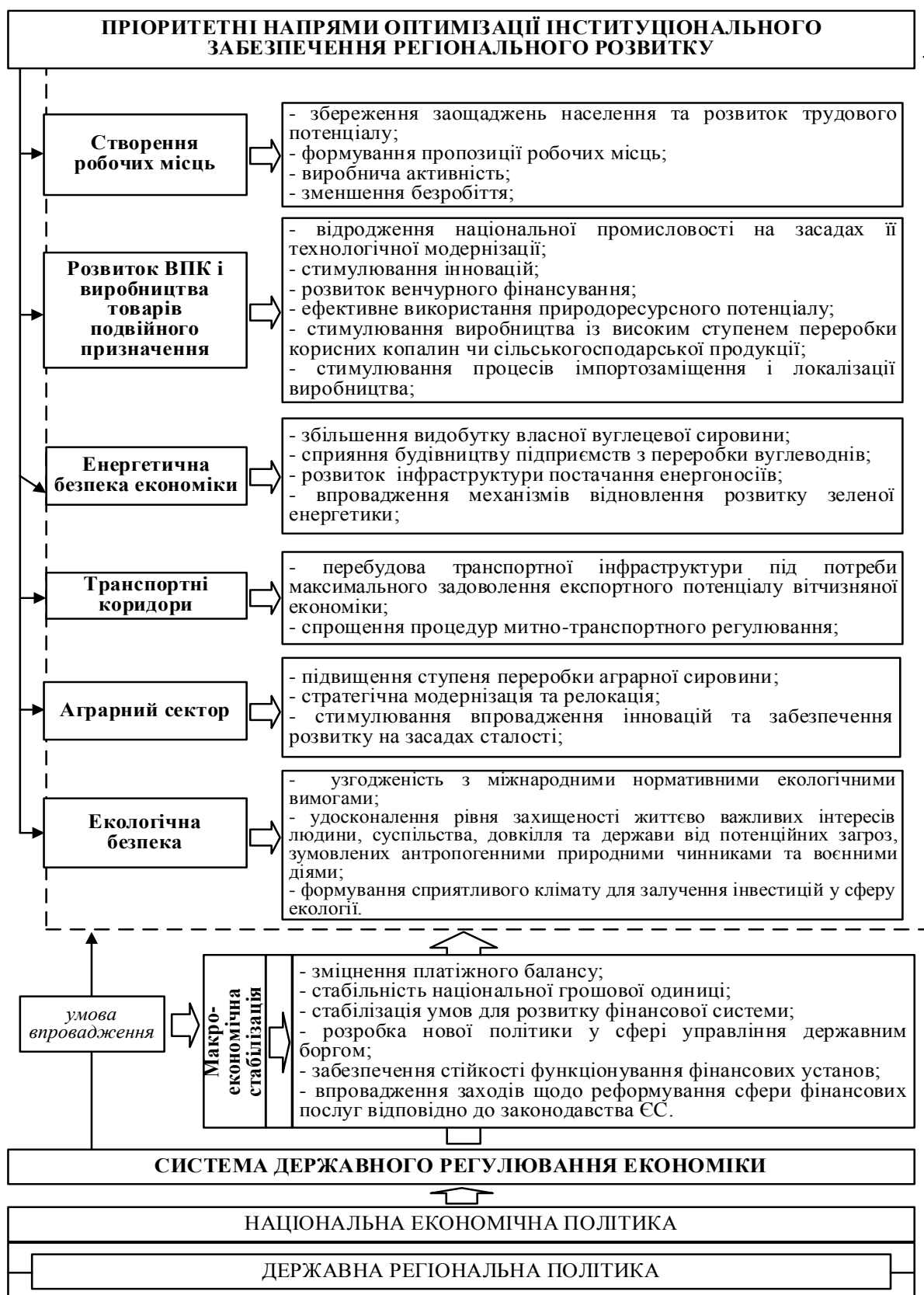

Рис. 5.1. Пріоритетні напрями оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: розроблено авторкою.

Варто зазначити, що в сучасних умовах інноваційна діяльність, капіталізація та ефективне управління людським потенціалом визначаються ключовими аспектами модернізації регіонального розвитку в країнах ЄС.

У контексті післявоєнної України певні детермінанти зберігають своє значення з цілком зрозумілих причин, відзначаючи важливість мережових структур як елементу регіональної конкурентоспроможності.

Питання інноваційності в основних європейських регіональних економіках висвітлюється в контексті розповсюдження інновацій, тобто з погляду діяльності регіонів, які можуть сприймати інновації, і тих, які їх імітують. У цьому контексті вітчизняні регіони стикаються з проблемою інтелектуальних обмежень для виробництва інновацій, не кажучи вже про мобільність. Вирішення цієї проблеми полягає в удосконаленні та координації управлінського впливу.

Зокрема, в Україні мають бути створені інституціональні передумови для функціонування та розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури, таких як технопарки, індустріальні комплекси, кластери, стартапи, а регіон реалізовуватиме створення та впровадження таких структур. Натомість загальнодержавні пріоритети ініціюють формування територіальних громад у межах регіонів чи між ними.

Забезпечення подальшого регіонального розвитку на основі підвищення ефективності територіальної організації господарства не можливо реалізувати без удосконалення інституціонального забезпечення такої організації, створення сприятливого інституціонального простору для функціонування та результативної взаємодії між усіма економічними суб'єктами, які і забезпечують такий розвиток. Це можливо реалізувати через підвищення якості роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Їхня роль насамперед полягає в розробці раціональних заходів, їх поступовому впровадженню з урахуванням наявних ризиків та перешкод.

У регіональній політиці питання капіталізації людського потенціалу розглядається з урахуванням впливу міграції, а також необхідно вирішувати

питання соціальної інтеграції та скорочення структурних регіональних розривів, адже в сучасних умовах акцентується увага на питаннях мобільності людських ресурсів.

Модернізація, у зв'язку зі стратегією і тактикою післявоєнної відбудови національної економіки, є питанням майбутнього України, потужної європейської країни з потужними галузями промисловості, особливо військової промисловості, машинобудування та переробки сільськогосподарської продукції. У ньому розвинуті малі та середні підприємства, які виробляють сировину, що створює значну частину доданої вартості та насамперед забезпечує зайнятість населення.

Розвиток військової економіки неможливий без державного стимулювання, але не варто забувати про макроекономічну стабільність.

Наявність надійної та оновленої національної стратегії регіональної реконструкції та розвитку має сприяти гармонізації відносин між центром та регіонами щодо співфінансування проектів через:

- Концентрацію місцевих і національних ресурсів для вирішення найбільш серйозних проблем.

- Узгодження інтересів органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань сталого та інклюзивного розвитку регіону.

- Диверсифікація джерел інвестиційної підтримки за умов широкої участі приватного капіталу для фінансування спільних проектів регіонального масштабу тощо.

Створення робочих місць збереже трудовий потенціал економіки, а формування пропозиції робочих місць може зберегти поточний рівень доходів громадян і запобігти скороченню заощаджень і зниженню купівельної спроможності на внутрішньому ринку.

Вважаємо, що окремих напрямків структурної політики має бути зосереджений на розвитку індустріальних парків і технологій подвійного призначення, ефективному використанні наявних природних ресурсів, видобутку та переробці корисних копалин (рис. 5.2).

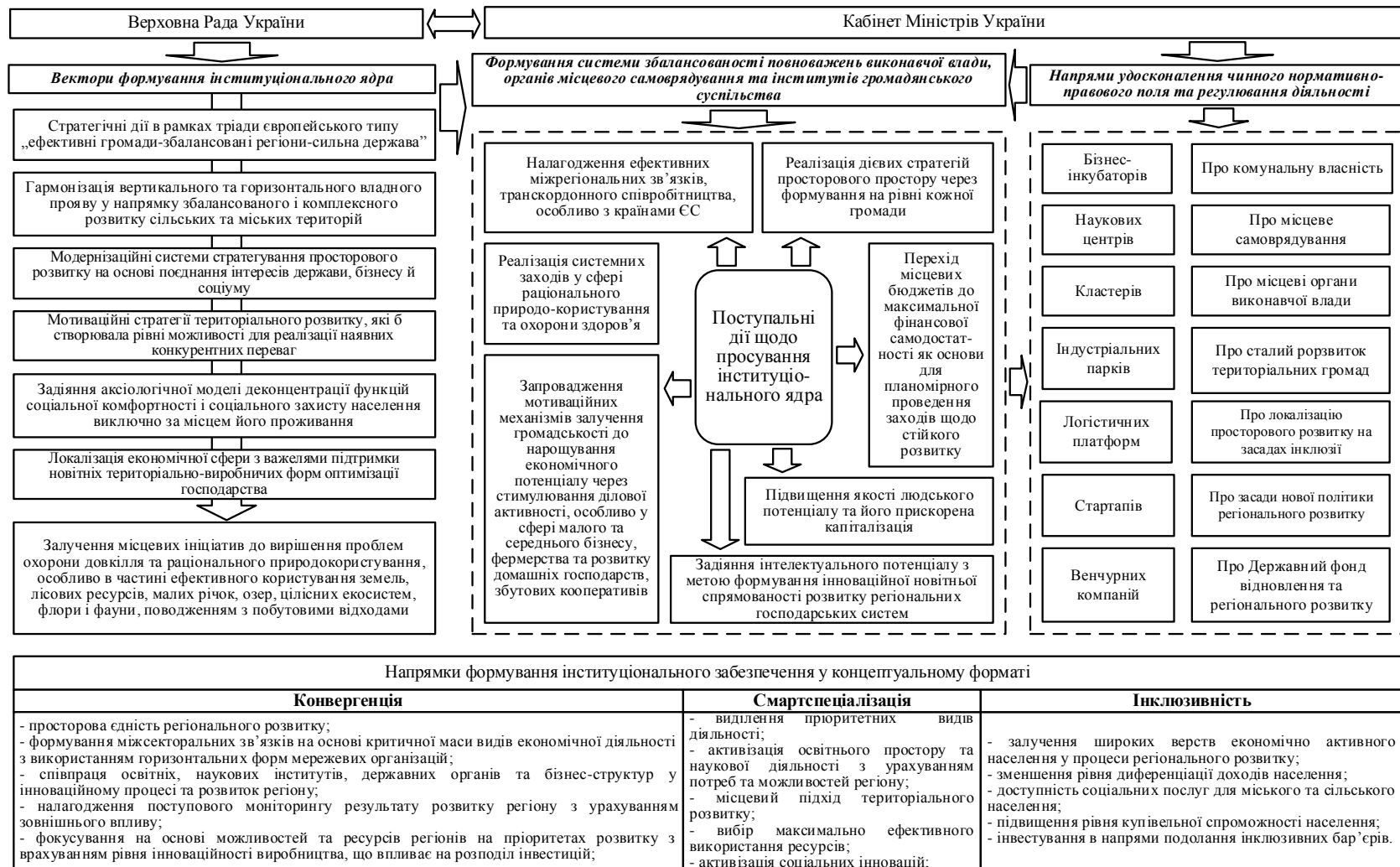

Рис. 5.2. Концептуальні засади оптимізації інституціонального забезпечення територіального господарства в сучасних умовах

Джерело: розроблено авторкою на основі [59; 87; 89; 155].

Основними питаннями, які виникають під час формування та впровадження системи стратегічного планування, є:

- Незацікавленість бізнес-структур та інститутів громадянського суспільства у процесі стратегічного планування розвитку територій.
- Неповний моніторинг ефективності реалізації стратегії;
- Неузгодженість регіональних стратегічних показників обмежує можливість визначення довгострокових перспектив соціально-економічного розвитку регіону.

Шляхи удосконалення інституціональної діяльності запропоновані на рис. 5.3.

Ключовим маркером цих процесів має стати протидія відцентрованим процесам, згуртованість усіх гілок та рівнів публічної влади задля зміцнення унітарності державного устрою та забезпечення високої компетентності у сфері публічного управління, особливо в частині відповідальності органів місцевого самоврядування насамперед за наповнення місцевих бюджетів власними доходами, соціальну підтримку передусім вразливих верств населення та екологічної безпеки людей на абстрактній території держави за місцем їх проживання.

Результати ґрунтовного аналізу сучасного стану економічного розвитку регіонів України, конкретизація основних актуальних системних проблем активізації господарської діяльності в їхніх межах зумовлюють об'єктивну потребу в розробці реальних заходів, впровадження яких сприятиме виходу зі сформованої надскладної економічної та соціальної ситуації в країні.

- регіональне стратегування та бюджетування, включаючи адаптацію стратегій і програм регіонального розвитку до повосенних умов розвитку кожного регіону та їх узгодження з оновленою Державною стратегією регіонального розвитку;
- забезпечення належного фінансування заходів, передбачених регіональними стратегіями та програмами розвитку;
- налагодження ефективних ділових комунікацій та оптимізація інституційних взаємодій з органами державної влади, а також з органами місцевого самоврядування субрегіонального й локального рівнів з метою взаємоузгодженої реалізації заходів, спрямованих на швидку повосенну відбудову економіки регіонів, зокрема модернізацію та адаптацію до умов повосенного економічного розвитку об'єктів їх інфраструктури та житлово-комунального господарства;
- поглиблення співпраці з владними інституціями державного, субрегіонального та місцевого рівнів задля успішного завершення адміністративно-територіальної реформи та остаточного досягнення всіх її цілей, передусім щодо здійснення реальної децентралізації влади та формування на цій основі нової системи розподілу владних повноважень та міжбюджетних трансферів за прикладом країн-членів ЄС;
- координація міжрегіонального і транскордонного співробітництва з партнерами з країн членів ЄС, включаючи реалізацію проєктів з розбудови мережі міжнародних транспортних коридорів, створення транскордонних кластерів, будівництва нових об'єктів прикордонної інфраструктури, підвищення ефективності використання потенціалу регіональної й транскордонної туристичної індустрії, диверсифікація та інтенсифікація транскордонних та міжрегіональних культурно-освітніх програм і проєктів тощо;
- нарощування підприємницького, наукового й інноваційного потенціалу регіону шляхом сприяння в налагодженні більш тісних і взаємовигідних зв'язків між бізнесом, науковими установами та інститутами громадянського суспільства, зокрема щодо реалізації важливих регіональних проєктів з розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, створення кластерів, індустріальних і наукових парків, покращення інвестиційного клімату, модернізації виробничих систем тощо;
- реалізація заходів з промоції регіону та просування його економічних інтересів на загальнодержавному та міжнародному рівнях, формування пакета інвестиційних пропозицій для потенційних внутрішніх і закордонних інвесторів, здійснення регіонального маркетингу, промоція на внутрішньому та зовнішньому ринках регіонального туристичного продукту.

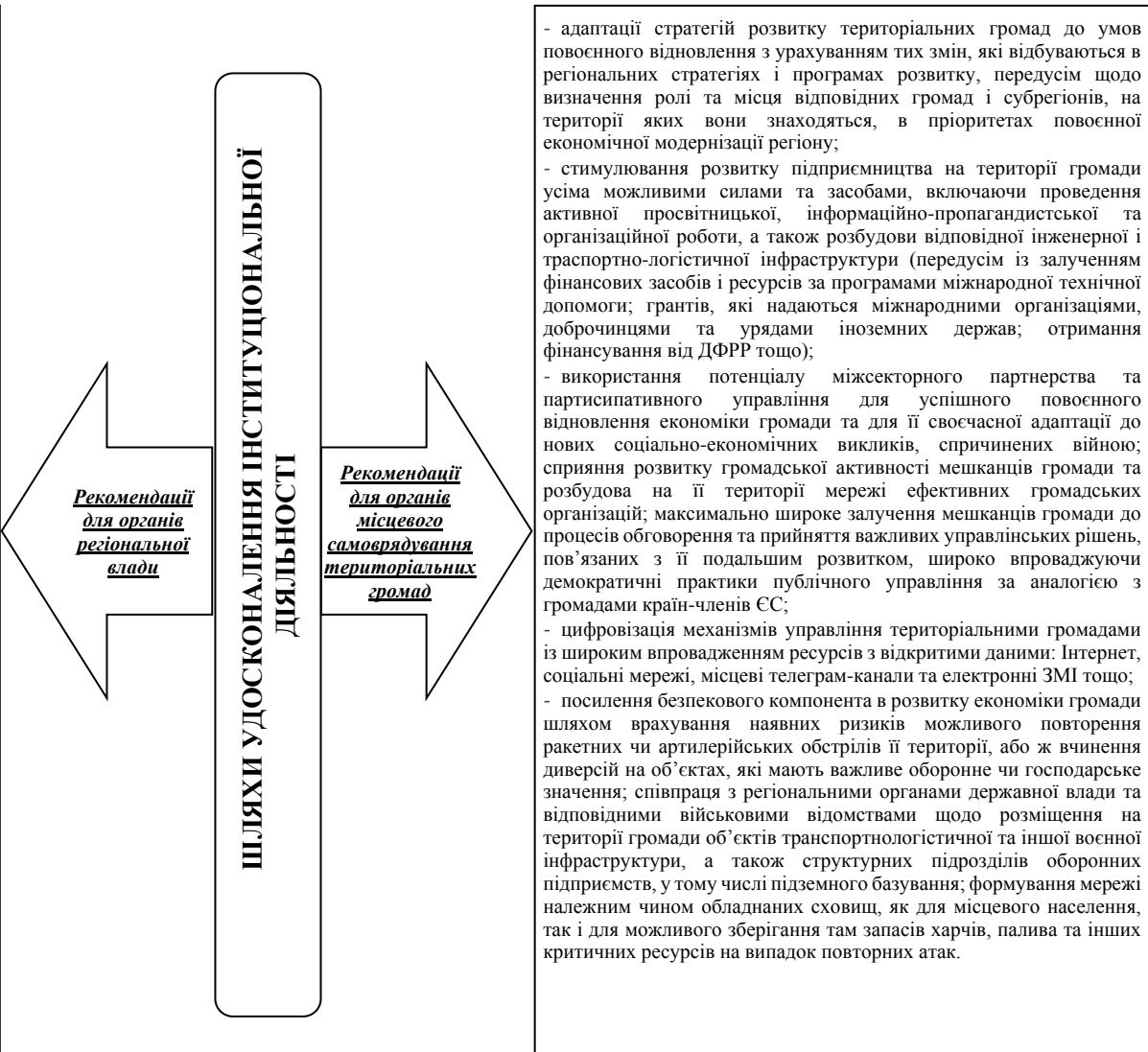

Рис. 5.3. Шляхи удосконалення інституціональної діяльності

Джерело: розроблено авторкою на основі [285, с. 81].

Серед таких заходів передусім можна виокремити такі:

- поступова відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їх реальних потреб та врахуванням можливостей і доцільності через постійні загрози їх задоволення; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі;

- відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; випровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад інфраструктури;

- забезпечення розвитку вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності.

Нами досліджено, що наявність обґрунтованої оновленої стратегії державної регіональної політики має сприяти гармонізації відносин між центром та регіонами щодо співфінансування проєктів шляхом:

- Концентрацію місцевих та національних ресурсів для вирішення найнагальніших проблем.

- Узгодження інтересів органів влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань інклюзивного розвитку регіону.

- Диверсифікація джерел інвестиційної підтримки за умов широкої участі приватного капіталу для фінансування спільних проєктів регіонального масштабу.

- Конкретне визначення зобов'язань сторін, суспільна відповідальність уряду та місцевої влади за кінцеві результати виконання визначених стратегічних завдань.

Таким чином, варто наголосити, на концептуальних підходах до модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства органами публічної влади, які в порівнянні з діючою практикою враховують реальну практику реалізації державних стратегій децентралізації,

тому є потреба терміново подолати інституціональну невпорядкованість у вирішенні цих завдань, привівши в повну відповідність структуру центральних органів виконавчої влади, нормативно-правову базу функціонування територіальних громад та систему їх кадрового забезпечення згідно з нормами Конституції України.

5.2. Парадигмальне забезпечення концентрації фінансових ресурсів на регіональному рівні

Стратегія повоєнної відбудови України, викликаної повномасштабною агресією з боку Росії, має бути орієнтована на забезпечення сталості функціонування та ефективне використання наявного ендогенного потенціалу, посилення уваги до соціальних проблем та охорони довкілля завдяки концентрації фінансових ресурсів з усіх джерел на регіональному рівні.

Взаємозв'язок між процесами фінансової децентралізації та сталості функціонування розвитку регіональних господарських систем базується на взаємозалежності цих складових суспільної трансформації. Адже вмотивований детермінізм регіональних фінансів активує процеси утворення робочих місць завдяки формуванню інвестиційної привабливості окремих територій, інноваційного поступу широких верств населення та гармонізації інтересів бізнесу, соціуму й органів публічної влади [312; 347].

Водночас активний розвиток продуктивних сил потребує формування сукупного фінансового потенціалу регіонів загалом і в його складі місцевих бюджетів, що є каталізатором процесів інклюзивності сталого розвитку.

При цьому мають бути враховані особливості суб'єктивно-об'єктивних відносин сучасного етапу державотворення в Україні, які полягають у тому, що у процесах економічної активності регіональних господарських систем органи місцевого самоврядування мають перетворитися на центри європейського досвіду з урахуванням інклюзивності суспільного розвитку.

Вкотре хочемо зазначити, що вплив фінансової децентралізації на процеси модернізації продуктивних сил і встановлення взаємозв'язку чинників, що їх визначають, не має належного інституціонального підґрунтя в нашій державі [101].

Передусім у місцевих органах публічної влади і навіть у широких наукових колах фінансова децентралізація нерідко ототожнюється з бюджетною [111].

На додаток інтерес до виключно бюджетної децентралізації, навіть в органів місцевого самоврядування, перебуває на стадії затухання, оскільки джерелом зміцнення місцевих бюджетів є виключно їх перерозподіл на користь територіальних громад за рахунок зменшення питомої ваги державних коштів у складі зведеного бюджету держави [46].

Адже реальний стан державних фінансів свідчать, що за останні роки бюджет країни суттєво недовиконується, дохідні джерела міжбюджетних трансфертів зменшуються. Натомість значна частина видатків, особливо соціального характеру, перекладаються на органи місцевого самоврядування, обмежуються можливості фондів розвитку в інфраструктурному облаштуванні конкретних територій.

Проте заради об'єктивності, слід зазначити, що збільшення ресурсних можливостей місцевих бюджетів дало змогу здійснити ремонт навчальних закладів, будинків культури, поліклінік, фельдшерів, акушерок, ремонт і будівництво доріг, придбання нового медичного обладнання, розвиток вуличного освітлення та мережі громадського транспорту в громадах території США, створення центрів для надання адміністративних послуг тощо.

Проте в більшості випадків це позначалося на покращенні якості життя населення міст обласного значення, окремих районних центрів і дуже обмежено на облаштування сільських населених пунктів [17].

Слід підкреслити, що в повоєнній відбудові економіки фінансовий сектор формує найбільш вагомий внесок в економічний розвиток через створення нових робочих місць та зниження асиметричності регіонального ландшафту, а фінансіалізація стає вагомим рушієм у відновленні стабільного розвитку

країни та її окремих таксономічних одиниць. Проте окреслюючи заходи щодо активізації процесів фінансіалізації та посилення їхнього впливу на процеси регіонального розвитку важливо зважено підходити до вибору інструментів та меж їх використання [247].

У підсумку пройденого першого етапу децентралізації можна стверджувати, що бюджетне зміцнення місцевого самоврядування, з одного боку, стало основним стимулом підвищення конкурентоспроможності територіальних громад, а з іншого – виступило деструктивним чинником, оскільки посилює внутрішні суперечності та субрегіональні диференціації, які вимагають невідкладного розв'язання для збереження унітарного устрою держави [105].

Підсумовуючи сучасний етап реалізації бюджетної децентралізації в Україні, можна виокремити такі суперечності в активізації процесів сталого розвитку регіонів:

- зростання доходів місцевих бюджетів, привели до пожвавлення ділової активності окремих територіальних громад, проте це не сприяло комплексному розвитку регіонального ландшафту;

- домінуюча частка бюджетних видатків імовірно є деконцентрованими, аніж децентралізованими, оскільки трансферти у дохідній частині домінують, що робить залежним розвиток територій від рішень, які приймаються на вищих рубежах влади;

- посилення асиметрії регіонального простору за рівнем бюджетної спроможності свідчить, що громади надто повільно стають самодостатніми, а отже, не можуть власне вирішувати проблеми розвитку, оскільки найбільшу вигоду отримують міста обласного значення і ті громади, території яких успадкували, а не створили потужні промислові, аграрні чи інфраструктурні об'єкти;

- ймовірніше помилковим, ніж ефективним слід вважати рішення центральної влади щодо вилучення районної ланки від бюджетування територіальних громад;

- надмірна залежність місцевих бюджетів, обумовлена намаганням центральної влади замість мотивування процесів задіяння економічних ресурсів, прагне зберегти контроль за розподілом коштів. Натомість проблема активізації використання ендogenous потенціалу окремих територій і субрегіональних формувань у напрямку створення нових робочих місць у пріоритетних сферах економічної діяльності залишається поза увагою місцевих органів публічної влади;

- стрімке збільшення кількості ОТГ, особливо на завершальному етапі децентралізації, демотивує до розвитку конкретних територій [263, с. 8].

Адже штатна чисельність на утримання адміністративного персоналу та рівень оплати праці, по суті, контролюється лише депутатським корпусом, межі відповідальності місцевих органів виконавчої влади, особливо на рівні районів та самоврядних структур, інституціонально не окреслені, це породжує паралелізм і дублювання функцій, а також надмірне витрачання бюджетних коштів.

Проте головним підсумком бюджетної децентралізації стало не реалізація європейського вектора реалізації державної політики інклюзивності сталого розвитку, тобто вільного доступу людини до самореалізації, через її продуктивну зайнятість, на практиці отримали доцентрові виливи навіть на субрегіональному рівні через низьку компетентність більшості територіальних громад у сфері стратегічного менеджменту, ефективного використання їх наявного потенціалу, згуртованості всіх гілок влади та інститутів громадянського суспільства у тріаді – «самодостатні громади – ефективні регіони – сильна держава».

Навіть зазначене стисле узагальнення релевантності рівня розвитку просторових господарських систем свідчить про практичну вичерпаність бюджетної децентралізації, необхідність змін процесів на користь фінансової децентралізації в контексті європейського курсу на інклюзивність.

При цьому під фінансіалізацією, або фінансовою децентралізацією, на нашу думку, слід розуміти процеси пов'язаної з важелями впливу на формування фінансів домогосподарств, суб'єктів господарювання всіх форм

власності, місцевих бюджетів та акумуляцією екзогенних джерел для вмотивованої модернізації продуктивних сил на засадах інклюзивності сталого розвитку (рис. 5.4).

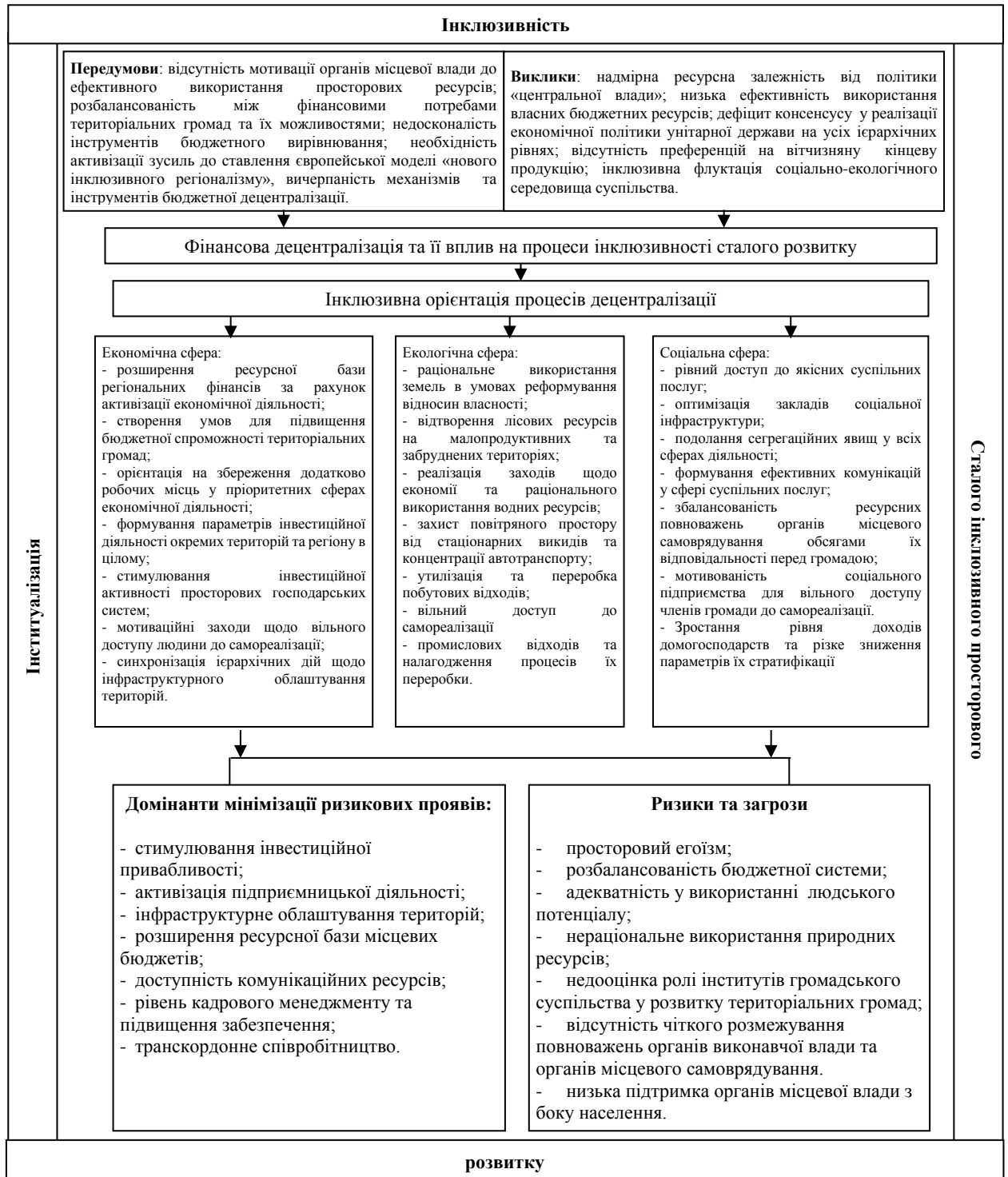

Рис. 5.4. Процесна характеристика сутності фінансіалізації на засадах інклюзивності

Джерело: розроблено авторкою на основі [48; 50; 135; 63; 231].

Понад усе слід акцентно підкреслити, що фінансова децентралізація та її вплив на процеси модернізації продуктивних сил не має належного інституціонального підґрунтя в нашій державі.

Адже на рівні владних інститутів і навіть у широких наукових колах фінансова децентралізація досить часто ототожнюється з бюджетною.

При цьому ігноруються ключові положення економічної теорії, оскільки під бюджетною децентралізацією розуміється система економічних відносин, пов'язаних з формуванням дохідної бази, міжбюджетних відносин та їх урегулювання для збалансованого й комплексного розвитку відповідної території.

Натомість під фінансовою децентралізацією слід розуміти ресурсний рівень регіонального простору, пов'язаної з важелем впливу на формування фінансів домогосподарств, суб'єктів господарювання всіх форм власності, місцевого самоврядування та залучених джерел задля реалізації модернізаційно-реконструктивної парадигми сталого розвитку продуктивних сил на засадах інклюзивності.

Ґрунтуючись на прикладному досвіді молодих країн членів ЄС, зокрема Чехії, Угорщини, Польщі, Словаччини, котрі водночас з Україною майже одночасно починали ринкові трансформації, вважаємо, що інституціональними передумовами задіяння економічного потенціалу регіонів України є:

- по-перше, активізація динамічного розвитку базових сфер матеріального виробництва через задіяння мотиваційних механізмів створення нових робочих місць;
- по-друге, формування потужного внутрішнього ринку, функціонування якого б стало каталізатором економічної активності в напрямку імпортозаміщення широкого спектра товарів і послуг, постачання дешевої робочої сили для європейських країн;
- по-третє, на тлі ефективного інвестиційного клімату держави, формування інвестиційної привабливості, яка базується на конкуренції ресурсного потенціалу, зацікавленості та активної участі широких верств населення в реалізації стратегії продуктивної зайнятості;

- по-четверте, модернізація виробничої, інженерної та ринкової інфраструктури для реалізації наявних конкурентних переваг та комплексного підходу до екологічно++ї безпеки та раціонального природокористування;

- по-п'яте, синергійні дії всіх ієрархічних ланок інституціонального середовища у напрямі отримання найбільш вагомого результату шляхом подолання інноваційної інертності.

На запровадження фінансової децентралізації впливають різноманітні фактори, під якими розуміються сукупність аргументів, причина процесів, що відбувається в процесі формування і реалізації механізмів концентрації ресурсів та їх спрямування на модернізацію продуктивних сил. Аналіз реального стану фінансових ресурсів регіону має базуватись на певній етапності управлінських дій (рис. 5.5).

Для визначення ступеня кореляції між сталим розвитком і наявними для цього фінансовими ресурсами побудоване таке рівняння залежності:

$$\ln R_{n,t} = \ln Y_t + \ln X_t + \varepsilon_{n,t},$$

де для n -го регіону ($n = 1..27$) у момент часу t ($t = 1..3$) ведемо позначення:

$R_{n,t}$ – рівень сталого розвитку регіону - позитивний індекс з урахуванням економічного розвитку, гармонійності соціального середовища та ступеня рівня природокористування та охорони довкілля;

$X_{n,t}$ – фінансові ресурси регіону, що включають в себе:

- відкладений попит домогосподарств;
- відтворювальні ресурси господарюючих суб'єктів (прибуток, заробітна плата, податки тощо);

- бюджети розвитку об'єктів місцевого самоврядування;

- залучені ззовні кошти у вигляді грантів, прямих іноземних інвестицій та благодійних внесків;

- річні темпи приросту сукупних фінансових ресурсів регіону з урахуванням інклюзивності;

$\ln Y_t$ - фінансові витрати ресурси регіону;

$\varepsilon_{n,t}$ - відхилення значень.

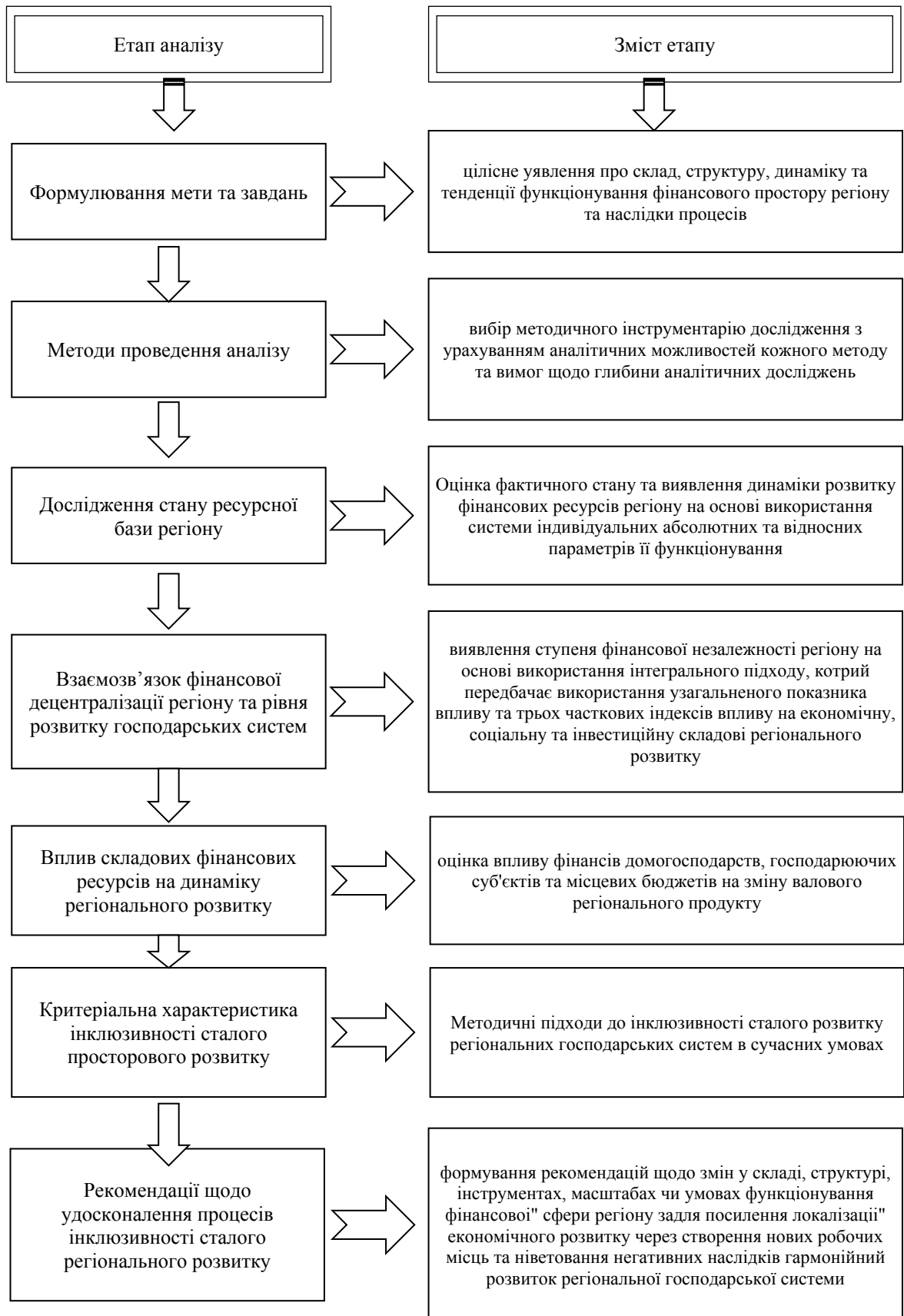

Рис. 5.5. Логічна схема аналізу фінансової незалежності регіону

Джерело: розроблено авторкою на основі [60; 62; 66-69].

Процесна характеристика сутності фінансової децентралізації на засадах інклюзивності визначає ступінь її впливу на економічний, соціальний розвиток і екологічну безпеку регіону з урахуванням ризикових проявів у процесі модернізації.

При цьому економічне відродження у просторовому вимірі має базуватися на відновлювально-реконструктивній парадигмі через активізацію інноваційної діяльності передусім у пріоритетно виробничій та інфраструктурній сферах, оскільки саме тут створюється валовий регіональний продукт завдяки просторовому зміцненню дохідної бази місцевих бюджетів та фінансіалізації на базі створення саме територіальних громад нових або якісно нових оновлених діючих робочих місць [1].

Попри інституціональні пастки, виклики та загрози декоцентрації владних функцій і децентралізації владних повноважень, хочемо підкреслити, що саме інклюзивність досягається не регулюванням з боку держави, а виключно через створення умов для високопродуктивної задля адекватної винагороди за працю завдяки концентрації усіх видів фінансових ресурсів самоврядної громадської та суспільної активності в напрямку локалізації економічного простору по лекалах європейської практики запровадження новітніх форм територіальної організації господарства [26].

При цьому слід врахувати, що продуктивні сили в українських реаліях через істотну руйнацію упродовж усього трансформаційного періоду характеризуються нині наростаючою траєкторією асиметрії. Подолати її можна лише через активізацію економічної діяльності у пріоритетних сферах завдяки створенню технопарків, кластерів бізнес-центрів, індустріальних парків, логістичних платформ та інших формувань, які у країнах ЄС виступають локомотивами продуктивної зайнятості населення, структурних перетворень в економіці та інноваційної активності господарюючих суб'єктів [105].

Натомість у правовому полі нашої держави не прослідковуються наміри щодо активізації економічної активності передусім на рівні територіальних громад, оскільки навіть у Законі України «Про об'єднання територіальних громад» немає жодних посилань на розширення повноважень органів місцевого самоврядування в економічній сфері. Про це зовсім не говориться в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні».

На нашу думку, Уряд України замість формування віртуальних завдань регіональним органам виконавчої влади зі створення кількості робочих місць на нових або реанімованих підприємствах, спрямувати свої зусилля на вмотивовану підтримку новітніх формувань.

Цінність такого підходу для клієнта полягає в налагодженні ланцюгів постачання, зниженні часу виконання замовлень клієнтів і зменшенні виробничих витрат.

Досвід сусідньої нам Польщі засвідчив, що на території функціонує 77 індустріальних та технологічних парків, де нині створено до 20 тис. робочих місць, реальний ВВП країни, у порівнянні з 1995 роком, зріс на 50 %, а експорт збільшився втричі [46].

Цьому результату сприяло спеціальне законодавство, яке почало діяти з 1994 року та передбачає:

- звільнення від податку на нерухомість (земельні ділянки, споруди, будівлі, що призначені для ведення господарської діяльності);
- державна допомога для впровадження нових інвестицій;
- державна допомога при купівлі компанії, що перебуває в стадії ліквідації та створення нових робочих місць.

Аналогічні преференції ефективно працюють у Словаччині, Угорщині, Румунії, Туреччині, Молдові та багатьох інших країнах.

Як відомо із загальноновизнаним сегментом національної економіки є агропромисловий комплекс.

Характерно, що нині в межах кластерів, які є локомотивом інноваційної активності, функціонує більша частина американських підприємств на які припадає 60 % ВВП США. Кластеризацією повністю охоплена промисловість Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, а загалом по європейському співтовариству кластери формують понад 40 % високоліквідних робочих місць. Зокрема, в Угорщині створено мережу зі 176 кластерів, що охоплюють такі сфери, як використання термальних вод, виробництво харчових продуктів, деревообробку тощо [93].

Як свідчать дані Всесвітнього економічного форуму, активна кластеризація економіки країн Східної і Центральної Європи дозволила їм значно підвищити свої рейтинги й більшості з них увійти до 30 найбільш конкурентних країн світу.

Задіяння чинників фінансiалiзацiї економiчного простору дозволяє також підвищити інвестиційну привабливість та ефективність використання об'єктів комунальної власності.

Як свідчить чинна Конституція України та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальній громаді, крім бюджетних коштів, належить на правах комунальної власності рухоме і нерухоме майно, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади соціогуманітарної сфери та інші об'єкти, які зафіксовані на правах комунальної власності, а також кошти, отримані від їх відчуження.

Слід переконливо наголошувати на тому, що територіальна громада володіє, користується і розпоряджається певними ресурсами, у присвоєнні яких зацікавлені інші економічні агенти. Тому вони прагнуть впливати на рішення органів виконавчої влади місцевого самоврядування, скеровувати законодавчу та регулюючу діяльність у вигідне для себе русло.

Водночас в управлінні комунальною власністю є численні ризики (рис. 5.6).

Мінімізація цих ризиків має базуватись на комплексі управлінських дій з урахуванням реального стану продуктивних сил конкретної територіальної громади.

Рис. 5.6. Інституціональні ризики та пастки

Джерело: розроблено авторкою на підставі [120; 123].

У дисертації конкретизовано основні рекомендації для цих державних інститутів, а саме: *для органів регіональної влади:*

- регіональне стратегування та бюджетування, включаючи адаптацію стратегій і програм регіонального розвитку до повоєнних умов розвитку кожного регіону та їх узгодження з оновленою Державною стратегією регіонального розвитку;
- забезпечення належного фінансування заходів, передбачених регіональними стратегіями та програмами розвитку;
- налагодження ефективних ділових комунікацій та оптимізація інституційних взаємодій з органами державної влади, а також з органами місцевого самоврядування субрегіонального й локального рівнів з метою взаємоузгодженої реалізації заходів, спрямованих на повосенну відбудову економіки регіонів;

– поглиблення співпраці з владними інституціями державного, субрегіонального та місцевого рівнів задля успішного завершення адміністративно-територіальної реформи та остаточного досягнення всіх її цілей, передусім щодо здійснення реальної децентралізації влади та формування на цій основі нової системи розподілу владних повноважень та міжбюджетних трансферів за прикладом країн-членів ЄС;

– координація міжрегіонального і транскордонного співробітництва з партнерами з країн-членів ЄС, включаючи реалізацію проєктів із розбудови мережі міжнародних транспортних коридорів, створення транскордонних кластерів, будівництва нових об'єктів прикордонної інфраструктури, підвищення ефективності використання потенціалу регіональної й транскордонної туристичної індустрії, диверсифікація та інтенсифікація транскордонних і міжрегіональних культурно-освітніх програм і проєктів тощо;

– нарощування підприємницького, наукового й інноваційного потенціалу регіону шляхом сприяння в налагодженні більш тісних і взаємовигідних зв'язків між бізнесом, науковими установами та інститутами громадянського суспільства, зокрема щодо реалізації важливих регіональних проєктів із розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, створення кластерів, індустріальних і наукових парків, покращення інвестиційного клімату, модернізації виробничих систем тощо;

Забезпечити окреслені напрямки інклюзивного розвитку регіонів можливо звичайно через розробку та поступове впровадження державної політики у цій сфері й загалом реалізації заходів Національної стратегії повоєнного відновлення в країні, у межах якої саме питанням розбудови окремих територій, удосконаленню територіальної організації господарства варто приділити вагому увагу, враховуючи глибоку відмінність між умовами та станом сучасного розвитку регіонів в Україні.

Результати проведення досліджень засвідчили, що в Україні є нагальна потреба в оновленні діючої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. Відповідно, було обґрунтовано науково-концептуальні

положення, впровадження яких варто здійснити для актуалізації такої стратегії та її осучаснення відповідно до поточної економічної та соціальної ситуації в країні, а саме: конкретизація нових викликів та першочергових задач для формування політики для їх вирішення в короткостроковому та довгостроковому періодах; типологізація макрорегіонів за їх близькістю розміщення до фронту, наслідками бойових дій і визначення орієнтирів щодо їхньої спеціалізації в загальноукраїнському ринку на основі повоєнних можливостей; варто переглянути систему цілей, зокрема оперативних, зменшити кількість завдань; сьогодні стратегічні цілі загалом відповідають потребам відновлення країни та розвитку її регіонів.

5.3. Інституціональне забезпечення становлення знаннєвої економіки в Україні

Становлення економіки знань передбачає зміну норм інституційного функціонування економічної системи, оскільки змінюються правила економічної поведінки, цінності та пріоритети людей. Відокремившись від сфери матеріального виробництва, діяльність, пов'язана з отриманням, засвоєнням і збереженням знань, залишається йому підпорядкованою. Знання стають фактором виробництва, будучи визначеними як засіб виробництва. Виникають спеціалізовані інститути та інституції, які мають на меті передачу та відтворення нових знань та появу економіки знань.

Розвиток суспільства та підвищення ролі знань сприяють виникненню питань про джерела знань, які поступово стають ключовим чинником виробництва. Таким джерелом є здатність людини генерувати знання та його подальші матеріальні та ідеальні форми втілення. Головною метою і засобом розвитку суспільного виробництва є розвиток потенціалу, здібностей людини.

Походження концепції економіки знань міститься в кількох роботах 60-х років ХХ століття [306]. Однак результативно розвиток економіки знань почався в 1990-х роках [271]. Концепція економіки знань була запропонована Фріцем

Махлупом, який під цим терміном розумів лише економічні сектори. Т. Джефферсон, третій президент США і один із редакторів Конституції США, зазначав: «Той, хто отримує від мене ідею, використовує її, не збіднюючи мене. Темрява»[332]. Завдяки цим глибоким думкам було закладено основу нової наукової «економіки знань».

Інтерес до проблеми важливості знань у суспільстві виник не лише у відомих дослідників, таких як П. Друкер та Е. Тоффлер, які наголошували на них як на ресурсі влади та управління, але й у науковців, які вивчають технології [294]. Він пропонує власні теорії бізнес-стратегії, організації та управління знаннями. Поділяючи ідеї своїх попередників, Дж. Куїнн зазначає, що економічні ресурси в основному містяться в інтелектуальній сфері виробництва послуг. Він вважає, що цінність багатьох продуктів і послуг значною мірою визначається їхньою здатністю покращувати засновані на знаннях нематеріальні активи, такі як маркетинг, технологічні інновації, дизайн продукту, розуміння споживачів і схильність працівників до виробництва.

Одним із перших на роль знання в економічних процесах вказав основоположник сучасної неокласичної економічної науки А. Маршалл. Він пише: «Значною мірою капітал складається зі знань і організації... знання... знання... є потужним двигуном виробництва... організація допомагає знанням» [320; 321].

Важливого значення ролі знання в економічних процесах надавали Ф. фон Хайек і Й. Шумпетер, які намагалися пояснити динаміку економічних змін [341]. Предмет знань, що належить кільком суб'єктам господарювання. Зокрема, Й. Шумпетер стверджував, що поява нових продуктів і методів виробництва, ринків і матеріалів є результатом застосування нових «комбінацій знань» [337].

Серед інших поціновувачів «нової теорії зростання», таких як П. Ромер, Р. Лукас, вбачаємо твердження про те, що науково-технічний прогрес є внутрішніми ендогенними факторами економічного зростання і значною мірою

базується на концепції людського капіталу[343]. Ними розглянуто 3 напрями впровадження інвестиції, які в змозі забезпечити економічне зростання і інвестиції у:

- нові знання;
- капіталізацію людського потенціалу;
- проміжні витрати, які направлені на розповсюдження знань та умінь.

П. Ромер та його послідовники, розробляють модель індустрії знань, яка може забезпечити економічне зростання та породити багато нових ідей. Водночас наголошується на збільшенні людського капіталу через систему освіти, котра здатна забезпечити технологічний прогрес саме тому, що інвестиції в освіту можуть збільшити резерви людського потенціалу, тим самим покращуючи здатність економіки продукувати нові ідеї, наділяючи її порівняльними перевагами в наукоємних галузях. Особливу роль знань в економічному розвитку розвинених країн досліджував Е. Денісон, який зазначив, що знання відіграють важливу роль у міру зростання індустріальної зрілості країни, коли економічна система досягає значного рівня насичення фондоозброєності засобів виробництва і праці.

На нашу думку, відбудова післявоєнної регіональної економічної системи має базуватися на відновлювально-реконструктивній моделі та враховувати одночасну необхідність швидкого повернення до господарського життя зруйнованих і пошкоджених об'єктів, технологічної модернізації діючих підприємств і структурних змін. Конфігурація регіональних економік, які одночасно інтегровані в глобальне конкурентне середовище. З часів Другої світової війни економіка жодної країни світу не вирішувала такі завдання.

Ця трансформація відбувається завдяки інвестиціям та інноваціям, широкому використанню інформаційних і комунікаційних технологій для зміни світу навколо нас, а також завдяки інтелектуальним продуктам для високих темпів зростання ВВП.

У сучасному глобалізованому світі провідне місце належить знанням, інноваціям, новітнім технологіям та наявності вагомого прошарку висококваліфікованого трудового потенціалу, який має специфічні навички та схильність до творчого пошуку.

На нашу думку, під знаннєвою економікою слід розуміти системні дії держави, бізнесу та громадянського суспільства, спрямовані на нагромадження інтелектуального потенціалу соціуму та його дифузію в інновативно-інноваційне середовище задля формування інституалізованих переваг у глобальне конкурентне середовище.

Ця багатовимірна категорія пов'язана передусім з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, котрі охоплюють більшість сфер людської діяльності спрямованих на формування і капіталізацію знань, можливості духовного та культурного збагачення глобалізованого світу.

Процеси накопичення та ефективного використання економіки знань найбільш вдало реалізуються в Норвегії, Швеції, Фінляндії, США, Японії, Німеччині та Великій Британії. Саме цим країнам притаманна висока питома вага сфер діяльності, котрі продукують високу додану вартість у складі продукції, а також якістю робочої сили та освіти в цілому [11; 110].

Сучасна економіка знань потребує умінь працівників працювати з великими базами даних, їх збором, систематизацією використовуючи задля структурної модернізації економіки. Останнім часом прогресують такі напрями діяльності, як широке впровадження в виробництво безлюдних технологій та штучного інтелекту, нових логістичних алгоритмів. Це потребує здатності бізнес-середовища до якісної та організаційної перебудови у напрямі майбутньої дифузії, що поглинає все більші обсяги їх ресурсів, натомість спонукаючи їх до створення товарів і послуг з високим рівнем доданої вартості [6].

В умовах повоєнного функціонування територіального господарського простору України економіка знань в рамках бінарної відбудовано-модернізованої парадигми має розв'язати з одного боку потребу синхронного

трансферу знань від науки і освіти до сфери виробництва, з іншого – зберегти, а краще посилити наші конкурентні позиції в глобалізаційному просторі.

В основу економіки знань мають бути покладені:

- інтелектуалізація механізмів, засобів та процесів продукування та отримання нових знань;
- формування наукомістких суб'єктів господарювання V-VII технологічних укладів з високою доданою вартістю продукції і послуг;
- зниження вартості нової продукції через зниження частки матеріальної складової та збільшення питомої ваги нематеріальних активів, особливо штучного інтелекту;
- глобалізація основних напрямів та форм економіки знань через впровадження елементів мережевого бізнесу та цифровізацію технологічних процесів;
- широке виробництво засобів штучного інтелекту, квантових комп'ютерів, над швидкого інтернету, 3D принтерів тощо;
- зміна базових характеристик знаряддя праці через реалізацію нових здібностей та креативних умінь працівників, зміну вартості інтелектуальної праці;
- впровадження інноваційних моделей управління з орієнтацією на гнучкість та між функціональність менеджменту.

У сучасних умовах воєнного стану Україна не має такого рівня економічного розвитку, який би дозволяв переходити насамперед до економіки знань і здібностей, але є можливості забезпечити ці сегменти економіки одночасно, виокремивши їх в окремі сектори, надавши для цього адекватні фінансові ресурси, інституційні та інші критерії підтримки. Економіка знань є історично відносним і дещо суперечливим явищем, оскільки вона зосереджена на багаторівневих інноваційних процесах в економічних системах.

Безперервність і виняткова глибина поточних технологічних змін суперечить принципам стабільності рівноваги та ефективного використання ресурсів. Знання, які не підкріплені відповідними інституційними

інструментами та без належної координації та порядку, зазвичай стають причиною хаосу в економіці та суспільстві. Крім того, необхідно враховувати той факт, що система завжди має консервативний характер щодо змін.

Еволюційні поступу інноваційних процесів в економіці забезпечується:

- Діяльністю, спрямованою на збільшення людського потенціалу та капіталізації шляхом використання інформаційного середовища для здійснення високоінтелектуальної економічної діяльності.

- Безпосередньою участю у процесі створення комерціалізації та впровадження нових знань.

- Забезпечення економіки знань через матеріальні ресурси.

Особливими суб'єктами інституціональної модернізації є держава і ринок, котрі в першому випадку – за допомогою цілеспрямованих важелів економічної політики, у другому – спонтанно через коливання кон'юнктури забезпечують суцільне регулювання інноваційної діяльності й селективну підтримку пріоритетних інноваційних проєктів.

Світовий досвід підтверджує, що забезпечення економічного розвитку на основі економіки знань потребує створення та впровадження відповідних інституційних механізмів, здатних суттєво впливати на ступінь активізації інноваційної діяльності та забезпечити практичну реалізацію її здобутків.

Найбільш актуальними і ефективними механізмами вирішення проблем функціонування економіки знань у провідних країнах світу стали центри, що сприяють трансферу та комерціалізації знань у формі технопарків, бізнес-інкубаторів, кластерів, технополісів тощо. Важливою передумовою прискорення науково-технічного прогресу та впровадження новітніх технологій у виробництво конкурентоспроможної продукції є діяльність великих компаній, особливо міжгалузевих і транснаціональних компаній, здатних формувати спільний ринок. У цих структурах формуються сучасні науково-дослідні центри, які мають вирішальне значення для проведення потужних досліджень на рівні світових вимог і створення нових видів продукції, новітніх технологій для завоювання нових ринків збуту.

Основою формування національної економіки є здатність вирішувати сучасні завдання розвитку науки, технологій та інновацій та конкурувати не лише у вітчизняному інституційному просторі, а й з великими іноземними компаніями. Це має доповнити діяльність малих і середніх підприємств, структура бізнесу яких займає нішу на внутрішньому та зовнішньому ринках, вільну від впливу великих корпорацій.

Узагальнення багаторічного міжнародного досвіду інституціональних перетворень у науково-інноваційній сфері дає можливість окреслити найхарактерніші і найактуальніші для сучасних умов України вектори модернізації та удосконалення впровадження економіки знань та її вплив суспільний розвиток (рис. 5.7).

Зокрема:

- 1) правове забезпечення розвитку економіки знань;
- 2) реформація форми власності всіх інституцій науково-інноваційної сфери;
- 3) реформування системи заходів управління та удосконалення організаційних форм науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій та навчальних закладів;
- 4) удосконалення заходів підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;
- 5) розвиток сучасної системи інформаційного забезпечення;
- 6) комерціалізація нових знань, створення об'єктів ринкової інфраструктури й наукової інноваційної діяльності;
- 7) трансформація системи навчання і підготовки кваліфікованих кадрів.

Останніми роками в Україні, переважно в усіх зазначених секторах, були запуснені інституційні механізми економіки знань, що сприяло певному посиленню науково-технічної та інноваційної діяльності в довоєнний період. Зокрема, широко використовуються інституційно-правові механізми забезпечення розвитку економіки знань.

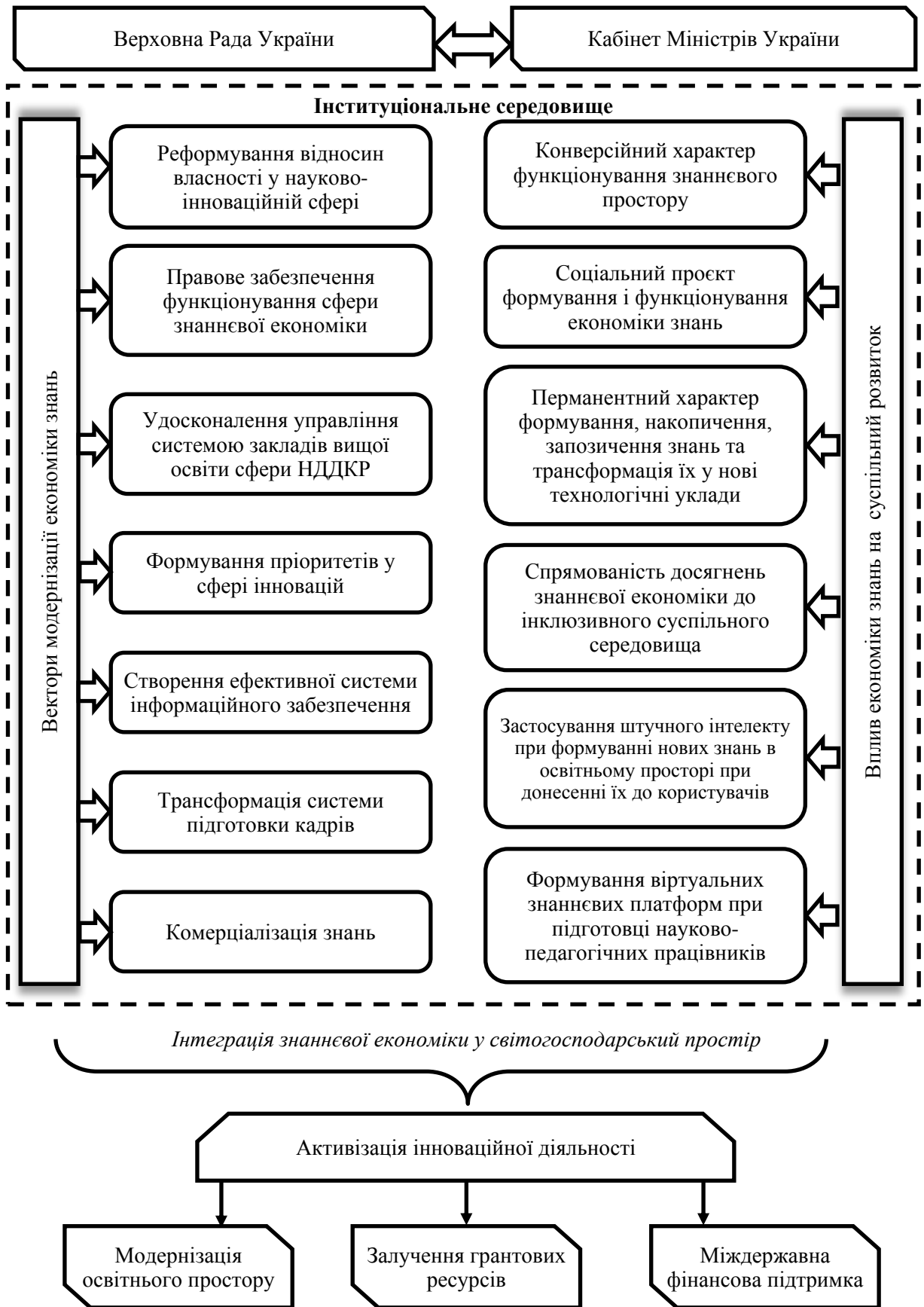

Рис. 5.7. Аспекти активізації інноваційної діяльності

Джерело :розроблено авторкою на підставі [83; 88; 86; 136; 141].

Дослідження та модернізація інституційних механізмів реформування форм власності у сфері науки відбувалися в умовах економічної кризи, значного зниження попиту на науково-технічну продукцію внаслідок зменшення масштабів промислової та сільськогосподарської діяльності. У науковій сфері короткозоро корпоратизовано більшість галузевих науково-дослідних і проєктних організацій, створено фінансово слабкі акціонерні товариства, приватні проєктно-будівельні, консалтингові та інші компанії. При цьому науково-дослідні установи НАН України та інших галузей не змінювали форму власності і були відсторонені від задоволення потреб ринку, але мали права щодо використання свого потенціалу у веденні науки. Дослідження розширилися. У більшості інших навчальних закладів зберігався статус державних, а деякі з них поширили свої функції на статус університетів, на базі яких утворилися бюджетні наукові комплекси.

Наукові організації приватної форми власності (консалтингового напрямку діяльності) розпочали діяльність 1998 року і становлять одиниці, тоді як близько 314 наукових організацій державних і в окремих випадках комунальну форму власності. Сприятливою для цього була і державна політика в науковій сфері, де особливо увага приділялася збереженню наукових установ системи Академії наук України, та центральних органів виконавчої влади, які проводили дослідження за пріоритетними напрямками розвитку науки та техніки. У процесі інституціональних трансформацій наукових установ відбулися певні структурні зміни. Так при загальному збільшенні кількості наукових організацій питома вага секторальної науки за період 1991 по 2020 рік зменшилась, при суттєвому зменшенні заводського та стабілізації університетських секторів, зокрема в академічному секторі науки до 1995 року число наукових організацій зменшилось з 290 до 270 одиниць, але в подальшому до 2020 р. їх кількість зросла до 732 установ, питома вага також збільшилась з 18,6 до 26,0 %.

Слід зазначити, що номінальне збільшення числа наукових організацій не свідчить про інтенсифікацію науково-технічної діяльності, а є результатом розукрупнення діючих наукових установ на більш дрібні в процесі їх корпоратизації та активізування. За період з 1991 по 2020 р. загальна чисельність працівників основної діяльності в наукових організаціях зменшилася із 449,8 до 173,9 тис. осіб, тобто у 2,5 раза, у тому числі науковців, які мають науковий ступінь доктора і кандидата наук – з 31,3 до 20,7 тис. осіб (в 1,5 раза), що значно послабила науковий потенціал загалом.

Ефективним інституційним механізмом розвитку післявоєнної економіки знань та загалом модернізації національної економіки було б удосконалення систем управління визначенням пріоритетних напрямків технологічного розвитку, що могло б стати ключовим аспектом у досягненні якісно вищого рівня вітчизняної економіки. Удосконалення систем та механізмів підтримки пріоритетних векторів наукової та інноваційної діяльності має підвищити прозорість та обґрунтованість рішень щодо визначення та оптимізації пріоритетів та повністю забезпечити своєчасну підтримку.

Загалом, комерціалізація нового знання впроваджуватиметься через створення дієвих механізмів стимулювання і підтримки масового створення об'єктів ринкової інфраструктури науково-інноваційної діяльності, активізації співпраці наукових і виробничих структур.

Взагалі системний аналіз процесу розвитку інституційного середовища інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні є позитивним кроком у цьому напрямку, які на державному рівні підсилюють прийняттям Законів України “Про інноваційну діяльність”, “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків”. Саме завдячуючи цим та іншим нормативним актам покладено фундаментальну основу нормативної бази впровадження інноваційної діяльності в Україні.

Всесвітній банк визначає економіку знань по наступних базових напрямках:

- по-перше, наявність інституціональних організаційних структур, які б опікувалися екстерналіями якісного використання знань у поєднанні з розвитком підприємництва;

- по-друге, забезпечення знаннєвої інфраструктури якісними інформаційно-комунікаційними технологіями;

- по-третє, наявність якісної системи освіти та кваліфікованого потенціалу;

- по-четверте, функціонування інновативно-інноваційного середовища, що включає в себе наукові формування, приватний сектор, громадянське суспільство та ефективне місцеве самоврядування;

- по-п'яте, транснаціоналізація знаннєвого простору.

Аналіз засвідчує, що основними рисами економіки знань стають:

– інтелектуалізація механізмів, засобів та процесів отримання нових знань;

– перегляд поглядів щодо територіальної організації господарства та зайнятості, оскільки знання не мають кордонів чи адміністративно територіального поділу країни; інноваційність та кайдзен у сфері виробництва;

– формування наукоміських суб'єктів господарювання, з орієнтацією на високу додану вартість товарів і послуг;

– дематеріалізація нової продукції через зниження частки матеріальної складової та збільшення інтелектуальної (нематеріальної) в тому числі за рахунок використання штучного інтелекту та зростання людського капіталу;

– глобалізація основних напрямів та форм економіки знань через впровадження елементів мережевого бізнесу та глобальну цифровізацію процесів;

– розвиток нових сфер економіки, виробництво засобів штучного інтелекту, 3D принтерів, квантових комп'ютерів, засобів надшвидкого Інтернету тощо;

– зміна базових характеристик засобів виробництва через нові здатності та уміння працівників щодо постійного оновлення знань, здатності до створення та впровадження нововведень, зміну вартості інтелектуальної праці.

Крім того, у довоєнний період вплив знаннєвої економіки на суспільний розвиток дещо посилювався завдяки приватно-державному партнерству, трансляції та використанню досягнень науки і техніки в інклюзивність соціального середовища. Штучний інтелект в освітньому просторі, формування віртуальних платформ знань та інтеграція вітчизняних досягнень у світовий економічний простір.

Поряд з цим, у сфері інституціонального забезпечення накопичилася багато проблем:

1. Всупереч розповсюдженому формальному положенню в пріоритетах у підтримці інноваційної діяльності, практична діяльність переважної більшості суб'єктів бізнесу спрямовується на обслуговування потреб традиційної системи господарювання і, відповідно і не несе відчутного навантаження в забезпеченні ресурсами інноваційної діяльності.

2. Процес збільшення кількості бізнес-інкубаторів, технопарків та інноваційних центрів уповільнюється.

3. Спостерігається не рівномірність розподілу наявних інфраструктурних об'єктів інноваційної діяльності, яка з часом поглиблюється за регіонами України.

4. Переважна більшість інноваційних центрів зосереджена в місті Києві, Харківській, Львівській та Одеській областях.

5. Інститути державного фінансування початкових стадій реалізації інноваційних проєктів взагалі відсутні, а діяльність Української державної інноваційної компанії замість зосередження на інвестуванні інноваційних

проектів великих працюючих компаній безпосередньо у сфері літако- та машинобудуванні, а практика інвестицій у новаторські розробки малого бізнесу зокрема у сфері інформаційно-комп'ютерних технологій взагалі відсутня.

6. У нашій країні не створені потрібні умови для розвитку та впровадженню венчурного капіталу, як дієвого ринкового інституту, який спрямовується на «посівне» фінансування інноваційних проєктів. Венчурний капітал в Україні не проєктує схильність інвестувати розвиток високотехнологічних проєктів. Нестабільність нормативно-правової бази щодо захисту прав дрібних акціонерів призводить до орієнтації інвесторів на володіння контрольними пакетами фірм, які мають капітал, що суперечить принципам венчурного бізнесу.

7. Повільним є приріст кількості індустріальних парків, що викликане зокрема ускладненням процесів їх створення.

Варто зазначити, що в Україні відсутня цілеспрямована державна політика, котра була б здатна формувати комплексну інфраструктуру для того, щоб здійснювати результативну інноваційну підприємницьку діяльність. Натомість існують ситуації, які являють собою добровільне створення інституцій для підтримки інноваційної діяльності малих і середніх підприємств в умовах обмеження значних фінансових ресурсів, що призводить до перетворення інфраструктурних об'єктів на комерційні компанії, що надають недоступні послуги. широкому загалу та інформацію про існуючі бізнес-структури та майбутніх підприємців.

Важливими передумовами модернізації для органів місцевого самоврядування територіальних громад:

– адаптація стратегій розвитку територіальних громад до умов повоєнного відновлення з урахуванням тих змін, які відбуваються в регіональних стратегіях і програмах розвитку;

– стимулювання розвитку підприємництва на території громади усіма доступними силами та засобами, зокрема проведення активної просвітницької, інформаційно-пропагандистської та організаційної роботи, а також розбудови відповідної інженерної і транспортно-логістичної інфраструктури;

– використання потенціалу міжсекторного партнерства та партисипативного управління для успішного повоєнного відновлення економіки громади та для її своєчасної адаптації до нових соціально-економічних викликів, спричинених війною;

– сприяння розвитку громадської активності та розбудова на її території мережі ефективних громадських організацій; максимально широке залучення мешканців громади до процесів обговорення та прийняття важливих управлінських рішень, пов'язаних з її подальшим розвитком, широко впроваджуючи демократичні практики публічного управління за аналогією з громадами країн-членів ЄС;

– цифровізація механізмів управління територіальними громадами із широким впровадженням ресурсів з відкритими даними: Інтернет, соціальні мережі, місцеві телеграм-канали та електронні ЗМІ тощо;

– посилення безпекового компонента в розвитку економіки громади шляхом врахування наявних ризиків можливого повторення ракетних чи артилерійських обстрілів її території, або ж вчинення диверсій на об'єктах, які мають важливе оборонне чи господарське значення;

– співпраця з регіональними органами державної влади та відповідними військовими відомствами щодо розміщення на території громади об'єктів транспортно-логістичної та іншої воєнної інфраструктури, а також структурних підрозділів оборонних підприємств, у тому числі підземного базування;

– формування мережі належним чином обладнаних сховищ, як для місцевого населення, так і для можливого зберігання там запасів харчів, палива та інших критичних ресурсів на випадок повторних атак.

При цьому пріоритетними для розвитку регіонів України сьогодні залишаються питання безпеки, у країні де йде війна.

Для вирішення вказаних проблем необхідна реалізація державної політики щодо розвитку інноваційної інфраструктури підприємницької діяльності, основним орієнтиром якої є забезпечення рівних можливостей для інтеграції всіх суб'єктів господарювання в інноваційний процес, щоб повною мірою реалізувати інноваційний потенціал України.

Ключовими напрямками такої політики мають бути:

1. Створення умов для забезпечення необхідними ресурсами інноваційної діяльності на місцевому рівні. З цією метою в рамках стратегії регіонального розвитку рекомендовано сформувати комплексну регіональну інфраструктуру інноваційної діяльності з одночасним врахуванням специфіки науково-виробничого потенціалу регіону. Пріоритет сучасної бізнес-інноваційної інфраструктури та ринкова ситуація національного інноваційного розвитку.

2. З метою інтеграції регіонального виробничого та науково-технічного потенціалу створювати інноваційні бізнес-інкубатори шляхом розробки та проведення конкурсу між науковими та вищими навчальними закладами за наявності державної фінансової підтримки.

3. Розробити ефективні механізми фінансового забезпечення інноваційних проєктів, для чого необхідно вжити таких заходів:

- Створити національне агентство «початкового» фінансування важливих інноваційних проєктів.

- Провести низку необхідних заходів, які сприятимуть розвитку венчурного капіталу.

- Прискорити формування національних інноваційних фінансово-кредитних установ, визначених Законом України «Про інноваційну діяльність».

- Розробити та запровадити державні гарантії та механізми страхування кредитів, спрямовані на малоризикові інноваційні операції.

- Створити ефективну систему податкового стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності в корпоративних структурах, особливо малих високотехнологічних підприємствах.

- Запустити механізм формування мережі місцевих інвестиційних компаній.

4. Активізувати процеси масового створення об'єктів нефінансової інфраструктури інноваційної діяльності через:

- Спрощення процедур найменування для створення об'єктів, нових технопарків та повернення податкових пільг учасникам.

- Запровадження практики приватно-державного партнерства у первинному накопиченні капіталу для новостворених технопарків та сучасних бізнес-інкубаторів.

- Створення потужної мережі регіональних інноваційних центрів та поширення інформаційних можливостей з питань регіональної підтримки та розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

- Запровадження державної підтримки створення віртуальної інноваційної інкубаційної структури та бази даних для ведення інноваційного бізнесу на базі мережі Інтернет.

5. Вирішення кадрового питання забезпечення інноваційної діяльності шляхом:

- Посилення державного замовлення на підготовку кваліфікованих кадрів для інноваційної діяльності закладів освіти.

- Створення умов для сприяння реїміграції фахівців «ключових» економічних і технічних спеціальностей із зон вимушеної міграції за кордон.

Метою цього процесу інституційного реформування є створення власної національної інноваційної системи, здатної врахувати повний перелік об'єктивних факторів і умов для країни, пов'язаних з її науково-технічним потенціалом і наявністю природних ресурсів, характеристиками історичного розвитку основної інституційної бази країни її природних ресурсів та географічного розташування, та підприємницької діяльності.

Є загальна думка, що підвищення продуктивності праці та потенційного випуску є функцією глобального запасу знань та механізмів його реалізації. Кожна країна по-своєму трактує використання світових запасів знань. З одного боку, доступ до фізичних технологій, які можуть перетворювати витрати та ресурси на сучасні та конкурентоспроможні продукти, а з іншого боку, до соціальних технологій, які спрямовані на формування інститутів, які можуть координувати та спрямовувати людську діяльність. На відміну від фізичних технологій, які використовують досить просунуті в юридичному та технічному аспектах механізми передачі знань, розповсюдження та впровадження соціальних технологій вимагають усіх видів підтримки інноваційних та трансформаційних технологій.

Пріоритетом є формування інноваційної соціальної інфраструктури суспільства, яка, як ключовий показник інституційних процесів, здатна суттєво підвищити якість життя конкретних індивідів та створити ефективну систему інформаційного науково-технологічного виробництва. Це дозволяє оптимально реалізувати інтелектуальний і фінансовий капітал і забезпечує шлях для стратегічних інновацій країни, що економічно розвивається. У контексті післявоєнної відбудови Україна має скористатися можливостями, які відкриваються потужними змінами в інституційному середовищі європейського Союзу.

Попри те, що європейська економічна система стоїть перед загрозою втрати відносного рівня конкурентоспроможності та зниження своїх позицій на міжнародному ринку на користь економічних систем багатьох швидкозростаючих країн, а також своїх «традиційних» конкурентів США, і Японія, країни, які стали на захист незалежності і територіальної цілісності. Така ситуація сприяє розвитку української національної інноваційної системи та використанню позитивних прагнень щодо всіх векторів реформ в ЄС як стимулів євроінтеграції.

Розвиток тих чи інших подій може врешті-решт забезпечити створення високоефективної інноваційної економіки, здатної не лише імітувати, а й самостійно продукувати радикальні та інноваційні ідеї перспективних технологічних систем.

Однак беручи до уваги інертну нестабільну й безсистемну державну політику у сфері формування інститутів та інституцій інноваційної діяльності, а також об'єктивно оцінюючи низьку виконавчу дисципліну виконавчої влади, яка спостерігалась у минулому, ризик направлення великих обсягів національних ресурсів і політичних спрямувань на виборчі кампанії є сумнівним оптимістичний сценарій вказаних прагнень.

Для більш приземленого базового сценарію, який характеризується «стрибокподібним» процесом формування національної інноваційної системи України має притаманні локальні преференції для створення сприятливих умов розвитку окремих інституцій. При цьому основний двигун позитивних змін посиляється на процес лобіювання особистих інтересів коаліцій представників цих інституцій. Зокрема в найближчому майбутньому перспективною є поява імпульсованих знизу поетапних кроків створення сприятливих умов для діяльності іноземного венчурного капіталу, венчурного підприємництва в ІТ-сфері, спрощені процедури створення індустріальних парків пластрів, технопарків і повернення їхнім учасникам права на пільгове оподаткування. Зазначені прагнення, безсумнівно, є позитивними, однак, безсистемність появи й розрив у часі досягнення результатів, які спричинені через відсутність дієвого державного управління зіграють негативну роль, сповільнюючи процес розгортання інноваційної активності України.

За песимістичним сценарієм розвитку події є продовження тенденції сповільненого й суперечливого формування інституціонального середовища для інноваційної діяльності, яку зумовлює відсутність цілісної довгострокової політики у цій сфері, незадовільною виконавчою дисципліною органів влади, обмеженістю і невваженістю розподілу бюджетного фінансування розвитку цих процесів. Невідворотність та необхідність реалізувати обрані урядом

України орієнтири для побудови інноваційної моделі розвитку України й налагодження процесу державного регулювання підприємницької діяльності через певний час приведуть до створення сприятливого інституціонального середовища, здатного наростити інноваційну та ділову активність у країні. Проте здатність створити умови для прориву в інноваційну економіку на базі накопиченого науково-технічного потенціалу та забезпечення високих темпів економічного зростання буде упущено. Таким чином, ймовірним буде значне обмеження вибору моделі національної інноваційної системи лише імітаційним сприймаючим інновації варіантом. Цей тип розвитку подій охарактеризується подальшим впровадженням процесів «відпливу інтелекту» та реалізації результатів фундаментальних досліджень і незатребуваних інноваційних ідей за кордон, переважно орієнтуючи ринкові інноваційно активні суб'єкти на модернізацію виробництва через впровадження удосконалених інновацій.

Прикладом високорозвиненої країни з сучасним модернізаційним проектом розвитку в довгостроковому відношенні є Японія, котра виходить передусім з ендогенних інноваційних можливостей, пережила спустошення після другої світової війни, природних катаклізмів останніх десятиліть, але досягла такого рівня розвитку, коли інновації вийшли на провідні позиції у світі, а шлях у майбутнє базується на кайдзені і реалізації нової філософії яка б охопила творчим пошуком всі прошарки суспільства й усі сфери людської діяльності.

У повоєнній Україні слід прискорено пройти шлях до нагромадження знань та їх трансферу від наукового пошуку до сфери матеріального виробництва у випадку коли відбувається конвергенція інтелектуального потенціалу з дифузією надбань у суспільне середовище задля формування потягу до знань, як джерела підвищення конкурентоспроможності як окремої особистості, так і держави загалом.

Знаннєвий потенціал нашої держави це специфічні ресурси, котрі сформовані у ретроспективі зусиллями усієї нації. У повоєнний період цей потенціал може бути досить швидко відновлений у модернізаційному форматі. Саме тому особливої актуальності набувають процеси управління знаннями.

На наш погляд – це процес акумулювання та спрямування зусиль усіх небайдужих співвітчизників у напрямках опанування потребами пріоритетних сфер економічної діяльності, накопичення навичок, умінь, передового досвіду передусім у реконструктивній відбудові сфери матеріального виробництва, військово-промислового комплексу, соціогуманітарному середовищі задля отримання конкурентних переваг та інтеграції національної економіки у світовий господарський простір.

На нашу думку, методологічним каркасом становлення знаннєвої економіки у повоєнний період мають стати процеси удосконалення нормативно-правового поля, формування сугестивних закономірностей, факторів, методів та напрямів розвитку інститутів громадянського суспільства

Отже, на нашу думку, основними векторами формування інфраструктури економіки знань в Україні мають стати:

1. Визначити центри фундаментальних та ґрунтовних досліджень, залучаючи фінансові ресурси країн-донорів, міжнародне фінансування від приватного економічного сектору тощо. Це впровадження також може здійснюватися в наукових лабораторіях провідних університетів України.

2. Сформувати науково-дослідний центр на основі творчого симбіозу лабораторій навчальних закладів, бізнес-центрів великих підприємств, науково-дослідних центрів та підприємств венчурного капіталу.

3. Активізація та формування участі в міжнародних центрах науково-дослідної діяльності.

4. Створити суб'єкт системи безперервної постійної підготовки кваліфікованих кадрів для виконання науково-дослідної роботи.

5. Розвиток мережі бізнес-центрів, горизонтальний і вертикальний трансфер світових і вітчизняних технологічних інновацій на національний і індивідуально-територіальний рівні.

6. Кардинально підвищити якість освіти шляхом розробки нових стандартів та забезпечення їх впровадження.

7. Створення економічних фондів і мережевих центрів для залучення субсидій для стартапів і досліджень в окремих галузях і окремих сферах. На нашу думку домінанти слід класифікувати у залежності від ступеню впливу на повоєнну відбудову національної економіки. Передусім це:

Домінанта інтеграційна. В умовах повоєнної відбудови стратегічна домінанта знаннєвої економіки має бути спрямована на подолання дезінтеграції в задіянні знаннєвих ресурсів, можливостей господарюючих суб'єктів та громадянського суспільства в напрямку активізації функціонування інновативно-інноваційного середовища.

При цьому має бути сформована національна тріада – наука, техніка, виробництво, котра б забезпечувала єдиний цикл суспільної діяльності щодо генерації наукових знань, об'єднання капіталів у царині створення, впровадження, освоєння та експлуатації техніки, обладнання, окремих технологій та замкнутих виробництв.

Передусім метою наукового пошуку є оцінка сутнісних ознак руйнівних процесів у економічній сфері, висунути ідеї та обґрунтувати їх сутність і алгоритм практичної реалізації науково-технічного потенціалу у різноманітних формах, але з єдиним системоутворюючим елементом, роль якого відводиться інноваціям. Саме вони є важливою ланкою доведення наукових і технічних рішень до стадії їх використання у виробництво з метою отримання конкурентних переваг і максимізації прибутку.

Вагомий вплив на формування стійкого інновативного середовища належить різноманітним громадським формуванням. У високорозвинених країнах їхня роль зводиться до дифузії науково-технічних ідей широким верствам

населення задля розвитку масової технічної творчості на кшталт японського кайдзену, незалежно від форм господарської діяльності, структури трудового потенціалу та посадової належності.

Для України цей ресурс громадянської активності слід задіяти саме в період повоєнної відбудови, оскільки патріотизм та потреба оновлення зруйнованого господарства, згуртованість нації будуть помножені на креативний підхід українців до майбутнього держави у складі Євросоюзу.

Домінанта захисту прав власності. Вагомим стратегічним активом капіталізації та джерелом формування конкурентних переваг, який відноситься до візуального, емоційного, раціонального й культурного образу, що асоціюється з товаром або його виробником є товарний знак або бренд. Життєво важливим елементом його є дизайн, вигляд, слоган, символ, а також концепція, імідж і репутація, які пов'язують споживачів з певними продуктами ринку.

Для України ця домінанта набуває особливої вагомості, оскільки активізація ринкового простору сприятиме входження у системні відносини безлічі нових товаровиробників зі своїми продуктами, а це посилюватиме необхідність захисту інтелектуальної власності, що є невід'ємною складовою національної інноваційної політики. Слід зазначити, що навіть у довоєнний період проблеми захисту інтелектуальної власності практично не обговорювались, хоча у глобальному вимірі є вагомим чинником економічного розвитку, внеску у досягнення стратегічних цілей, трансформацій творчої діяльності у нематеріальні активи.

За обставин, коли в Україні відсутній інститут вивчення кон'юнктури внутрішнього ринку особливої ваги набувають процеси брендингу як системи заходів спрямованих на перетворення торгової марки у бренд, як соціально-економічної категорії на цінність якої впливають, як промислові зразки, патентне авторське право тощо, для формування інвестиційної привабливості господарюючих суб'єктів і територій.

Світовий рейтинг свідчить, що лідерами у створенні об'єктів інтелектуальної власності є США, Китай, окремі країни ЄС, переважно у сфері прогресивних структурних зрушень в економіці та менеджменті через створення і використання системи преференцій[297].

У Великобританії, наприклад, законодавчо гарантується віднесення витрат на наукові розробки в собівартість продукції (послуг), передбачено також страхування коштів спрямованих у ризиковий бізнес.

Натомість законодавство Німеччини передбачає дотації на підвищення кваліфікації науково-дослідного персоналу, на інвестиції у наукові розробки малих підприємств, котрі спрямовуються на придбання патентів і нерухомого майна.

Преференційні важелі діють також у Франції, Італії, Чехії, Польщі та інших країнах світу, котрі досить швидко отримують механізми нарощування конкурентних переваг.

Ефективність забезпечення комерціалізації нових знань має здійснюватися через створення механізмів, що сприятимуть масовому створенню об'єктів ринкової інфраструктури наукової та інноваційної діяльності та сприятимуть співпраці науково-виробничих структур.

Натомість серед вітчизняних брендів домінують напої, алкоголь, харчові продукти тощо. Це результат недооцінки вагомості нематеріальних активів у процесах структурної модернізації економіки України у повоєнному форматі і розпочати її, на нашу думку, з формування Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності на довгостроковий період.

Найпоширенішими формами трансферу технологій як формою реалізації здобутків знанневої економіки є [14]:

- патентно-ліцензійна торгівля правами на об'єкт інтелектуальної власності;
- лізинг техніки, що втілює в собі нову технологію;
- експортні операції щодо устаткування, продукції і послуг вироблених або наданих із використанням розроблених технологій;

- фандрайзинг як процес колективної акумуляції ресурсів задля реалізації вагомого проєкту для розвитку конкретної території;

- толінг – передача в експлуатацію закордонним компаніям окремих цехів, ділень чи устаткування, виробництво яких базується на вітчизняних розробках [104].

Домінанта просторової активізації. Повоєнний формат економіки знань вимагає нових підходів до просторової модернізації продуктивних сил, оскільки науково-технічний прогрес не обмежується адміністративно-територіальними рамками. До того ж сфера економіки знань, особливо її цифровізація та інформатизація порушують традиційне уявлення про просторову організацію господарства. Проте в умовах децентралізації владних повноважень у вітчизняній практиці слід перейти до локалізації економічного простору на користь територіальних громад і розгляд макрорегіонів як центрів просторової організації господарських комплексів.

В рамках відновлювально-реконструктивної моделі повоєнної відбудови економіки слід враховувати, що окремі територіальні громади майже повністю зруйновані, макрорегіони, серед яких особливо виокремити Східний, Південний, Північний, Центральний та Західний теж мають різний характер руйнування продуктивних сил і підходи до їх відтворення будуть суттєво відрізнятися. Нам потрібно буде відновити інфраструктурне середовище але з акцентом на модернізацію та енергозаощадження, а нові виробництва мають формуватися на базі національних пріоритетів з урахуванням необхідності позитивних структурних зрушень на користь високотехнологічних виробництв. У цьому вектору мають сприяти такі нові формування як технологічні, індустріальні парки, кластери та широка мережа дослідницьких центрів. Стосовно технополісів то як інтеграція високотехнологічних технопарків на просторовому рівні, ними реально можуть стати регіональні формування м. Києва, Львова, Дніпра, Харкова, Одеси, Миколайова.

На наше переконання, особливої уваги заслуговують кластери, передусім у агропромисловому комплексі, що є прийнятним формуванням на рівні сільських територіальних громад. Саме на них робить наголос Євросоюз, вважаючи кластеризацію стратегічним вектором розвитку сільського господарства і харчової промисловості, оскільки саме тут забезпечується мультиплікаційний ефект у формуванні доданої вартості.

Вважаємо, що у форматі територіальної організації господарства на базі знаннєвої економіки нам слід переглянути ставлення органів публічної влади до вільних, спеціальних економічних зон та територій пріоритетного інвестиційного розвитку.

Домінанта рестрикції освітянського простору. На початковому етапі повоєнної відбудови освітянське середовище має бути озброєно напрямками смартспеціалізації та пріоритетів територіальних господарських систем. Завдяки цьому суттєво змінився б навчальний процес в частині дипломного проектування, виробничої практики та створення у перспективі нових господарюючих суб'єктів та робочих місць. Однозначно це б дало старт для розвитку в Україні венчурного бізнесу, який також перебуває у зародковому стані [10]. Вважаємо, що нашій державі саме на етапі повоєнної відбудови необхідно врахувати підсумки Лондонської конференції по повоєнній відбудові України, слід запропонувати це середовище як вектор для залучення прямих іноземних інвестицій.

На базі бізнес-інкубаторів могла б формуватись мережа стартапів, технопарків, котрі є дієвою формою управління науково-технічною сферою і засвідчити свою результативність у світовій практиці. Наприклад, у США успішно функціонує близько 200 бізнес інкубаторів, понад 150 наукових і технологічних парків, їх мають абсолютна більшість університетів або як самостійну юридичну особу чи структурну одиницю, або як навіть спільне підприємство з державою чи зовнішнім інвестором.

Характерно, що для подібного роду зрушень, освітянське середовище України має необхідні ресурси, передусім талановиту молодь, матеріально-

технічну базу навчальних закладів, яка зміцнюється завдяки прагненням цивілізаційного світу синергійних дій їх екстерналійів та ендогенних чинників у частині оснащення університетів відповідним обладнанням, приладами та спеціальним устаткуванням.

Важливою частиною правового регулювання економіки знань є інституціональне забезпечення процесів використання знань у відповідних сферах економічної діяльності та стимулювання цих процесів на підприємствах, незалежно від організаційно-правових та форм власності. Адже цей шлях є по суті прямим перетворенням наукового доробку в інтелектуальний капітал, але цей етап є найбільш слабкою ланкою для перетворення знаннєвої економіки у вагому домінанту повоєнного відновлення національної економіки.

У цьому аспекті доцільно звернути увагу на світовий досвід формування і використання надбань знаннєвої економіки. Зокрема, у США одним із перших заходів такого плану, вважаються закони, які передбачають податкові пільги для фірм, котрі виконують дослідження і розробки. Ще у 1976 році був ухвалений Закон США «Про національну політику у галузі науки і техніки, про організації і пріоритети», де був закріплений орієнтовний перелік пріоритетних цілей, реалізація яких сприяла прогресу науки і техніки та стимулювання повної зайнятості за допомогою корисних наукових досліджень та їх успішної комерціалізації.

Домінанта формування інноваційних продуктів. Передусім слід акцентувати увагу органів публічної влади, наукової спільноти, освітянського середовища та бізнесу, що впродовж усього трансформаційного періоду Україна втрачала спадковий науково-технічний потенціал.

Домінанта преференційних зрушень. На етапі становлення знаннєвої економіки у повоєнному форматі ініціатором і продуцентом преференцій в економіці має стати держава. Головне її завдання полягає у прискоренні розробки та імплементації у правове поле мотиваційних механізмів щодо генерації наукових ідей та тісної інтеграції науково-технічного комплексу із

реальними сферами економічної діяльності, освітянським середовищем, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування задля активізації інновативно-інноваційних процесів суспільного розвитку. Адже впродовж усього довоєнного періоду цим процесам був притаманний безсистемний характер, вони не мали серйозного обговорення ні у законодавчій, ні у виконавчій влади.

Крім того, у довоєнний період не реалізовані повністю можливості впливу економіки знань на суспільний розвиток через приватно-державне партнерство у функціонуванні знанневого простору, трансформацію науково-технічних досягнень у соціальне інклюзивне середовище, використання штучного інтелекту в освітньому просторі, формування віртуальних платформ знань та інтеграція вітчизняних здобутків у глобальний економічний простір.

Висновки до розділу 5

Досліджено науково-прикладні положення удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства та виділено таке:

1. Обґрунтовано положення щодо оновлення державної регіональної політики, що реалізовано через виокремлення двох підходів до розкриття її сутності: функціонально-рівневий (ґрунтується на переході від централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); синергійний (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва і повоєнної розбудови інфраструктури).

2. Встановлено актуальні системні проблеми активізації господарської діяльності, що зумовлюють об'єктивну потребу в розробці реальних заходів, впровадження яких сприятиме виходу зі сформованої надскладної економічної та соціальної, безпекової ситуації в країні.

3. Обґрунтовано необхідність в оновленій стратегії державної регіональної політики, задля впровадження гармонійних відносин між центром і регіоном проводити спільне інвестування проєктів через: зосередження ресурсів регіонів і держави задля вирішення найактуальніших проблем; упорядкування інтересів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо впровадження і успішної реалізації стратегічних завдань інклюзивного регіонального розвитку; диверсифікацію джерел фінансового інвестиційного забезпечення при умові залучення приватного капіталу для фінансування, реалізації спільних проєктів на рівні регіону; конкретизація обов'язків сторін, спільної відповідальності уряду та місцевої влади за остаточний результат від реалізації окреслених стратегічних завдань.

4. Запропоновано пріоритетні вектори оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, виокремлено такі: поступова відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їх реальних потреб та врахуванням можливостей і доцільності через постійні загрози їх задоволення; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; впровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад інфраструктури; забезпечення розвитку вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності.

5. Обґрунтовано, що для України та її регіонів першочерговими для вирішення залишаються питання безпеки економічної діяльності, а напрямки розбудови регіональної економіки, удосконалення територіальної організації господарства повинні тісно корелювати зі стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його

поточний стан функціонування, діяльність громад у межах його території. Запропоновано власні аспекти активізації інноваційної діяльності.

6. Конкретизовано напрями розбудови регіональної економіки в сучасних умовах, які мають тісно корелюватися з розвитком ВПК, стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його поточний стан функціонування, діяльність громад у межах його території, і системні проблеми, які стримують активізацію господарського життя та поступове його відновлення, запропоновано концептуальні засади оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства в сучасних умовах.

7. Розроблено рекомендації управлінського характеру для забезпечення підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Доведено, що якість функціонування окреслених інститутів визначає і якість інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. Зазначені рекомендації відповідно були поділені на дві групи: для органів регіональної влади та для органів місцевого самоврядування.

Основні наукові результати було викладено в наступних роботах авторки [31; 35; 239; 245; 246; 247; 248; 255; 252; 253; 254; 262; 316].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено розробку та обґрунтування теоретико-методологічних засад, формування науково-методичних і практичних підходів дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Дефініцію «територіальна організація господарства» запропоновано розглядати як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного та гармонійного розвитку окремих територій країни. Встановлено, що просторова організація господарства є результатом і проявом територіального поділу праці і складається з територіальних процесів (явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях) і територіальних структур (сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових та форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками в межах національної сегментації економіки та транскордонного будівництва). Це дало можливість у подальшому на основі отриманих результатів поглибити зміст категорії «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства».

2. На основі детального вивчення теоретичних та методологічних положень інституціоналізму, аналізу сутності таких категорій, як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовища» та «інституціональний механізм» і з урахуванням сучасних підходів до трактування дефініції «територіальна організація господарства» конкретизовано зміст інституціонального забезпечення територіальної організації господарства – сукупність соціальних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через

використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни.

3. Обґрунтовано сутність системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через використання методологічних положень системного підходу. Запропоновано таку систему розглядати як цілісний об'єкт, сукупність взаємопов'язаних соціальних норм, правил, які виникають у процесі взаємодії економічних суб'єктів та впливають на здійснення цілеспрямованого узгодження їх цілей з особливостями розміщення продуктивних сил певної території, що реалізується через використання спектра правових, економічних, організаційних методів для забезпечення її ефективного розвитку. Це дало можливість виокремити її основні елементи, уточнити основні види інституцій та інститутів, з'ясувати роль зовнішнього середовища у трансформації цієї системи в сучасних умовах.

4. Розроблено нові методологічні положення проведення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, які враховують окремі концептуальні положення інституціоналізму, теорій регіональної економіки та розміщення продуктивних сил. Встановлено, що системний та інституціональний підходи є основними методами реалізації такого дослідження. Це дало можливість сформулювати цілісну концепцію вивчення стану й особливостей удосконалення зазначеного забезпечення, конкретизувати сукупність загальних і спеціальних методів, принципів його проведення. Надалі з урахуванням систематизованих методологічних аспектів було проведено дослідження особливостей формування та модернізації інституціонального базису територіальної організації господарства.

5. Поглиблено теоретичні та методологічні аспекти відновлювально-реконструктивної парадигми розвитку економічних систем. Визначено, що таку парадигму доцільно розглядати як об'єктивно та історично сформовану модель світоглядних поглядів на розвиток систем різної природи внаслідок їх попереднього фізичного руйнування, занепаду, пошкодження, яка базується

на формуванні оновлених концептуальних підходів до відновлення таких систем з урахуванням стану їх функціонування, нових суспільних викликів, обставин та сучасних принципів забезпечення їх відбудови. З урахуванням цього в дисертації розкрито основні підходи до розгляду змісту інституціонального базису територіальної організації господарства (статичний підхід; системний підхід), визначені його закономірності (відповідність розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин; консолідація нації та створення візії майбутнього держави з вектором на світовий цивілізований розвиток; подолання ексклюзивного бар'єра як інтерактивного чинника державотворення). Це дозволило описати роль інституціонального забезпечення у здійсненні ефективного територіального розміщення продуктивних сил, конкретизувати особливості його трансформації в період відновлення розвитку економічних систем.

6. Систематизовано та розширено сукупність основних принципів інституціонального базису територіальної організації господарства, які були розподілені у три групи з конкретизацією переліку принципів кожної з них, а саме: формування (законності, науковості, пріоритетності, згуртованості, сталості, транспарентності), функціонування (ієрархічності, аксіологічності, синергії, комплементарності, унітарності, адаптивності) та розвитку (системності, іманентності, екзистенційності, інклюзивності, евристичності, релевантності, емерджентності). Доведено, що принципи розвитку повинні бути доповнені новим принципом інклюзивного розвитку, зміст якого запропоновано розглядати як максимальне залучення до економічного відновлення, розвитку регіонів країни всіх громадян, незважаючи на їх відмінності між собою за ознаками рівня доходу, рівнем освіти, місцем проживання, віком, статтю. Встановлено, що врахування і дотримання цього принципу в процесі удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства дозволить окрім врахування природних, демографічних чинників для забезпечення регіонального розвитку, враховувати також і особливості вже сформованого інституціонального середовища окремих регіонів.

7. Удосконалено концептуальні положення проведення емпіричного аналізу сучасного стану інклюзивного розвитку регіону. Це було реалізовано через обґрунтування методики розрахунку композитного індексу інклюзивного розвитку регіону, у структурі якого виокремлено три субіндекси: субіндекс реального стану продуктивних сил, субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь та субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку. Поступове використання окресленої методики дозволило визначити значення зазначеного індексу для кожного регіону України та виявити сучасні тенденції їх інклюзивного розвитку.

8. Визначено сучасні тенденції регіонального розвитку України, що реалізовано на основі детального вивчення динаміки валового регіонального продукту та аналізу стану інклюзивного розвитку регіонів країни. Встановлено, що найбільший рівень валового регіонального продукту на кінець 2021 р. був притаманний м. Києву та Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Полтавській областям. Визначено, що сучасний стан інклюзивного розвитку регіонів України залишається досить низьким. Відповідно до значень композитного індексу інклюзивного розвитку регіонів їх було поділено на чотири групи: I група – високий рівень інклюзивного розвитку (Вінницька обл.); II група - рівень вище середнього (Київська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Харківська області); III група – середній рівень (Полтавська, Сумська, Миколаївська, Черкаська, Хмельницька, Закарпатська, Рівненська, Житомирська, Волинська, Тернопільська області); IV група – низький рівень інклюзивного розвитку регіонів (Херсонська, Івано-Франківська та Кіровоградська області).

9. Конкретизовано теоретичні аспекти інклюзивного розвитку регіонів, що було здійснено на основі дослідження сутності дефініції «інклюдія». Це реалізовано через детальний розгляд наукових підходів до її трактування. У підсумку було виокремлено наступні концепції розгляду цієї дефініції: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід. Запропоновано інклюдію розглядати як процес підвищення рівня залучення

господарюючих суб'єктів до соціально-економічного розвитку країни, а інклюзивний розвиток – процес якісної трансформації соціальної, економічної та екологічної систем, який сприяє формуванню можливостей для самореалізації і розвитку всіх громадян. Встановлено також, що основою інклюзивного розвитку є рух знизу вгору, головна мета – побудова суспільства, де пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та створення рівних можливостей для кожної людини завдяки доступній та якісній освіті, розвиненій інфраструктурі та послугам охорони здоров'я.

10. Ідентифіковано системні проблеми забезпечення регіонального розвитку України в сучасних умовах. Такі перешкоди були систематизовані у дві групи: макроекономічні (загрози екзистенціального існування країни та її національного господарства, нестабільність економічних умов, тінізація господарських відносин, дефіцит фінансових ресурсів, розбалансування функціонування фінансової системи, недостатня ефективність роботи органів державної влади, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку країни у воєнний період, поглиблення неформальних інституцій (корупція, лобіювання економічних інтересів)) та регіональні (руйнування виробничих потужностей, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, зменшення обсягів фінансових ресурсів, міграція населення, мобілізації мешканців громад).

11. Поглиблено прикладні аспекти забезпечення модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через формування напрямків підвищення ефективності та дієвості державної регіональної політики, конкретизації її сутності через виокремлення двох підходів: функціонально-рівневого (ґрунтується на переході від суто централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); та синергійного (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу дій і заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва та повоєнної розбудови інфраструктури). Обґрунтовано необхідність оновлення стратегії державної регіональної політики з урахуванням сучасних викликів і встановлено, що результати

впровадження такої політики повинні сприяти гармонізації відносин, інтересів між центром та регіонами в питаннях, насамперед фінансування відновлення і розвитку регіонів України в період післявоєнного відновлення.

12. Виокремлено та сформульовано заходи удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, серед яких виділені такі: відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їхніх реальних потреб та врахуванням можливостей і доцільності їх задоволення через постійні загрози; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; впровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад (розвитку промислових об'єктів) інфраструктури; забезпечення розвитку вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності. Обґрунтовано, що для України та її регіонів першочерговими для вирішення залишаються питання безпеки економічної діяльності, а напрямки розбудови регіональної економіки, удосконалення територіальної організації господарства повинні тісно корелювати зі стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його поточний стан функціонування, діяльність громад в межах його території.

13. Розроблено рекомендації управлінського характеру для забезпечення підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Встановлено, що якість функціонування окреслених інститутів визначає і якість інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. Зазначені рекомендації відповідно були поділені на дві групи: для органів регіональної влади та для органів місцевого самоврядування. Доведено, що поступове їх впровадження сприятиме регіональному розвитку України, дозволить враховувати сучасні деструктивні тенденції та диспропорції у функціонуванні окремих регіонів країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О. І., Саломатіна Л. М. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 20-34.
2. Аналітичні матеріали Світового банку. URL: <http://www.ac.atloverview-se.14.html>.
3. Антонюк В.П. Втрати людського капіталу внаслідок війни як загроза повоєнній модернізації економіки України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 20-33. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>.
4. Ануфрієва К. В., Шкляр А. І. Фінансова інклюзія як чинник соціо-економічного розвитку. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). С. 59–77.
5. Бабух І. М., Щегень С. М. Інклюзивність розвитку регіонів України: оцінка, рейтинги та перспективи. *Регіональна економіка*. 2019. № 4. С. 36-52.
6. Бавико О. Є. Концептуальні підходи до визначення дефініції регіонального економічного простору. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1064>.
7. Базилюк А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
8. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки. Київ : НІСД, 2002. 130 с.
9. Барнз В., Ледебур Л. Нові регіональні економіки : пер. з англ. Львів : Літопис, 2003. 196 с.
10. Безух О. Проблеми правового забезпечення конкуренції. *Право України*. 2003. № 7. С. 109–113.
11. Белікова Н. В. Проблеми безпечного функціонування соціальних систем у регіонах України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2011. Вип. 7(2). С. 210–215.

12. Біль М. М., Левицька О. О. Потенціал активізації зайнятості населення об'єднаних територіальних громад західних та центральних областей України. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7518>.
13. Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55-70.
14. Бородіна О. М. САП ЄС як динамічне сполучення галузевих потреб у суспільних інтересів. *Економіка України*. 2016. № 11. С. 70.
15. Бригадир В. О. Україна та Європейський союз: соціально-економічна стратифікація за доходами населення. *Інтелект XXI*. 2017. № 3. С. 9-15.
16. Бутко М. П. Архітектоніка конкурентоспроможності регіонів України в контексті євроінтеграції: монографія. Київ : АМУ, 2016. 452 с.
17. Бутко М. П. Біфуркаційний стан державотворчого ядра України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу. *Економіка України*. 2017. № 10. С. 49-64.
18. Бутко М. П. Державне регулювання регіонального розвитку як чинник підвищення конкурентоспроможності територіальних утворень у контексті євроінтеграції. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 102. С. 7-9.
19. Бутко М. П. Конкурентоспроможність економіки на субнаціональному рівні у модернізаційному вимірі. *Зб. наук. праць Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*. 2015. № 5. С. 43-48.
20. Бутко М. П. Модернізація інституційного середовища як базису формування регіональних конкурентних переваг. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 1. С. 7-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pandr_2016_1_3.
21. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці. Київ : Знання України, 2005. 476 с.

22. Бутко М. П., Кислинський С. С. Методологічні основи оцінки рівня інтелектуального розвитку регіональних господарських систем. *Регіональна економіка*. 2015. № 4. С. 5–12.

23. Бутко М. П., Мініна О. В. Ефективність використання нетрадиційних можливостей регіонального економічного простору в умовах поглиблення інтеграції : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 344 с.

24. Бутко М. П., Оліфіренко Л. Д. Державна політика формування конкурентних переваг у розвитку вітчизняної промисловості в умовах кризи. *Економіка і держава*. 2009. № 11. С. 151–154.

25. Бутко М. П., Подоляк Л. П. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 36–45.

26. Бутко М. П., Попело О. В., Колоша В. П. Особливості локалізації економічного простору регіонів в умовах децентралізації владних повноважень. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 60-74.

27. Бутко М. П., Ревко А. М. Особливості функціонування соціо-гуманітарного простору в умовах децентралізованого управління: досвід Польщі та уроки для України. *Економіка України*. 2019. № 7-8. С. 79-83.

28. Бутко М. П., Ревко А. М. Соціальна інфраструктура як каталізатор модернізації соціогуманітарного простору регіонів України. *Регіональна економіка*. 2017. № 4 (86). С. 28–37.

29. Бутко М. П., Самійленко Г. М. Кластерний підхід до розвитку базових галузей регіональної економіки в сучасних умовах : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. 372 с.

30. Бутко М. П., Склярець Д. В. Торгівля як релевантна компонента конкурентного середовища регіонального економічного простору. *Економіка та держава*. 2011. № 12. С. 23–26.

31. Бутко М. П., Трейтяк О. В., Харченко Ю. П., Агафошина М. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального менеджменту. *Сучасна*

парадигма публічного управління : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. С. 579-585.

32. Бутко М. П., Уляненко Ф. М. Стратегічні напрями нарощування конкурентних переваг регіональних господарських систем в умовах посилення інтеграції. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2011. № 3 (89). С. 48–56.

33. Бутко М. П., Харченко Ю. П. Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58-75.

34. Бутко М. П., Харченко Ю. П. Методологічне стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави. *Регіональна економіка*. 2020. № 4(98). С. 13-23.

35. Бутко М. П., Харченко Ю. П., Рассказов О. І. Європейський досвід інституціоналізації агропромислового комплексу у контакті з процесами розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. Т. 6(158). С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-6-2>.

36. Бутко М., Харченко Ю., Колоша В., Рассказов О. Інституціональні засади посилення впливу агропромислових підприємств на комплексний розвиток сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1(33). С. 85–97. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1\(33\)-85-97](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-85-97).

37. Бутко Н. П. Бифуркационное состояние ядра государственного созидания Украины в условиях реализации евроинтеграционного курса. *Економіка України*. 2017. № 10 (663). С. 49–64.

38. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2007. 1736 с.

39. Верхоглядова Н. Ретроспективний огляд розвитку теорій конкурентних переваг. *Вісник Академії митної служби України*. 2004. № 4. С. 25–30.

40. Вимірювання якості життя в Україні : аналітична доповідь / [Лібанова Е. М., Гладун О. М., Лісогор Л. С. та ін.]. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Програма Розвитку ООН, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2013. 50 с.
41. Відновлення України. Регіональний аспект. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/vidnovlennja-ukrajini-rehionalnij-aspekt.html>.
42. Вовканич С. Ексклюзивні чинники і регіональні бар'єри захисту національної ідентичності українців в умовах глобалізації гібридизації. *Народознавчі зошити*. 2019. № 2 (146). С. 283-292.
43. Вовканич С. Й. Українська національна ідея та еліта: доцентрові (соборні) і відцентрові (регіональні) виклики. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2014. Вип. 3 (107). С. 438-454.
44. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / пер. з англ. Р. Ткачук. Київ : Основи, 2004. 871 с.
45. Гайдай Т. Неоінституціоналізм та його аналітично-дослідницький потенціал. *Економіка України*. 2003. № 9. С. 60–66. 143
46. Геєць В. М. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 4–17.
47. Геєць В. М., Близнюк В. В., Никифорок О. І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 03-22. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>.
48. Геєць В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади. *Економіка України*. 2020. № 11. С. 3–20.
49. Герасимчук З. В., Ніщик Т. О. Зміст просторового розвитку міста. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 4 (2). С. 3–9.

50. Гурова К. Д., Гавриш О. М., Пронкіна Л. І., Філонич В. С. Конкурентна політика держави в умовах ринкової трансформації економіки. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету*. 2007. № 2. С. 5–9.
51. Давимука С. А., Куйбіда В. С., Федулова Л. І. Тенденції розвитку нової регіональної політики країн-членів Європейського Союзу. *Регіональна економіка*. 2019. № 1. С. 76-85.
52. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції : пер. з англ. Київ : КІС, 2006. 696 с.
53. Дарон А., Джеймс Р. Чому нації занепадають. Київ : Наш Формат, 2016. 440 с.
54. Дегтярьова О. І. Фактори підвищення конкурентоспроможності сучасного регіону. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/Degtyareva_IO.pdf.
55. Дементьев В. В. Что мы исследуем, когда исследуем институты? *TERRA ECONOMICUS*. 2009. Т. 7, № 1. С. 13–30.
56. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
57. Дерій Ж. В., Маргасова В. Г. Модель управління процесом капіталізації людського потенціалу на регіональному рівні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 4. С. 46-54.
58. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання: наукова доповідь / наук. ред. д.е.н., проф. Сторонянської І. З. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 144 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
59. Діденко С. Фінансова інклюзія: як суспільство впливає на економічне зростання. UA.News. – 13.06.2019. URL: <https://ua.news/ua/finansova-inklyuziya-yak-suspilstvo-vplyvaye-na-ekonomichne-zrostannya/>.
60. Довбенко В. І. Перспективи активізації ролі дослідницьких університетів у процесах трансферу технологій та розвитку економіки. *Трансфер технологій та інновації: інноваційний розвиток та модернізація економіки* : матеріали VI Міжнародного форуму (м. Київ, 20-21 груд. 2012 р.). Київ, 2012. С. 92–102.

61. Довідник з європейської інтеграції / під ред. О. Б. Чернеги. Львів : Магнолія 2006, 2012. 383 с.
62. Дорогунцов С. І., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки. Київ : Стафед-2, 2001. 144 с.
63. Дубина М. В. Роль довіри у забезпеченні фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. Vol. 3, no. 66. Pp. 66-74.
64. Дубина М. В., Жаворонок А. В., Федішин М. П. Формування інституційного середовища розвитку криптовалют в Україні. *Modern Economics*. 2019. № 17. С. 80-85. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V17\(2019\)-13](https://doi.org/10.31521/modecon.V17(2019)-13).
65. Дубина М. В., Тарасенко А. В., Тарасенко О. О. Сутність та особливості формування поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг. *Проблеми економіки*. 2021. № 4. С. 163-172.
66. Дубина М., Попело О., Тарасенко О. Інституційні трансформації фінансової системи України в умовах розвитку цифрової економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 1(25). С. 91-110.
67. Дубина М., Тарасенко А., Тарасенко О. Напрямки підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації сфери фінансових послуг. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-17>.
68. Дудинець Л. А., Верній Л. А. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 2 (130). С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_2_4.
69. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / за ред. Б. М. Данилишина. Київ, 2008. 220 с.
70. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Т. 2 : Методологія державного управління. Київ : НАДУ, 2011. 692 с.

71. Забаштанський, М. М. Концептуальні підходи до формування політики фінансового забезпечення суб'єктів господарювання комунальної сфери. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 1. С. 103.

72. Завершинский К. Методологическая комплементарность в исследовании символических матриц динамики политических институтов. *Полис*. 2003. № 1. С. 32-49.

73. Зайцев Ю. К. Сучасні підходи у методології пізнання сутності закономірностей і тенденцій розвитку економічних систем. *Вчені записки*. 2012. Вип. 14. Ч. 2. С. 3–13.

74. Законодавче регулювання інноваційної діяльності в Європейському Союзі та державах-членах ЄС / за ред. Г. Авігдора, Ю. Капіци. Київ : Фенікс, 2011. 704 с.

75. Заруцький І. Д. Диференціація складових інституційного середовища щодо впливу на функціонування підприємств АПК. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2009. № 21. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2009_21/43Zaruts.htm.

76. Зверяков М. І., Гриманюк І. В. Економічна теорія, державна політика і публічне управління. *Економіка України*. 2019. № 11-12. С. 3-34.

77. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценка. Харьков : Форт, 2008. 928 с.

78. Ібатуллін Ш. Використання фракталів у дослідженні структури економічного простору. *Економіст*. 2011. № 4. С. 46–48.

79. Ігнатова Т. Інституціональне середовище в розвитку конкурентоспроможності регіональної. URL: <http://econom.nsc.ru/conf08/info/Doklad/Ignat2.doc>.

80. Іжа М. Трансформація регіональної політики ЄС: висновки для України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2013. Вип. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_3.

81. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь / наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

82. Інклюзивність економіки – нове мірило економічного росту. Київський міжнародний економічний форум. 09.07.2017. *World Economic Forum*. URL: <http://forumkyiv.org/uk/news/inkluzivnist-ekonomiki-nove-mirilo-ekonomichnogo-rostu>.

83. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ, 2015. 336 с.

84. Інтелектуальний капітал як чинник модернізації регіонального економічного простору : монографія / за заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. 372 с.

85. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / за ред. В. Д. Базилевича. 2-ге вид., випр. Київ : Знання, 2005. 567 с.

86. Калиниченко М. П. Маркетинг комерціалізації результатів інноваційної діяльності в промисловості. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 43–50.

87. Катигрובה О. В. Сутнісна характеристика поняття «інститут» та «інституція» в теорії інновацій. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understanding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy>.

88. Качаровська Л. М. Регіон як цілісна соціально-економічна система. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 151–156.

89. Качний О. С. Зарубіжний досвід формування механізмів державного управління соціально-економічним розвитком регіонів. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 2. С. 170-174.

90. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 188 с.

91. Кизим М. О. Промислова політика та кластеризація економіки України : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2011. 304 с.

92. Кіндзерський Ю. В. Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 3-40.
93. Ключко В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою. *Економіка України*. 2001. № 10. С. 51–58.
94. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/24032>.
95. Коментар демографа Елли Лібанової: «Тривалість життя українців нижча, ніж середня у світі». URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7947>.
96. Конкурентоспроможність національної економіки / за ред. Кваснюк Б. Є. Київ : Фенікс, 2005. 495 с.
97. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2005. 388 с.
98. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія і практика / за наук. ред. Л. Г. Чернюк. Київ : РВПС України НАН України, 2009. 108 с.
99. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони природного навколишнього середовища в Україні). Київ : ІЗП і ПЕ, 2003. 772 с.
100. Кравців В. С., Сторонянська І. З., Жук П. В. Реформування територіальної основи місцевого самоврядування в контексті його фінансової спроможності. *Економіка України*. 2017. №1. С. 41-51.
101. Краус К. М., Краус Н. М. Стратегія фінансової стабілізації підприємств (на прикладі Центральної спілки споживчих товариств України) : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2010.
102. Краус Н. М. Інституціональний зріз дихотомії старих і нових інститутів розвитку сфери фінансів в умовах інноватизації. *Фінанси України*. 2018. № 4 (269). С. 115–126.

103. Краус Н. М., Нікіфоров П. О., Краус К. М., Поченчук Г. М. Фінансові інструменти економічного розвитку : навчально-методичний посібник. Київ : Аграр Медіа Груп, 2020.

104. Краус Н. М., Шевченко О. М. Інноваційна діяльність та венчурний капітал в системній модернізації національної економіки : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2013. 24

105. Куйбіда В., Ткачук А., Забуковець-Ковачич Т. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід. Київ : Леста, 2010. 224 с.

106. Кукарцев О. Інституціональні механізми регіональної політики: централізація і децентралізація влади. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* : зб. наук. пр. Львів, 2007. Вип. 19. С. 101-107.

107. Кухар О. В. Торстейн Веблен. *Історія економіки та економічної думки* : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2015. С. 148-149.

108. Кухарська Н. А. Україна і європейський союз. *Світова економіка й міжнародні відносини*. 2005. № 1. С. 104.

109. Кушнар'ов І. В. Неоінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення неформальних інститутів: приклад політичної корупції. *Науковий журнал Політикус*. 2017. № 5. С. 16-20.

110. Лендел М. О. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі. *Регіональні студії*. 2001. Вип. 1. С. 18–28.

111. Леоненко П. М., Краус Н. М. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в Україні за технологічними укладами. *Фінанси України*. 2016. № 4(245). С. 50–64.

112. Липов В.В. Інституційна компліментарність: від моделі ринкової економіки до концепції множинності варіантів капіталізму. *Економічна теорія*. 2010. № 2. С. 47-60.

113. Лисенко Ю., Стрижак Г. Сучасна парадигма інституціональних пасток. *Економічна теорія*. 2014. № 4. С. 48–60.

114. Лисовицкий В. Н. Американский институционализм и его разновидности. *История экономических учений*. Харків : Р.И.Ф., 2002. С. 227-233.

115. Литвиненко Н. І. Інституціональні чинники розвитку сучасної соціально-економічної системи: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет». Дніпропетровськ, 2016. 33 с.

116. Лозинська Т. М. До проблем вживання термінів „інститут” і „інституція” в контексті інституціонального аналізу. *Бізнес Інформ*. 2014. № 7. С. 8–13.

117. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.

118. Ляшенко О. М. Моделі комерціалізації та трансферу технологій в умовах глобального середовища : монографія. Тернопіль, 2007. 489 с.

119. Мазур О. Є. Систематизація підходів до визначення категорії «інститут». *Економіка розвитку*. 2014. № 1 (69). С. 41–45.

120. Максимчук М. В. Інституціалізація розвитку економіки регіонів України: теорія і практика : монографія. Львів, 2016. 394 с.

121. Малий І.Й. Еволюція довіри в тріаді відносин: держава-фірма-домашні господарства. *Економічна теорія*. 2010. № 3. С. 73-79.

122. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. Київ : Парламентське вид-во, 1998. 255 с.

123. Манцуров І. Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки : монографія. Київ :НДЕІ, 2011. 655 с.

124. Маргасова В., Дубина М., Забаштанський М. Суб'єкти інвестування на ринку державного боргу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2573>.

125. Мацелюх Н. П., Дем'янчук Г. В. Фінансування та стимулювання комерціалізації інновацій в Україні: проблеми і шляхи вирішення. *Наука та інновації*. 2014. № 3. С. 69–79.

126. Мекшун Л. М., Забаштанський М. М. Фінансове забезпечення стимулювання розвитку трудового потенціалу в умовах активізації міграційних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1(21). С. 229-237.

127. Менеджмент інвестиційної діяльності : підручник / за заг. ред. д-ра економ. наук, проф. М. П. Бутка. Київ : ЦУЛ, 2018. – 480 с.

128. Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини / А. С. Філіпенко, С. Я. Боринець, В. А. Вергун та ін. Київ : Либідь, 1992. 365 с.

129. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy>.

130. Модернізація регіональних господарських систем у глобалізаційному економічному просторі : монографія / за заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2014. 268 с.

131. Моїсеєнко О. М. Роль формальних та неформальних інститутів економічної влади трансформаційної економіки. *Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2012* : материалы международной научно-практической конференции. Одесса : КУПРИЕНКО, 2012. Вып. 4. Т. 1. 116 с.

132. Морозова Н. І. З питання по відношенню категорій «рівень життя» і «якість життя» населення. *Економіка і регіон*. 2013. № 1. С. 82–89.

133. Москаленко О. М. Соціальна орієнтація політики та можливості випереджального економічного розвитку в Україні. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 82–91.

134. Мочерний С. В. Політична економія : навч. посіб. Київ : Знання Прес, 2002. 687 с.

135. Науменкова С. В. Підвищення доступності фінансових послуг: актуальні питання регуляторної практики. *Фінанси України*. 2013. № 10. С. 20–33.

136. Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2(274–275). С. 133–149.
137. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / [пер. з англ. І. Дзюб]. Київ : Основи, 2000. 198 с.
138. Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 8. С. 24–41.
139. Олійник Я. Б., Пістун М. Д., Мельничук А. Л. Про стратегію регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект. *Економіка України*. 2015. № 12. С. 39–47.
140. Онищенко В. П. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України. *Економіка України*. 2015. № 7. С. 4–17.
141. Оскольський В. В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. 2014. № 11. С. 4-16.
142. Офіційна вебсторінка Верховної Ради України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
143. Офіційна вебсторінка Державного центру зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.
144. Офіційна вебсторінка Міжнародної організації праці. URL: www.ilo.org.
145. Офіційний сайт Європейської комісії. URL: http://ec.europa.eu/index_en.htm.
146. Очеретна М. Оцінка стану конкурентного середовища в Україні за даними міжнародних рейтингів. *Журнал європейської економіки*. 2013. Т. 12, № 4. С. 484-506.
147. Падалка О. С., Кулішов В. В. Децентралізація – нова парадигма соціально-економічного розвитку регіонів України. *Економіка України*. 2015. № 10. С. 45–53.

148. Панковець М. П. До питання про роль інституційного середовища в ринковій трансформації економіки України. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2011. № 3 (12). С. 27–30.

149. Пепа Т. В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2008. Вип. IV, т. 2. С. 85–91.

150. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України. Черкаси : Брама-Україна, 2006. 440 с.

151. Пепа Т. В. Регіональні особливості формування потенціалу продуктивних сил та шляхи забезпечення його зростання. Київ : РВПС України, 2009. 57 с.

152. Перепелюкова О. В. Безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів в умовах повоєнного відновлення держави. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2022. Vol. 7. No. 4. Pp. 285–290. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-4-43>.

153. Перепелюкова О. В. Особливості розвитку регіональних економічних систем на засадах цифровізації в умовах повоєнного відновлення. *Проблеми економіки*. 2023. № 3. С. 142–148.

154. Перепелюкова О. В. Повоєнне відновлення регіонів: оцінка та перспективи. *Бізнес Інформ*. 2023. № 4. С. 34-40.

155. Перепелюкова, О. В. Потенціал забезпечення ефективного просторового економічного співробітництва в умовах децентралізації : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / О. В. Перепелюкова. Чернігів, 2021. 419 с.

156. Підгрушний Г. П. Сутність категорії «територіальна організація суспільства». *Проблеми суспільної географії*. 2010. № 1. С. 49-54.

157. Піляєв І. С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Економіка України*. 2022. № 7. С. 03–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.003>.

158. Пістун М. Д. Яка головна наукова установа відповідає за регіональний розвиток України? *Економіка України*. 2015. № 5. С. 90–92.

159. Поліщук О. В. Міжнародні аспекти інституціоналізації економіки України. *Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право*. 2011. № 1. С. 171–173.

160. Пономаренко В. С., Кизим М. О., Узунов Ф. В. Рівень і якість життя населення України : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2003. 226 с.

161. Попова Т. Л. Соціальне залучення: концептуальні підходи до визначення. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/16.pdf>.

162. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. Київ : Наукова думка, 1993. 218 с.

163. Поченчук Г. М. Особливості сучасних інституціональних перетворень економіки України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2015. № 835. С. 298–304.

164. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. URL: https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/#_ftn1.

165. Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 № 2058-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 51-52.

166. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page2>.

167. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-19. URL: www.zakon.rada.gov.ua.

168. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

169. Про індустріальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text>.

170. Про рівень життя населення та рівень бідності. URL: <https://fpsu.org.ua/materialy/19926-pro-riven-zhittya-naselennya-ta-riven-bidnosti.html>.

171. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.

172. Про утворення Координаційної ради з формування мережі регіональних агентств розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1999 р. № 1394. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1394-99-%EF>.

173. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.

174. Проектний менеджмент: регіональний зріз : навчальний посібник / за заг. ред. М. П. Бутка. Київ : Центр навчальної літератури, 2016. 416 с.

175. Прушківська Е. В. Роль формальних і неформальних інститутів у формуванні секторальної структури. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2013. № 1(6). С. 275–282.

176. Пустовійт Р. Ф., Кочума І. Ю. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні. URL: fp.cibs.ck.ua/files/1301/13prfpid.pdf.

177. Ревко А. М. Освітня домінанта у парадигмальному вимірі соціогуманітарного простору регіону : монографія. Чернігів : Видавець Брагинець О. В., 2019. 354 с.

178. Регіональна економіка : підручник / за заг. ред. М. П. Бутка [та ін.]. Київ : НАДУ, 2014. 512 с.

179. Регіональна економіка в модернізаційному форматі : підручник / за заг. ред. М. П. Бутка. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. 432 с.

180. Регіональні суспільні системи : монографія / відп. ред. Л. К. Семів. Львів, 2007. 496 с.

181. Регіони України 2013 : статистичний збірник / [відп. за вип. Н. С. Власенко]. Київ : Державна служба статистики України, 2013. Ч. 1. 322 с.

182. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. К. : Знання України, 2005. 498 с.

183. Рентне забезпечення розвитку регіональних господарських систем (теорія, методологія, механізми) / ; за наук. ред. Л. Г. Чернюк. Київ : РВПС України НАН України, 2008. 64 с.

184. Рибак Г. І. Інституціональні фактори підвищення якості життя населення регіонів України. *Комунальне господарство міст*. 2013. № 108. С. 181–187.

185. Рівень життя населення України / за ред. Л. М. Черенько. Київ : Консультант, 2006. 428 с.

186. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ / керівник проекту О. Пищуліна. Київ : Центр Разумкова; Вид. «Заповіт», 2018. 367 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf.

187. Розвиток фінансових інститутів ЄС та виклики для фінансової політики України : монографія / [Борзенко О. О., Богдан Т. П., Шаров О. М. та ін.]. Київ, 2019. 372 с.

188. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навчальний посібник / [Долішній М. І., Стадницький Ю. І., Загородній А. Г., Товкан О. Е.]. Львів : Інтелект-захід, 2003. 256 с.

189. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. Регіональні дослідження : [монографія]. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 112 с.

190. Роменська В. М. Інституційний вимір неформальної економіки. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна*. 2007. Вип. 31-3. С. 142–148.

191. Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері : доповідь на 13-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 червня 2011 р. Київ : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2011. 64 с.

192. Сатановська М. А. Особливості функціонування інституцій державно-приватного партнерства в зарубіжних країнах. URL: www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/49.pdf.

193. Семиноженко В. П., Данилишин Б. М. Новий регіоналізм. Київ : Наук. думка, 2005. 160 с.

194. Симоненко В. Тупик судьбоносної реформи. *Вечірня Одеса*. 2020. Вип. 110-111. <http://vo.od.ua/rubrics/politika/45278.php>.

195. Сіденко С. В. Пріоритети й чинники інноваційної політики: досвід окремих країн Східної Азії і стратегічні імперативи для післявоєнної відбудови України. *Економіка України*. 2022. № 11. С. 47–75. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.003>.

196. Сірий Є. В. Інституціональні засади дослідження трансформаційних процесів в аспекті ринково-підприємницького сегменту сучасного українського суспільства. URL: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob14_39.pdf.

197. Скорик М. О. Інституційна сутність корупції. *Економіка, фінанси, управління та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 23 липня 2018 р.). : у 2-ч. Полтава : ЦФЕНД, 2018. Ч. 1. С. 7-8.

198. Скрипниченко М. І. Макроекономічні оцінки і прогнози повоєнного відновлення економіки України. *Економічна теорія*. 2022. № 2. С. 29–43. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.02.029>.

199. Сментина Н. В., Фіалковська А. А. Бенчмаркінг у системі управління економічним розвитком об'єднаних територіальних громад. *Економіка України*. 2019. № 11-12. С. 49-60.

200. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй : пер. з англ. Київ : Port-Royal, 2001. 596 с.

201. Соколовський Д. Підхід до визначення базових понять інституціонального дискурсу. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна*. 2007. Вип. 31-1(117). С. 87-93.

202. Сорока К. О. Основи теорії систем та системного аналізу : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2004. 291 с.
203. Соціальні імперативи якісного розвитку продуктивних сил регіонів України : монографія / за заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2016. 276 с.
204. Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З. Сторонянська. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2019. 501 с.
205. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. Донецьк : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2012. 534 с.
206. Статистичний збірник «Бюджет України 2016». Київ, 2017. 315 с. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/a6d88e3b4e411ca655003eba01eff826.pdf>.
207. Степанюк Є. Від лозунгів до справ, навіщо потрібна фінансова інклюзія *Ліга. Фінанси*. 06.07.2018. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya>.
208. Стеців Л. П. Конкурентні переваги: підходи до трактування та їх відмінності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.12. С. 263–270.
209. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень: підручник. Київ : Знання, 2005. 309 с.
210. Сторонянська І. З. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 145 с.
211. Сторонянська І. З., Бенюк Л. Я. Орієнтація на управління активами територіальних громад: теоретичні підходи. *Регіональна економіка*. 2020. №1(95). С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-1>.
212. Сторонянська І., Залуцький І., Патицька, Х. Сучасні виклики та проблеми ідентифікації сільських територій у несприятливих умовах в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-2>.

213. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3 т. Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. Київ : Фенікс, 2007. 556 с.

214. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року. Чернігів, 2015. 126 с.

215. Тарасова І. І. Дослідження теорії інституціоналізму в управлінні економічними та суспільними інститутами. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 11-12. С. 11-14.

216. Тарасова І. Інституціоналізм в методології наукового дискурсу. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2 (164). С. 73–78.

217. Тенденції тіньової економіки в Україні (І квартал 2016 року). URL: [http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=Tendentsii Tinovoї Ekonomik](http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=Tendentsii+Tinovoї+Ekonomik).

218. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. Б. Іванова, д-ра екон. наук, проф. О. М. Тищенко. Харків : ІНЖЕК, 2006. 384 с.

219. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

220. Торстен Веблен. *Історія економічних вчень* : підручник / за ред. Тарасевича В. М., Петруні Ю. Є. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Центр учб. літ., 2016. С. 219-221.

221. Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

222. Тульчинська С. О. Органічність функціонування інтелектуально-інноваційної системи регіонів : монографія. Херсон : Ви-во «ПП Вишемирський В.С.», 2012. 400 с.

223. Тульчинська С. О. Перспективи та доміанти розвитку інтелектуально-інноваційної системи регіонів України : монографія. Херсон : Ви-во «ПП Вишемирський В.С.», 2014.

224. Тульчинський Р. В. Фінансова децентралізація та її недоліки в умовах становлення нового регіоналізму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 15. С. 10–14.

225. Укіс Ю. О. Роль неформальних інститутів у перехідній економічній системі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2005. 16 с.

226. Україна на шляху до соціального залучення : Національна доповідь про людський розвиток 2011 рік. Київ : ПРООН, 2011. 128 с.

227. Україна: час вибору. URL: http://razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf.

228. Усюк Т. В. Інституційні детермінанти розвитку сільського підприємництва. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. С. 283-290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2013_4_29.

229. Федик М. В. Інституційно-правове середовище державного регулювання розвитку банківської інфраструктури в Україні. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald//issues/2012/eco-1-2012/1006.ukr.html>.

230. Федулова Л. І. Економіка знань : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ, 2009. 600 с.

231. Фінансова інклюзія задля економічного зростання: підсумки міжнародного “Форуму з фінансової інклюзії. Нікого за бортом” (2022) / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-inklyuziya-zadlya-ekonomichnogo-zrostannya-pidsumkimijnarodnogo-forumu-z-finansovoyi-inklyuziyi-nikogo-za-bortom>.

232. Фоміцька Н. В. Специфіка застосування системного підходу в державному управлінні. *Державне будівництво*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_7.

233. Харченко Ю. П. Аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 2(30). С. 93-100.

234. Харченко Ю. П. Аналіз закономірностей модернізації регіонального розвитку. *Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : зб. тез XI Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 берез. 2021 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 421-423.

235. Харченко Ю. П. Аналіз інклюзивних інститутів розвитку регіону на прикладі чернігівської області. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2020. Вип. 47. Ч. 1. С. 60-65.

236. Харченко Ю. П. Аналіз критеріїв проведення структурного дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти* : IX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.) Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. С. 75-78.

237. Харченко Ю. П. Аналіз соціальної стратифікації для забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2022. С. 187-189.

238. Харченко Ю. П. Аспекти територіальної організації господарства та інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2. Т. 2. С. 292-296. URL: <http://surl.li/nzsgx>.

239. Харченко Ю. П. Безпекові виклики для регіонального розвитку. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів, 2022. С. 609-612.

240. Харченко Ю. П. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення регіоналізму в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2021. № 2(18). С. 57–64.

241. Харченко Ю. П. Домогосподарства та їх роль в інституціоналізації регіонального простору на засадах інклюзії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 2(96). С. 3–8.

242. Харченко Ю. П. Екологічна безпека, як детермінанта інклюзивного регіонального розвитку. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 1(22). С. 79–87.

243. Харченко Ю. П. Зайнятість та продуктивність праці як фундаментальні передумови інклюзивності регіонального розвитку. *Economic Synergy*. 2021. № 2. С. 23–31.

244. Харченко Ю. П. Закономірності та екстрактивні максими модернізації інституціонального базису регіонального розвитку. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 98-102.

245. Харченко Ю. П. Інституціоналізація регіонального простору: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 290 с.

246. Харченко Ю. П. Інституціоналізм як каталізатор модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації владних повноважень). *Економіка в контексті глобальних змін суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2020. С. 113-117.

247. Харченко Ю. П. Інституціональне забезпечення становлення знаннєвої економіки в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 41-55. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-65-78](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-65-78).

248. Харченко Ю. П. Інституціональні основи модернізації продуктивних сил регіонів. *Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2020. С. 33-36.

249. Харченко Ю. П. Інституціональні передумови капіталізації людського потенціалу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 3(35). С. 39-49. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058>.

250. Харченко Ю. П. Категоріальний аспект розвитку інституціоналізму. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 80-87.

251. Харченко Ю. П. Концептуальні засади інклюзивності у сфері промислової діяльності в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-92>.

252. Харченко Ю. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 1(159). С. 12-16. URL: https://ird.gov.ua/sep/doi/sep2023.01.012_u.

253. Харченко Ю. П. Основні напрями оптимізації територіальної організації господарства України в умовах воєнних дій. *Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Boston, USA, 2022. Pp. 759-761. URL: <https://sci-conf.com.ua/iii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-progressive-research-in-the-modern-world-1-3-12-2022-boston-ssha-arhiv/>.

254. Харченко Ю. П. Пріоритетні маркери відновлення регіонального розвитку України. *Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference*. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, 2022. Pp. 1725-1729. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-28-30-11-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>.

255. Харченко Ю. П. Пріоритетні напрями інституціонального забезпечення регіонального розвитку в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1(103). С. 22–25. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-22-25](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-22-25).

256. Харченко Ю. П. Регіональна політика в країнах європейського союзу та досвід для України. *Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.). Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 288-289.

257. Харченко Ю. П. Роль соціальної стратифікації в інклюзивному розвитку регіонів. *Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 2 жовтня 2021 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 56-61.

258. Харченко Ю. П. Соціальна стратифікація та спадкоємність поколінь як складова інклюзивного розвитку регіонів. *Регіональна економіка та управління*. 2021. № 3(33). С. 69-74.

259. Харченко Ю. П. Сучасний стан рівня соціальної стратифікації як компоненти забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 3(27). С. 158-164.

260. Харченко Ю. П. Територіальна організація господарства та її інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5, Том 2. С. 304-308. DOI: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=18543>.

261. Харченко Ю. П. Характеристика принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції студентів аспірантів та молодих учених (м. Київ, 28 листопада 2020 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова економіка», 2020. С. 81-85.

262. Харченко Ю., Тимофєєва Н. Інституціональне забезпечення розвитку знаннєвої економіки, як передумова ефективної територіальної організації господарства України. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 1 (26). С. 70–85. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1\(26\)-70-85](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1(26)-70-85).

263. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Фінансово-економічний механізм реконструктивного розвитку України на засадах децентралізованого управління природними ресурсами. *Економіка України*. 2018. № 3. С. 3-20.

264. Хомяк М. Я. Рівень життя населення України та людська свідомість як основний чинник його підвищення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 59-60. С. 166–173.

265. Чабаненко Ю.М. Системний підхід до управління персоналом підприємства в умовах соціального управління. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2010_29/Chaban.pdf.

266. Чернюк Л. Г. Структурні зрушення в регіональних господарських системах. *Продуктивні сили і регіональна економіка* : у 2 ч. Київ : РВПС України НАН України, 2008. Ч. II. С. 12–17.

267. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Д. : РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

268. Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні узагальнення засад економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 3(40). С. 98–104.

269. Чужиков В. Модернізація регіональної політики в ЄС. *Економіка України*. 2008. № 4. С. 56–62.

270. Чумаченко М. Г., Амоша О. І. Проблеми і шляхи вирішення розвитку регіонів. *Економіка промисловості*. 2002. № 4. С. 201–207.

271. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі. *Економіка України*. 2009. № 4. С. 14–28.

272. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 4-13.

273. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії : підручники. Київ : Знання, 2007. 878 с.

274. Шаріпов О. У 2019 році в Україні була найнижча серед європейських країн тривалість здорового життя – дослідження. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2019-roci-v-ukrayini-bula-najnizhcha-sered-yevropejskih-krayin-trivalist-zdorovogo-zhittya-doslidzhennya>.

275. Швиданенко О. А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2007. 312 с.

276. Шевченко Л. С. Основи економічної теорії. URL: <http://uristinfo.net/uchebnyye-materialy/280-osnoviekonomichnoyi-teoriyi--ls-shevchenko-/8812-glava-9-domogospodarstvo-jak-subekt-rinkovihvidnosin.html>.

277. Шкреб М., Рашкован В. Як перемогти фінансову безграмотність?. *Delo.ua*. 29.07.2016. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kak-pobedit-finansovuju-bezgramotnost-320669/>.

278. Шнипко О. С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації. Київ : Наукова думка, 2003. 343 с.

279. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 159–165.

280. Юськів Б. М., Пляшко О. С. Рейтингування регіонів України за конкурентоспроможністю людських ресурсів. *Регіональна економіка*. 2015. № 3. С. 61–72.

281. Яременко О. Л. Формування інститутів розвитку в економіці України: альтернативи та ризики. *Вчені записи ХГУ «НУА»*. 2013. Т. 19. С. 249–267.

282. Яремко Л. А. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг. *Регіональна економіка*. 2009. № 1. С. 51.

283. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. Результативність управління соціально-економічним регіональним розвитком у країнах Європейського Союзу: динаміка, тенденції, аналіз соціально-економічних показників ефективності регіональної політики. *Бізнес Інформ*. 2016. № 6. С. 56-65.

284. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Comission Directorate-General Regional Policy. 2002. Pp. 2–16.

285. Bilan Yu., Rubanov P., Vasylieva T., Lyeonov S. The influence of industry 4.0 on financial services: Determinants of alternative finance development. *Polish Journal of Management Studies*. 2019. Vol. 19, No. 1. Pp. 70-93.

286. Brinkerhoff D., Goldsmith A. Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming. URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnac426.pdf.

287. Business and Art Ambassadors of Ukraine (2018). Special Edition Kyiv International Economic Forum “Destinations”.

288. Camagni R. On the concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*. 2002. Vol. 39. No. 13. Pp. 2395–2411.

289. Commons G. Institutional Economics Its Place of Political Economy New York Macmillan, 1934. 382 p.

290. Commons John R. Institutional Economics. *American Economic Review*. 1931. Vol. 21. Pp. 648–657.

291. Danning J.H. The Globalization of Business: the Challenge of the 1990s. N.Y: Routledge, 1993. – 467 p.

292. Davis L., Smorodin C., North D. Institutional Change and American Economic Growth. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. 283 p.

293. Dopfer K. Toward a Theory of Economic Institutions: Synergy and Path Dependency. *Journal of Economic Issue*. 1999. Vol. 25. № 2. Pp. 535–550.

294. Drucker P.F. Post-Capitalist Society. Harper Business. New York, 1993. 232 p.

295. Durkheim E. Quid Secundatus politicae scientiae instituendae contulerit. Burdigalae Gournoilhou. Nabu Press; Primary Source ed. Edition, 1892. 80 p.

296. Environmental migration and country security: Theoretical analysis and empirical research / I. Didenko, K. Volik, T. Vasylieva, S. Lyeonov, N. Antoniuk. *E3S Web of Conferences*. Vol. 234. 00010.

297. European Regional Policy, an inspiration for Countries outside the EU? EN Applying the principles, sharing the lessons, exchanging experience. 2009. EU : Luxembourg.

298. Furubotn E. G., Richter R. *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics (Economics, Cognition, and Society)*. MI : University of Michigan Press, 2005. 672 p.

299. Gabor D., Brooks S. The digital revolution in financial inclusion: International development in the fintech era. *New Political Economy*. 2017. № 22(4). Pp. 423–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1259298>.

300. Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2016. Vol. 16, Issue 3. Pp. 433–448. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

301. Hamilton D. Technology and Institutions Are Neither. *Journal of Economic Issues*. 1986. Vol. 20. № 2. Pp. 525–532.

302. Hart J. A. Three Approaches to the Measurement of Power in International Relations. *International Organization*. 1976. Vol. 30. No. 2. Pp. 289-305. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300018282>.

303. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. Vol. 2, Issue 04. Pp. 725-740.

304. Hodgson Geoffrey M. What Are Institutions? *Journal of Economic Issues*. 2006. Vol. 40, № 4. Pp. 1–25. URL: <http://www.geoffreyhodgson.info/user/image/whatareinstitutions.pdf>.

305. Hodgson G. What Are Institutions? *Journal of Economic Issues*. March 2006. Vol. XL. №1. Pp. 1-25.

306. Hudson R., Williams A. *Divided Europe, Society and Territory*. London : Sage, 1999. 315 p.

307. Human Development Report 2014 *Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*. URL: <http://hdr.undp.org/en/report/global/hdr11990/chapters>.

308. Ianchovichin E., Lundstrom S. What is inclusive development? / Report of World Bank Group. 2016. URL: <https://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf>.

309. Inclusive Growth and Development Report / The official site of World Economic Forum. 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf.

310. Inclusive growth for people and places: challenges and opportunities / Inclusive Growth Commission. 2017. RSA, London. URL: https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa_inclusivegrowth-commission-final-report-march-2017.pdf.

311. Ingram P., Clay K. The Choice-within Constraints New Institutionalism and Implications for Sociology. *Annual Review of Sociology*. 2000. Issue 26. Pp. 525-546.

312. Innovations in government management of the healthcare system: forecasting of COVID-19 consequences in social, investment and business development / T. Vasylieva, O. Kuzmenko, M.N. Rashid, S. Vojtovic, M. Kascha, H. Lieonov. *Marketing and Management of Innovations*. Vol. 4. Pp. 11-25. <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.4-01>.

313. Institut industriel du Nord de la France in Jenkins, Henry Michael. *Second Report of the Royal Commissioners on Technical Instruction: General report presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, Great Britain*. Royal Commission on Technical Instruction. 1884. Volume 3981 (Great Britain. Parliament). Eyre and Spottiswoode, pp. 86–89.

314. Investing in Europe's future. Fifth report on economic, social and territorial cohesion. Report from the Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. 298 p.

315. Kharchenko Y. P. The impact of Ukrainian households on inclusive regional development in the context of decentralization. *Středoevropský věstník Pro vědu a výzkum*. 2021. № 4. URL: https://czvestnic.info/ojs/index.php/cz_ojs/article/view/88.

316. Kharchenko Yu. Challenges of the Russian-Ukrainian War for Regional Development Strategy. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*». 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-05-02>.

317. Koval N. V. Social and economic inequality in Ukraine and in the world: problems of estimation and ways of their solving. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. № 2. Pp. 46-50.

318. Krugman P. Making sense of the competitiveness debate. *Oxford Review of Economic Policy*. 1996. № 12(3). Pp. 17–25.

319. Macroeconomic stability and its impact on the economic growth of the country / T. Vasylieva, S. Lyeonov, O. Lyulyov, K. Kyrychenko. *Montenegrin journal of economics*. 2018.

320. Marshall A. Principles of Economics. London : Macmillan and Co., 1890. 754 p.

321. Moore B. The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of The Modern World. Boston, 1966.

322. Morgenthau H. J. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. Second Edition. Alfred A. Knopf: New York, 1955.

323. Myrdal G. Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations. NY, 1968.

324. Napoli R. Innovation in the Financial Sector: Persistence and Schumpeterian Hypotheses. *Journal of Service Science and Management*. 2008. Vol. 1. Pp. 215–226.

325. Nobel J. W. Morgenthau's Struggle with Power: The Theory of Power Politics and the Cold War. *Review of International Studies*. 1995. Vol. 21. No. 1. Pp. 61-86.

326. North D. The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem [WIDER Annual Lectures 1]. World Institute for Development Economics Research, 2007. 29 p.

327. Pacetti-Garr E. The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the EquityGrowth Dichotomy / Rockefeller Foundation. 2016. URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/fivecharacteristics-inclusive-economy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy>.

328. Pejovich S. The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development. *Journal of Markets & Morality*. 1999. № 2(2). P. 164–182.

329. Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. *Quarterly Journal of Economics*. 1950. Vol. 64. Pp. 89–104.

330. Popelo O., Tulchynska S., Kharchenko Y., Dergaliuk B., Khanin S., Tkachenko T. Systemic Approach to Assessing Sustainable Development of the Regions. *Journal of Environmental Management and Tourism (Volume XII, Summer)*. 2021. Vol. 3(51). Pp. 742-753.

331. Popelo O., Tulchynska S., Marhasova V., Garafonova O., Kharchenko Y. Public management of regional development in the conditions of the inclusive economy formation. *Journal of Management Information and Decision Sciences*. 2021. Vol. 24(S2). Pp. 1-8.

332. Porter M. E. The competitive advantage of nations. NY : Free Press, 1990.

333. Quinn J. B. Intelligent Enterprise: A Knowledge and Service Based Paradigm for Industry. New York: The Free Press, 1992. 640 p.

334. Ranieri Rafael, Ramos Raquel Almeida. Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth, March 2013.

335. Salet W., Faludzy A. The Revival of Strategic Spatial Planning. Amsterdam : Koninklijke NA, 2000. P. 43.

336. Samiilenko H., Khudolei V., Kharchenko Yu., Povna S., Samoiloanych A., Khsyrk.pbdyscnmanin S. Innovative development of regions in the era of digital economy: world experience and Ukrainian realities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21(6). Pp. 61-70.

337. Schumpeter J. A. *Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.
338. Searing D. Roles, Rules, and Rationality in the New Institutionalism. *The American Political Science Review*. 1991. Vol. 85, № 4. P. 1239-1260.
339. Searle J. R. What is an institution? *Journal of Institutional Economics*. 2015. Vol. 1. Issue 01. Pp. 1–22.
340. Shepsle K. Rational Choice Institutionalism. *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, 2008. Pp. 23-38.
341. Skoog G.E. Supporting the Development of Institutions – Formal and Informal Rules. URL: http://www.sida.se/contentassets/502276753e2c429b9c4e066ae0c16872/20053-supportingthe-development-of-institutions---formal-and-informal-rules.-an-evaluation-theme-basic-concepts_1886.pdf.
342. Skoryk M. Theoretical aspects of the transformation of the institute of corruption in Eastern Europe. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, Number 1. Pp. 201-206.
343. Steinmo S. The New Institutionalism. *The Encyclopedia of Democratic Thought* / Barry Clark, Joe Foweraker. London: Routledge, 2001. 5 p. URL: stripe.colorado.edu/~steinmo/foweracker.pdf.
344. Sustainable Development Goals 2016-2030 / The official site of United Nations Ukraine. 2017. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
345. Systematic bibliometric review of artificial intelligence technology in organizational management, development, change and culture / S. Bilan, P. Suler, O.V. Skrynnyk, E. Krajnakova, T.A. Vasylieva. *Business: Theory and Practice*. Vol. 23(1). Pp. 1–13. <https://doi.org/10.3846/btp.2022.13204>.
346. Technical notes Calculating the human development indices – graphical presentation. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14_technical_notes.pdf.
347. The evaluation of economic, environmental and energy security: Composite approach / G. Mentel, T. Vasilyeva, Y. Samusevych, A. Vysochyna, R. Karbach, Justas Streimikis. *International Journal of Global Environmental Issues*. Vol. 19 (1-3). Pp. 177-195.

348. The Global Competitiveness Report (2017–2018) / The official site of World Economic Forum. URL: [<http://www3.weforum.org/docs/GCR2017018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>].

349. The World Inequality Report. URL: <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-reportenglish.pdf>.

350. Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. New York, Bantam Books, 1990. 512 p.

351. Tufano P. Financial innovation. Handbook of the Economics of Finance. JAI Press, Inc., 2003. Pp. 307–336.

352. UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ua>.

353. Vanberg V. Rules and Choice in Economics. L., 1994. 234 p.

354. Vasylieva T., Lyulyov O., Bilan Yu., Streimikiene D. Sustainable economic development and greenhouse gas emissions: The dynamic impact of renewable energy consumption, GDP, and corruption. *Energies*. 2019. № 17. doi:10.3390/en12173289.

355. Vasylieva T., Witczak-Smolnik W., Tiutiunyk I., Filep B. Social and economic determinants of quality of life: case of european countries. *Economics & Sociology*. 2023. Vol. 16, Issue 4. Pp. 289-308.

356. Vudoyra R. The New Institutionalism of Legal Pluralism: Social Norms, Legal Rules, and Political Bargaining. *Center for New Institutional Social Science*. 2008. 23 p. URL: <http://cniss.wustl.edu/publications/2008ricardo.pdf>.

357. What is Economic Inclusion? / The official site of Federal Deposit Insurance Corporation. 2017. URL: <https://economicinclusion.gov/whatis>.

358. Winiecki J. Determinants of catching up or falling behind: interaction of formal and informal institutions. *Successes and failures in real convergence. National Bank of Poland*. 2003. URL: <http://www.nbp.pl/konferencje/radisson/Mowcy/Winiecki/winiecki.pdf>.

359. Winiecki J. Formal and Informal Rules in Post-Communist Transition. *Journal of Public Finance and Public Choice*. 1998. XVI(1). Pp. 3–26.

360. Winiecki J. Formal rules, informal rules, and economic performance: an organizing framework. *Acta Oeconomica*. 2000/2001. Vol. 51(2). Issue 2. Pp. 147–172.

361. World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. 2015. URL: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Індекс реального стану продуктивних сил

станом на 01.01.2011 та 01.01.2014

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2011					01.01.2014				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,521	0,143	0,263	0,118	0,050	0,492	0,229	0,874	0,164	0,000
Волинська	0,454	0,125	0,672	0,028	0,047	0,435	0,150	0,559	0,098	0,056
Дніпропетровська	1,000	1,000	0,457	0,639	0,147	1,000	1,000	0,374	0,476	1,000
Донецька	-4,832	-0,460	-1,893	-0,311	-0,006	-4,782	-0,486	-3,765	-0,226	-0,001
Житомирська	0,571	0,155	0,298	0,000	0,024	0,500	0,165	1,000	0,009	0,013
Закарпатська	0,513	0,056	1,000	0,041	0,152	0,435	0,061	0,307	0,000	0,118
Запорізька	0,807	0,535	0,289	0,564	0,349	0,823	0,493	0,315	0,190	0,382
Івано-Франківська	0,008	0,163	0,136	0,319	0,049	0,089	0,284	0,239	0,161	0,094
Київська	0,706	0,640	0,294	1,000	0,103	0,685	0,796	0,399	1,000	0,072
Кіровоградська	0,630	0,193	0,401	0,107	0,058	0,613	0,333	0,714	0,250	0,046
Луганська	-4,832	-0,460	-1,893	-0,311	-0,006	-4,782	-0,486	-3,765	-0,226	-0,001
Львівська	0,555	0,228	0,150	0,382	0,063	0,484	0,314	0,487	0,231	0,022
Миколаївська	0,756	0,393	0,340	0,429	0,265	0,766	0,391	0,290	0,187	0,148
Одеська	0,655	0,488	0,190	0,500	0,036	0,605	0,448	0,462	0,408	0,064
Полтавська	0,706	0,787	0,387	0,528	1,000	0,677	0,796	0,214	0,494	0,327
Рівненська	0,277	0,120	0,731	0,023	0,008	0,274	0,123	0,076	0,022	0,007
Сумська	0,471	0,201	0,000	0,062	0,211	0,516	0,268	0,731	0,033	0,461
Тернопільська	0,126	0,033	0,182	0,081	0,044	0,089	0,053	0,416	0,098	0,001
Харківська	0,840	0,534	0,249	0,271	0,258	0,887	0,512	0,206	0,333	0,504
Херсонська	0,748	0,143	0,142	0,033	0,079	0,613	0,133	0,118	0,007	0,006
Хмельницька	0,655	0,112	0,231	0,130	0,000	0,556	0,161	0,336	0,048	0,024
Черкаська	0,832	0,269	0,478	0,125	0,309	0,758	0,353	0,235	0,081	0,020
Чернівецька	0,000	0,000	0,372	0,066	0,022	0,000	0,000	0,592	0,029	0,008
Чернігівська	0,571	0,188	0,128	0,031	0,188	0,556	0,239	0,000	0,037	0,010

Джерело: [56].

Індекс реального стану продуктивних сил
станом на 01.01.2016 та 01.01.2018

	індек с 1	індек с 2	індек с 3	індек с 4	індек с 5	індек с 1	індек с 2	індек с 3	індек с 4	індек с 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2016					01.01.2018				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,658	0,368	0,802	0,151	0,000	0,523	0,360	0,745	0,251	0,004
Волинська	0,274	0,218	0,624	0,269	0,094	0,000	0,247	0,586	0,211	0,001
Дніпропетровська	1,000	0,989	0,409	0,449	0,437	0,779	0,878	0,229	0,604	0,127
Донецька	-3,856	-0,442	-2,630	-0,261	-0,001	-3,765	-0,422	-6,146	-0,200	-0,003
Житомирська	0,356	0,225	1,000	0,027	0,035	0,523	0,244	0,828	0,178	0,016
Закарпатська	0,432	0,058	0,000	0,008	0,240	0,302	0,036	0,242	0,071	0,146
Запорізька	0,596	0,657	0,515	0,135	0,767	0,591	0,586	0,618	0,355	1,000
Івано-Франківська	0,274	0,279	0,310	0,361	0,044	0,282	0,198	0,987	0,227	0,051
Київська	0,781	0,864	0,439	1,000	0,077	0,792	0,783	0,879	1,000	0,205
Кіровоградська	0,425	0,413	0,106	0,112	0,032	0,423	0,317	0,573	0,264	0,135
Луганська	-3,856	-0,442	-2,630	-0,261	-0,001	-3,765	-0,422	-6,146	-0,200	-0,003
Львівська	0,521	0,369	0,620	0,214	0,069	0,584	0,357	0,605	0,380	0,082
Миколаївська	0,774	0,460	0,376	0,200	0,007	0,678	0,389	0,318	0,390	0,001
Одеська	0,651	0,463	0,541	0,113	0,054	0,617	0,417	1,000	0,368	0,023
Полтавська	0,500	1,000	0,545	0,258	0,281	0,517	1,000	0,153	0,479	0,035
Рівненська	0,281	0,217	0,680	0,073	0,011	0,114	0,141	0,815	0,119	0,061
Сумська	0,527	0,365	0,617	0,032	0,702	0,638	0,266	0,331	0,183	0,300
Тернопільська	0,178	0,100	0,409	0,060	0,011	0,154	0,095	0,764	0,211	0,208
Харківська	0,877	0,553	0,281	0,110	1,000	1,000	0,508	0,611	0,237	0,599
Херсонська	0,644	0,215	0,607	0,000	0,009	0,685	0,188	0,427	0,224	0,000
Хмельницька	0,342	0,246	0,528	0,209	0,017	0,477	0,246	0,325	0,297	0,040
Черкаська	0,712	0,443	0,366	0,061	0,048	0,765	0,377	0,166	0,203	0,051
Чернівецька	0,000	0,000	0,614	0,014	0,011	0,128	0,000	0,650	0,000	0,119
Чернігівська	0,575	0,323	0,380	0,043	0,022	0,638	0,317	0,000	0,237	0,831

Джерело: [26-56].

Індекс реального стану продуктивних сил
станом на 01.01.2020 та 01.01.2021

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2020					01.01.2021				
Регіон										
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,623	0,623	1,000	0,235	0,055	0,528	0,446	0,441	0,332	0,094
Волинська	0,000	0,000	0,322	0,324	0,296	0,000	0,295	0,503	0,332	0,059
Дніпропетровська	0,808	0,808	0,531	0,689	0,640	0,787	0,881	0,097	1,000	1,000
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,623	0,623	0,301	0,101	0,078	0,506	0,304	0,600	0,251	0,000
Закарпатська	0,288	0,288	0,021	0,121	0,042	0,562	0,000	0,349	0,000	0,002
Запорізька	0,671	0,671	0,342	0,177	1,000	0,596	0,577	0,359	0,357	0,303
Івано-Франківська	0,288	0,288	0,346	0,094	0,026	0,551	0,192	0,385	0,040	0,026
Київська	0,767	0,767	0,486	1,000	0,781	0,831	0,991	0,646	0,989	0,226
Кіровоградська	0,459	0,459	0,620	0,159	0,556	0,202	0,363	0,836	0,225	0,213
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,568	0,568	0,394	0,330	0,155	0,652	0,514	1,000	0,375	0,186
Миколаївська	0,733	0,733	0,438	0,277	0,097	0,742	0,427	0,856	0,308	к/с
Одеська	0,644	0,644	0,750	0,182	0,270	0,719	0,497	0,759	0,308	0,119
Полтавська	0,555	0,555	0,455	0,504	0,020	0,427	1,000	0,713	0,308	0,669
Рівненська	0,363	0,363	0,733	0,054	0,000	0,809	0,149	0,585	0,308	0,007
Сумська	0,795	0,795	0,438	0,111	0,576	0,629	0,302	0,492	0,308	0,053
Тернопільська	0,247	0,247	0,438	0,181	0,154	0,180	0,127	0,297	0,308	0,072
Харківська	1,000	1,000	0,384	0,171	0,390	1,000	0,550	0,508	0,308	0,488
Херсонська	0,808	0,808	0,647	0,312	0,016	0,708	0,200	0,969	0,308	0,055
Хмельницька	0,507	0,507	0,000	0,160	0,045	0,483	0,317	0,621	0,308	0,049
Черкаська	0,863	0,863	0,541	0,208	0,046	0,573	0,486	0,559	0,308	0,075
Чернівецька	0,171	0,171	0,507	0,000	0,094	0,876	0,007	0,000	0,308	к/с
Чернігівська	0,795	0,795	0,151	0,179	0,606	0,494	0,412	0,374	0,308	0,040

Джерело: [56].

Індекс реального стану продуктивних сил
станом на 01.01.2022

	індекс 1	індекс 2	індекс 3	індекс 4	індекс 5
Ваговий коефіцієнт	0,3	0,3	0,1	0,2	0,1
Дата	01.01.2022				
Регіон					
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-
Вінницька	0,535	0,475	0,675	0,258	25,116
Волинська	0,000	0,311	1,000	0,347	-0,016
Дніпропетровська	0,826	0,795	0,901	0,771	0,030
Донецька	-	-	-	-	-
Житомирська	0,500	0,291	0,898	0,151	0,963
Закарпатська	0,535	0,010	0,876	0,000	-0,016
Запорізька	0,628	0,538	0,873	0,169	0,020
Івано-Франківська	0,593	0,195	0,859	0,024	0,025
Київська	0,802	0,910	0,558	1,000	1,000
Кіровоградська	0,198	0,380	0,000	0,167	0,029
Луганська	-	-	-	-	-
Львівська	0,686	0,478	0,816	0,299	0,444
Миколаївська	0,698	0,393	0,622	0,237	-0,016
Одеська	0,744	0,409	0,894	0,156	0,230
Полтавська	0,384	1,000	0,689	0,333	0,001
Рівненська	0,802	0,147	0,901	0,120	0,180
Сумська	0,558	0,297	0,717	0,160	0,072
Тернопільська	0,151	0,122	0,830	0,205	0,000
Харківська	1,000	0,499	0,417	0,158	0,287
Херсонська	0,698	0,184	0,473	0,288	0,179
Хмельницька	0,453	0,294	0,873	0,229	0,815
Черкаська	0,523	0,471	0,587	0,204	0,003
Чернівецька	0,872	0,000	0,551	0,018	0,097
Чернігівська	0,453	0,397	0,562	0,230	0,042

Джерело: [56].

**Інтегральний показник індексу реального стану продуктивних сил
з 2010 року по 2022 рік**

Регион	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,219	0,352	0,396	0,377	0,507	0,368	5,412
Волинська	0,265	0,260	0,296	0,209	0,188	0,238	0,328
Дніпропетровська	0,649	0,770	0,657	0,523	0,695	0,753	0,664
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,210	0,337	0,329	0,358	0,345	0,332	0,560
Закарпатська	0,352	0,184	0,147	0,159	0,152	0,183	0,281
Запорізька	0,509	0,441	0,534	0,630	0,572	0,438	0,446
Івано-Франківська	0,135	0,173	0,254	0,349	0,208	0,239	0,339
Київська	0,548	0,591	0,632	0,732	0,760	0,737	0,854
Кіровоградська	0,278	0,391	0,218	0,342	0,451	0,368	0,155
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,275	0,308	0,359	0,402	0,403	0,546	0,545
Миколаївська	0,437	0,356	0,363	0,355	0,456	0,583	0,387
Одеська	0,374	0,398	0,365	0,485	0,498	0,480	0,487
Полтавська	0,682	0,502	0,517	0,437	0,418	0,623	0,481
Рівненська	0,232	0,100	0,252	0,250	0,302	0,371	0,430
Сумська	0,189	0,402	0,449	0,344	0,543	0,357	0,361
Тернопільська	0,093	0,131	0,152	0,286	0,253	0,197	0,262
Харківська	0,431	0,488	0,564	0,591	0,589	0,571	0,472
Херсонська	0,229	0,175	0,295	0,305	0,518	0,448	0,364
Хмельницька	0,226	0,225	0,268	0,277	0,244	0,356	0,533
Черкаська	0,403	0,290	0,326	0,312	0,504	0,400	0,358
Чернівецька	0,092	0,126	0,128	0,179	0,189	0,298	0,308
Чернігівська	0,221	0,169	0,269	0,404	0,505	0,326	0,337

Джерело: [56].

**Інтегральний показник середній
з 2011 року по 2022 рік**

01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
0,169	0,144	0,204	0,170	0,202	0,213	0,458

Джерело: [56].

**Індекс реального стану продуктивних сил за інтегральним показником
з урахуванням вагового коефіцієнта з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,051	0,067	0,084	0,078	0,105	0,082	0,587
Волинська	0,050	0,051	0,055	0,035	0,025	0,042	0,052
Дніпропетровська	0,158	0,167	0,154	0,131	0,148	0,162	0,147
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,050	0,060	0,057	0,070	0,086	0,071	0,091
Закарпатська	0,059	0,038	0,034	0,031	0,041	0,041	0,050
Запорізька	0,116	0,100	0,106	0,117	0,114	0,098	0,095
Івано-Франківська	0,027	0,035	0,055	0,059	0,046	0,054	0,066
Київська	0,129	0,138	0,149	0,156	0,157	0,166	0,174
Кіровоградська	0,063	0,082	0,058	0,069	0,085	0,064	0,042
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,066	0,067	0,076	0,085	0,092	0,109	0,107
Миколаївська	0,098	0,086	0,090	0,086	0,110	0,100	0,087
Одеська	0,093	0,090	0,083	0,097	0,105	0,103	0,098
Полтавська	0,138	0,119	0,117	0,114	0,096	0,126	0,110
Рівненська	0,040	0,026	0,047	0,038	0,060	0,082	0,083
Сумська	0,047	0,072	0,081	0,074	0,120	0,079	0,073
Тернопільська	0,017	0,021	0,028	0,043	0,049	0,038	0,041
Харківська	0,103	0,111	0,116	0,124	0,142	0,125	0,110
Херсонська	0,059	0,048	0,064	0,070	0,123	0,087	0,077
Хмельницька	0,056	0,052	0,055	0,063	0,068	0,074	0,088
Черкаська	0,087	0,075	0,080	0,081	0,124	0,089	0,080
Чернівецька	0,011	0,013	0,013	0,023	0,033	0,065	0,066
Чернігівська	0,053	0,049	0,064	0,083	0,118	0,075	0,072

Джерело: [56].

**Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,301	0,466	0,410	0,457	0,523	0,387	
Волинська	0,298	0,356	0,268	0,205	0,126	0,198	0,400
Дніпропетровська	0,935	1,154	0,757	0,766	0,734	0,759	0,205
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,297	0,419	0,278	0,411	0,429	0,331	0,0
Закарпатська	0,349	0,265	0,169	0,181	0,202	0,191	0,343
Запорізька	0,687	0,696	0,521	0,687	0,568	0,459	0,198
Івано-Франківська	0,159	0,246	0,268	0,344	0,227	0,255	0,475
Київська	0,763	0,959	0,731	0,916	0,781	0,780	0,264
Кіровоградська	0,373	0,568	0,282	0,405	0,422	0,300	0,807
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,394	0,466	0,372	0,501	0,458	0,510	0,000
Миколаївська	0,582	0,594	0,440	0,504	0,544	0,545	0,527
Одеська	0,552	0,624	0,409	0,571	0,521	0,482	0,484
Полтавська	0,821	0,824	0,573	0,668	0,478	0,589	0,499
Рівненська	0,234	0,183	0,229	0,220	0,300	0,383	0,609
Сумська	0,279	0,500	0,399	0,435	0,596	0,371	0,396
Тернопільська	0,102	0,144	0,135	0,251	0,241	0,179	0,384
Харківська	0,614	0,772	0,568	0,728	0,706	0,587	0,185
Херсонська	0,351	0,329	0,313	0,410	0,609	0,409	0,608
Хмельницька	0,331	0,361	0,268	0,367	0,338	0,346	0,424
Черкаська	0,515	0,520	0,393	0,475	0,613	0,415	0,358
Чернівецька	0,063	0,091	0,064	0,135	0,162	0,162	0,430
Чернігівська	0,315	0,342	0,312	0,489	0,584	0,352	0,318

Джерело: [56].

**Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням
вагового коефіцієнта з 2010 року по 2022 рік, %**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
	Ваговий коефіцієнт індекс реального стану продуктивних сил						40 %
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	12,1	18,7	16,4	18,3	20,9	16,0	51
Волинська	11,9	14,2	10,7	8,2	5,0	8,2	5
Дніпропетровська	37,4	46,1	30,3	30,7	29,4	31,4	13
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	11,9	16,8	11,1	16,4	17,2	13,7	8
Закарпатська	14,0	10,6	6,8	7,2	8,1	7,9	4
Запорізька	27,5	27,8	20,8	27,5	22,7	19,0	8
Івано-Франківська	6,3	9,8	10,7	13,8	9,1	10,6	6
Київська	30,5	38,3	29,2	36,6	31,2	32,3	15
Кіровоградська	14,9	22,7	11,3	16,2	16,9	12,4	4
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	15,8	18,7	14,9	20,0	18,3	21,1	9
Миколаївська	23,3	23,7	17,6	20,2	21,8	19,4	8
Одеська	22,1	25,0	16,3	22,8	20,8	20,0	9
Полтавська	32,8	33,0	22,9	26,7	19,1	24,4	10
Рівненська	9,4	7,3	9,1	8,8	12,0	15,8	7
Сумська	11,1	20,0	15,9	17,4	23,8	15,4	6
Тернопільська	4,1	5,8	5,4	10,0	9,7	7,4	4
Харківська	24,5	30,9	22,7	29,1	28,2	24,3	10
Херсонська	14,1	13,2	12,5	16,4	24,4	16,9	7
Хмельницька	13,2	14,5	10,7	14,7	13,5	14,3	8
Черкаська	20,6	20,8	15,7	19,0	24,5	17,2	7
Чернівецька	2,5	3,6	2,6	5,4	6,5	12,7	6
Чернігівська	12,6	13,7	12,5	19,6	23,3	14,6	6

Джерело: [56].

Рейтинг за регіонами з 2011 року по 2022 рік

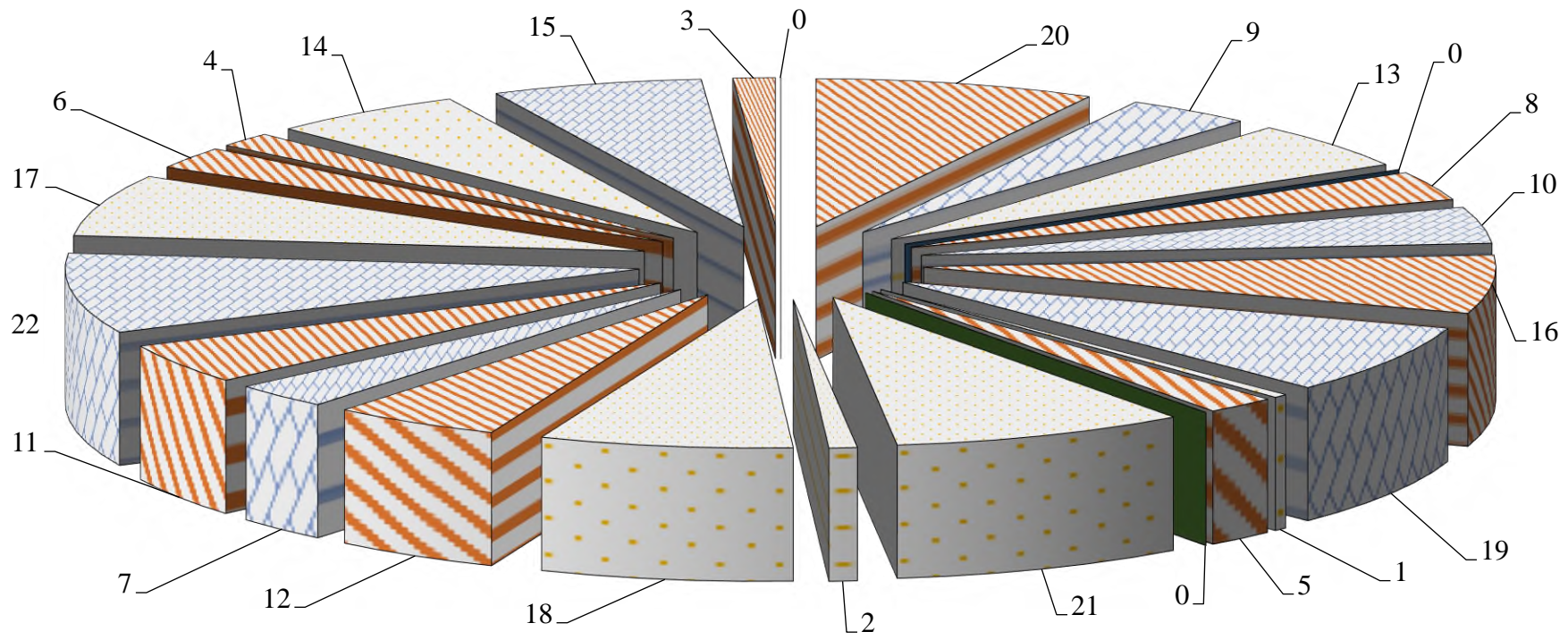
Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	15	11	7	11	10	11	1
Волинська	16	15	17	20	22	20	19
Дніпропетровська	1	1	1	2	2	2	3
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	17	13	15	13	14	16	9
Закарпатська	12	18	20	21	20	21	20
Запорізька	4	5	5	4	8	8	8
Івано-Франківська	20	19	16	17	19	19	18
Київська	3	2	2	1	1	1	2
Кіровоградська	10	8	14	15	15	18	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	9	12	11	8	13	5	6
Миколаївська	6	7	6	7	9	7	11
Одеська	7	6	8	6	11	6	7
Полтавська	2	3	3	5	12	3	5
Рівненська	19	20	19	19	17	12	12
Сумська	18	10	9	12	6	13	15
Тернопільська	21	21	21	18	18	22	22
Харківська	5	4	4	3	3	4	4
Херсонська	11	17	12	14	5	10	14
Хмельницька	13	14	18	16	16	15	10
Черкаська	8	9	10	10	4	9	13
Чернівецька	22	22	22	22	21	17	17
Чернігівська	14	16	13	9	7	14	16

Джерело: [56].

АВС аналіз
рейтингу за регіонами з 2011 року по 2022 рік

Дата Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	15	11	7	11	10	11	1
Волинська	16	15	17	20	22	20	19
Дніпропетровська	1	1	1	2	2	2	3
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	17	13	15	13	14	16	9
Закарпатська	12	18	20	21	20	21	20
Запорізька	4	5	5	4	8	8	8
Івано-Франківська	20	19	16	17	19	19	18
Київська	3	2	2	1	1	1	2
Кіровоградська	10	8	14	15	15	18	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	9	12	11	8	13	5	6
Миколаївська	6	7	6	7	9	7	11
Одеська	7	6	8	6	11	6	7
Полтавська	2	3	3	5	12	3	5
Рівненська	19	20	19	19	17	12	12
Сумська	18	10	9	12	6	13	15
Тернопільська	21	21	21	18	18	22	22
Харківська	5	4	4	3	3	4	4
Херсонська	11	17	12	14	5	10	14
Хмельницька	13	14	18	16	16	15	10
Черкаська	8	9	10	10	4	9	13
Чернівецька	22	22	22	22	21	17	17
Чернігівська	14	16	13	9	7	14	16

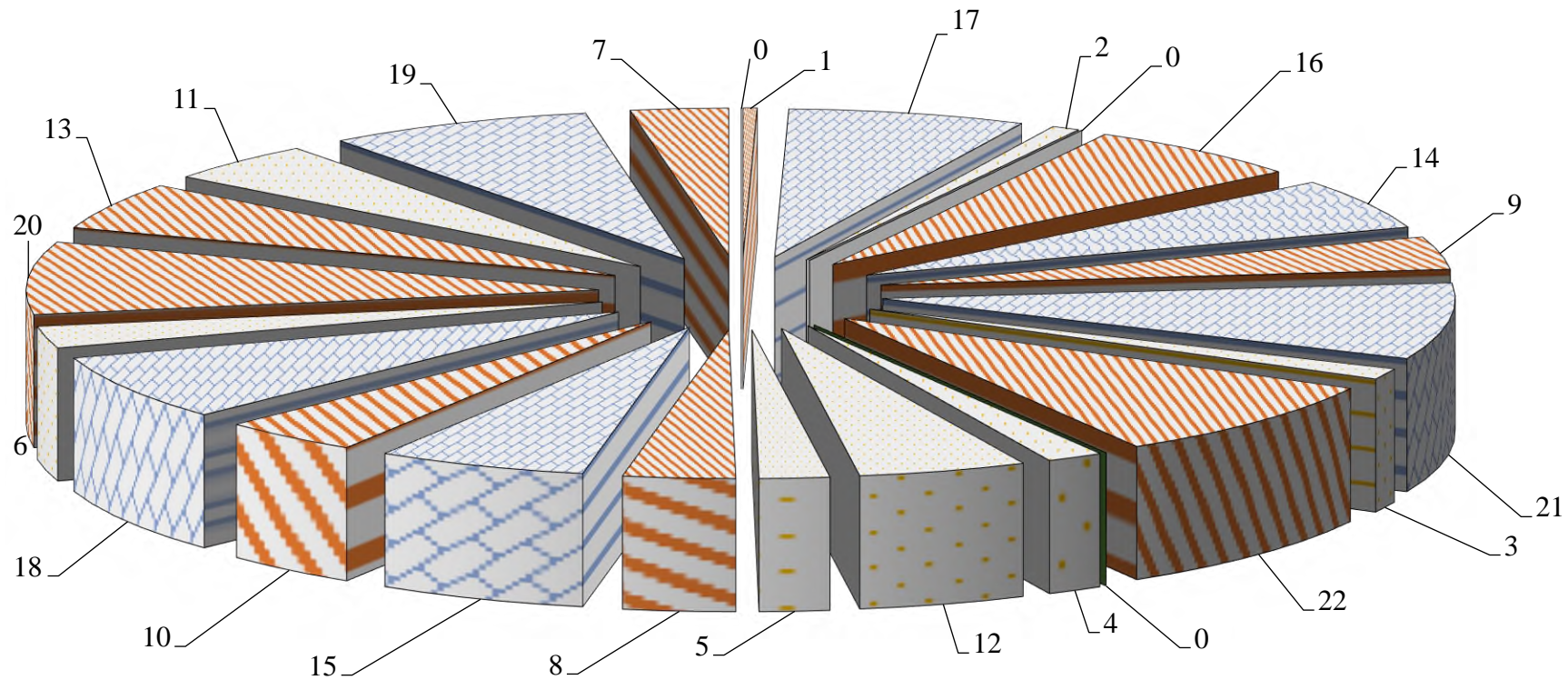
де А=33%, регіони лідери
В=33%, регіони середнячки
С=34%, регіони аутсайтери
Джерело: [56].

■ Автономна Республіка Крим	▣ Вінницька	▣ Волинська
▣ Дніпропетровська	■ Донецька	▣ Житомирська
▣ Закарпатська	▣ Запорізька	▣ Івано-Франківська
▣ Київська	▣ Кіровоградська	■ Луганська
▣ Львівська	▣ Миколаївська	▣ Одеська
▣ Полтавська	▣ Рівненська	▣ Сумська
▣ Тернопільська	▣ Харківська	▣ Херсонська
▣ Хмельницька	▣ Черкаська	▣ Чернівецька
▣ Чернігівська		

Рис. А.1. ABC аналіз рейтингу за регіонами станом на 01.01.2020 року

Джерело: [56].

■ Автономна Республіка Крим	■ Вінницька	■ Волинська	□ Дніпропетровська
□ Донецька	■ Житомирська	■ Закарпатська	■ Запорізька
■ Івано-Франківська	□ Київська	■ Кіровоградська	■ Луганська
□ Львівська	□ Миколаївська	□ Одеська	■ Полтавська
■ Рівненська	■ Сумська	□ Тернопільська	□ Харківська
■ Херсонська	■ Хмельницька	□ Черкаська	■ Чернівецька
■ Чернігівська			

Рис. А.2. ABC аналіз рейтингу за регіонами станом на 01.01.2022 року

Джерело: [56].

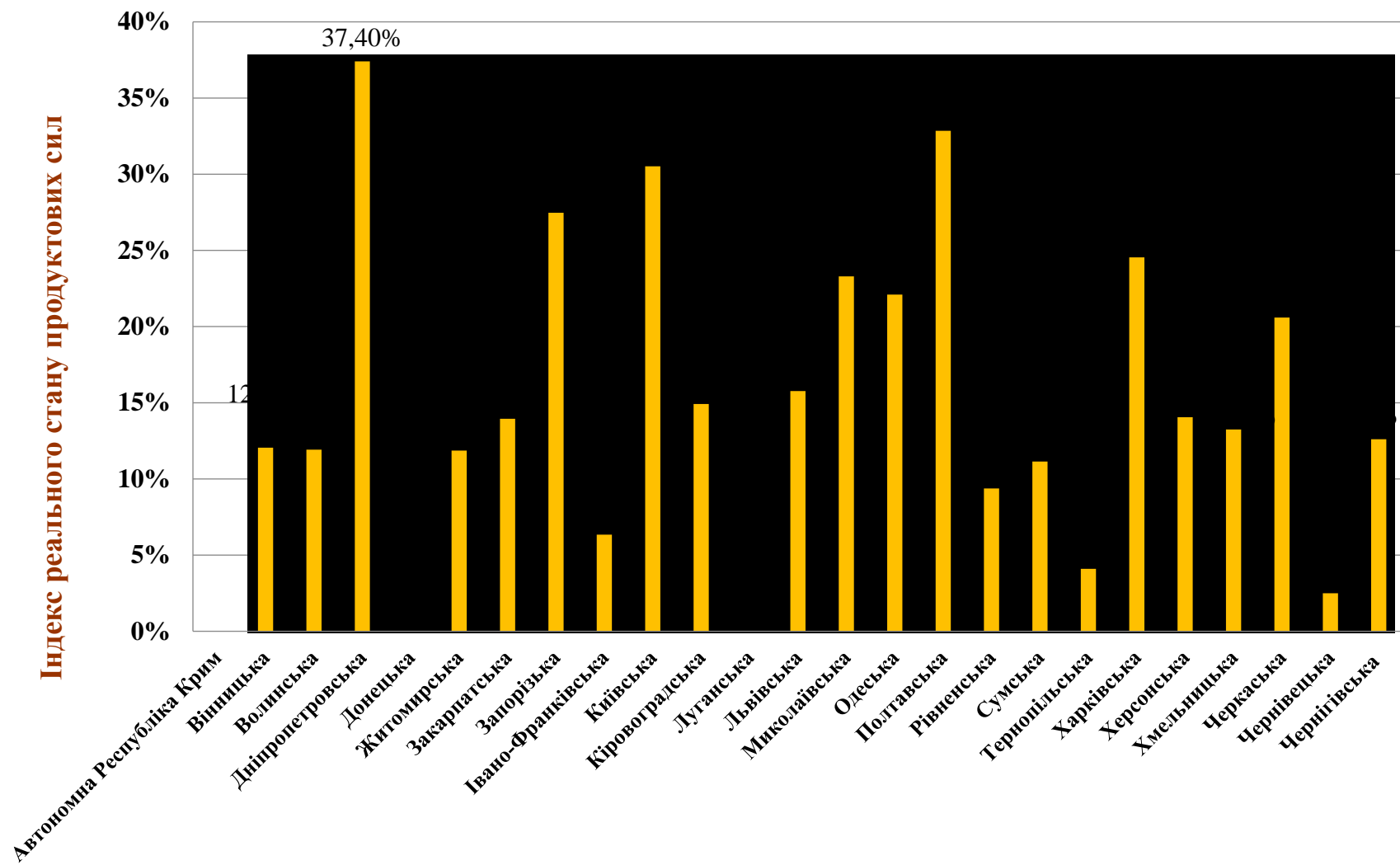

Рис. А.3. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2011 року

Джерело: [56].

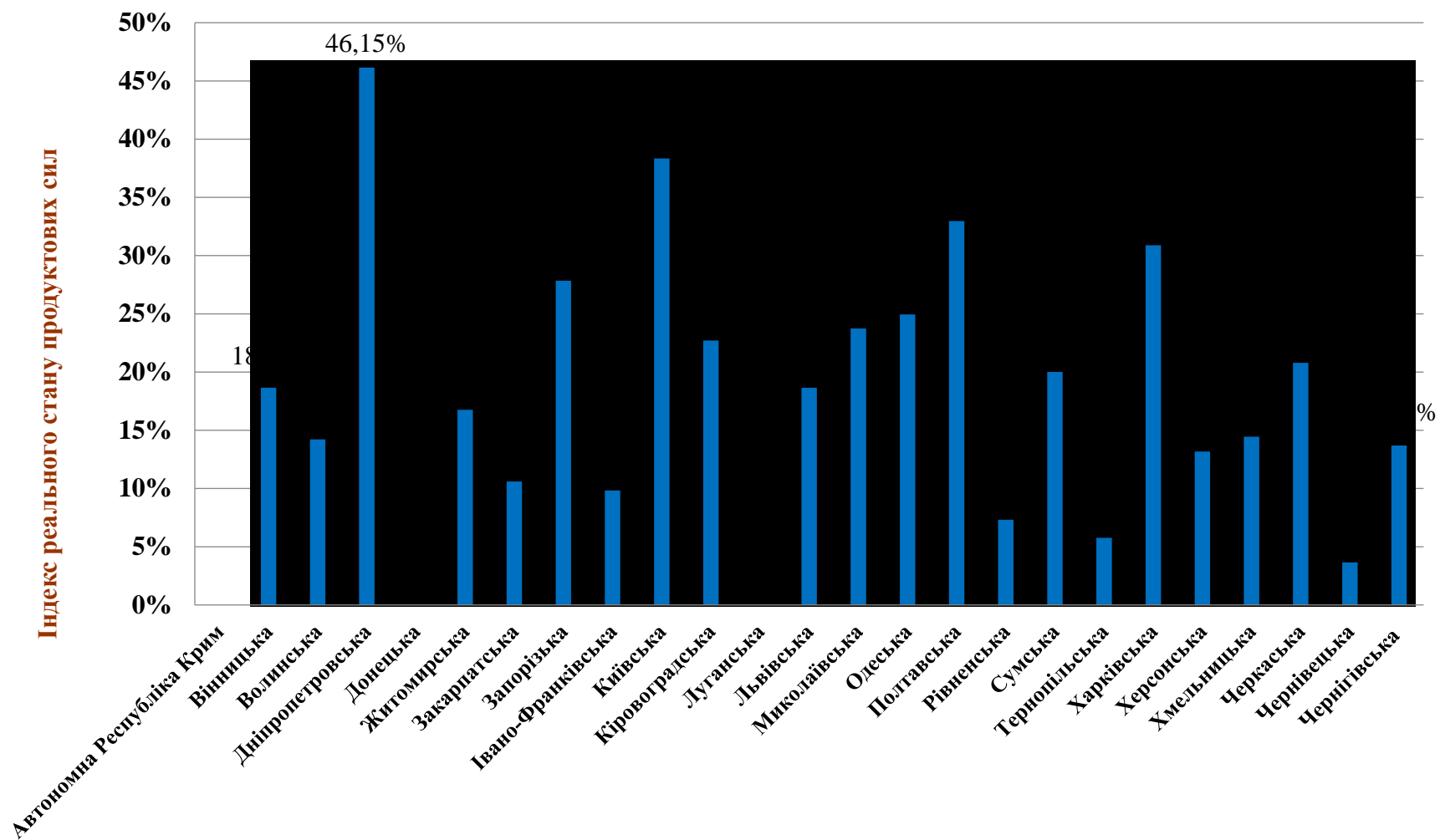

Рис. А.4. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2014

Джерело: [56].

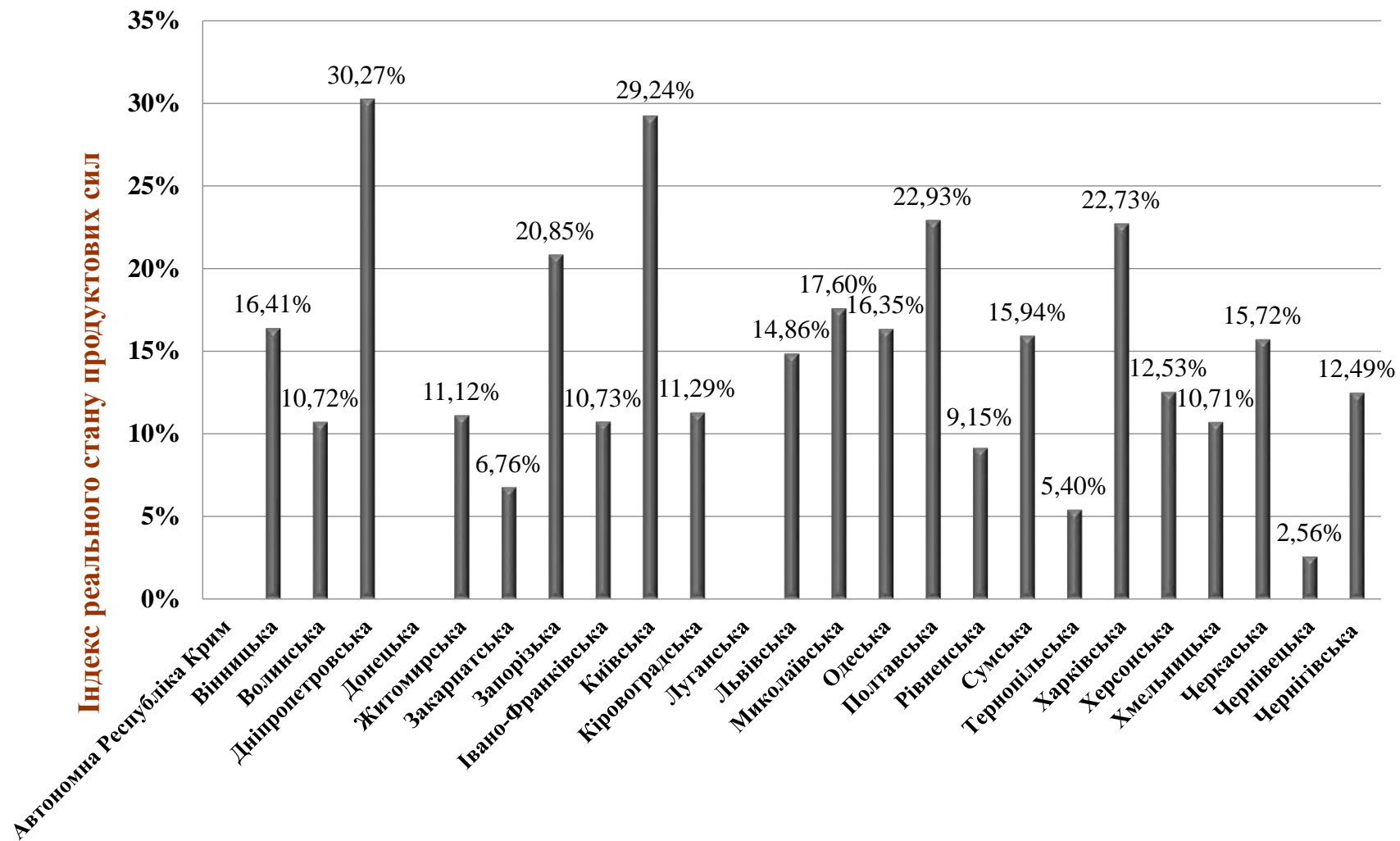

Рис. А.5. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2016

Джерело: [56].

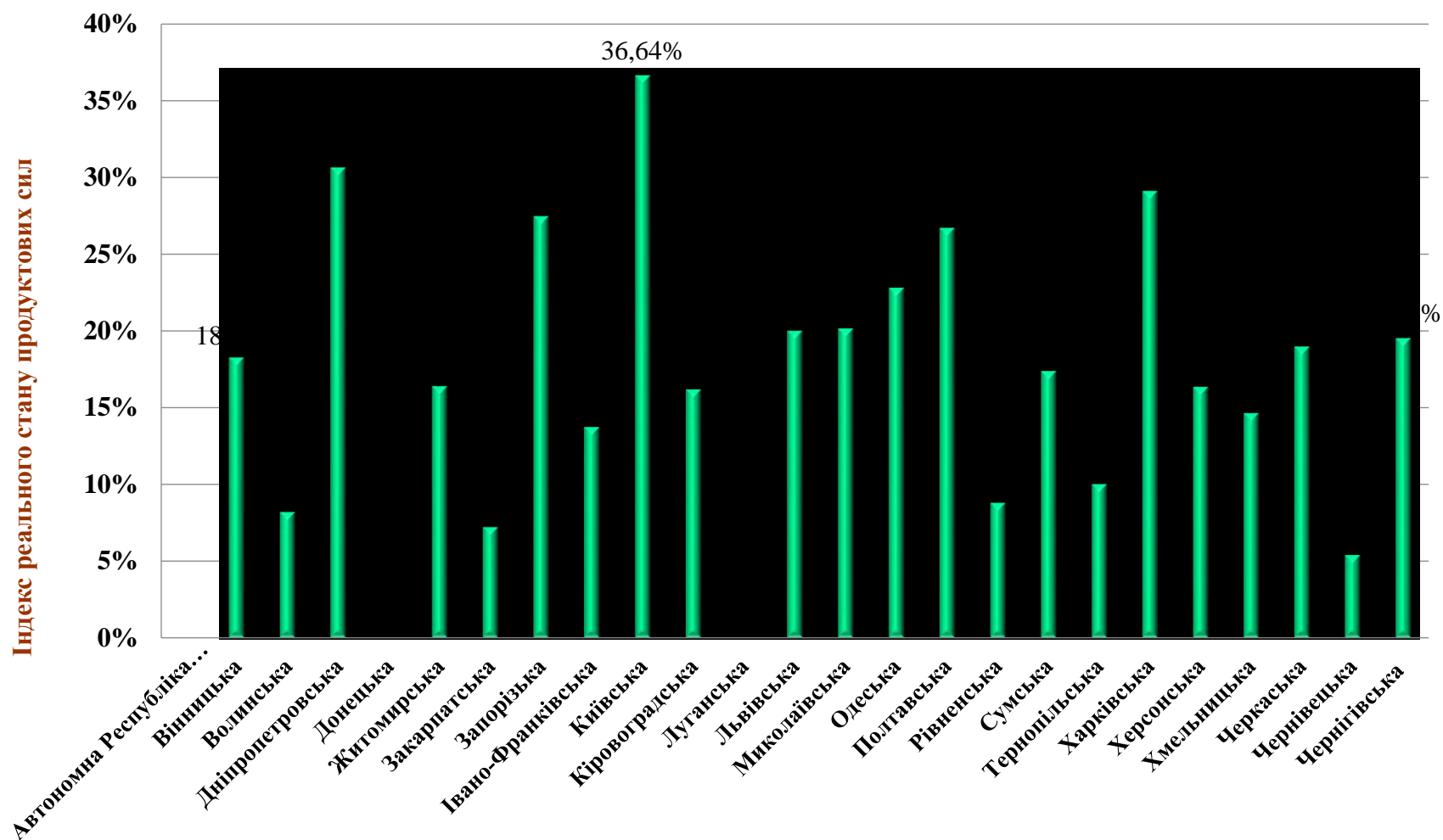

Рис. А.6. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2018

Джерело: [56].

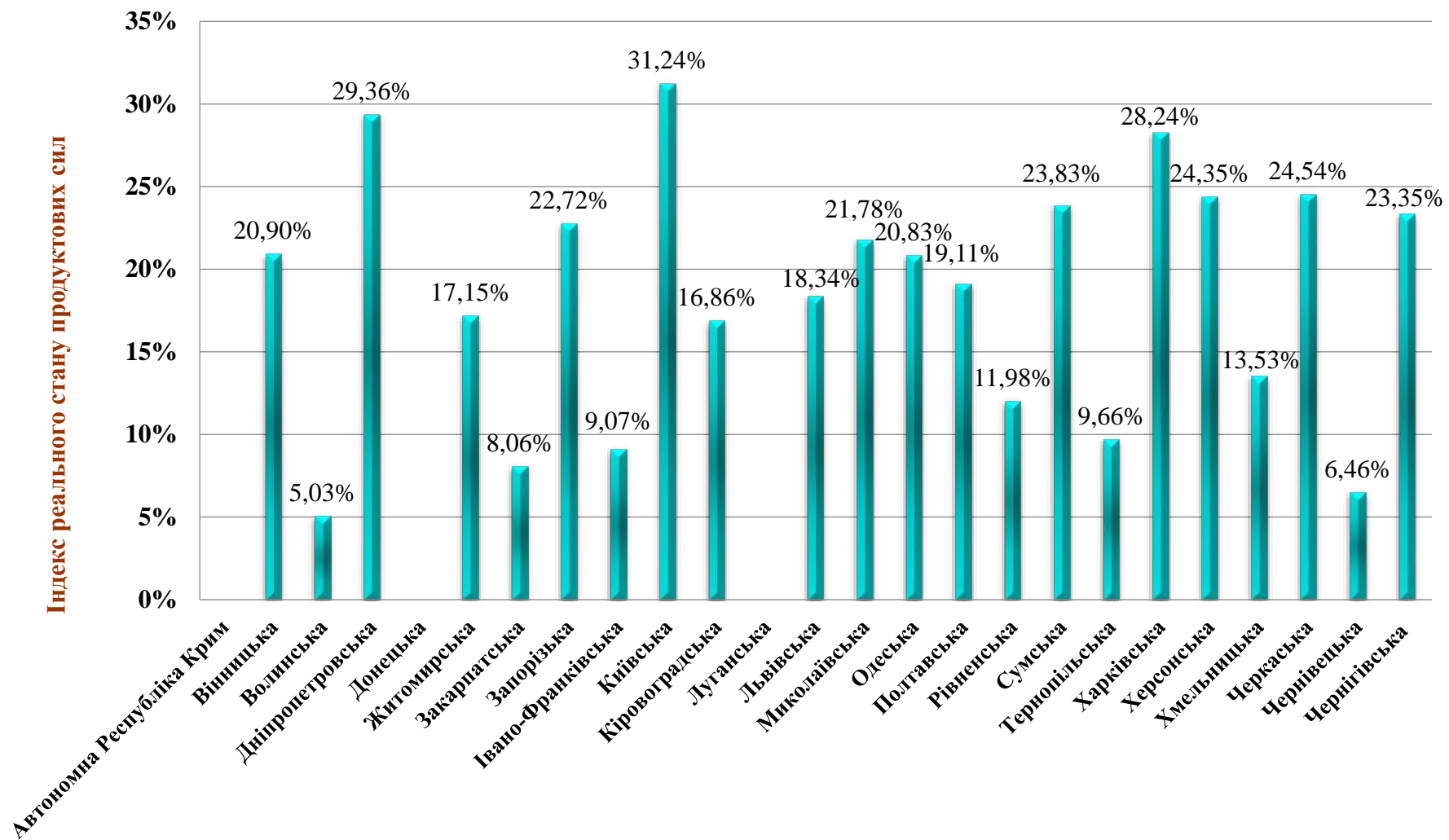

Рис. А.7. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2020

Джерело: [56].

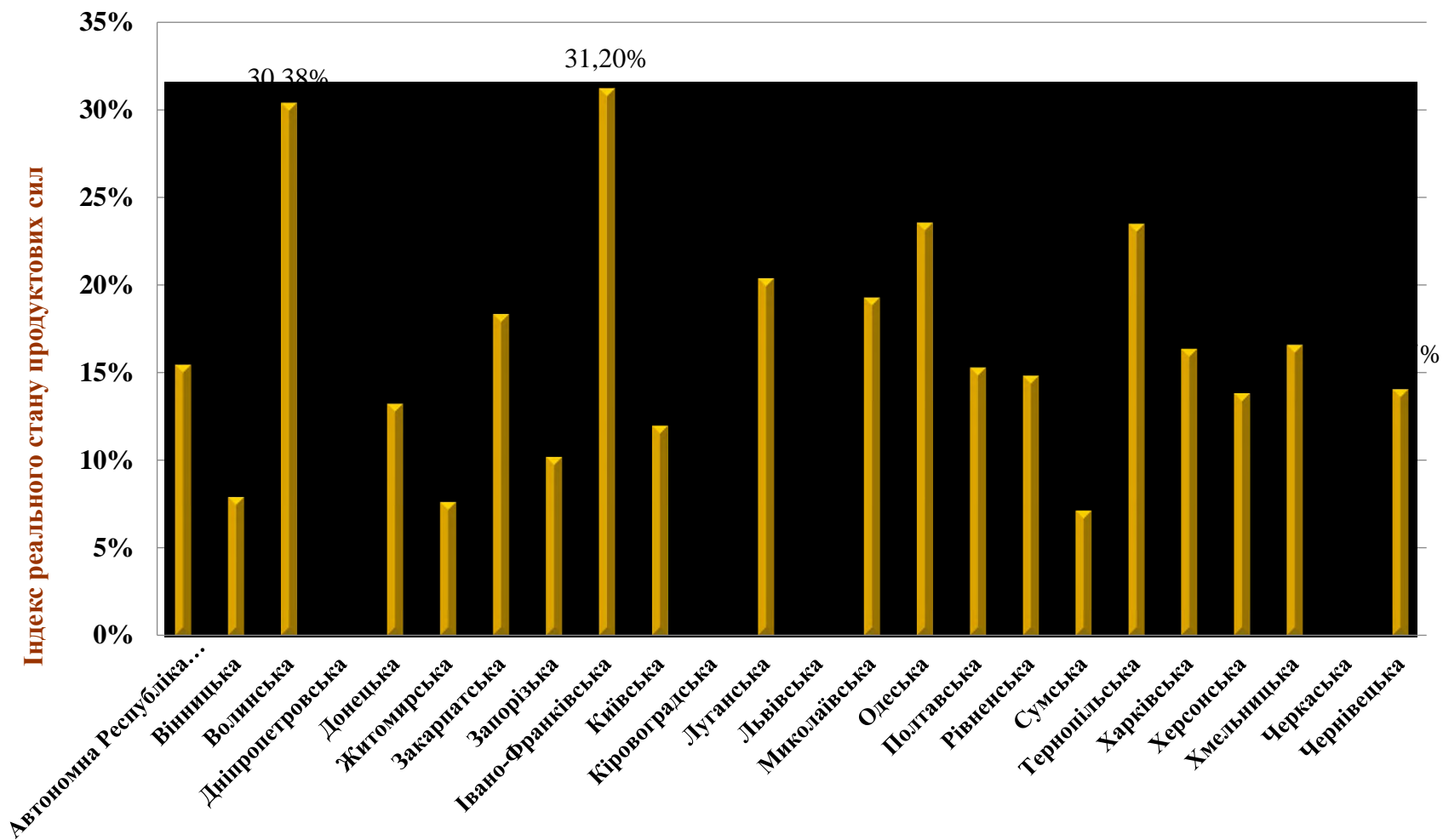

Рис. А.8. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2021

Джерело: [56].

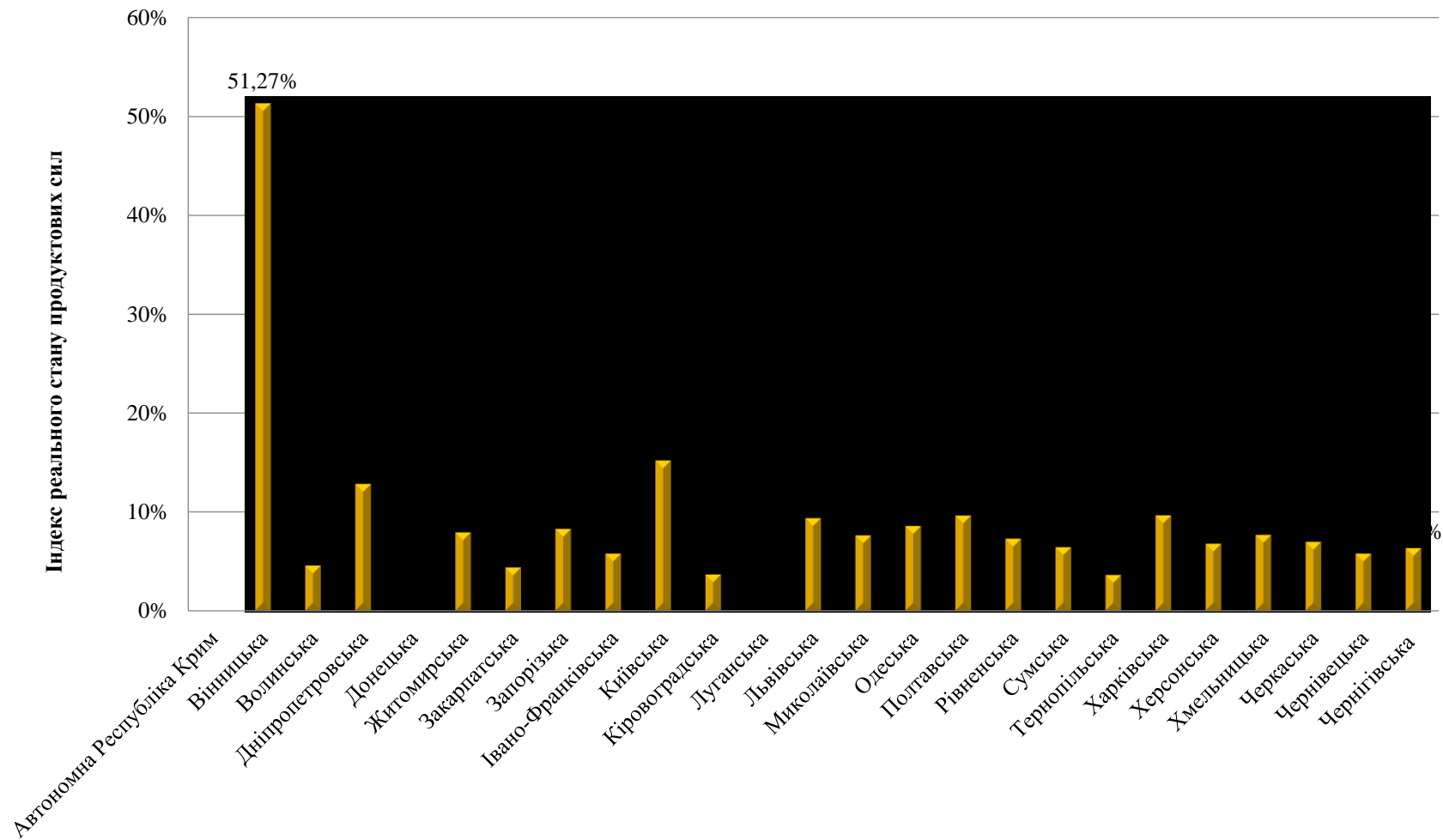

Рис. А.9. Рівень реального стану продуктивних сил за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2022

Джерело: [56].

**Інтегральний показник індексу соціальної стратифікації
та спадкоємності покоління
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,386	0,553	0,596	0,494	0,349	0,452	2,461
Волинська	0,181	0,301	0,333	0,300	0,263	0,334	0,440
Дніпропетровська	0,289	0,425	0,537	0,467	0,519	0,546	0,552
Донецька	-+	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,148	0,285	0,320	0,209	0,199	0,382	0,420
Закарпатська	0,375	0,583	0,467	0,312	0,366	0,298	0,427
Запорізька	0,405	0,561	0,514	0,554	0,428	0,226	0,409
Івано-Франківська	0,239	0,372	0,476	0,561	0,466	0,634	0,417
Київська	0,436	0,331	0,255	0,182	0,411	0,388	0,485
Кіровоградська	0,169	0,267	0,276	0,275	0,298	0,153	0,371
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,510	0,728	0,674	0,640	0,580	0,535	0,595
Миколаївська	0,384	0,438	0,332	0,267	0,446	0,342	0,322
Одеська	0,390	0,481	0,523	0,455	0,465	0,623	0,599
Полтавська	0,503	0,481	0,497	0,363	0,393	0,450	0,471
Рівненська	0,310	0,314	0,217	0,140	0,244	0,330	0,391
Сумська	0,352	0,286	0,358	0,383	0,250	0,396	0,604
Тернопільська	0,207	0,337	0,518	0,608	0,320	0,513	0,418
Харківська	0,337	0,715	0,677	0,592	0,713	0,626	0,497
Херсонська	0,427	0,287	0,230	0,214	0,236	0,240	0,228
Хмельницька	0,292	0,435	0,302	0,231	0,430	0,412	0,506
Черкаська	0,483	0,430	0,420	0,419	0,479	0,494	0,499
Чернівецька	0,297	0,544	0,493	0,405	0,444	0,376	0,359
Чернігівська	0,446	0,410	0,306	0,306	0,368	0,442	0,654

Джерело: [56].

Таблиця Б.2(по тексту?)

**Інтегральний показник середній
з 2010 року по 2022 рік**

01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
0,093	0,101	0,069	-0,017	0,010	0,010	0,213

Джерело: [56].

Таблиця Б.3

**Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління
за інтегральним показником з урахуванням вагового коефіцієнта
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,086	0,119	0,128	0,105	0,057	0,078	0,316
Волинська	0,041	0,060	0,061	0,041	0,069	0,069	0,087
Дніпропетровська	0,062	0,084	0,094	0,077	0,099	0,102	0,114
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,047	0,064	0,064	0,045	0,052	0,088	0,069
Закарпатська	0,081	0,129	0,106	0,053	0,077	0,057	0,098
Запорізька	0,075	0,101	0,099	0,101	0,060	0,040	0,089
Івано-Франківська	0,030	0,064	0,084	0,102	0,098	0,122	0,064
Київська	0,072	0,054	0,035	0,027	0,064	0,053	0,091
Кіровоградська	0,043	0,053	0,057	0,041	0,082	0,033	0,060
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,127	0,165	0,141	0,129	0,134	0,114	0,131
Миколаївська	0,057	0,076	0,066	0,039	0,078	0,080	0,087
Одеська	0,083	0,111	0,126	0,105	0,102	0,141	0,128
Полтавська	0,112	0,100	0,106	0,068	0,071	0,081	0,098
Рівненська	0,072	0,086	0,060	0,039	0,062	0,068	0,074
Сумська	0,065	0,057	0,071	0,060	0,038	0,072	0,114
Тернопільська	0,047	0,078	0,111	0,139	0,077	0,105	0,089
Харківська	0,057	0,120	0,136	0,102	0,123	0,113	0,111
Херсонська	0,075	0,052	0,046	0,042	0,055	0,044	0,059
Хмельницька	0,060	0,086	0,071	0,040	0,101	0,104	0,083
Черкаська	0,080	0,074	0,082	0,083	0,081	0,092	0,094
Чернівецька	0,054	0,108	0,106	0,079	0,090	0,091	0,071
Чернігівська	0,084	0,075	0,038	0,041	0,068	0,082	0,140

Джерело: [56].

**Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,923	1,176	1,859	-6,278	5,676	7,681	1,488
Волинська	0,438	0,597	0,892	-2,470	6,783	6,778	0,407
Дніпропетровська	0,659	0,832	1,377	-4,612	9,785	10,053	0,536
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	0,503	0,637	0,928	-2,697	5,179	8,709	0,325
Закарпатська	0,864	1,272	1,543	-3,166	7,600	5,615	0,459
Запорізька	0,806	0,998	1,441	-6,000	5,954	3,967	0,420
Івано-Франківська	0,322	0,636	1,227	-6,075	9,703	12,003	0,299
Київська	0,767	0,531	0,513	-1,583	6,342	5,273	0,430
Кіровоградська	0,457	0,523	0,832	-2,439	8,068	3,281	0,284
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	1,355	1,633	2,053	-7,664	13,246	11,293	0,614
Миколаївська	0,616	0,756	0,965	-2,336	7,727	7,911	0,409
Одеська	0,893	1,095	1,838	-6,233	10,117	13,895	0,602
Полтавська	1,204	0,988	1,552	-4,052	7,027	7,997	0,461
Рівненська	0,771	0,847	0,868	-2,293	6,084	6,750	0,350
Сумська	0,701	0,567	1,029	-3,597	3,746	7,073	0,538
Тернопільська	0,500	0,775	1,618	-8,258	7,646	10,417	0,420
Харківська	0,613	1,186	1,976	-6,096	12,182	11,148	0,521
Херсонська	0,805	0,519	0,675	-2,501	5,412	4,354	0,276
Хмельницька	0,645	0,848	1,040	-2,354	9,938	10,281	0,392
Черкаська	0,856	0,733	1,192	-4,929	8,022	9,051	0,444
Чернівецька	0,581	1,069	1,551	-4,703	8,852	9,027	0,336
Чернігівська	0,901	0,746	0,560	-2,447	6,726	8,100	0,661

Джерело: [56].

**Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами
з урахуванням вагового коефіцієнта
з 2010 року по 2022 рік, %**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
	Ваговий коефіцієнт індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління						30%
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	27,7	35,3	55,8	-188,3	1,703	2,304	0,447
Волинська	13,1	17,9	26,7	-74,1	2,035	2,033	0,122
Дніпропетровська	19,8	25,0	41,3	-138,4	2,936	3,016	0,161
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	15,1	19,1	27,8	-80,9	1,554	2,613	0,098
Закарпатська	25,9	38,2	46,3	-95,0	2,280	1,685	0,138
Запорізька	24,2	29,9	43,2	-180,0	1,786	1,190	0,126
Івано-Франківська	9,7	19,1	36,8	-182,3	2,911	3,601	0,090
Київська	23,0	15,9	15,4	-47,5	1,902	1,582	0,129
Кіровоградська	13,7	15,7	25,0	-73,2	2,420	0,984	0,085
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	40,7	49,0	61,6	-229,9	3,974	3,388	0,184
Миколаївська	18,5	22,7	29,0	-70,1	2,318	2,373	0,123
Одеська	26,8	32,9	55,1	-187,0	3,035	4,169	0,181
Полтавська	36,1	29,6	46,6	-121,6	2,108	2,399	0,138
Рівненська	23,1	25,4	26,0	-68,8	1,825	2,025	0,105
Сумська	21,0	17,0	30,9	-107,9	1,124	2,122	0,161
Тернопільська	15,0	23,2	48,5	-247,7	2,294	3,125	0,126
Харківська	18,4	35,6	59,3	-182,9	3,654	3,345	0,156
Херсонська	24,2	15,6	20,2	-75,0	1,623	1,306	0,083
Хмельницька	19,4	25,4	31,2	-70,6	2,981	3,084	0,118
Черкаська	25,7	22,0	35,7	-147,9	2,407	2,715	0,133
Чернівецька	17,4	32,1	46,5	-141,1	2,656	2,708	0,101
Чернігівська	27,0	22,4	16,8	-73,4	2,018	2,430	0,198

Джерело: [56].

**Рейтинг за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	3	4	3	20	19	14	1
Волинська	21	18	17	7	14	16	15
Дніпропетровська	13	11	10	13	5	7	6
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18	16	16	9	21	10	19
Закарпатська	6	2	8	10	12	18	9
Запорізька	8	7	9	16	18	21	12
Івано-Франківська	22	17	11	17	6	2	20
Київська	11	20	22	1	16	19	11
Кіровоградська	20	21	19	5	8	22	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	1	1	1	21	1	3	3
Миколаївська	15	13	15	3	10	13	14
Одеська	5	5	4	19	3	1	4
Полтавська	2	8	6	12	13	12	8
Рівненська	10	10	18	2	17	17	17
Сумська	12	19	14	11	22	15	5
Тернопільська	19	12	5	22	11	5	13
Харківська	16	3	2	18	2	4	7
Херсонська	9	22	20	8	20	20	22
Хмельницька	14	9	13	4	4	6	16
Черкаська	7	15	12	15	9	8	10
Чернівецька	17	6	7	14	7	9	18
Чернігівська	4	14	21	6	15	11	2

Джерело: [56].

**Рейтинг за регіонами, ABC аналіз
з 2011 року по 2022 рік**

Дата							
Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	3	4	3	20			
Волинська	21	18	17	7	14	16	15
Дніпропетровська	13	11	10	13	5	7	6
Донецька							
Житомирська	18	16	16	9	21	10	19
Закарпатська	6	2	8	10	12	18	9
Запорізька	8	7	9	16	18	21	12
Івано-Франківська	22	17	11	17	6	2	20
Київська	11	20	22	1	16	19	11
Кіровоградська	20	21	19	5	8	22	21
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	1	1	1	21	1	3	3
Миколаївська	15	13	15	3	10	13	14
Одеська	5	5	4	19	3	1	4
Полтавська	2	8	6	12	13	12	8
Рівненська	10	10	18	2	17	17	17
Сумська	12	19	14	11	22	15	5
Тернопільська	19	12	5	22	11	5	13
Харківська	16	3	2	18	2	4	7
Херсонська	9	22	20	8	20	20	22
Хмельницька	14	9	13	4	4	6	16
Черкаська	7	15	12	15	9	8	10
Чернівецька	17	6	7	14	7	9	18
Чернігівська	4	14	21	6	15	11	2

Джерело: [56].

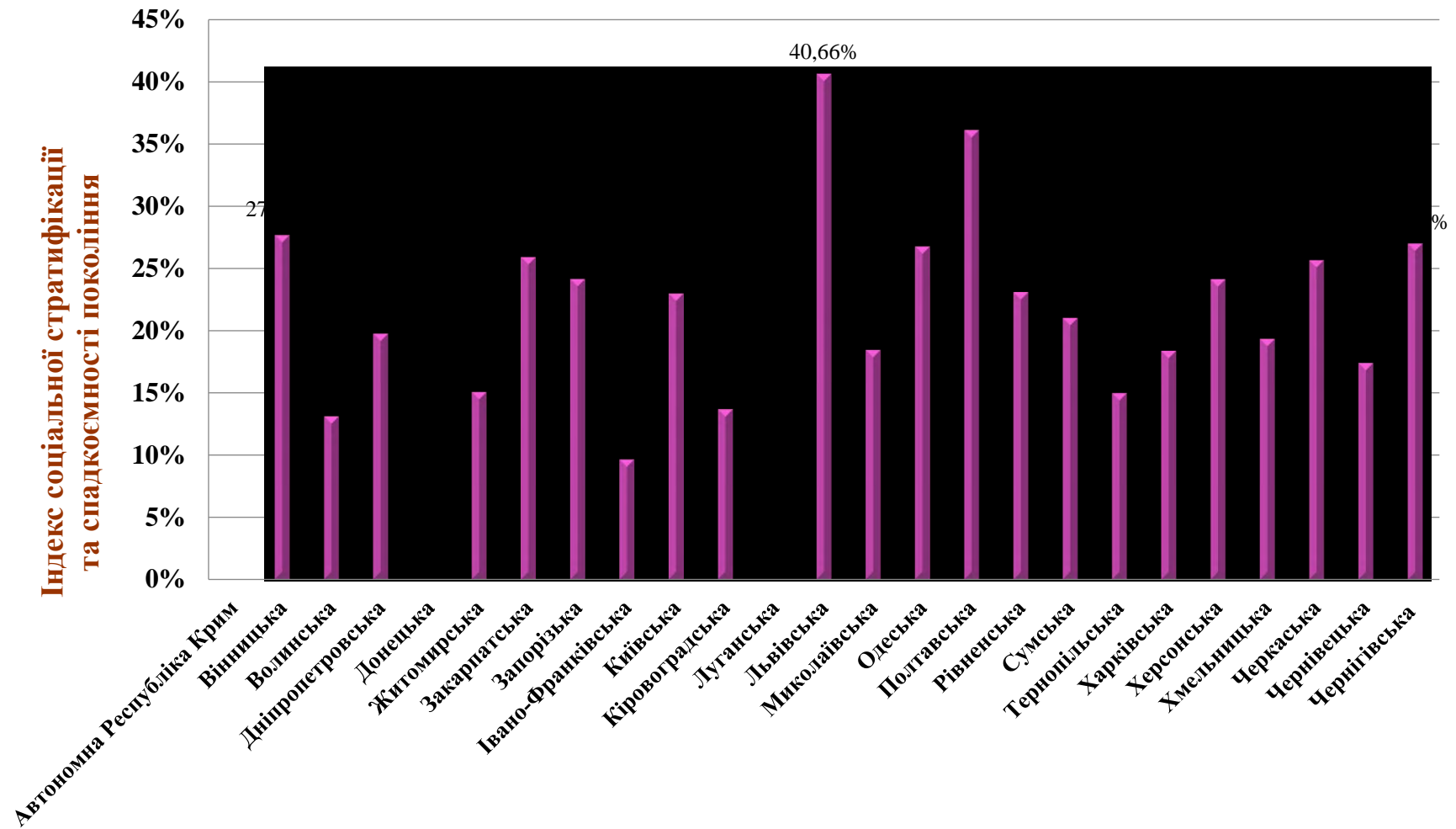

Рис. Б.1. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта у 2011 році

Джерело: [56].

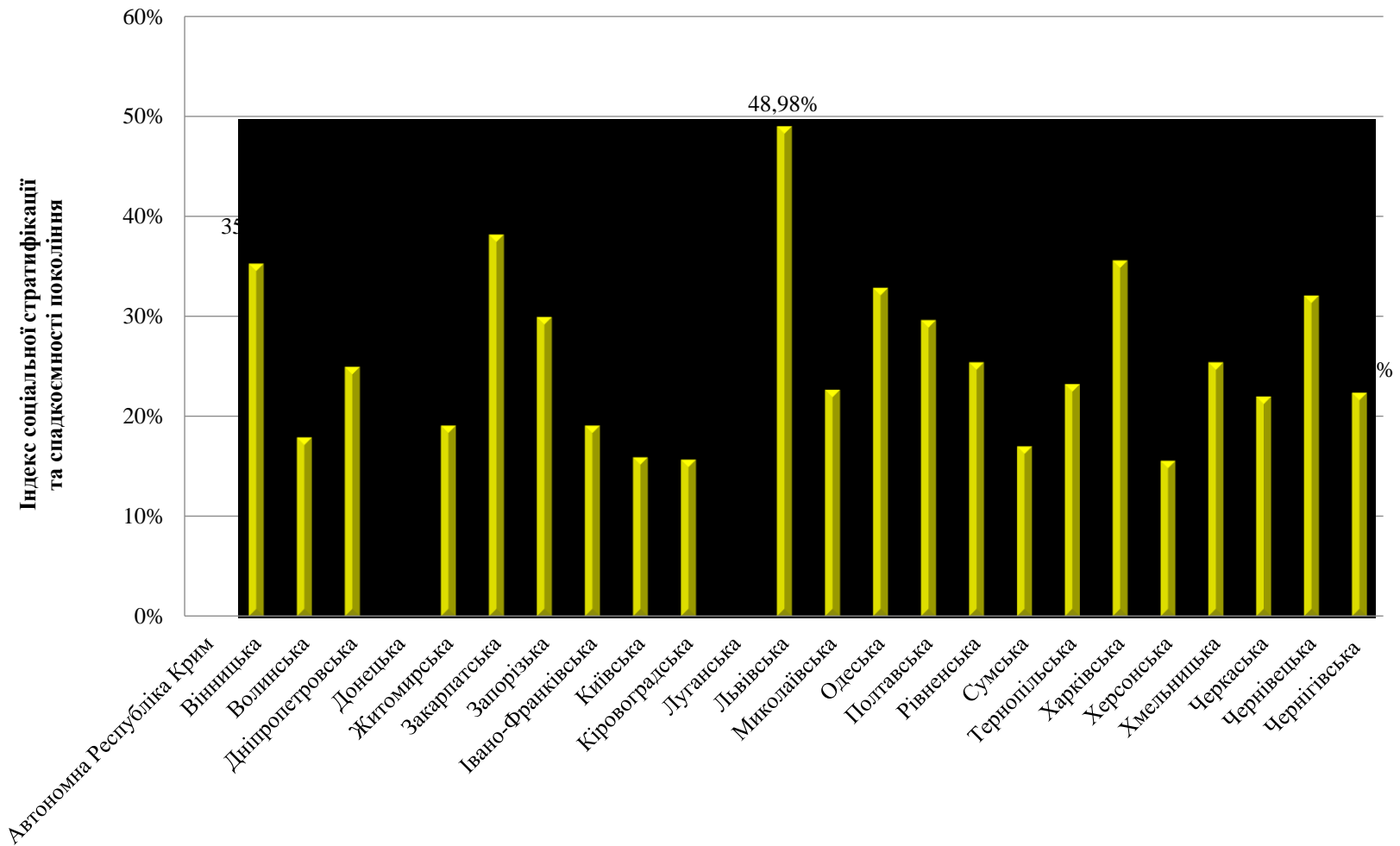

Рис. Б.2. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта в 2014 році

Джерело: [56].

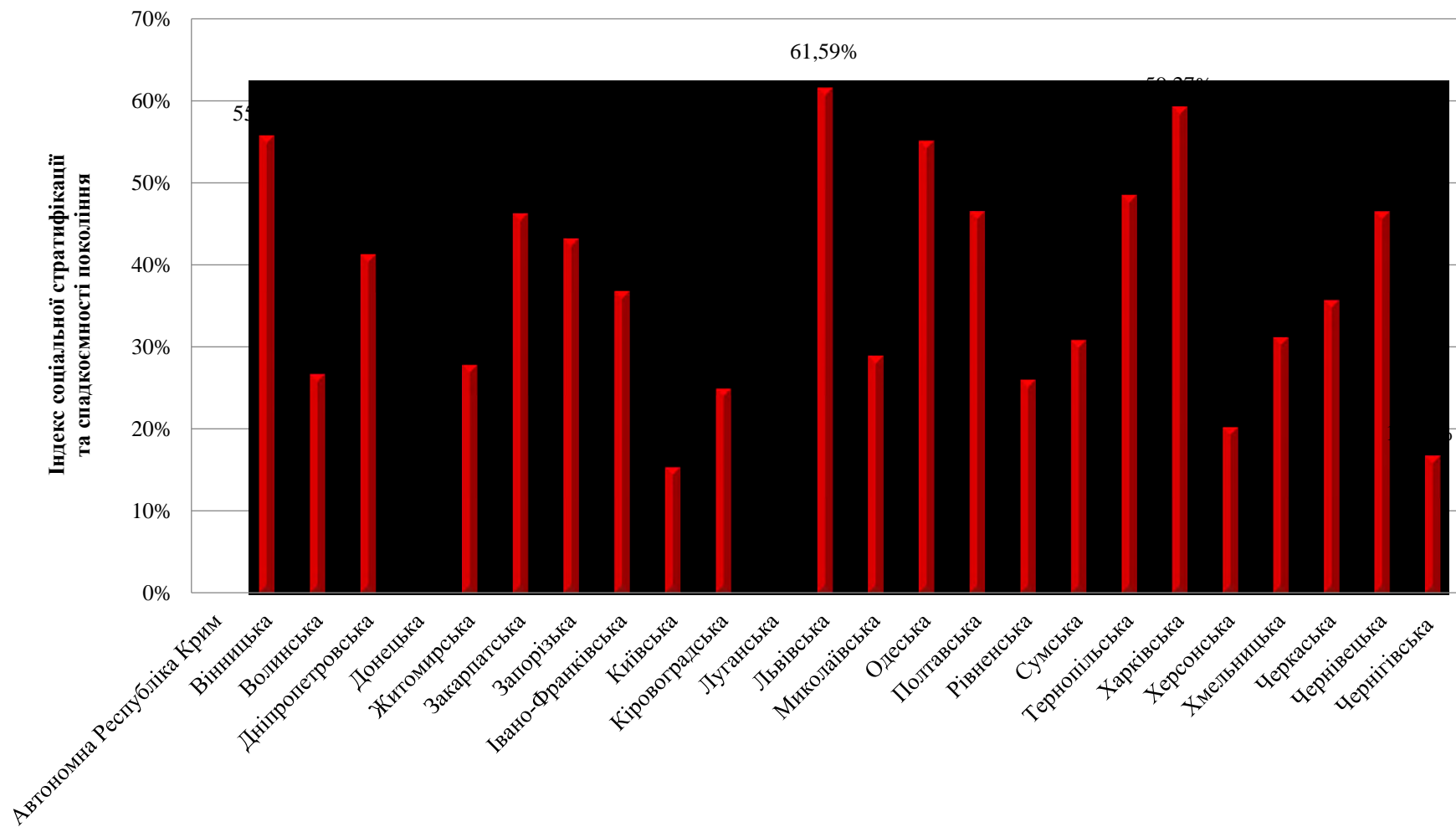

Рис. Б.3. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту в 2016 році

Джерело: [56].

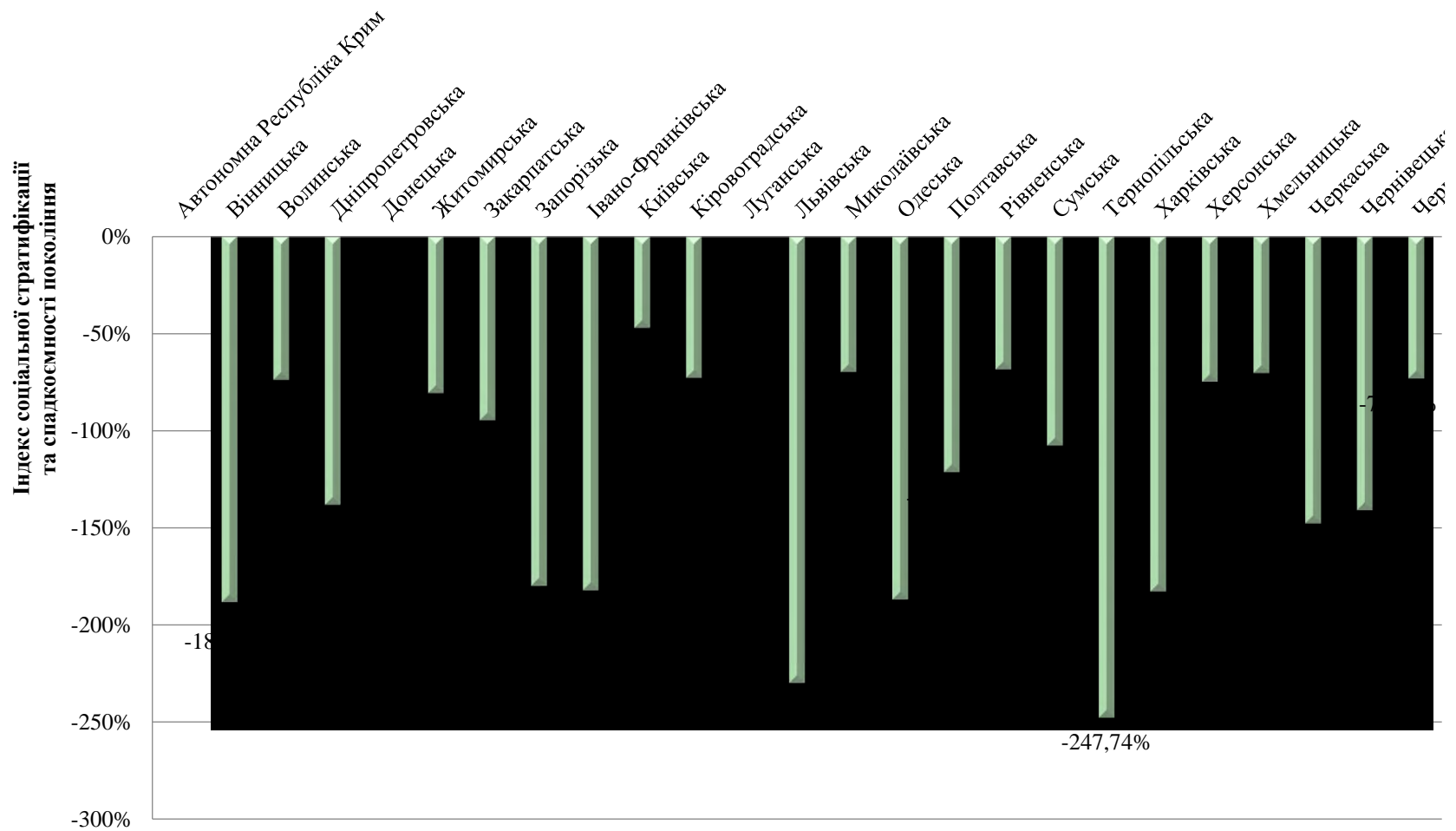

Рис. Б.4. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2018

Джерело: [56].

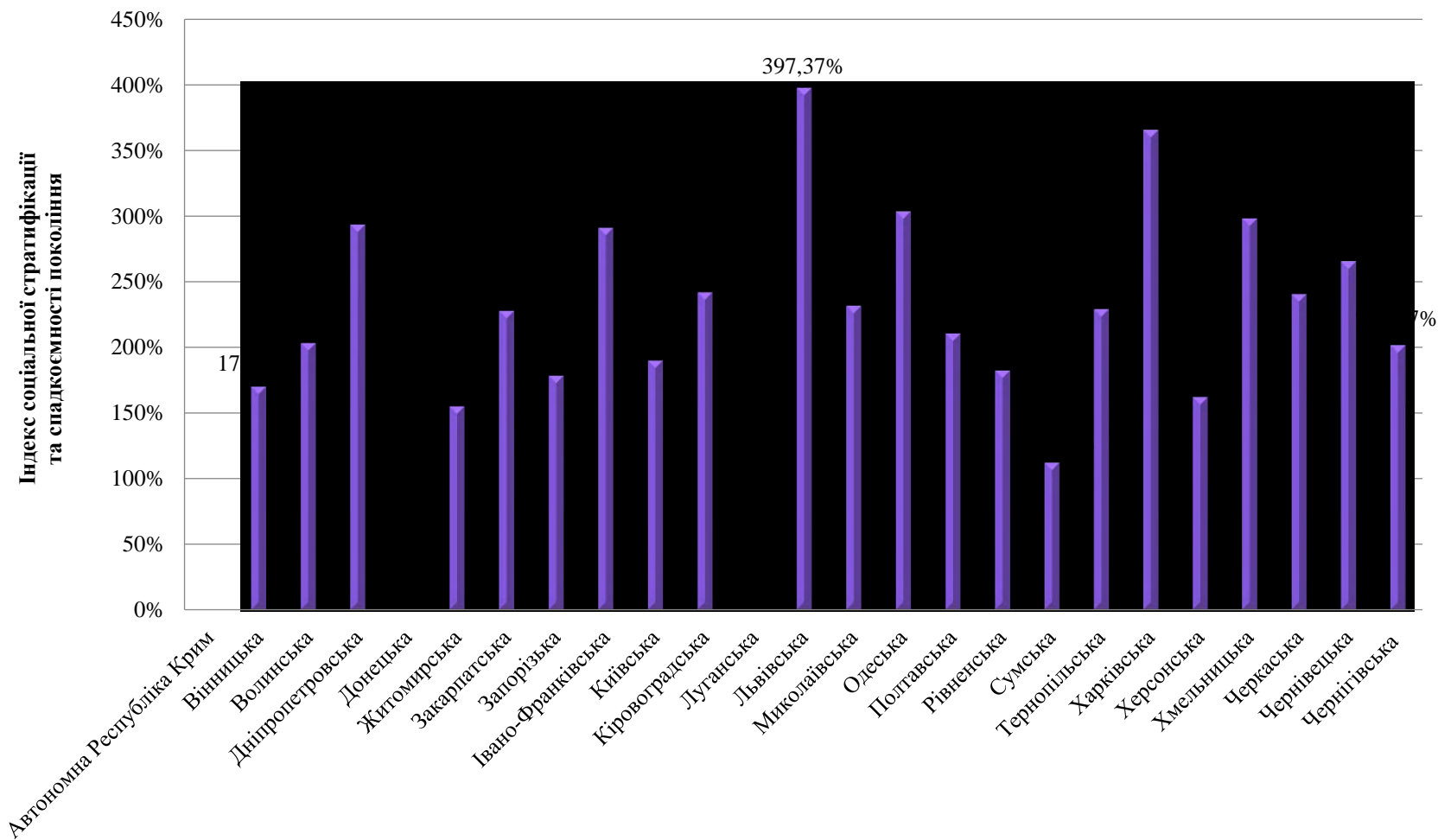

Рис. Б.5. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2020

Джерело: [56].

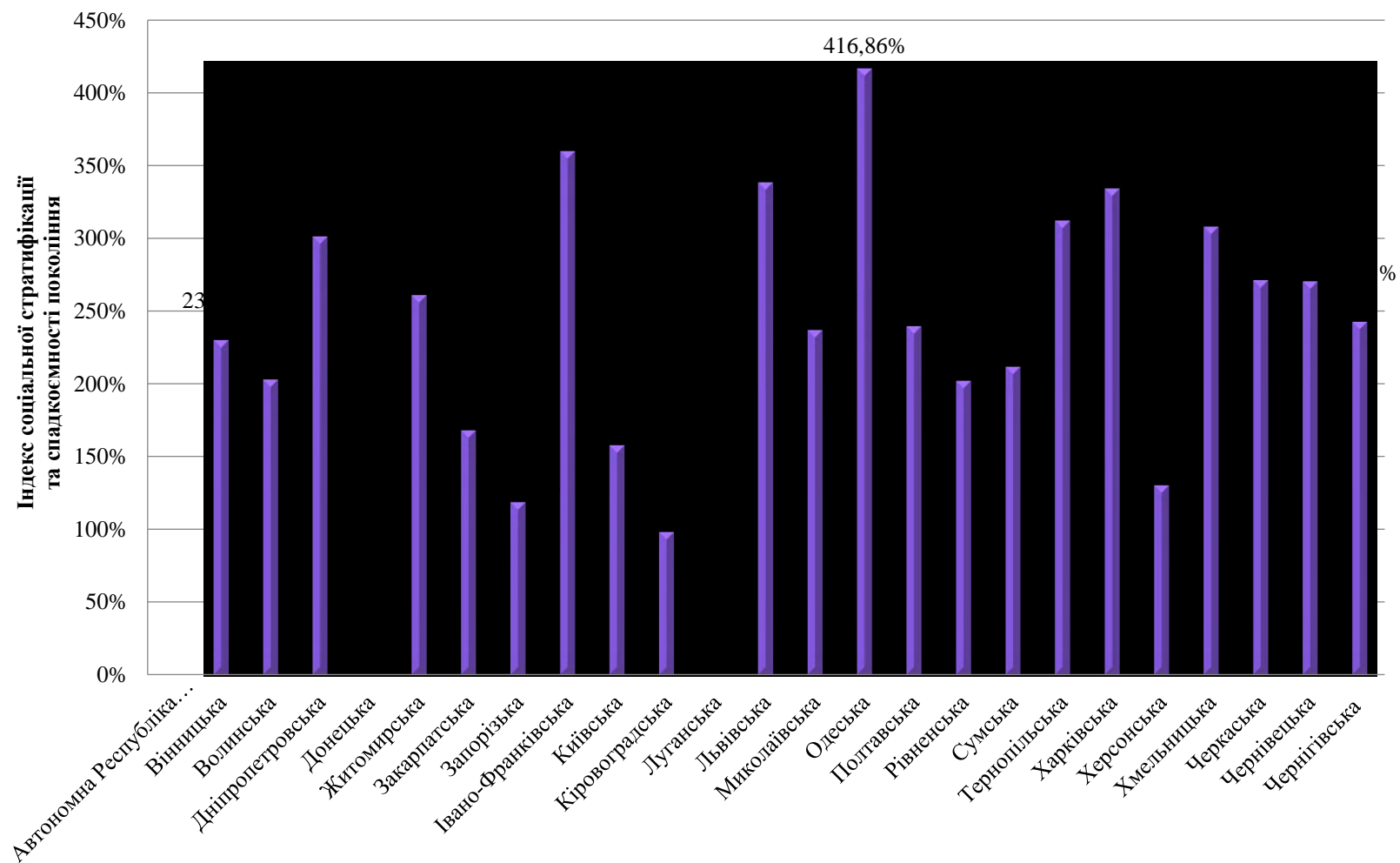

Рис. Б.6. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2021

Джерело: [56].

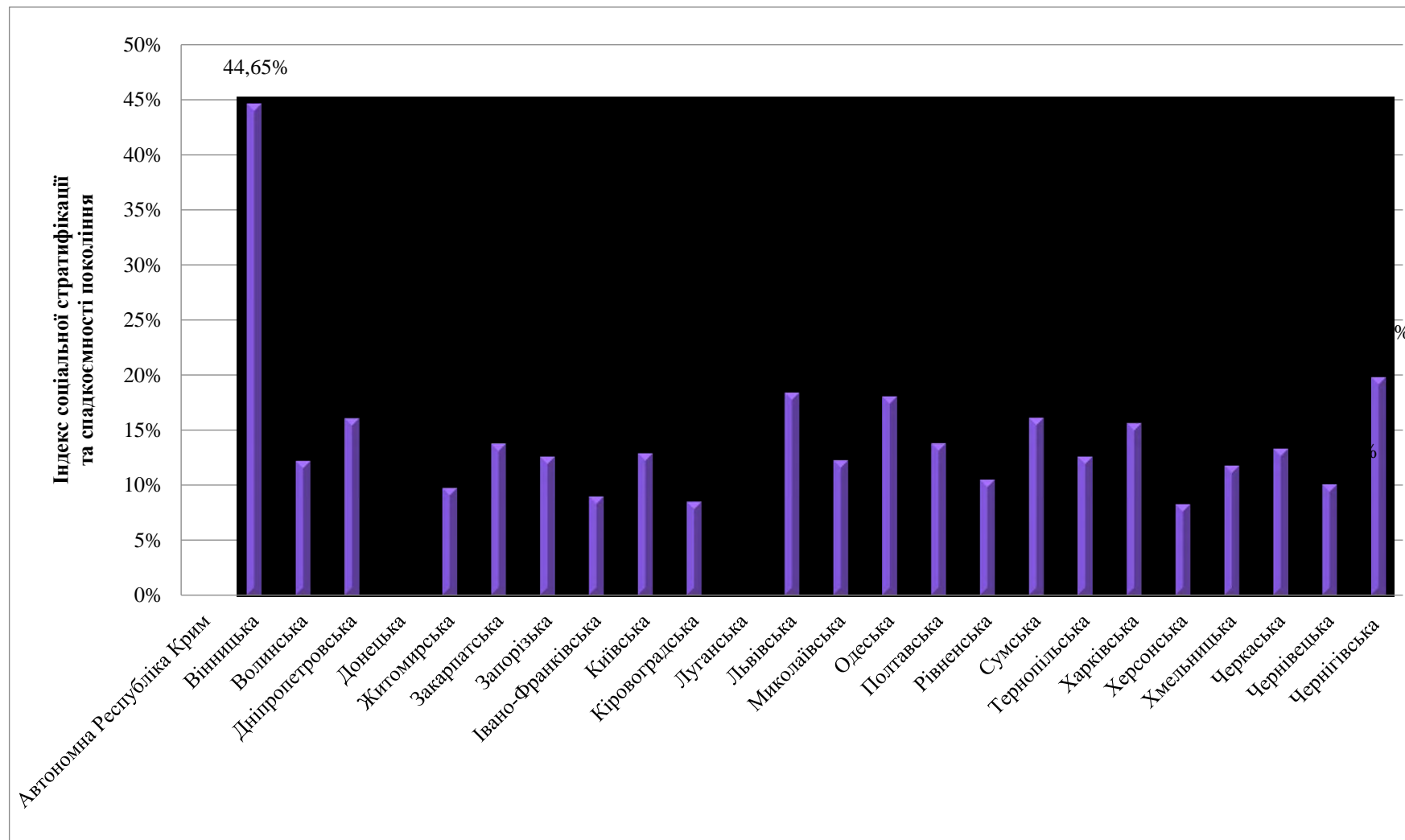

Рис. Б.7. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту станом на 01.01.2022

Джерело: [56].

Індекс соціальної стратифікації та спадкоємності покоління

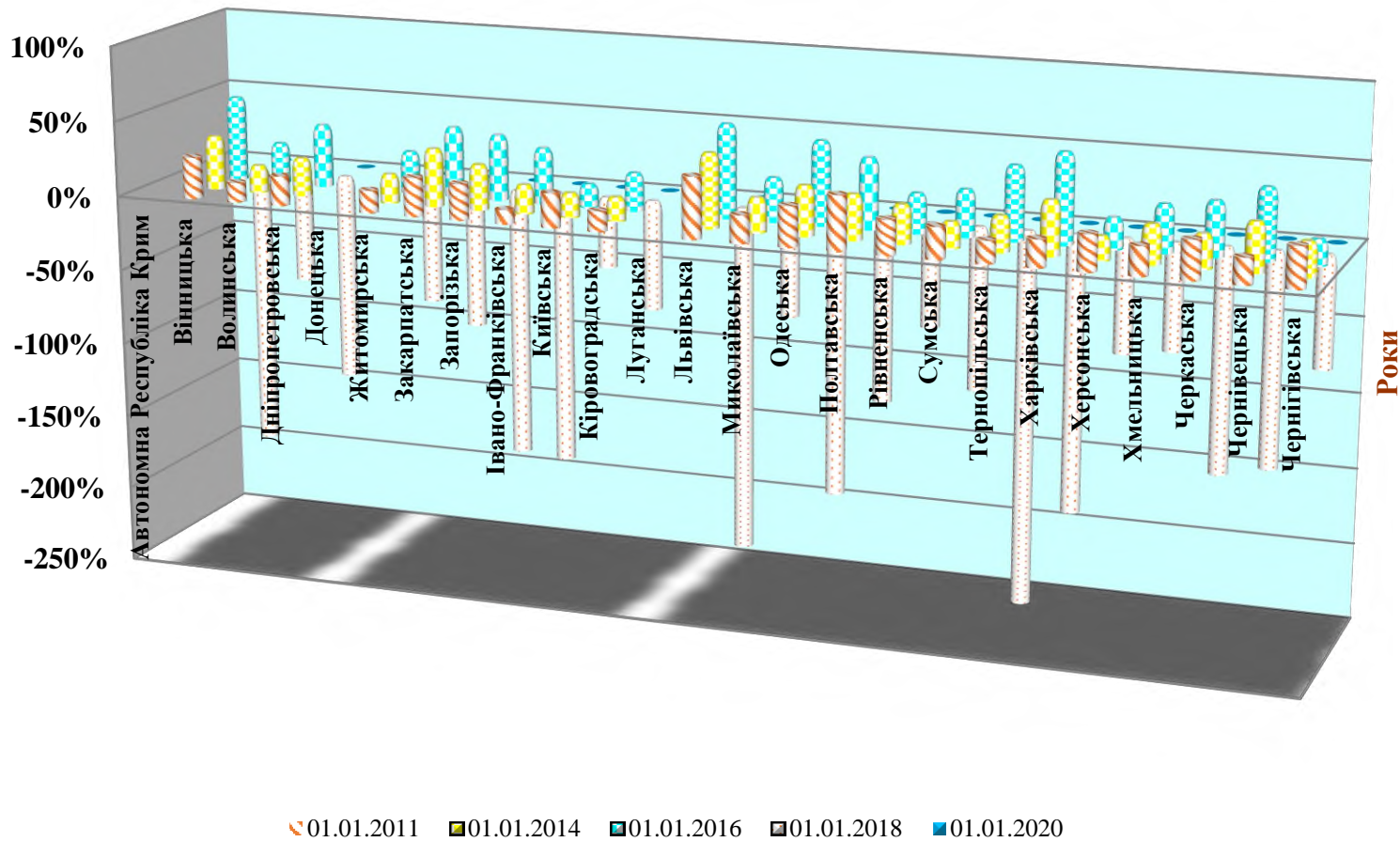

Рис. Б.6. Рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта

Джерело: [56].

Рейтинг за регіонами
з 2011 року по 2022 рік

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	16	21	21	23	17	15	12
Волинська	17	15	10	10	10	1	10
Дніпропетровська	2	24	24	17	4	24	4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	13	12	9	8	11	11	9
Закарпатська	21	19	15	13	13	2	14
Запорізька	3	3	3	3	2	5	2
Івано-Франківська	6	16	22	12	15	21	17
Київська	8	1	1	1	1	13	1
Кіровоградська	22	17	23	24	23	4	13
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	4	4	7	9	5	23	22
Миколаївська	12	14	18	19	14	20	16
Одеська	7	6	4	4	6	19	7
Полтавська	5	5	13	22	24	22	24
Рівненська	10	7	6	6	9	8	8
Сумська	11	13	16	16	20	18	23
Тернопільська	20	20	12	14	16	9	15
Харківська	1	2	2	2	3	3	3
Херсонська	14	10	8	7	8	7	6
Хмельницька	15	9	5	5	7	10	5
Черкаська	9	8	14	15	18	6	19
Чернівецька	18	11	11	11	12	16	11
Чернігівська	19	18	17	18	19	17	18

Джерело: [56].

**АВС-АНАЛІЗ, рейтинг за регіонами
з 2011 року по 2022 рік**

Дата							
Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	16	21	21	23	17	15	12
Волинська	17	15	10	10	10	1	10
Дніпропетровська	2	24	24	17	4	24	4
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	13	12	9	8	11	11	9
Закарпатська	21	19	15	13	13	2	14
Запорізька	3	3	3	3	2	5	2
Івано-Франківська	6	16	22	12	15	21	17
Київська	8	1	1	1	1	13	1
Кіровоградська	22	17	23	24	23	4	13
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	4	4	7	9	5	23	22
Миколаївська	12	14	18	19	14	20	16
Одеська	7	6	4	4	6	19	7
Полтавська	5	5	13	22	24	22	24
Рівненська	10	7	6	6	9	8	8
Сумська	11	13	16	16	20	18	23
Тернопільська	20	20	12	14	16	9	15
Харківська	1	2	2	2	3	3	3
Херсонська	14	10	8	7	8	7	6
Хмельницька	15	9	5	5	7	10	5
Черкаська	9	8	14	15	18	6	19
Чернівецька	18	11	11	11	12	16	11
Чернігівська	19	18	17	18	19	17	18

Джерело: [56].

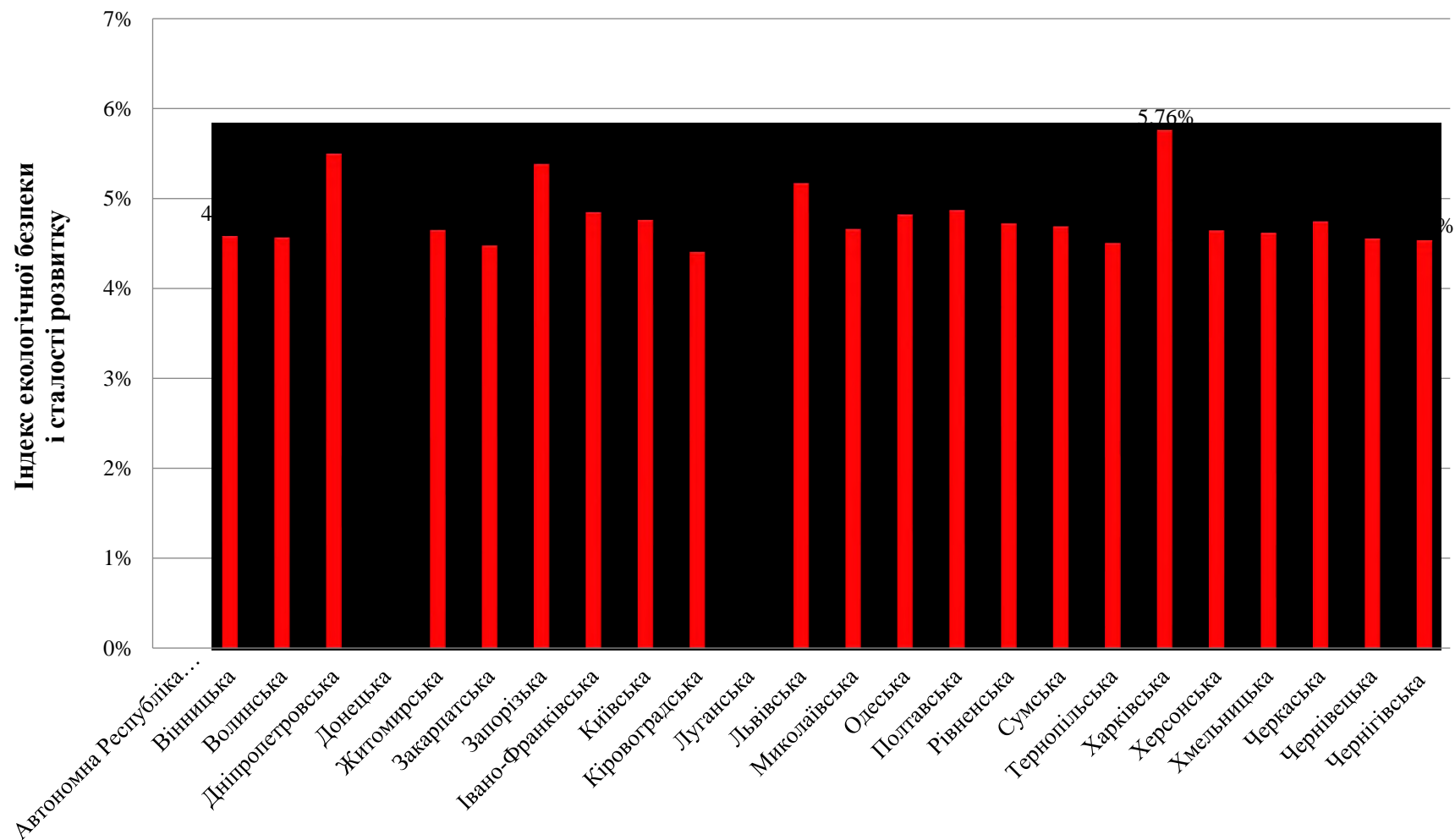

Рис. В.1. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта в 2011 році

Джерело: [56].

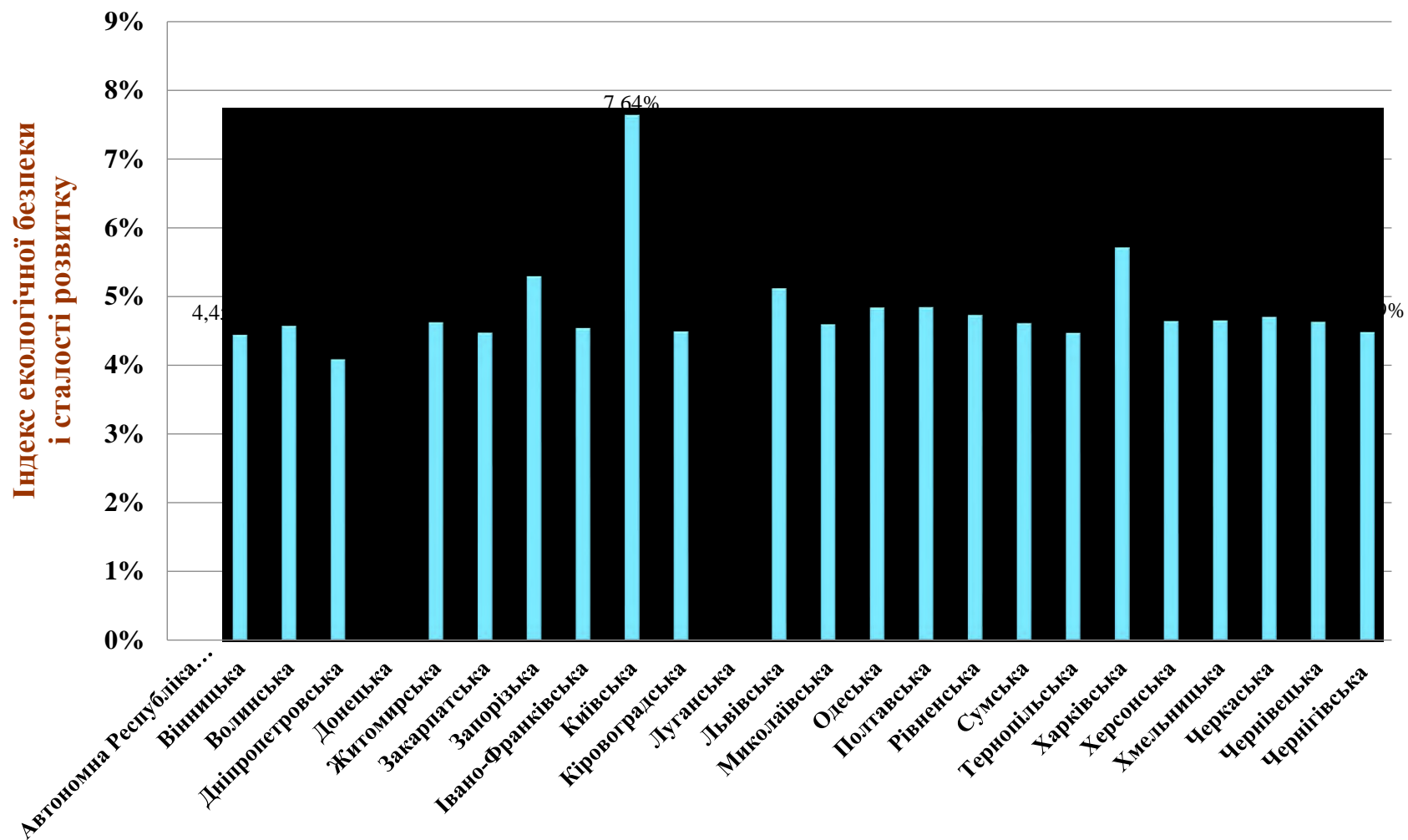

Рис. В.2. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту в 2014 році

Джерело: [56].

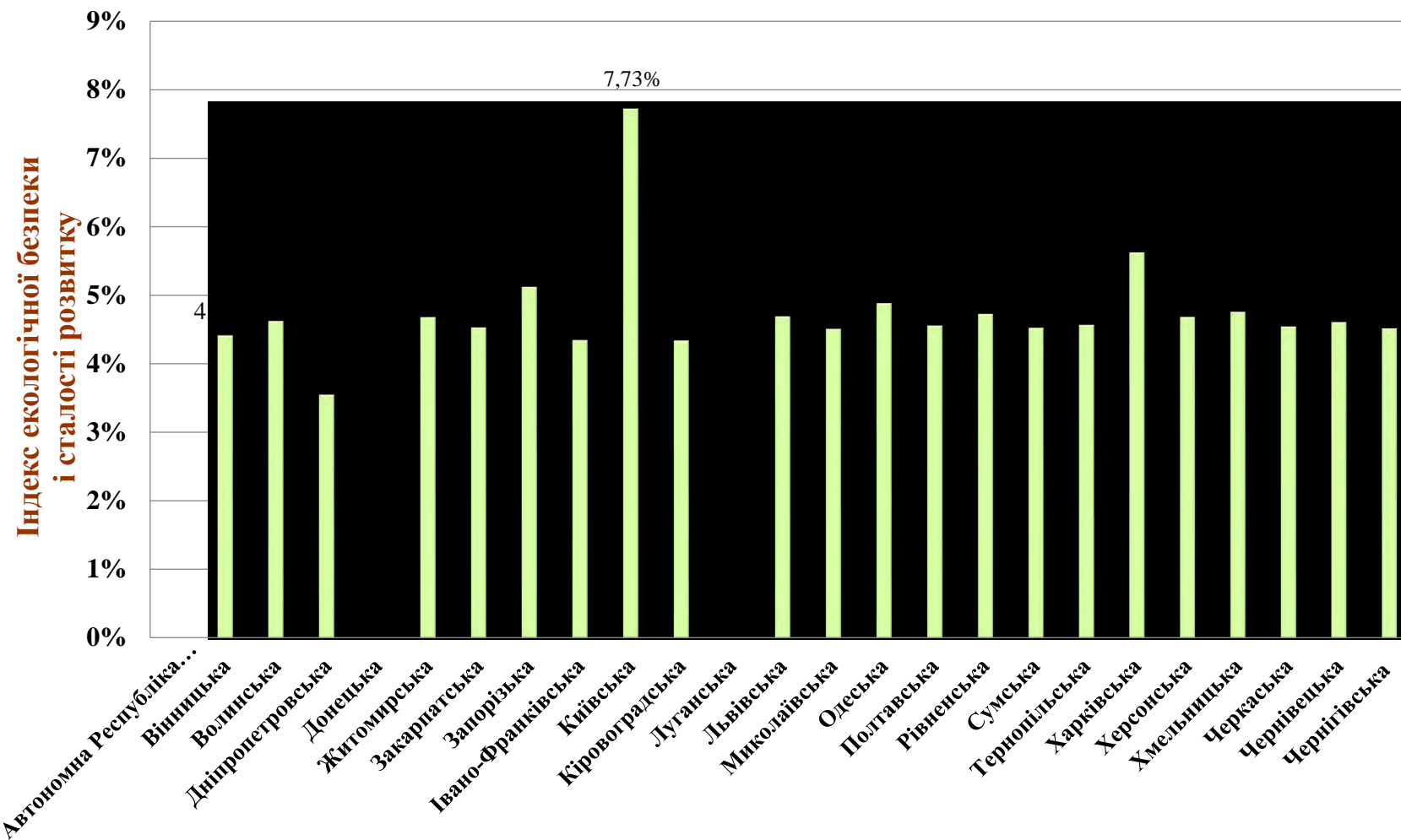

Рис. В.3. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнту в 2016 році

Джерело: [56].

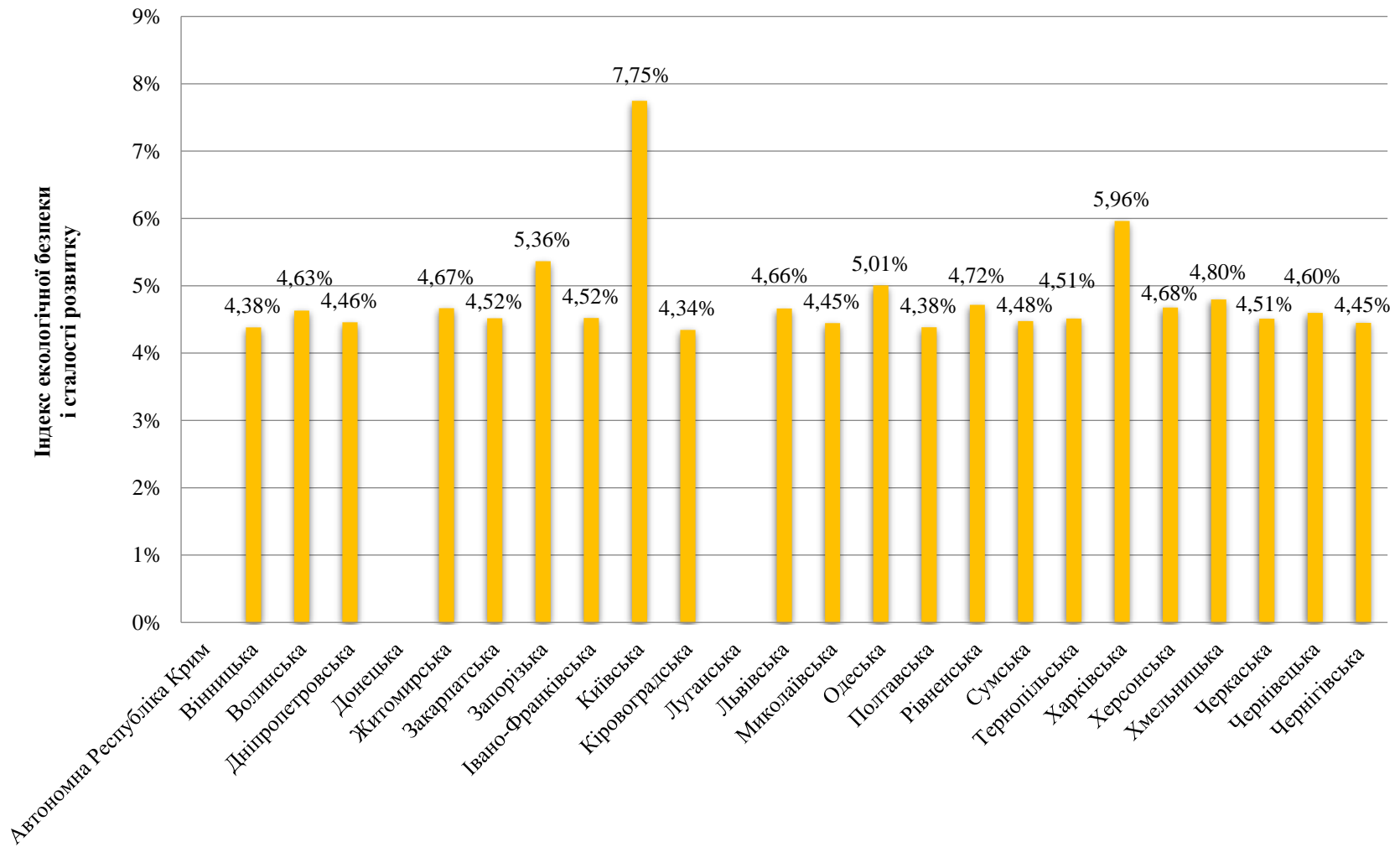

Рис. В.4. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2018

Джерело: [56].

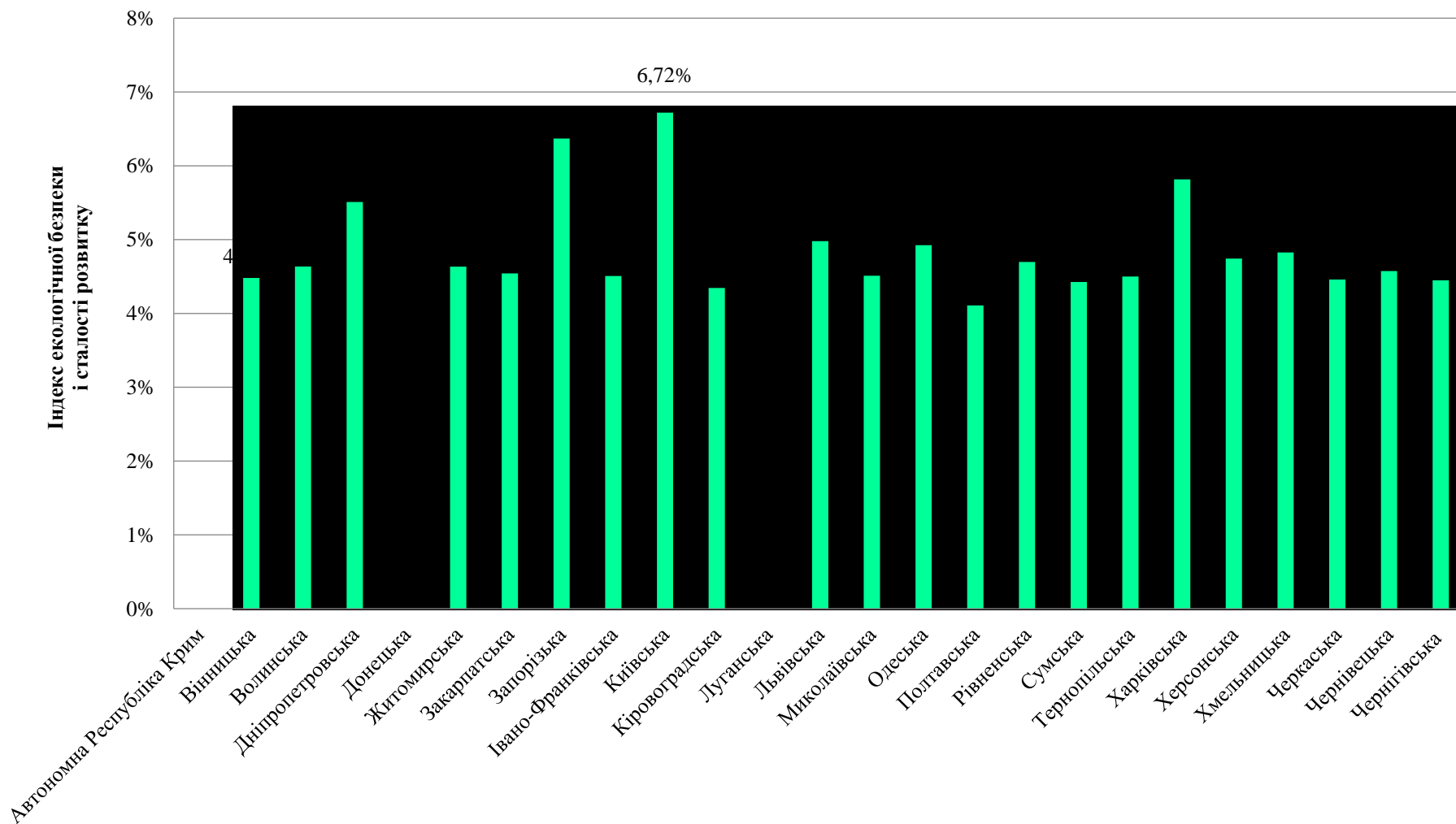

Рис. В.5. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2020

Джерело: [56].

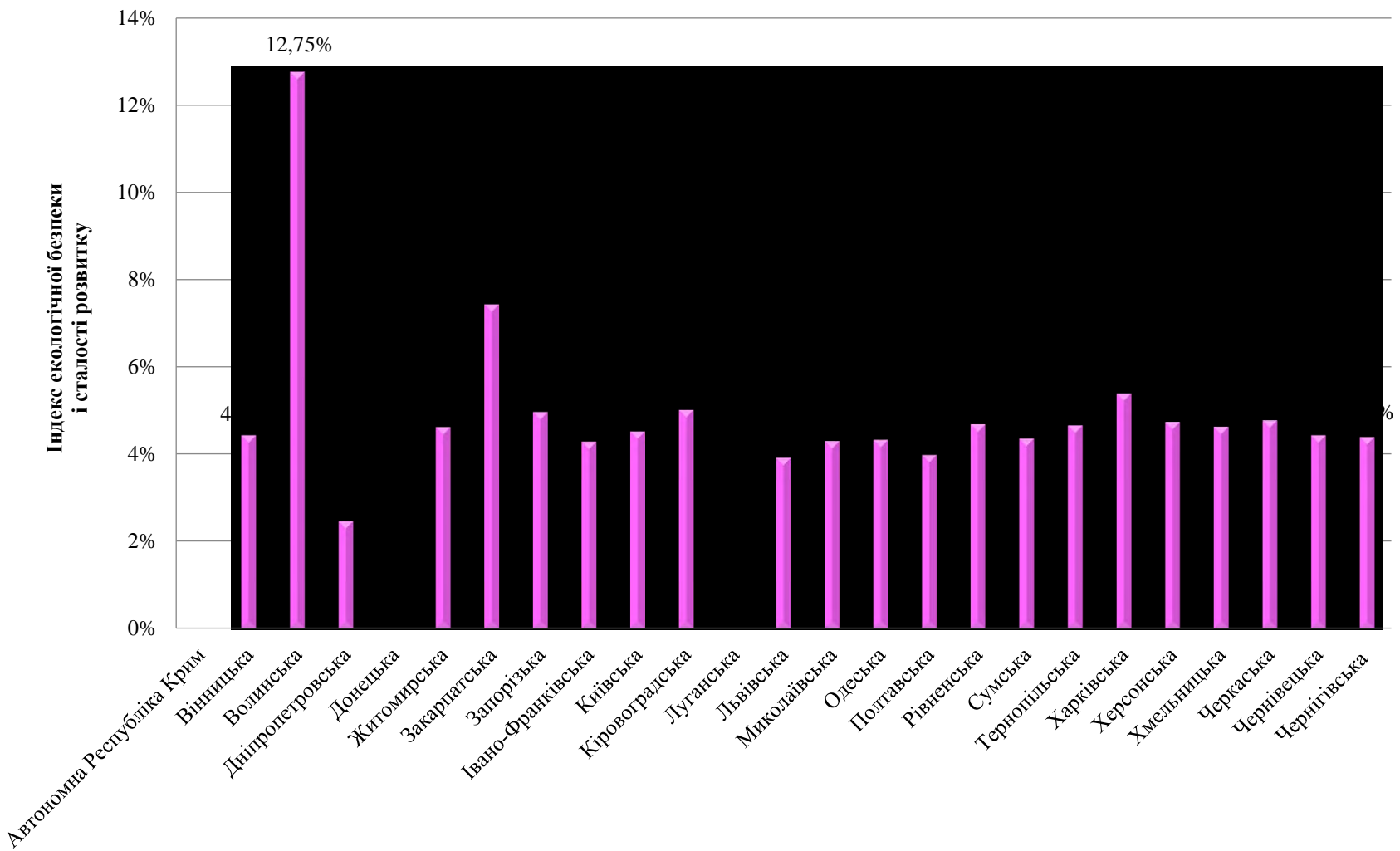

Рис. В.6. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2021

Джерело: [56].

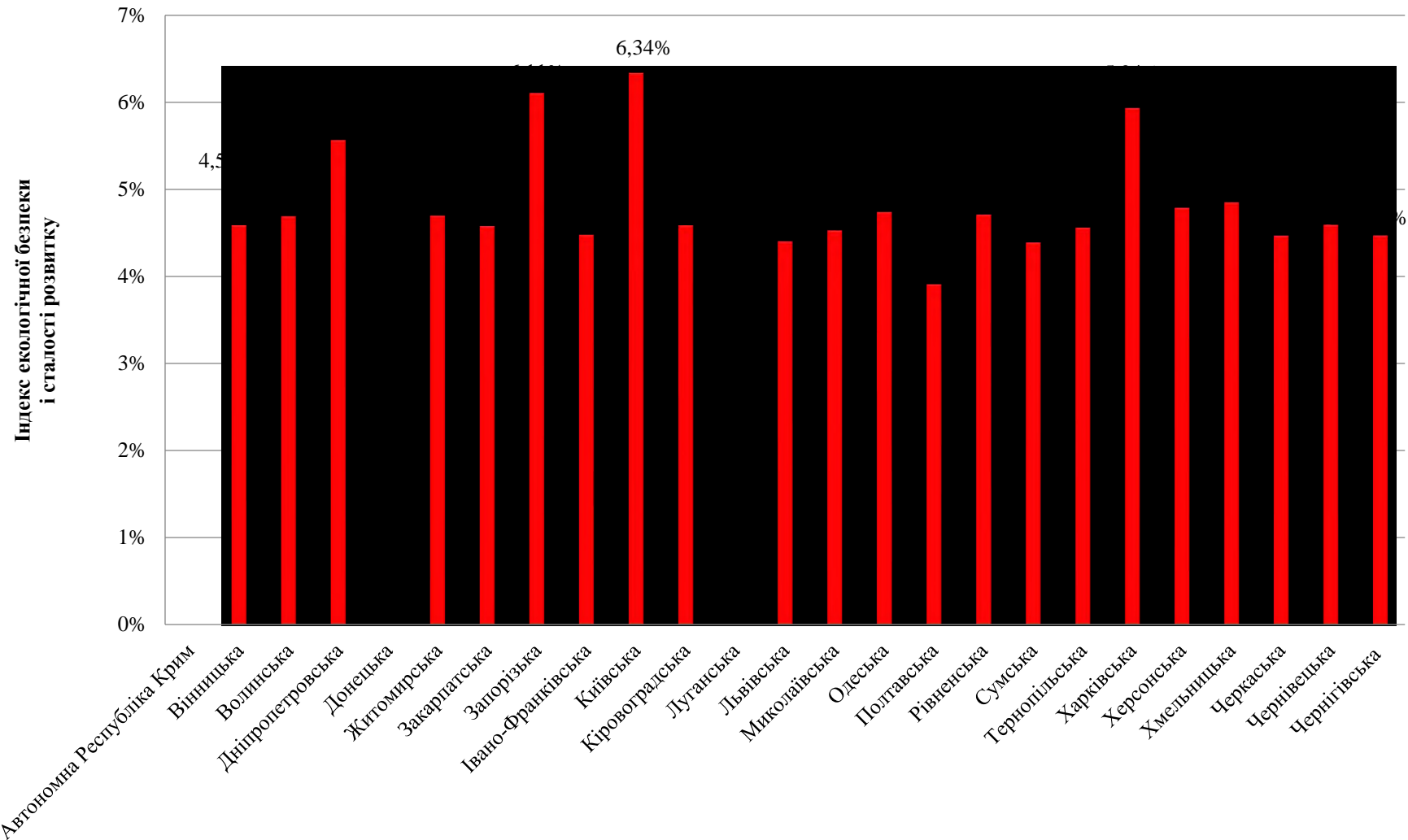

Рис. В.7. Рівень екологічної безпеки і сталості розвитку за регіонами з урахуванням вагового коефіцієнта станом на 01.01.2022

Джерело: [56].

**Композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку
на засадах сталості
з 2011 року по 2022 рік, %**

Регіон	Дата						
	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	44,3	58,4	76,6	-165,7	195,6	250,9	100,5
Волинська	29,6	36,7	42,1	-61,3	213,1	224,3	21,5
Дніпропетровська	62,7	75,2	75,1	-103,2	328,4	335,5	34,5
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	31,6	40,5	43,6	-59,8	177,2	279,6	22,4
Закарпатська	44,4	53,2	57,6	-83,2	240,6	183,8	22,7
Запорізька	57,0	63,1	69,2	-147,2	207,7	143,0	27,0
Івано-Франківська	20,9	33,5	51,9	-164,0	304,7	374,9	19,2
Київська	58,3	61,9	52,4	-3,1	228,2	195,0	34,4
Кіровоградська	33,0	42,9	40,6	-52,6	263,2	115,8	16,8
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	61,6	72,8	81,2	-205,2	420,7	363,8	32,2
Миколаївська	46,4	51,0	51,1	-45,5	258,1	261,0	24,4
Одеська	53,7	62,7	76,4	-159,2	329,3	441,1	31,4
Полтавська	73,8	67,5	74,0	-90,5	234,0	268,3	27,4
Рівненська	37,2	37,5	39,9	-55,2	199,2	223,0	22,5
Сумська	36,9	41,6	51,4	-86,0	140,6	231,9	26,9
Тернопільська	23,6	33,5	58,5	-233,2	243,5	324,6	20,8
Харківська	48,7	72,2	87,6	-147,8	399,5	364,1	31,2
Херсонська	42,9	33,4	37,5	-54,0	191,4	152,3	19,8
Хмельницька	37,2	44,5	46,7	-51,1	316,5	327,4	24,3
Черкаська	51,0	47,5	56,0	-124,3	269,7	293,5	24,8
Чернівецька	24,5	40,4	53,7	-131,1	276,6	287,9	20,4
Чернігівська	44,2	40,6	33,8	-49,4	229,6	262,0	30,6

Джерело: [56].

Рейтинг за регіонами
(композитний рівень інклюзивності регіонального розвитку
на засадах сталості) з 2011 року по 2022 рік

Дата							
Регіон	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	11	8	3	20	19	14	1
Волинська	19	19	18	9	16	16	17
Дніпропетровська	2	1	5	13	4	5	2
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18	16	17	8	21	10	16
Закарпатська	10	9	9	10	12	19	14
Запорізька	5	5	7	16	17	21	9
Івано-Франківська	22	21	13	19	6	2	21
Київська	4	7	12	1	15	18	3
Кіровоградська	17	13	19	5	9	22	22
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3	2	2	21	1	4	4
Миколаївська	9	10	15	2	10	13	12
Одеська	6	6	4	18	3	1	5
Полтавська	1	4	6	12	13	11	8
Рівненська	15	18	20	7	18	17	15
Сумська	16	14	14	11	22	15	10
Тернопільська	21	20	8	22	11	7	18
Харківська	8	3	1	17	2	3	6
Херсонська	13	22	21	6	20	20	20
Хмельницька	14	12	16	4	5	6	13
Черкаська	7	11	10	14	8	8	11
Чернівецька	20	17	11	15	7	9	19
Чернігівська	12	15	22	3	14	12	7

Джерело: [56].

АВС аналіз рейтингу за регіонами
(компаративний рівень інклюзивності регіонального розвитку
на засадах сталості) з 2011 року по 2022 рік

Регіон \ Дата	01.01.2011	01.01.2014	01.01.2016	01.01.2018	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Автономна Республіка Крим	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	11	8	3	20	19	14	1
Волинська	19	19	18	9	16	16	17
Дніпропетровська	2	1	5	13	4	5	2
Донецька	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	18	16	17	8	21	10	16
Закарпатська	10	9	9	10	12	19	14
Запорізька	5	5	7	16	17	21	9
Івано-Франківська	22	21	13	19	6	2	21
Київська	4	7	12	1	15	18	3
Кіровоградська	17	13	19	5	9	22	22
Луганська	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3	2	2	21	1	4	4
Миколаївська	9	10	15	2	10	13	12
Одеська	6	6	4	18	3	1	5
Полтавська	1	4	6	12	13	11	8
Рівненська	15	18	20	7	18	17	15
Сумська	16	14	14	11	22	15	10
Тернопільська	21	20	8	22	11	7	18
Харківська	8	3	1	17	2	3	6
Херсонська	13	22	21	6	20	20	20
Хмельницька	14	12	16	4	5	6	13
Черкаська	7	11	10	14	8	8	11
Чернівецька	20	17	11	15	7	9	19
Чернігівська	12	15	22	3	14	12	7

Джерело: [56].

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Харченко Ю. П. Інституціоналізація регіонального простору: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 290 с. (16,9 д.а.)

Статті у зарубіжних наукових виданнях

2. Popelo O., Tulchynska S., **Kharchenko Y.**, Dergaliuk B., Khanin S., Tkachenko T. Systemic Approach to Assessing Sustainable Development of the Regions. *Journal of Environmental Management and Tourism (Volume XII, Summer)*. 2021. Vol. 3(51). Pp. 742-753. DOI: [https://doi.org/10.14505//jemt.12.3\(51\).13](https://doi.org/10.14505//jemt.12.3(51).13) (1,3 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано методичний підхід, який передбачає визначення стану та динаміки сталого розвитку регіонів шляхом визначення інтегрального індексу та його субіндексів (0,4 д.а.).*

3. Popelo O., Tulchynska S., Marhasova V., Garafonova O., **Kharchenko Y.** Public management of regional development in the conditions of the inclusive economy formation. *Journal of Management Information and Decision Sciences*. 2021. Vol. 24(S2). Pp. 1-8. <http://surl.li/msesh> (1,4 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано визначити вплив державного управління регіональним розвитком на формування інклюзивної економіки за принципом Л. Понтрягіна (0,5 д.а.).*

4. Samiilenko H., Khudolei V., **Kharchenko Yu.**, Povna S., Samoilo v ych A., Khanin S. Innovative development of regions in the era of digital economy: world experience and Ukrainian realities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21(6). Pp. 61-70. DOI: http://paper.ijcsns.org/07_book/202106/20210610.pdf (0,9 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано механізм визначення та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонів в контексті розвитку цифрової економіки (0,3 д.а.).*

Статті у наукових фахових виданнях:

5. Харченко Ю. П. Категоріальний аспект розвитку інституціоналізму. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 80-87. <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204263/203994> (0,9 д.а.).

6. Бутко М. П., **Харченко Ю. П.** Методологічне стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави. *Регіональна економіка*. 2020. № 4(98). С. 13-23. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-4-2> (1,3 д.а.). *Особистий внесок визначено сутність концепту методологічного стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави, вказано на основні модернізаційні чинники* (1 д.а.).

7. Бутко М. П., **Харченко Ю. П.** Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058> (1,7 д.а.). *Особистий внесок: проаналізовано механізм формування передумов для локалізації економічного простору, ефективного функціонування соціогуманітарної сфери та раціонального природокористування* (0,85 д.а.).

8. Харченко Ю. П. Аналіз інклюзивних інститутів розвитку регіону на прикладі Чернігівської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2021. Вип. 47. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-47-7> (0,7 д.а.).

9. Харченко Ю. П. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення регіоналізму в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2021. № 2(18). С. 57–64. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2019-2\(18\)-57-64](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2019-2(18)-57-64) (0,9 д.а.).

10. Харченко Ю. П. Концептуальні засади інклюзивності у сфері промислової діяльності в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-92> (0,7 д.а.).

11. Харченко Ю. П. Домогосподарства та їх роль в інституціоналізації регіонального простору на засадах інклюзії. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 2(96). С. 3–8. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2021-2\(96\)-3-8](https://doi.org/10.26642/ema-2021-2(96)-3-8) (0,7 д.а.).
12. Харченко Ю. П. Закономірності та екстрактивні максими модернізації інституціонального базису регіонального розвитку. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 98-102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-18> (0,6 д.а.).
13. Харченко Ю. Сучасний стан рівня соціальної стратифікації як компоненти забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 3(27). С. 158-164. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3\(27\)-158-164](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-158-164) (0,8 д.а.).
14. Харченко Ю. Територіальна організація господарства та її інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 5, Том 2. С. 304-308. DOI: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=18543> (1,2 д.а.).
15. Харченко Ю. П. Екологічна безпека, як детермінанта інклюзивного регіонального розвитку. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 1(22). С. 79–87. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-1\(22\)-79-87](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-1(22)-79-87) (1,0 д.а.).
16. Харченко Ю. П. Аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 2(30). С. 93-100. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-93-100](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-93-100) (0,9 д.а.).
17. Харченко Ю. Інституціональне забезпечення становлення знаннєвої економіки в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 41-55. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-65-78](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-65-78) (1,7 д.а.).
18. Бутко М. П., Харченко Ю. П., Рассказов О. І. Європейський досвід інституціоналізації агропромислового комплексу у контакті з процесами розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. Т. 6(158). С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071->

4653-2022-6-2 (1,5 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано упровадження інституційних змін шляхом трансформування нормативно-правового поля, використання інструментів підтримки на державному та регіональному рівнях, створення відкритої та доступної інформаційної сфери та формування інститутів сприяння розвитку (0,9 д.а.).*

19. Харченко Ю. Аспекти територіальної організації господарства та інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2. Т. 2. С. 292-296. URL: <http://surl.li/nzsgx> (1,9 д.а.).

20. Харченко Ю. П. Пріоритетні напрями інституціонального забезпечення регіонального розвитку в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1(103). С. 22–25. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-22-25](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-22-25) (0,5 д.а.).

21. Kharchenko Yu. Challenges of the Russian-Ukrainian War for Regional Development Strategy. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*». 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-05-02> (0,6 д.а.).

22. **Харченко Ю.**, Тимофєєва Н. Інституціональне забезпечення розвитку знаннєвої економіки, як передумова ефективної територіальної організації господарства України. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 1 (26). С. 70–85. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1\(26\)-70-85](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1(26)-70-85) (1,7 д.а.). *Особистий внесок: окреслено вплив економіки знань на суспільний розвиток, запропоновано відновлювальну-реконструктивну модель модернізації діючих підприємств та структурних перетворень у складі регіональної економіки з одночасним інтегруванням її в глобальне конкурентне середовище (1 д.а.).*

23. Харченко Ю. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 1(159). С. 12-16. URL: https://ird.gov.ua/sep/doi/sep2023.01.012_u (1,3 д.а.).

24. Бутко М., Харченко Ю., Колоша В., Рассказов О. Інституціональні засади посилення впливу агропромислових підприємств на комплексний розвиток сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1(33). С. 85–97. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1\(33\)-85-97](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-85-97) (1,5 д.а.). *Особистий внесок: визначено основні максими реалізації удосконаленої інституціональної сфери розвитку нових виробничо-територіальних формувань* (0,9 д.а.).

25. Харченко Ю. Інституціональні передумови капіталізації людського потенціалу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 3(35). С. 39-49. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058> (1,7 д.а.).

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

26. Харченко Ю. П. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу та досвід для України. *Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.). Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 288-289. (0,2 д.а.).

27. Харченко Ю. П. Інституціоналізм як каталізатор модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації владних повноважень). *Економіка в контексті глобальних змін суспільства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2020. С. 113-117. (0,3 д.а.).

28. Харченко Ю. П. Інституціональні основи модернізації продуктивних сил регіонів. *Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2020. С. 33-36. (0,2 д.а.).

29. Харченко Ю. П. Характеристика принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : збірник

тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції студентів аспірантів та молодих учених (м. Київ, 28 листопада 2020 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова економіка», 2020. С. 81-85. (0,2 д.а.).

30. Харченко Ю. П. Аналіз критеріїв проведення структурного дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти* : IX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.) Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. С. 75-78. (0,3 д.а.).

31. Харченко Ю. П. Аналіз закономірностей модернізації регіонального розвитку. *Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : зб. тез XI Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 березня 2021 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 421-423. (0,2 д.а.).

32. Харченко Ю. П. Роль соціальної стратифікації в інклюзивному розвитку регіонів. *Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 2 жовтня 2021 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 56-61. (0,3 д.а.).

33. Харченко Ю. П. Пріоритетні маркери відновлення регіонального розвитку України. *Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Lviv, 28-30.11 2022. Pp. 1725-1729. (0,4 д.а.).

34. Харченко Ю. П. Основні напрями оптимізації територіальної організації господарства України в умовах воєнних дій. *Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*. VoScience Publisher. Boston, USA, 1-3.12.2022. Pp. 759-761. (0,4 д.а.).

35. Харченко Ю. П. Аналіз соціальної стратифікації для забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : збірник тез

Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2022. С. 187-189. (0,2 д.а.).

36. Харченко Ю. П. Безпекові виклики для регіонального розвитку. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів, 2022. С. 609-612. (0,4 д.а.).

37. Бутко М. П., Трейтяк О. В., **Харченко Ю. П.**, Агафошина М. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального менеджменту. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. С. 579-585. (0,4 д.а.) *Особистий внесок: запропоновано інституціональні засади впровадження фінансіалізації в модернізацію продуктивних сил регіону (0,2 д.а.).*

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

вул. Шевченка, 7, м. Чернігів, 14000, тел./факс (0462) 67-57-39,
e-mail: der_post@cg.gov.ua, сайт: www.economy.cg.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 02742119

10. 02. 2023 № 02.01-21/205

На № _____ від _____

Спеціалізована вчена рада Д 79.051.04
Національного університету
«Чернігівська політехніка»

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
к.н.держ.упр., Харченко Юлії Петрівни
на тему: «Інституціональне забезпечення територіальної організації
господарства України в сучасних мовах»

Департаментом економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації у 2019-2021 роках у практичній діяльності використовувались основні науково-методологічні положення та концептуальні базові практичні результати дослідження Ю.П. Харченко.

Зокрема, на увагу заслуговує аналіз ендогенних чинників відтворення продуктивних сил регіонів України, які автор здійснила, дослідивши зайнятість та продуктивність праці, як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів України, вказавши на основні дестабілізуючі аспекти, притаманні, зокрема, і Чернігівській області.

Цікавим з практичної точки зору є дослідження ресурсного потенціалу та специфікація прав власності в умовах локалізації економічного простору, які проаналізовані автором у науковій роботі.

Рекомендованим до використання в сучасних реаліях є авторське бачення моделі інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Варто зазначити, що окремі теоретичні аспекти наукового дослідження к.н.держ.упр. Харченко Ю.П. на тему: «Інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних мовах» були враховані при розробці Стратегії сталого розвитку Чернігівської області до 2027 року, а також, будуть реалізовані в процесі її корегування з урахуванням необхідності повоєнної відбудови регіонального економічного простору.

Директор Департаменту
к.е.н.

Олександра ХОМИК

**МІНІСТЕРСТВО
РОЗВИТКУ ГРОМАД ТА ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**
Директорат з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної
організації влади та адміністративно-територіального устрою
вул. Велика Житомирська, 9, м. Київ, 01601; тел. (044) 590-47-81; e-mail:
PavliuchenkoNO@minregion.gov.ua

№ _____ на № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
Харченко Юлії Петрівни
на тему: *«Інституціональне забезпечення територіальної організації
господарства України в сучасних умовах»*

За результатами розгляду та аналізу наукового дослідження, проведеного кандидатом наук з державного управління Юлією Петрівною Харченко у сфері інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, а також враховуючі сучасні виклики та подальші передумови повоєнного розвитку країни Директорат з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою Міністерства розвитку громад та територій України вважає за потрібне зазначити наступне.

Практичний інтерес викликає запропонована автором дорожня карта етапності поступальних дій у пріоритетних напрямках модернізації продуктивних сил в умовах децентралізації владних повноважень, та аналіз викликів, які активізувались на фоні агресії росії, зокрема бюджетна самодостатність територіальних громад, з людиноцентричних позицій примноження людського потенціалу, які обумовлюють структурні зрушення в економіці, нарощують та забезпечують ефективне функціонування соціогуманітарного простору через задіяння стимулів до перманентного пошуку нових знань, реалізації творчих можливостей та їх спрямування на задоволення потреб кожної людини.

Також, актуальним вбачаємо проведене дослідження сучасних змін інституціонального ядра в країні, обґрунтування нагальної потреби в модернізації економіки загалом і продуктивних сил зокрема, в максимальному використанні наявного потенціалу задля запровадження сучасних інновацій забезпечення стійкого економічного зростання, покращення якості та рівня життя громадян, що залежить від ефективного стратегування методологічного каркаса регіонального розвитку та вибору методів дослідження.

Таким чином повідомляємо, що матеріали дослідження мають практичне значення, характеризуються високою актуальністю та будуть використовуватись під час підготовки пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань реформування місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою.

Генеральний директор

Сергій ШАРШОВ

СЕД Мінрегіон ІТ-Enterprise
вн. №2097740
Підписувач ШАРШОВ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ
Сертифікат 2B6C7DF9A3891DA1040000008763B700C4315203
Дійсний з 29.03.2022 11:20:14 по 29.03.2023 23:59:59

№7/34.1/1928-23 від 20.02.2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І
НАУКИ УКРАЇНИ

MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

тел. +38(0462) 665-103;
факс +38(0462) 665-105
E-mail: cstn@stu.cn.ua
www.stu.cn.ua
Код ЄДРПОУ 05460798

CHERNIHIV POLYTECHNIC
NATIONAL UNIVERSITY

вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14035,
Україна

95, Shevchenko str., Chernihiv, 14035,
Ukraine

Спеціалізована вчена рада Д 79.051.04
Національного університету
«Чернігівська політехніка»

А1 Д2 ДДЗ 3 № ДДЗ/ДР-354/ВС
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
Харченко Юлії Петрівни

на тему : *«Інституціональне забезпечення територіальної організації
господарства України в сучасних мовах»*

Результати розгляду аспектів наукового дослідження, проведеного кандидатом наук з державного управління Юлією Петрівною Харченко у сфері інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, використовуються в організації навчальної програми для студентів та аспірантів НУ «Чернігівська політехніка».

Зокрема, враховуючі сучасні виклики та подальші передумови повоєнного розвитку вважаємо за потрібне акцентувати на високій методологічній базі, яка може бути використана в навчальному процесі.

Практичний інтерес вбачаємо в авторському дослідженні:

а) Теоретичних засад інституціонального забезпечення територіальної організації господарства.

б) Генези наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення нового регіоналізму в Україні та сучасному концепті регіонального розвитку в країнах ЄС.

в) Інституціональної парадигма модернізації продуктивних сил регіонів України.

Варто зазначити, що результати наукового дослідження Харченко Юлії Петрівни на тему: «Інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних мовах» містять наукову новизну, практичний інтерес та актуальність використання в навчальному процесі в рамках дисциплін, таких як «Інституціональне забезпечення розвитком економіки», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Розвиток продуктивних сил», «Менеджмент для місцевих органів публічної влади».

Проректор з наукової роботи
НУ «Чернігівська політехніка»
д.е.н., професор

В.Г. Маргасова

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

пр. Миру, 43, м. Чернігів, 14000, тел./факс. (0462)676-652, e-mail: ch_oblrada@cg.gov.ua, код СДРПОУ 25618741

10.02.2023 № *01-05/109*

На № _____ від _____

Спеціалізована вчена рада Д 79.051.04
Національного університету
«Чернігівська політехніка»

ДОВІДКА

*про впровадження результатів наукового дослідження
к.н.держ.упр., доцента кафедри менеджменту та державної служби
НУ «Чернігівська політехніка»*

Харченко Юлії Петрівни

на тему : *«Інституціональне забезпечення територіальної організації
господарства України в сучасних мовах»*

Пропозиції та висновки, які є результатами наукового дослідження, проведеного Ю.П.Харченко у сфері інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, заслуговують на увагу та прикладну скерованість у діяльність органів місцевого самоврядування. Зокрема, це стосується таких напрямів, як «Інституціональне забезпечення розвитком економіки», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Розвиток продуктивних сил», «Менеджмент для місцевих органів публічної влади».

Методологічне стратегування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави та особливості становлення дорожньої карти інклюзивності регіонального ландшафту України, розглянуті автором через призму діяльності домогосподарств та їх проекцію на процеси в інституціалізації регіонального простору.

Через аналіз фінансово-економічних чинників автором визначено роль у інституціалізації регіонального простору та його функціонування в умовах війни. Безпекові чинники забезпечення територіальної організації сфери матеріального виробництва регіонів України, деталізовані автором в

науковому дослідженні переконливо вказують на раціональність та практичний інтерес.

Варто наголосити, що вищевказані та інші аспекти і пропозиції підтверджують теоретичну і практичну значущість результатів наукового дослідження Ю.П. Харченко є актуальними в умовах сучасного державотворення, мають достатній рівень наукової новизни та заслуговують на позитивну оцінку.

Голова обласної ради

Олена ДМИТРЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
 Державна установа
 «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
 імені М. І. Долішнього
 Національної академії наук України»

Козельницька, 4, Львів-26, 79026, тел. (032) 270-71-68, факс (032) 270-70-58; e-mail: irr@mail.lviv.ua
 № 1/69 від "10" "02" 2023 р.
 На № _____ від " " " " 2023р.

Спеціалізована вчена рада
 Д 79.051.04
 Національного університету
 «Чернігівська політехніка»

ДОВІДКА
про участь у розробці науково-дослідної теми

Довідка видана Харченко Юлії Петрівни про те, що вона приймала участь у розробці науково-дослідної теми «Трансформація моделі просторового розвитку України» (державний реєстраційний номер теми 0122U002055), яка виконується в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долішнього НАН України». Зокрема, Харченко Ю. П. є співвиконавцем виконавцем розділу «Інституційні засади трансформації просторового розвитку України в умовах сучасних викликів». В межах дослідження представлено авторську модель інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України, на основі сучасних змін інституціонального ядра в країні. Об'єктивну оцінку модернізації інституціонального базису регіонального розвитку авторка базує на розрахунку композитного індексу інклюзивності регіонального розвитку на засадах сталості.

Заступник директора Інституту
 з наукової роботи,
 д.е.н., проф.

Ірина СТОРОНЯНСЬКА